

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

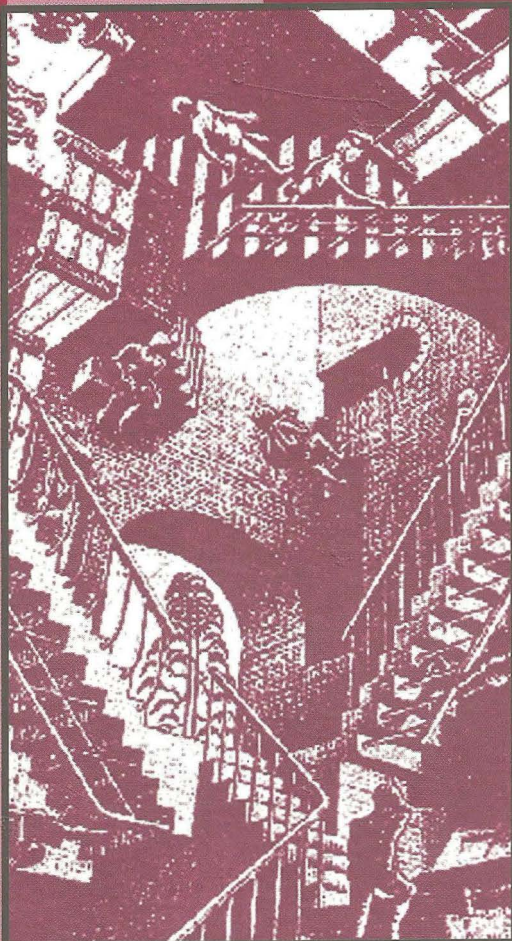
<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

EKONOMİK PSİKOLOJİ

gabriel de tarde

Öteki
EKONOMİ

Yayına Hazırlık
ERTAN ALTAN

Kapak Tasarımı
ÖTEKİ

Kapak Resmi
ECHER

Baskı ve Cilt
HİLMİ USTA MATBAASI

Birinci Basım
NİSAN 2004

Kitabın Orijinal Adı
Psychologie Economique

YÖNETİM YERİ
Menekşe Sok. 31/5
Kızılay/ANKARA
Tel: 0312 418 67 88
Fax: 0312 418 66 57

ISBN 975-584-193-8

GABRIEL DE TARDE

EKONOMİK PSİKOLOJİ

(I.Cilt)

Fransızca'dan Çeviren
Özcan Doğan

GABRIEL TARDE (1843-1904) Yalnızca kriminolojinin değil, sosyal-psikolojinin, mikro-sosyolojinin, gruplar sosyolojisinin, sosyo-metrinin de kurucusu olarak anılmalı. Beşerî bilimler alanının Kıta Avrupa'sı ve Anglosakson coğrafyalarındaki dağılımı içinde kendine uzun süre (ve herhalde Durkheimciliğin akademik başarısı yüzünden) yer bulamamıştı. Uzun süre Durkheim'la yapmış olduğu polemğin sınırları dahilinde ciddiye alındı. Bir de etkili takipçisi Henri Bergson tarafından. Uzun süre Fransa taşrasının muhtelif yerlerinde yürüttüğü yargıçlık görevi sırasında (biraz da suça ilişkin devlet arşivlerinin başında bulunması sayesinde) “Karşılaştırmalı Kriminoloji” başlıklı geniş bir araştırma yayımladı. Belki de gizli niyeti dönemin etkili kriminologu Lombroso'nun psiko-biyolojik tiplerle ilgili dayalı “suçluluk” anlayışıyla mücadele etmekte. Ama bunun için tartışmasının kuramsal ufkunu bütün bir tarihsel-toplumsal düzleme yayması gerekecekti. Olgunluk dönemi eserleri işte bunu gerçekleştirmeye yönelik: *Les Lois de l'imitation* (“Taklidin Yasaları”, 1890), *La Logique sociale* (“Toplumsal Mantık”, 1895) ve *'Opposition universelle* (“Evrensel Karşıtlık”, 1897) adlı kitaplar. Fransa'da ölümünden yaklaşık yüz yıl sonra bütün eserlerinin basımına yeniden girilen Gabriel Tarde yine de kanık-sadığımız bu tür bir felsefe-sosyal bilim etkileşiminde günümüz için son derecede önemli olan bir “tuhaflik”, hiç değilse bir “anomalî” sunuyor. Henüz 1902 yılında yayımlanan “Ekonominin Psikolojisi” dönemin Avrupa ufkunda –kolayca unutulduğuna göre– gerçek bir yer alamamıştı. Oysa, son yüzyıl boyunca gerek Marksizm içinde, gerekse dışında ekonomi-politiğe yöneltilen eleştirileri sezgisel bir nüve halinde de olsa barındırıyordu: Öncelikle ekonomik çözümlemenin çıkış noktasını ve yönünü tersine çevirerek – bu çıkış noktası artık “kullanım değeri” üretimi olmayacaktı; yani Aydınlanmanın ünlü “Ansiklopedi”sinden Adam Smith'e varıncaya dek pek çok yerde rastlanabilecek ideal “iğne fabrikası” (maddî üretim) modelinin yerine Tarde “bir kitap nasıl üretiliyor?” sorusunu soruyordu. Bu dolaysızca “bilgi nasıl üretiliyor?” sorusudur ve ekonomi-politiğin tartışma alanına Tarde'dan yüz yıl sonra girmeye başlamıştır. “Bir kitap nasıl imal edilir? Bu bir iğnenin ya da düğmenin nasıl imal edildiğinden daha az ilginç değil.”

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
BÖLÜM1	
Genel Düşünceler Ve Toplumsal Yasalar.....	8
BÖLÜM 2	
Değer Ve Sosyal Bilimler.....	61
BÖLÜM 3	
Planın Tartışılması.....	92
BÖLÜM 4	
Tarihsel Bir Bakış.....	101

BİRİCİ KİTAP EKONOMİK TEKRAR

BÖLÜM 1

Konunun Bölüşümü.....	134

BÖLÜM 2

İsteğin Ekonomik Rolü.....	142

BÖLÜM 3

İnancın Ekonomik Rolü.....	172

BÖLÜM 4

İhtiyaçlar.....	187

BÖLÜM 5

Çalışma.....	205

BÖLÜM 6

Para.....	258

BÖLÜM 7

Sermaye.....	303

EKONOMİK PSİKOLOJİ

ÖNSÖZ

Bu kitap, 1900-1901'de College de France'da okutulan bir dersin konusudur. Uzun zaman boyunca açıkladığım genel düşüncelerin ekonomik alana bir uygulanışı, ve sanırım bir teyididir. Sıklıkla ele alınan bir konuyu kendi payıma incelemek için üzerinde durduğum bakış açısında en belirgin olan şey, daha 1881'den itibaren *Felsefe Dergisi* ve bir kaç yıl sonra da *Ekonomi Politik Dergisi* tarafından yayınlanan pek çok çalışmada tohum halindeydi. Suçlu, ahlak dışı ve yıkıcı yönüyle olduğu gibi becerikli, çalışkan ve üretici görüntüsü altında düşünüldüğünde, toplumsal hayat, her şeyden önce, temel ilişkilerini inceleyen bir *Enter-Psikolojiyi* (Psikolojilerarası) işaret ediyor gibi görünüyor bana. Bununla birlikte kitaba, aslında belki en doğru ama aynı zamanda daha az açık olabilecek ve daha zor anlaşılacak olan *Ekonomik Enter-Psikoloji Dersleri* gibi bir isim vermenin de yararsız olacağı kanısındayım.

Ekim 1901

G.T

GİRİŞ

BÖLÜM I

GENEL DÜŞÜNCELER VE TOPLUMSAL YASALAR

Çalışmanın asıl konusunu ele almadan önce, toplum bilimin üzerine kurulu olduğunu düşündüğüm ilkeleri göz önüne alıp, sadece ekonomik değil de insanlığın bütün sosyal alanlarına uyguladığımızda varacağımız genel toplum anlayışının altını önemle çizmenin yerinde olacağını düşünüyorum.

Bu ilkeleri tekrar göstermeye çalışmayacağım, onları özetleyerek tekrarlamakla yetineceğim. Toplum belirli bir tarzdaki ruhlar/zihinler-arası (inter-spirituel) hareketlerden, birbirleri üzerinde etkili olan zihin durumlarından oluşmuş bir dokudur. Açıkça ifade edelim. Her zihinler-arası hareket, biri diğerini etkileyen, biri diğerini eğiten veya yönlendiren, biri konuşan biri dinleyen, kısacası, karşılıklı veya karşılıksız, biri diğerini özüne dokunmadan zihinsel olarak değiştiren iki canlı varlığın –başlangıçta anne ve çocuğun- ilişkisine dayanır. Öncelikle şunu belirtiyim ki, bu değişiklik bu iki kişi arasındaki sosyal bağı birleştirecek veya sıkılaştıracak türden olduğunda, bu, asıl olandan taklit olana şeklinde bir ilişkidir. Ama tüm bu zihinden zihne hareketlerin aktif öznenin pasif özne üzerindeki izleri, ikinci öznedeki birincinin yansımaları olmadığı da doğrudur. Sıklıkla, değişen özne değiştirici öznenin yönüne taban tabana karşıt bir yönde böyledir. Değişen özne düşünür ve düşündüğünü veya istiyor olduğunu gördüğü şeyin açıkça tam karşıtını ister. Hatta bazen, çok nadir bir şekilde, maruz kaldığı etki, ona, değiştirici öznenin zihin durumunun benzeri veya karşıtı olmayan ama bambaşka bir şey olan bir zihin durumunu telkin etme etkisine sahiptir. Ama bu son durumda değiştiren özne ile değişen özne değişimin öncesinde olduğu gibi birbirine yabancı ka-

lırlar. Bir manzara bir peyzaj ressamına bir duyguyu ilham ettiğinde, bir hayvan bir doğa bilimciye bir fikir esinlediğinde, manzara ile ressam, hayvan ile doğa bilimci sosyal bir ilişkiye girmezler. Neden? Çünkü sosyal bağ sadece zihinler-arası bir hareket değildir de her şeyden önce bu hareketten doğmuş bir uyumdur. Uyum, yani, birinin istediğini diğ erinin de istemesi veya birinin reddettiğini diğ erinin de reddetmesi; birinin doğruladığını diğ erinin de doğrulaması veya birinin yalanladığını diğ erinin de yalanlaması. O halde, toplum, özünde, belirli bir zihin birliği olmalıdır, ya da, bu birlik hiç bir zaman kusursuz olmadığı için, birbirleriyle mümkün olan en az şekilde çeliş en veya zıtlaş an kararlar ve tasarılar topluluğ u olmalıdır. Toplum bir sistemdir, meydana geldiğ i zihin durumlarının aynı beyinde toplanmak yerine çok sayıdaki farklı beyinlere dağılmış olmas ıyla felsefî bir sistemden ayrılan, farklılaş an bir sistemdir. Ama, toplumsal mantığ ın bireysel mantığ a olan farkını oluşturan ve sadece mantık bilimciler tarafından incelenen bu fark, bireysel mantığ ın kurallarının, bir kaç önemli edim karş ılığ ında, pozisyonunu değ iştirerek sosyal hayatın olgularına uyarlanmasına engel olmaz. Sosyal hayat, rekabetleri ve/veya sarf edilen çabaların güç birliğ iyle; ittifakları veya parti ve kitlelerin mücadeleleriyle, çetin bir sorunu çözme amacına yönelen büyük ve gü rültülü, kalabalık bir diyalektiktir. Bu sorun, her zaman eksik ve geçici olan aynı çözümlerin her döneminde yeniden ortaya çıkan, son kertesinde olan inançların ve dengeyi yakalama isteklerinin sorunudur.

Buradan çıkarak, kolaylıkla anlayabiliriz ki sosyal bağ, sadece değ iştiren öznenin değ iş en özne üzerindeki hareketi birincinin zihinsel durumunu ikincide yansıtmaya vardığı durumda bunların arasında oluşturulmuş veya sağ lamlaşt ırılmış olarak bulunur. Sosyal uyum birlikle baş lar hep, ve baş ka türlü de baş layamaz. Eğ er değ işt irici zihin durumunun imajı olumlu değ il de olumsuz ise, bir tartışmayı ya da gü dümlü bir savaşı takiben, dolaylı olarak, daha derin veya daha geniş ölçekte bir sosyal uyum sonuç olarak ortaya çıkabilir buradan, ama bu karş ı-taklit direkt etkiyle anti-sosyaldır. Temel düzeydeki sosyal ilişki olan ve ger-

çekten de zihinler-arası hareketin en sık şekli olan taklit olgusunun verimliliği bu şekilde açıklanıyor. Özetle karşı-taklit istisnai bir durumdur. Birbirine - karşı olmaksızın - tamamen farklı durumlar esin eden iki bilinçle ilgili varsayıma gelince, eğer bu zaten uygarlaşmış ve üst düzeyde kültürlü olan bilinçler arasında değilse, bu varsayım asla gerçekleşemez. Bu bilinçler, örneğin, aynı dilin konuşulduğu ve ortak bir eğitimle biriktirilmiş aynı fikirlerin tartışıldığı bir konuşma esnasında, birbirlerinde farklılıktan ziyade benzerlikler ortaya çıkarmış ve sadece bu aynı benzerlikler sayesinde farklılaşmışlardır.

Bu bakış açısıyla, sosyal bağın iki büyük türünü, ya da daha çok iki temel derecesini ayırt etmek durumundayız. Birincisi, değiştiren ve değişen özne arasında, birinin diğerinin üzerindeki etkisiyle/hareketiyle –tek yanlı olarak ortaya çıkan ama her zaman karşılıklı olmaya yönelen– meydana gelen zihinsel benzerlikten doğan ve en güçlü olan bağıdır.

Bu, ebeveynleri çocuğa, öğretmeni öğrenciye, kılavuzu kılavuzluk ettiği kişiye, konuşmacıyı dinleyiciye bağlayan ve genel olarak, birbirlerini tanıyan tüm insanların konuşmaya ve birlikte çalışmaya sevk eden noktadır.

İkincisi, birbirlerini değiştirmeyen özneler ve birbirleriyle konuşmayan, birbirleriyle yazışmayan kişiler arasında, aynı aktif özne tarafından ayrı ayrı olarak maruz kaldıkları etkiyle her birinde meydana gelen benzerliğin sonucu olarak ortaya çıkan ve çok daha zayıf olan bağıdır. Bu son kategori aynı sosyal çevreye ait olan insanların çoğunluğunu içerir. Bu insanlar birbirlerini tanımaksızın çok sayıda görünmez bağla ve eski veya yeni, bilinen veya anonim olan aynı duayenler, aynı mucitler, aynı kaşifler ve aynı öncülerden geldikleri için kendilerine ortak olan sayısız konuşma, düşünme, hissetme ve davranış şekliyle birbirlerine güçlü bir şekilde bağlıdırlar.

Gördüğümüz gibi, bu iki toplumsal bağ türünün ilişkisi, birincil bağın ve türetilmiş bağın orantılı ilişkisi, toplum karmaşılaştıkça ve genişledikçe ikincinin yararına olan bir şekilde değişerek gider.

Ama, birincil bağ, diğeri onsuz olamayacağı için önem açısından daha geride kalmaz. O halde, önem vermemiz gereken bu sonuncusudur.

II

Oldukça gerçek ve pozitif olan ve burada kendini ortaya koyan ilk genelleşme bir sonraki genelleşmedir.

Verili zihinsel ilişkideki bir grup bilinç durumunda, bilinçlerden her biri bir düşünce, yeni veya öyleymiş gibi görünen bir hareket tasarlıyorsa ve bu düşünce veya hareket bir gerçeklik veya üstün bir fayda görüntüsü altında kendisini gösteriyorsa¹, yansıma ile, etrafında üç, beş veya on kişi ile ilişki kurar, ve her kişi, sıra kendisine geldiğinde, bunu kendi etrafında yayar ve grubun² sınırları zorlanana, zarar görene kadar böylece devam eder.

Verdiğim örneğin çelişik diğer eğilimler engeline takılan eğilimi bu yönde olacaktır en azından. Buluşların, yeniliklerin ve bireysel girişimlerin, bir tür geometrik diziye göre yayılma ve, benim taklitçi yayılma diye adlandırdığım şekilde –yani her bir taklitçiyi bir dizi aracıyla başlangıç noktasına bağlayan kollarla sonsuz bir biçimde yayılmış bir yelpaze şeklinde– açılma yö-

¹ Bu yararlılık veya üstün gerçeklik görüntüsü bu bilinçlerde önceden var olan ve, az önce söylendiği şekilde, bu bilinçlerin içinde yayılmış ve kökleşmiş olan ihtiyaçların veya düşüncelerin doğasından ileri gelir. Ortaya konulan yüz örneğin arasında, her birey, en mantıklı şekilde, veya amaç olarak, düşünceleri ve mevcut ihtiyaçlarıyla uyumu seçiyor.

² Niçin bu grubun bu tür sınırları var ve niçin başka türlü değil bu sınırlar? Bay Giddings ile, bunun, grupta yer alan bireyler sadece aynı sosyal yapıda olma bilincine, başka bir deyişle, aynı beden bilincine sahip oldukları için olduğu konusunda hemfikirim. Ama bu bir açıklamadan çok bir tanımlamadır. Zira, niçin bu beden bilinci böyle sınırların ötesinde veya berisinde değil de içerisinde şekilleniyor? Önceki yazıda belirtilen mantık ve erekbilimsel yasalar gereğince, örneklerden çıkan ortalama sonuç bu noktada durduğu için değil mi? – Beden bilinçlerinin çokluğunu (Ailevi, iş hayatıyla ilgili, ulusal, politik, dini. vs.) ve iç içe geçmiş şekillerini göz önünde bulundurun.

nündeki bu genel eğilimin sosyolojide önemli bir rol oynadığı kanısındayım. Öyle ki, her hayvanın ve bitkinin eğiliminin; bitki ve hayvanın geometrik bir diziye göre yayılma veya daha yukarı çıkma/yükselme yönündeki her değişiklik eğiliminin doğa tarihinde oynadığı role eşit bir rol bu. Bu iki büyük potansiyel veya mevcut gelişme türüne, fizikte, benzer şekilde genleştirici olan ve tartılabilir bir maddenin veya havanın uyumlu ve periyodik her hareketini, her titreşimini ve her dalgasını yayılabileceği her yönde ses, ısı ve ışık şeklinde yayılma yönünde zorlayan gücün denk düştüğünü de ekleyelim. Atmosfer, konuşan bir ağıdan çıkan ses dalgalarının, çırpılan bir kanatın ve düşen bir su damlasının bu karmakarışık dizileriyle titreşim halindedir. Gök kubbenin sonsuz büyüklüğü, her bir yıldızdan ve bir yıldızın her bir noktasından başlayarak havanın her noktasında kesişip karmaşıklaşan ışık hareketleriyle titrer durur. Işın saçan veya ışın emen dalgalanmalar halinde varolan fiziksel bir güç değildir bu. Evrensel gücün kendisinden, evrensel çekimden olur bu; gezegenlerin eliptik hareketleri de çok büyük dalgalara benzer çünkü. Bu yüzden sadece her bir hareketin söz konusu gezegenin sonsuz çekim gücüyle durmaksızın tekrarlandığını değil, aynı sistemdeki yıldızlar arasında, diğer tüm gezegenlerin periyodik hareketlerinin çoklu bir görüntüsü olan periyodik düzensizlikler şekli altında, her bir gezegenin periyodik hareketiyle dışarıya doğru yayıldığını da görürüz. Ama molekülün karmaşık yapısına göre daha az veya daha karmaşık olan zincirleme hareketlerin trafiğine dayanan kimyasal kuvvetlere kadar olmaz bu.

Basit diye bilinen maddelerin atomları başlangıçta, ilk olarak nasıl oluştu? Bunu bilmiyoruz, ama, hidrojen, oksijen, azot, vs. atomlarını, yıldızlarda –sistemimizdeki yıldızlardan tutun daha uzaktakilere kadar– bir spektroskopla derin bir şaşkınlıkla tespit ettiğimizde, sonsuz gökyüzünde bu şekilde dağılmış binlerce homojen atomun aynı şekilde ortaya çıktığını kabul edebilir miyiz? Bu benzerliğin tüm diğer benzerlikler gibi, eskiden, kozmik-öncesi, kimya-öncesi bir evrede, ilk önce bir yerde –nasıl olduğunu bilmemiz gerekmiyor - sınırlı bir bölgede oluşan ve oradan azar azar yayılan kimyasal türlerin şimdi durağan-

laşmış olan gelişmeci yayılmasıyla oluştuğuna karşı çıkılmaz bir şekilde inanmak zorunda kalmaz mıyız? Doğrusunu söylemek gerekirse, bu kimyasal örneklerin çok eski çağlarda basit cisimlerin oluşumuyla giderilmiş olan yayılma ve gelişme ihtiyacı aslında ortadan kalkmış değil, gizlenmiş veya uykuya dalmış sadece, ve organik hayatın içinde veya laboratuvarlarda gerçekleşen her yeni bileşimde uyanıyor ve bizi doymak bilmez baskın istekleri karşısında şaşkın ve hayran bırakıyor. Zira, iki gaz molekülü bir elektrik kıvılcımı sayesinde birleştiğinde, karşılıklı olarak birbirlerini adeta fethetmeleri, her birinin diğeri tarafından asimilasyonu, birbirlerine bir tür pazar hizmeti veren içten titreşimlerinin değişimi ve iç içe geçmelerine ne diyeceğiz? Belki iyi ifade edemiyorum, ama ne olursa olsun, açık olduğunu düşündüğüm şey şu ki, kimyasal bileşimler de, kendi paylarına, her varlığın temelinde bulunan bu 'kendi'nin çoğalma ve yayılmacı gelişme arzusuna tanıklık ediyorlar.

Fiziksel dünyayı, uzayı ve kimyasal dünyayı yaşayan dünyadan hatta bu sonuncusunu bunların şaşırtıcı devamı olan sosyal dünyadan ayıracak kadar derin olan farklılıkları düşündüğümüzde, tüm bu heterojen dünyaların en değişik şekiller altında temel gelişmeyi ve aynı yayılımcı isteği sunduğunu ve bu temel karakterden başka ortak bir şeye sahip olmadıklarını görmekten şaşkına döneriz. Ve eğer, aynı evrensel gelişim isteğinin altında kendisini gösterdiği formlarda ortak olan şeyin ne olduğunu sorarsak, formların hepsinin tekrarlardan meydana geldiğini fark etmekten yine şaşkına döneriz her halde –alışkanlıklar gözlerimizi kör etmedikçe. Tekrar, yani ışık, ısı ve ses dalgaları serisi, yıldızların çekim kuvveti, moleküllerin iç dönüş hareketleri; yaşamsal döngü, beslenme, solunum, dolaşım ve hepsini kapsayan bir nesille başlayacak olan tüm organik fonksiyonlar; dil, din, bilgi, eğitim, iş, tüm sosyal aktiviteler, tek kelimeyle: taklit.

Nasıl oluyor da evreni hareket ettiren bu gizemli güç böylesine tekrar edip duruyor, kendi eserlerini sonsuz bir şekilde yayıyor ve onları durmadan tekrar tekrar üretiyor? Bunu bilmeyişimizin bilgi ve buluş eksikliğinden olduğuna inanabilirdik eğer bu güç

diğer taraftan evrensel hayatın görüntüsüyle bize olağanüstü hayal gücünün bu kadar kanıtını göstermeseydi. O halde, bu hayal gücü tekrar eden anılardan besleniyor ve tekrarlamaları varoluşunun aynı durumuna denk düşüyor olmaz mı? Oldukça yetenekli bir beyindeki farklı taklitçi etkilerin karşılaşması, çarpışması olmaksızın ne bir buluşun ne de bir keşfin olmadığı aşikar olan bir sosyal dünyanın gözleminden anlayabileceğimiz şey bu değil mi? Her durumda, karşılaştırdığımız dünyalar arasında kolayca fark ettiğimiz bir diğer ilişki de, tekrar eden şeylerin, periyodik hareketlerin, canlı türlerin, buluş veya keşiflerin birer konu olduğudur: Yeni birleşimlerdeki verimli uyumlar ve değişikliklerin uygun adaptasyonları. Çeşitlenmek için kendini tekrar eden adaptasyonlar ve yenilenmek için kendini yeniden üreten yenilikler; tüm görünümleri altında göz önüne getirilen evrenin bize sunduğu görüntü budur.

Adaptasyon, tekrar ve değişiklik, bu üç noktanın ilişkisi nedir? Öncelikle, bunların ikiye, ilk ikisine indirgendiğini belirtelim, değişiklik sadece büyük olana eklenmiş küçük bir adaptasyon olduğu ve, eğer kendisi tarafından gösterilen yeni yol sonuna kadar zorlanmışsa, yeni ve büyük bir uyum olasılığını ortaya çıkardığı için. Değişiklik bir *yeniden adapte edilmeden* başka bir şey değildir. Örneğin, bir insan tipinin her bireysel değişikliği bile yeni bir insan tipidir, ve her bireyin yeni bir insan ırkını yaratmak için kendisini belirlemek üzere kullandığı özellikleri dengeleyerek geliştirmek ve arttırmak yeterli olacaktır. Dini bir sapkınlık, dildeki, politikadaki ve adli sistemdeki bir yenilik için de bundan aynı şekilde bahsedebiliriz. Bu durumda, sosyal hayatta buluş veya taklit¹ denilen iki terimden, adaptasyon ve tekrardan başka bir şey kalmaz mevcut olarak.

Farklı dünyalar ve üst üste yığılmış gerçekliklerin farklı katmanlarıyla ilgili olan bilimlerin her birinde oldukça belirgin olan

¹ Sıklıkla bahsettim ve daha uzak bir açıdan, üçüncü bir terimden yine bahsedeceğim: zıtlık. Ara bir durumdan, bir adaptasyon yönteminden başka bir şey olmayan ve bunların tek şekli olmayan bir terim. Ama diğer iki terimle aynı yere konulması gerekmiyor.

iki sorun var: 1. Bu bilimin incelediği tekrarlanan adaptasyonlar, yani, kimyasal örnekler, yıldız sistemleri, ışık dalgaları veya ses dalgaları, yaşayan türler, her türden buluşlar, bu kelimedenden anlaşılacağı üzere tüm içsel yenilikler nasıl gerçekleşiyor veya gerçekleşti? 2. Bu uyumlu şeylerin tekrarlamaları nasıl yayılıyor, ve bu yayılmaların çarpışması sonucu ortaya çıkan şey nasıl yayılıyor? Birinci sorun, bambaşka bir yapıda ve kuşkusuz ikinciye göre başka türlü bir çetinliği var. Kesin diye bilinen bilimlerin çoğunun – kimya gibi– bu sorunu incelediklerine ama sadece tahminler getirdiklerine kolaylıkla emin olabiliriz. Bilim adamlarının sağlam pozisyonu ikinci sorunun cevabıdır. Cevap –eğer varsa tabi– bu çalışmaların havada kalan ve varsayıma dayanan kısmıdır. Sosyologlar için, kimyacılar ve botanikçilerden daha titiz olmak ve örneklerin gelişim kanunlarını basitçe çözmeye çalıştıklarında bilimsel bir şey öğrenmediklerini açıklamak gerekmiyor. Ama gerçek şu ki, söz konusu iki sorundan birincisiyle ilgili olarak diğer bilimlerle karşılaştırıldığında sosyal bilim/sosyoloji tartışılmaz bir üstünlük arz ediyor. Pek çok durumda, bir buluşun hazırlanma yöntemini izleme, öğelerini analiz etme, son yaratıcısının beyninde sentezini aydınlığa çıkarma olanağına sahibiz. Oysa doğa bilimci bir türün üretimine asla şahit olmaz. Doğa bilimcinin, türlerin doğal seçilimle oluşumunu –cinsel seçilimli veya değil– açıklama ümidi de kaybolmuştur. Darwin'in büyük meziyeti, canlıların sınırsız çoğalma yönündeki eğilimlerinin bilinmeyen yıllık doğurganlık derecesini göstermesinde ve, yaşamsal rekabet ve türlerin melezliği gibi doğal olarak ortaya çıkan sonuçları izlemesinde olsa gerek. Hatası ise – diğer büyük doğa bilimcilerinin iznine sığınarak bu büyük adamı takdir etmeyi uygun buluyorum – bana öyle geliyor ki, adaptasyonun ve uyumun biyolojik şekilleri olan melezleşme veya ırk karışmasından çok, zıtlığın, karşıtlığın biyolojik şekli olan yaşamsal rekabetin üzerinde durmasıydı. Yeni bir bireyin basit üretimi, yani üreme kesintili bir işlevken yeni bir türün üretimi kadar önemli olan bir işlev sürekli ve sıradan bir işlev olamazdı. Gündelik değil de *istisnai bir olgu* bu özgün yenilik temelinde olmalıdır. Verimli bir melezlik, istisna olarak, yeni

yaşam türlerinin oluşumunu açıklamada - rekabet ve seçimle - yararlı küçük çeşitliliklerin kalıtsal birikiminden daha uygun bir şeydir, bu konuda Cournot ile aynı fikirdeyim. Yine kabul etmek gerekiyor ki, sadece çok muhteşem bir olgunun meydana geldiği döllenmiş yumurtacıkların sırrı olarak kalan *koşulları - nedenleri* değil - gösteriliyor böylece.

Darwin, istediği bireysel çeşitliliklerin de - seçilimin kendile-riyle yeni türler oluşturduğu temel öğeler ve materyaller gibi - çok sayıdaki küçük varlıklardan ve oluşumları her birinin amaç edindikleri yeni bir türünkinden daha az olağanüstü olmayan ve esasen aynı düzende olan eski türün küçük adaptasyonlarından oluştuklarının farkına varmış gibi görünmüyor hiç de. Öyle ki, açıklıyormuş gibi farz edilen şeyin kendisi de yaşamsal yenilik-lerin oluşumunun nasıl olduğunu soruyor bize hâlâ.

Tek bir embriyonun gelişmesi, özgün türün döllenmiş -ani bir ırk karışmasından, bir tür evlilikten doğan- ve bu türü kendisine uygun hale getirmiş, bütün kısımlarını türlerin aynı yaratılışları-nın gizemini barındıran en içten ve en derin karşılıklı bağıntısı için değiştirmiş olan bir yumurtacık tarafından yeniden elden geçirilmesinden başka bir şey değildir. Eğer her bir türün ör-neklerinin geometrik bir ilerlemeye yönelik eğiliminin benzerli-ğini her bir türün örneğinin artan yayılmasına denk düşen sos-yolojik eğilimle izlersek, sonuncusunun bile ortak beyinlerde sayısız melezleşme ve taklitçi bölümler üretme etkisine sahip olduğunu ve yeni buluşların ortaya çıkmasının zaruri şartının gerçekten bu olduğunu ama aslında bu yeni buluşları ortaya çıkaran aynı işlemin bizim deha dediğimiz ayrıcalıklı beynin derinliklerinde gizlendiğini görürüz. Ortaya çıkan her yeni türün temelinde -daha doğrusu bir türün her bireysel değişikliğinin temelinde olduğu gibi- dahiliğin veya beceriksizliğin bir özel-liğiyle karşılaştırılabilir bir şeyler olabilir mi?

Tüm bilimlerde ele aldığımız iki ana sorunun birincisine veri-len cevap biyolojide sosyolojide olduğundan daha ileri bir cevap değildir. Hatta daha geridir, çünkü birkaç mucidin otobiyografi-siyle, belli bir noktaya kadar, düşüncelerinin zihinlerinde nasıl

oluştüğunu, mesela Newton'un evrensel çekimi nasıl anladığını ya da Denis Papin'in yolculuk etmek için buharın hareket ettirici gücünü kullanma olanağını nasıl bulduğunu biliyoruz. M Ribot, *Yaratıcı Hayalgücüyle* ilgili dikkate değer çalışmasında ve M. Paulhan *Buluşla* ilgili kitabında bu karanlık konunun bir çok noktasını aydınlatmıştır. Ama en küçük organik örneğin nasıl oluştuğu bizim için büyük bir bilinmezdir. Geçmişle ilgili evrensel bir sergide çağlar boyunca ar darda ortaya çıkmış olan ulaşım ve taşıma araçlarını, sandalyeden taşıyıcıya, yük arabasından asmalı arabaya, lokomotif, otomobile ve bisiklete kadar gördüğümüzde, bir müzede jeolojik devirler boyunca seyreden omurgalılar serisini anfiyoksustan insana kadar karşılaştıran doğa bilimci gibiyizdir biz. Ama şu farkla ki, birinci durumda, zincirin kimi halkalarının ortaya çıkışını kesin olarak tarihleyebilir, her birini ortaya çıkaran buluşu ve mucidi açıkça belirleyebiliriz, oysa ikinci durumda bu bir türün diğerine dönüşüm biçimi ile ilgili basit tahminlere indirgenmiştir.

Taklitle ilgili olan ikinci soruna gelince, kendi alanındaki bir sosyolog veya dilbilimci, mitolog, ekonomist veya ahlak bilimci dediğimiz bölüm sosyologlarından her biri tarafından, kendi özel alanlarındaki fizikçiler ve biyologlar tarafından olduğundan daha az aydınlatılmış değildir bu sorun.

Bu bilginler –diğer sosyologlara göre kısım sosyologu olanlar da– sadece tekrarlar ve benzerliklerle uğraşma düşüncesine sahip oldukları içindir değildir bu. Ama şu da aynı derecede doğrudur ki, onlar tarafından formüle edilen tüm yasaların temelinde, hiçbir zaman, gruplar, benzer şeyler yığını, doğal örnekler, şu veya bu şekildeki dalgalar, şu veya bu şekildeki hücreler, şu veya bu şekildeki hareket veya güç ve hayat için, bedensel ve zihinsel hayat için tartışan, çekişen düşünceler arasında kurulu ilişkilerden başka bir şey görmeyiz. İdeal bilim, tüm somut bilimlerin uymayı arzuladıkları evrensel bilimin ilk örneği ve matematik bilimleri, sayısal kavramların, alanın ve sürenin, yani sonsuz bir biçimde tekrar edilen birliğin –tekrar edilen birimler ayrı kaldıklarında grup veya *toplam* denilen,

birbirlerine eklenmiş şekilde ve bir arada kaldıklarında miktar denilen tekrarlama- gelişmesi ve birleşmesi değilse nedir? Miktar farklı birliklerin sonsuz tekrarlarının olasılığıdır, ve bütün bilimler, ne olurlarsa olsunlar, biyoloji laboratuvar malzemeleriyle olduğu gibi, sosyoloji de istatistikle, kurallarının formülüne doğru attıkları her adımda derece olarak yükselirler.

III

Şimdi bu genel görünüşleri, onları tamamen unutmaksızın bir kenara bırakalım ve sosyal alana geçelim. Başka bir alanda, iyi bulunan örnekler ve doğru bulunan düşüncelerin taklitçi yayılımı yönündeki eğilimi engelleyen veya kolaylaştıran çeşitli başlıca etkilerin neler olduğunu göstermeye çalıştım. Bu gerçeklik ve yaralılık yargılarından niçin böyle bir ortamda bahsediliyor da başka bir ortamda bahsedilmiyordu, ve bu yargılar niçin bir örneğin rakipleri üzerindeki başarısını burada sağlıyor da başka bir yerde sağlamıyordu. Örneklerin üstün olandan aşağı olana doğru inişi kuralını, kimi zaman soylulardan aşağı tabakaya, kimi zaman büyük şehirlerden küçük şehirlere ve köylere; alışkanlık ve taklidin birbirini izleme kuralını, vs, sadece hatırlamakla yetineceğim. Zaten önemli olan bu detaya girmeden, şimdilik, işaret ettiğimiz genişleme/yayılma eğilimi ve takip eden sonuçlara yönelelim.

Öncelikle aydınlatılmaya çalışılan ve *tarihsel genişleme* adı altında belirtilebilecek önemli, oldukça belirsiz ama çok enteresan bir durum var. Tüm bilimsel alanlar, tarihin başlangıcından sonuna kadar genişleyerek gider. Dilbilim alanı, önce tek bir aileye indirgenmiş sonra bir kabileye, bir ilkel topluluğa, bir devlete ve bir imparatorluğa yayılmış; küçük bir tarikattan çıkan dini inanış koskoca bir mezhebe dönüşmüş; politika ve benzer dönemlerden geçen hukuk alanı; ekonomik alan, dar alanlı bir köy pazarından derece derece uluslar arası ve kıtalararası hale gelen pazar ve son olarak estetik ve ahlaki alanlar. Eğer, ardı

ardına gelen dönemlerde, örneğin XII. Yüzyıldan günümüze, Avrupa'nın dil haritasının ya da aynı şekilde dini, politik, hukuki ve ekonomik haritalarının uğradığı değişimleri karşılaştırırsak, dillerin, inançların, politik şekillerin, geleneklerin, yan yana ve birlikte var olan endüstri rejimlerinin sayısının küçük düşüşleriyle, tümü sadeleşen türden olan bu haritalar arasında bu benzerliği fark ederiz. Bu da, yaşamayı başaran dillerin, inançların, ayakta olan endüstrilerin durmaksızın büyüyenler olduğunun bir göstergesidir. Haritaların bize gösteremeyeceği şey ise, bu olgunun gözden kaçmış olan diğer yüzüdür, yani, bireysel orijinalitenin gelişmesi, yayılması ve de bu yayılma sayesinde, yükselen sıradanlıkların, bayağılıkların gelişmesi ve yayılması. Çünkü bireyciliğin, pek çok yönden, zihinlerin felsefik veya poetik gelişimiyle, zihinlerdeki komünizmin söz konusu haritalarda ifade edilen gelişim/ilerlemelerinin lehine olarak ilerlemesi kayda değer bir noktadır. Ama şimdilik bunu bir kenara bırakalım.

Sosyal alanların bu genişlemesi temel olarak nüfus ile ilgili ilerlemelerden kaynaklanmıyor, çünkü nüfus , Roma İmparatorluğunun son yılların da olduğu gibi, değişmeden kalsa veya gerilese bile bu genişleme devam ediyor. Bu farklı sosyal gelişimlerinin seyirlerinin eşit olmadığı da fark edilmelidir. Ama bu, her zaman var olan, diğerlerinden önce gelen ve onları sürükleyen düşünme hatalarından biri olabilir – örneğin ekonomik gelişme/yayılma ile ilgili. Bazen biri, bazen diğeri öne geçer ve aralarında bir tür hız yarışı vardır¹

¹ Örneğin antik doğudaki büyük imparatorluklarda politik grubun sosyal grubu çok aştığı görülür (Sosyal kelimesiyle politik yöne karşıt olarak ekonomi, din, dil, vs. ile ilgili her şeyi anlarsak). Roma İmparatorluğunda da böyle olmuştur, hatta modern dönemlerde bile. İngiliz ve Rus İmparatorlukları ulusların birleşimidir. Ama antik Yunan'da sosyal grup politik grubu çok büyük bir oranda geçiyordu. Helenistik dünya çok uzaklara yayılmış ve, her bir Yunan sitesi ayrı bir devlet oluştururken – İskender'e kadar - o sürekli ilerliyordu. Aynı şekilde Galya'da, Julius Caesar'dan önce, varlığı parayla oluşturulan/garantilenen bir Galya milleti vardı. Galya'da orta çağın başladığı tarih olan İsa'dan önce IV yüzyılda para tipleri çok çeşitliydi ama Alexandre Bertrand'ın '*Galyalıların Dini*'inde belirttiği gibi bu çeşitliliğin içerisinde

Bununla birlikte, eşit olmayan seyirlerinin karşılaştırması genel dikkat çekici noktalara yer verebilir. Peki bu ilerleyici hareketlerin genellikle diğerlerinin başında bulunan dikkat çekici noktası nedir? Diğer hareketlere başarının yolunu açan ve onları dünyanın fethine götüren devletin, pazarın, dinin ya da dilin hareketi midir? Her dönemde, her bölgede öncelikle dilin, sonra dinin ya da pazarın veya politik ve adli kuruluşların yayılışını kolaylaştıran özel nedenler var mıdır ya da? Ve nelerdir bu nedenler? İncelemeye değer sorular bunlar ama bunu henüz yapmayacağız. Her şeyden önce, açıkladığımız olguların gerçeklikleri üzerinde ısrarla duralım. Eskilerin sosyal alanlarının Roma İmparatorluğu altında bile, bizimkinden daha dar ve daha sığ olduğunun belirgin bir kanıtına sahip olmak istiyorsak, şu basit noktaya dikkat çekmemiz yeterli olacaktır; egzotizm, edebi kozmopolanizm, çağdaş edebiyatımızın bu kadar dikkat çekici olan ve 18. yüzyıldan beri sürekli vurgu yaparak devam eden karakteri Yunanlılar ve Romalılar tarafından bilinmiyordu. Arkaizmi, benlikle ilgili bu sırrı biliyorlardı, ama tekrar belirteyim, egzotizmi bilmiyorlardı. Eski bir insanın, İran veya Hint edebiyatını, daha güçlüsü olarak Cermen ve İskit edebiyatını kendi ülkesine getirmek gibi en küçük hevesi ve onlardan esinlenmek, onları taklit etmek ve kullanmak gibi bir isteği olmamıştır hiç. Eğer Romalılar Yunan edebiyatını kendilerine uyarladılarsa Rus romanının, İngiliz trajedisinin yada Norveç hikayelerinin bizim Fransız edebiyatına girmesiyle karşılaştırılabilecek bir şey bulamayız bunda.

Latin şairin Yunan şairle olan ilişkisi öğretmen öğrenci ilişkiydi, aynı seviyedeki iki kişi arasındaki ilişki değildi. Ama doğrusunu söylemek gerekirse bu, sorunun yüzeysel bir yönü sadece.

kayda değer bir bütünlük arz ediyorlardı. İtalya'da, Roma İmparatorluğundan önce aynı olgu mevcuttu. Amerika'da, Kuzey Amerika Kızılderili kabileleri kendilerinin her birinden çok daha geniş, büyük bir toplum oluşturuyorlardı. - Bizim dönemimizde, Avrupa'nın toplumsallaşması politik birliğinden daha hızlı yürüyor, ve politik bir bölünmüşlüğü barındırmıyor artık.

Antik toplumların bize modern dünyanın bir tür zamanı geçmiş ve küçültülmüş şekli gibi göründükleri tüm görünümelerini gözden geçirmek çok öğretici olacaktır. Sadece bu benzerliğin çok yakın bir derecede görünür olduğu politikada değil sosyal hayatın her alanında, Helenistik veya Romen uygarlıklarında Avrupa uygarlığının büyük bir gelişmeyle tekrar ortaya konduğu olguları gözlemlemek kolaydır. Taklitçi bir yeniden üretme hiçbir zaman öz konusu değildir burada, çünkü, örneğin, modern dramın Ortaçağın ‘Gizemler’ inden Racine’e kadar olan evrimi, bir şekilde aha geniş bir biçimde Thespis’den Euripides’e kadar olan evrimini yeniden gerçekleştirdiyse, bu, evrimlerin ikincisi birincisini model olarak aldığı için değildir, Racine Euripides’ten esinlenmiş olsa bile. Bu yüzden taklitten ileri gelmeyen benzer şartların geri dönüşünün aynı mantığın etkisi altında sebep olduğu söz konusu tüm sosyal benzerlikler genelde son derece belirsizdirler. Taklitçi olan küçük ve açık tekrarların ama yayılımcı karakterini bahsettiğim eş zamanlı, geniş ölçekte ve belirsiz olan tekrarların genişleyen karakteriyle de karıştırmamak gerekiyor. Taklitle tekrar eden şeyler.

(Bir dildeki kelimeler, bir dindeki adetler, bir işteki hareketler) büyümeden çoğalırlar; bir dönemden aynı büyük sosyal üretimin (hükümet kuruluşları, adli ve mesleki kuruluşlar) bir sonraki dönemine kendiliğinden tekrar eden şeyler her zaman çoğalmaksızın büyürler. Şu da aynı şekilde doğrudur ki, taklitçi tekrarlamalar, karşılaştırılan iki dönemin her birinde kendilerini düzenleyen sosyal mantık kurallarına uygun olarak işlememiş olsalardı, taklitçi olmayan tekrarlamalar olmazdı, ve bunun sonuncular, diğerleri sıklıkla gerçekleştirilmiş bir yayılma eğilimine sahip oldukları için, kendilerini genişlemeler, çoğalmalar şeklinde arz ederler.

Sadece bir uygarlığın aynı devrinin birbirini takip eden dönemleri arasında değil, iki farklı sosyal devir ve heterojen iki toplum arasında da taklitçi olmayan, birbirine yakın olan benzerlikler görülür. Ama bu sonuncular için aynı şekilde şunu diye biliriz ki, bu toplumlar, ayrı olarak belirgin ve artmış olan detay

benzerliklerinin aralıksız üretim ve yeniden üretimlerindeki benzerliğin mantık kurallarına uygun hale getirmeseydi kendisini, aralarındaki kendiliğinden benzeşmeler meydana gelemezdi.

- Şunu da dikkate almak gerekir ki, heterojen toplumlar arasında bu tekrarlamalar çoğalmalar yada azalmalar olarak anlaşılamazlar. Bütün söyleyebileceğimiz şey, bir toplumdan diğerine kendiliğinden tekrar eden şeylerin oranlarının çok farklı olduğudur.

Şimdi, mademki dersimizin¹ asıl konusu, toplumlarımızın ekonomik boyutundan bahsedelim. Sermaye ve kredi konusunda, Paul Leroy-Beaulieu, bu görüşü teyit etme yoluna gitmiştir. Beaulieu Demosthenes'in "iki tür mülk vardır: servet ve saygınlık/kredi, sonuncusu birincisinden üstündür" ve "saygınlığın zenginlik sahibi olmanın en büyük sermayesi olduğunu bilmiyorsak bir şeyden haberimiz yok demektir" denilen iki pasajından, Yunan yazarların diğer birçok pasajlarında olduğu gibi, Atina'nın bu noktalarla desteklenmiş olan ticari durumunun, Bagehot tarafından çok iyi tasvir edilen İngiliz parasının sosyal durumuyla en büyük benzerliği sunduğu ve, bu bir yana bırakılırsa İngiliz pazarının daha büyük bir derecede yayılmış olduğu sonucunu çıkarıyor.

Sermayenin krediyle yükselip evrensel hale gelme eğiliminin yeni bir şey olmadığını ifade ediyor. "Kredinin bu çıkışı izlemesi ve yayılma ve evrenselleşme kurallarına uyması ne bugün ne de dün başlayan bir şey değildir. Eski Yunanlılar, modern dünyanın öncüleri bunu çoktan kanıtlamışlardır. Mekanik bu-

¹ Bankalar Yunanistan'da doğdu, modern dönemlerden başlayarak, daha büyük bir ölçekte, taklitsiz olarak ortaya çıkan diğer pek çok kredi kuruluşu gibi. Yunanlıların gerçekleştirdiği atılımlar ve ticari spekülasyonlar —özellikle deniz ticaretinde— bizim Londra, Paris ve New York borsalarında gerçekleşiyor. Bu taklitçi olmayan bir tekrarlamadır. Ama Yunanistan'da ve modern Avrupa'da, birbirlerinden ayrı olarak taklit kanunları işlemeseydi gerçekleşmezdi bu ve eğer bu tekrarlama bir büyüme ise örnekler genişleyerek yayıldığı içindir bu.

luşlar¹ dışında Antik Yunan ticari açıdan çağdaş Avrupa'dan pek az farklıydı: *bunlar aynı olgulardır ama şu an gelişmişlerdir.*² Thukhydides'in, Plutarkhos'un, Ksenofon'un, Sokrates'in, özellikle de Demosthenes'in ateşli savunmalarına göre bilginler, Atinalıların iyi dönemlerinde bütün Orta Akdeniz'deki insanların ticari dolaşım kaynaklarını temin etme olanağına sahiptiler. Aynı şekilde Atinalıların parası Libya'da, Sicilya'nın büyük bir bölümünde ve Toscana'da en önemli paraydı³.”Romalılarda⁴ da aynı şekilde oldu: bütün çağlar sadece göçmenlerin, yani bolluk içindeki insanların değil eski ülkelerin fazladan sermayelerinin de aktığı Romalıların yeni ülkelerini mülk edinmişlerdir. Doğu Akdeniz, Karadeniz, Afrika'nın Akdeniz bölümü Fenikelilerin ve Yunanlıların yeni ülkeleri olmuştur; İspanya ve Sicilya Kuzey Afrikalı Kartacalıların yeni ülkesi olmuştur; sonra Ren Nehri'ne kadar Galya ve Büyük Britanya Romalıların⁵ yeni ülkesi olmuştur. Kuzey Amerika, Güney Amerika, Avustralya, kısmen Hindistan ve daha sonra da Afrika Avrupa için ne oldu larsa bu ülkeler de, kendi ölçülerinde, insan gücünden çok ser-

¹ Gerçek olmaktan çok çarpıcı olan bir istisna: kadirganın bulunuşunu, maden sanayisini, dokuma tezgahlarının geliştirilmesini bir şeye saymıyor mu acaba? Şimdi bile antik uygarlıkları bizimkilerden ayıran bir derece farkı bu daha çok. Bizim buluşlarımız onlarınkilerin yerine daha çok erişimlerinin geliştirilmesiyle geçti. Buna rağmen yazarımız “Antik Yunan” ticari olarak şimdiki Avrupa'dan “pek az farklıydı” diye eklerken abartıyor. Oysa çok farklıydı ve sadece farklılıklar ve karakteristik özgünlükler içinde göze çarpan benzerlikleri ayırttirmeyi başarabiliriz.

² Vurguyu yapan benim. (GT)

³ Ekonomi Politik Üzerine Çalışma, Cilt III, s. 391 ve devamı.

⁴ O halde bu olguların (belirsiz) tekrarı daha büyük anı günümüzünkünden daha küçük bir ölçekte gerçekleşmiştir.

⁵ Uzun zaman boyunca Cermenlerde de oldu bu. -Yakın dönemdeki bir tarihten Almanya'nın Fransız Merovenj ve Karolenj Hanedanı'nın kralları için, savaş seferleri, dini misyonerlikler ve yerel yöneticilerle yapılan himaye antlaşmaları yoluyla sömürgelerinde modern güçler gibi davranarak güçlerini yerleştirdikleri bir sömürge alanından başka bir şey olmadığını söyleyebiliyordu. Yazara göre “Almanya'nın ilk havarileri Saint Fridolin ve Saint Colomban gibilerinden başka hiçbir şey bugün kendini Çin'de ya da Sudan'da feda eden misyonere benzemiyor artık.”

maye gücü açısından dönemin ticaret toplumları için aynı şey oldular” diye ekliyor yazarımız. Ciceron’un pazarlarında defterlerini tuttuğu Galya’da kendisine pek bir faydası olmayan sözü bu konuda oldukça anlamlı oluyor.

Görülüyor ki Amerika’nın keşfinin sadece *yeni ülkelerin* alanını, sömürgeci işletmelerin, dış pazarların ve uygarlık ailelerinin her dönemde her zaman ihtiyaç duydukları –ama buna rağmen bir gün kaybetmeye, kaçırmaya mahkum oldukları- taklitçi ve genişlemeci yayılmanın alanını daha genişletmek ve büyütme gibi bir etkisi olmuştur. Uygarlaşma oranının farklılığı İngiliz adaları ve Birleşik Devletler’in arasında ve Portekiz’le Brezilya arasında şüphesiz daha büyüktür ve yakın zamanda genel olarak eski Avrupa ile sömürgeleştirdiği tüm yeni dünyalar arasında da böyle olacaktır; Amerika, Avustralya, Asya ve Afrika. Ama bu farklılık İsa’dan önce VII.Yüzyılda Tir ve Kartaca İmparatorluğu arasında olduğu gibi, Yunan metropoller, yoksul ve küçük Yunan metropoller ve onların zengin ve güçlü Asya yarımadası, İtalya, “Büyük Yunan”, Sibari (İtalya’da), Kroton ve Milet sömürgeleri arasında var olan farktan daha büyük değil. Hellas’dan gelen insanların göreceli canlılıkları, büyüklükleri ve uygarlıkları –uygarlık kelimesinin lüks ve para ile ilgili anlamında– Güney Yunanistanlıları, veya Atinalıları¹, o kadar bastırıyordu ki her türden haberleşmelerin, endüstri şirketlerinin ve ticaretin Birleşik Devletler’deki gelişimi İngiltere’ninkini bile geçiyordu.

Paul Leroy-Beaulieu şu doğru saptamayı yapıyor: “Yeni ülkeler kullanılmamış bakir bir doğaya sahip olma ve, aynı zamanda, onu kullanmak için de kendilerinin oluşturmadıkları ve onlara eski dünyadan gelen sermayelere sahip olma ayrıcalığından yararlanıyorlar bugün.” Bu yeni ülkelerin, Birleşik Devletler veya Avustralya’nın, bu şartlar altında bizleri sonradan görme uygarlıklarının şatafatına hayran bırakmaları şaşırtıcı değildir. Ama sadece bugün değil geçmişte de yeni ülkeler adı geçen yazar tarafından bu derece iyi ifade edilen ayrıcalığa sahiptiler.

¹ Bu konuyla ilgili olarak Boutmy’nin Parthénon’una bakınız.

Güney-Doğu ve Kuzey-Batı Uygarlığı'nın -en azından günü-müze kadar, zira hem yer değiştiriyor hem de birçok yöne taşıyor, açılıyor- tarihçileri böylesine şaşırtan seyri hakkında makul bir açıklamada bulabiliriz burada. Eğer uygarlığın güneyde ve doğuda ortaya çıktığını kabul edersek -ki herkes tarafından kabul edilmekten uzak olan bir şey- yeni ülkeler, ayrıcalıklı ülkeler belirtilen iki ilişki şekli altında, tüm çağlarda, batıda ve kuzeyde bulunurlardı- el değmemiş kaynaklar ve eski ülkelerde oluşturulan sermayelerin bolluğu da. Üstelik bu işlenmemiş topraklar kazara batıda değil de doğuda, kuzeyde değil de güneyde olduklarında coğrafik rota kuralında bir istisna olmuştur demektir. Bu yüzden Akdeniz'in batıdan çok doğu kıyıları Atinalılar tarafından sömürgeleştirilip uygarlaştırıldı, tıpkı bizim şimdi Avust-ralya'yı yaptığımız gibi.

Ne olursa olsun görülüyor ki, metropollerin sömürgelerle ilişkisi bizi meşgul eden artan ve genişleyen tekrarlar kuralının çok net bir örneği olarak verilebiliyor -çok net çünkü benzerlik burada kısmen taklitten kaynaklanıyor. Bu en iyisi değil ama, çünkü sömürge uygarlıkları eğer metropol uygarlığını tekrar ederek büyüyorlarsa, bu mükemmel bir atılımdan çok derinliği az olan ve uzun sürmeyen yüzeysel bir halka yayma, toplumsallaştırma dır. Şüphesiz, dışardan anıtsal ve dekoratif bir açıdan bakıldığında, Büyük Yunan'ın veya Asya Yarımadasının/Yakın Asya'nın batı kıyılarının büyük ticaret şehirleri eski Yunan'dan ileriydiler. En büyük ve en zengin tapınaklar onlarda bulunuyordu, ama en güzelleri değillerdi. -Parthenon hariç. Şunu da unutmadan söyleyelim ki, Kartaca (Fenike Şehri) Tir'i (Fenike Şehri) tekrar ederek ve onu büyüterek ondan daha uzun süre ayakta kalabildi.- Ama buradaki tekrar bambaşkadır, daha az sadık, daha derin, tarihi bir uygarlığın, sosyal bir yeniden canlanmanın öğelerinin hazırlandığı bir kriz ve bazen de bir barbarlık dönemi arasında, onu daha iyi bir şekilde diriltten diğer uygarlıklar tarafından tekrarlanmasıdır. O halde, hem büyütmeler ve genişletmeler hem de özgün dönüştürmeler var.

İnsanın sosyalleşmesinin bu artarda gelen gelişimlerini ve

açılımlarını birbirinden ayıran krizlerin, savaşların ve kanlı devrimlerin seyrinin onların gelişimlerinin zorunlu bir noktası olup olmadığını sorabiliriz kendimize. Merovenj hanedanının barbarlıkları ve Roma İmparatorluğunun düşüşü ve daha çok karanlık dönemlerini izleyen uzun felaketler serisi olmaksızın büyük modern uygarlık olgusu ortaya çıkabilir miydi ? Artarda ortaya çıkmış olan uygarlaştırıcı özellikteki açılmalar/doğuşlar arasında benzer aralıklar/süreler daha önceden fark ediyor ya da görebiliyor muyuz?

IV

Bu sorun uzun tartışmalar yaratabilir. Ama bu ikinci soruya verilen cevaplar ne olurlarsa olsun, olgularla doğrulanmışsa, insanlık kaderiyle ilgili büyük soruya açık ve doyurucu bir cevap sağlaması öncekindeki gelişkin bakış açısının da bir sonucudur. O zaman anlıyoruz ki Auguste Comte insanlığın evrimine özetle eşsiz diye bakmakta haklıydı. Gerçekten de, eğer toplumların evrimlerinin çıkış noktaları çok sayıda ise ve çok yönlü ise, zorunlu olarak, tarihin bütün iniş-çıkışlarıyla bu evrimler sonuçta bir dizi ara kavşaktan sonra aynı noktaya doğru yönelirler, çünkü sonuç olarak muzaffer olan bir uygarlığın alanı, büyüdükçe, genişledikçe tüm dünyayı kaplamaya kadar varmak durumundadır.

Sosyolojide, yıldızların parçalanmışlığına ve yaşanan yerlerin gök kubbedeki dağınıklığına üzülüp onların zamanın sona erdiği anda cenneti andıran birlikteliklerini hayal eden gizemli¹ bir güzelliğin büyük rüyası kaçınılmaz olarak gerçekleşir böylece. Yıldızlarda böyle olmasa bile, çok renkli, tek ve kardeş bir uygarlığın verimli bir barışa sevk edeceği insanlık dünyasında böyle olur en azından.

Ayrıca bu zorunluluk, son durumun doğasının nasıl olacağının

¹ Bugün çoğunlukla unutulmuş olan bir şey. P. Gratry.

önceden bilinmesine olanak vermez; durumun niteliğiyle değil de niceliğiyle ilgili gibidir bu sadece. Yola çıktığımız ilkelere göre, sonsuz bir biçimde yayılma arzusuna sahip olan bir uygarlığın değişik formları arasında, uysallaşmış ve egemenlik altına alınmış tüm diğerlerini kendine mal ederek, sahiplenerek baskın ve üstün hale gelen ve evrenselleşen birinin olması kaçınılmazdır. Bu uygarlık formunun örneğin Fransız ya da Alman olmasından çok İngiliz veya Rus olması konusunda aynı şey geçerli değildir. Söz konusu uygarlık esnek ve renkli, özgün bir çeşitlilikle ve tarihin etkileyici önemini oluşturan temel değişkenlikle bağdaşır. –Eğer bir anlayışın ve sınırsız bir zekanın ruhu/özü kendi içinde, kendi derinliğinde mevcut şeyleri ve olguları bilseydi, bu tür bir tarihsel sonucun beklenilmedik, belirsiz ve tesadüfi gelişini görür ve tarihten tamamıyla uzaklaşırdı/kopardı diyebilir miyiz? Ama bu keyfi olurdu. Biraz düşünersek eğer, kendisiyle sınırsız bir derecede zeki olan bir beyninkini gördüğümüz benzersiz basitliğe/sadeliğe şaşıp kalırız, her tanıtlamaya çalıştığımızda bundan kaçsa da ve gerçekleşmez, anlaşılmaz ve temelde çelişki içeriyor diye bildiğimiz bir varsayıma dayalı olsa bile. Görünen bu gerçekliğin altında, genelde *a priori* olan tüm diğer gerçekliklerde olduğu gibi, gizlenmiş gereksiz bir yinleme/totoloji vardır, yani anlamsız bir önerme. Bununla birlikte, hakim ve üstün uygarlığın finalde hangisi olacağını önceden söyleyemiyorsak eğer, son birleşmenin, tekleşmenin hangi şekilde muhtemel olarak gerçekleşebileceğini tahmin edebiliriz. Hesaba katmamız gereken, bu açıdan çok önemli olan bir etken var: Coğrafi etken –her ne kadar rolü diğer açılardan abartılsa bile. – Coğrafi etkenler arasında, her şeyden önce, hiç önem vermediğimiz, sosyal dünyanın arzuladığı birliğe varmanın araçları –savaşçıl veya barışçıl– arasında kesin bir rol oynadığını düşündüğüm bir etken var. İnsan habitatının şeklinden ve dünyanın küreselliğinden bahsetmek istiyorum.

Eğer dünya yuvarlak değil de eskilerin inandığı gibi düz olsaydı, taklidin tüm olaylarda sonsuz bir ilerlemeye yönelik eğiliminin ortaya çıkardığı sorunlar bambaşka bir şekilde ortaya konurdu ve başka çözümler içerirlerdi. Taklitçi yayılımın, politik

konularda olsun, ihtiyaç, ürün, ahlaki yapı, sanat gibi konularda olsun, dünyanın sınırlarından ve Herkül'ün aşılmaz kollarından dolayı sadece bir yönde geliştiği çevre devletler olurdu. Oysa merkezdeki devletler taklit şeklinde her yöne yayılabilme ayrıcalığından yararlanırlardı; batıya, doğuya, güneye ve kuzeye. O halde dünyanın merkez bölgesi kaçınılmaz olarak zamanla tüm diğerlerine model olacak olan ve tüm dünyaya gittikçe yayılan sosyal şeklini üstün kıldırarak olan bölge olurdu. Ama her yer yuvarlak olduğundan hiçbir devlet bu türden doğal bir avantaja sahip değildir, çünkü bir kürenin yüzeyinin hiç bir noktası diğerlerine göre merkezi olarak düşünülemez. Başka doğal avantajlar vardır. Örneğin daha ılıman, kutuplara veya tropik bölgelere daha az yakın olan bir kuşakta bulunma avantajı, ama bu avantaj da aynı enlemde yer alan birçok devlet tarafından paylaşılır, ve bunlar tek bir nokta değil de uzun ve oldukça geniş bir hat oluştururlar.

Düz yer yüzü varsayımında, taşımacılık yollarının gelişimi farklı toplulukların ilişkiye geçişlerinin coğrafik şartlarını azar azar eşitleme etkisine sahip değildir, tam tersine temel eşitsizliklerine giderek daha da vurgu yapma etkisine sahiptir. Demiryolu ağı, her yerde aynı derecede sıkı olmaya yönelen ya da en azından çok sayıda merkez ve büyüyerek giden kollara ayrılmalar sunma yönündeki bir doku olmak yerine, giderek her şeyin merkez şehre doğru yöneldiği tek bir devletin demiryolu ağı gibi, tek bir merkeze sahip olan devasa bir örümcek ağı olma yolunda ilerler.

Bu coğrafik düzenin despotizmi tahrik edebileceği görülüyor. İnsanoğlunun politik birliği sağlandığında –bu birlik örneklerin ve de erklerin ilerleyici yayılma eğiliminden dolayı kaçınılmaz olduğu için– bu birlik sadece bir tür imparatorluk şekli altında gerçekleşebilir. Ama yeryüzünün yuvarlak oluşu, tersine, federatif bir şekil altında birleşmeye iter, ya da gelecekte (çoktan yaklaşmış olan bir gelecekte) itecektir. –İmparatorluk, buna dikkatimizi çekelim, Roma imparatorluğunun en kusursuz şeklini arz ettiği, insanların hafızalarında ebediyen büyüleyici ola-

rak kalan imparatorluk, dünyanın düz olduğuna inanma yanılığı-
sını gerektiriyor– “eskilerin meşhur dünyası” olan gezegenimi-
zin bu küçük, zayıf bölümünde aşağı yukarı olduğu gibi. İmpa-
ratorluk temelde kendini dünyanın merkezi sanan veya öyle
sanılan bir şehirdir; alabildiğine büyümüş olan görüntüsünü
bütün bir alana (orbs) yansıtan, kenti (urbs) merkez olan bir çev-
reye yansıtan bir odaktır. Bu alanın parçaları, dereceleri kente
uzak olmaları veya yakın olmalarıyla ölçülen tamamıyla doğal
bir hiyerarşi oluştururlar.

Tek bir ülke, bizim şu yuvarlak dünyamızda bile, evrensel ha-
kimiyetini *geçici olarak kuramaz* diye bir şey yok; İngilizlerin
emperyalist rüyası şu an pek de kaçıkça bir şey değildir. Diğer
uluslar onu ciddiye almamakla haksızlık etmiş olurlar. Bu İngiliz
rüyasının gerçekleştiğini farz edelim, bu örnek boyun eğdirilen
halklar arasında taklit eğilimi uyandırmaz mı? Londra’ya boyun
eğdirilen büyük kentlerden biri, Bizans, İskenderiye ve Asya
Yarımadası’nın veya Galya’nın diğer kentlerinin Roma impara-
torluğunun altında Roma’yla önce zenginlikte sonra güçte ya-
rışmayı gizlice hayal ettikleri gibi, sıra kendisine geldiğinde
önce ekonomik şekil altında sonra politik şekil altında yayılcı
gelişim ihtiyacını duymaz mı? Bu sonuncuların rüyası,
Roma’dan farklı bir yönde gelişme olanağının bulunmasının
açık imkansızlığından dolayı bastırılmış olarak kaldı –zira başka
bir yön, henüz Romalılaştırılmamış olan bir yön, dünyanın sonu
olmasa bile en azından aynı şeye denk düşen bir şekilde uygar
dünyanın sonuydu: barbarlık ya da yarı-barbarlık. Ama girmekte
olduğumuz yüzyılda hiçbir şey aynı değil. Londra’nın rakipleri
Londra gibi gelişme ihtiyaçlarına her yönden olanak yaratabilir
ve sonra da aynı zenginliği ve gücü elde edebilir.

O halde, insanoğlunun gelecekteki sağlam bir birliğinin ve de-
vamlı bir barışının, sadece *bir kaç* büyük ulusun oluşturacağı bir
federasyon aracılığıyla olabileceği görülüyor.

Dünya yuvarlak olduğundan, uygarlığın herhangi bir yöndeki
yolculuğu, ilerledikçe, kendi yerine geri gelmekle sonuçlanır
hep. Örneklerin tüm *ışmaları* aynı yerde yansımakla son bulur.

Dünya eğer düz olsaydı, uygarlığın yolculuğu, yer değiştirmeleri çıkış noktasından artan ve dönüşsüz olan bir uzaklaşma olurdu ve hiçbir şey taklidi kendi kaynağına dönmeye zorlayamazdı.

- Dünyanın düz olmasının ekonomik sonuçları dikkate değer olurdu. Örneğin, verili bir anda bir bölge ucuz buğday üretimi için istisnai şartlar sunuyor olarak bulunsaydı –günümüzde Rusya’nın güneyi, Birleşik Devletler’in batısı ya da yakın zamanda Plata vadisi veya Nijerya vadisi gibi– sadece, çevresel değil de merkezi olmak şartıyla dünyayı ürettiği tahıllarla doldurabilir ve tarımda şiddetli, yoğun bir krize neden olabilirdi. Çevresel olan, ürünlerini tümüyle karşıt olan bir bölgeye ulaştırmak için, merkezi bir bölgeden beklenilenin iki katı olan taşıma masraflarını karşılamak durumunda kalırdı. Bu türden herhangi bir endüstri için de aynı şey geçerli olurdu.

Özetle, düz bir dünya devletler ve insanlar arasında artan eşitsizliklere götürürdü dünyayı; yuvarlak bir dünya ise artan eşitliklere götürürdü. Eşitlikle *karşılıklılığı* anlıyorum ben. *Tek yanlılıktan karşılıklılığa* geçiş kuralı dünyanın küreselliliği sayesinde mevcuttur.

Düz bir yer, –sınırsız bir yüzeyi olmaksızın, ki akıl almaz bir şey olurdu– son derece yayılmış, dünyanın yüzeyinden son derece üstün olan, yani sınırlarına ulaşmanın pratik olarak imkansız olacağı türden bir yüzeye sahip olurdu. Sonsuzmuş gibi olurdu bu. Bu varsayımda, herhangi bir uygarlığın yayılımcı gelişimi belli bir oranı –ulaşım ve iletişim araçlarının durumuna göre– asla geçmez. Bu oranın ötesine başka uygarlıklar yayılabilir” –bazen yakın bazen uzak, ya da çoğunlukla çok uzak ve iletişim araçları her birinde yetkinleştikçe daha az uzak ve sonunda yakın diyebileceğimiz bir şekilde. Buradan sık çatışmalar, ele geçirmeler ve ilhaklar çıkar, ama bu fetihler ilhaklar söz konusu yayılım sınırlarını aşacak bir imparatorluğu uzun süreli olarak oluşturamazlar. O halde fetihler yapan bir devlet her zaman sadece durmaksızın yer değiştirmek ve bir taraftan kazandığını diğer taraftan kaybetmek koşuluyla fetihler yapabilir–fethettiği yerde hakimiyetini sürdürmenin pratik imkansızlığı

nedeniyle. Savaş dönemi için belirleyici olabilecek bir son yoktur o halde; o zaman, sonunda gelecek olan, genelleştirilmiş ve bütün yer-yüzüne yayılmış bir barış umuduna bir ütopya gibi bakabiliriz. Bir devlet aslında boşuna yayılır gerçekten de; kendileriyle çatışma nedenlerinin eksik olmayacağı komşular bulacaktır hep. Ama, ulaşım ve zihinsel iletişim araçlarımıza göre orantısız bir hacme sahip olmayan bizim küresel dünyamızla ilgili olarak savaşların sonunu umabilir (gerçekleşmeyecek bir düş olarak değil) ve savaşçıl dönemin sonu olarak, sonsuz değişiklikler ve renklilikler için elverişli olan, değişik ama birleşik ve dayanışma içerisindeki uluslara ayrılmış tek ve aynı bir uygarlığın dünyaya hakim olduğu anı belirleyebiliriz.

O halde dünyanın yuvarlak oluşu adalet açısından olsun, barış açısından olsun iyi, faydalı bir şeydir, ama, nedenini bilmediğimiz ve adalet ve barış için uygun olan bu koşulların insanoğluna özel olmadığı, yıldız sistemlerindeki sayısız gezegenlere dağılmış tüm insanlık için, bizimki gibi dağınık, kanlı ve kirli tarihsel bir evrimden çok sayıdaki kollara açılan bir ırmağa saçılmış ama ırmağın derin ve sakin ağzına yönelen tüm toplumlar için ortak olduğu düşüncesine hayran bırakan bu kendiliğinden doğal büyük uyumlardan birinden şüphe etmekten de geri kalmayacağım¹.

Bu düşüncelerden yeni bir tarih anlayışı ve bölümü doğuyor. Tarih bir gün bize bambaşka, daha basit, daha anlaşılır görünecektir eğer çekirdek halinde olan ve o güne kadar gelişimleri engellenen bütün toplumların tüm çabalarının bilinçsizce dünyayı saran bu uygarlığın bolluğuna doğru yöneldiği düşüncesine inanırsak. Bu amaca dönemimizin hızlı ulaşım ve düşüncenin hızlı iletişimiyle ilgili büyük buluşların öncesinde ulaşamazdı. Oysa, bu amaca ulaşıldığında insanlık tarihi için kendi gelişimi içerisinde bir öncekinden çok daha dikkat çekici ve şüphesiz

¹ Yukarıdaki düşünceler bizi tekrarın ve evrensel gelişimin üç şekli arasındaki benzerlikleri düşünerek dünyanın düz değil de küresel bir alan olduğunu ve geometri bilgilerinin burada karanlıklar, bilinmezlikler içinde derin bir önsezi sahibi olduklarını düşünme – tahmin etme – yoluna götürmez mi?

daha düzenli olan yeni bir dönem açılır. Yeni ortaya çıkmış bir uygarlık çeşidi için, eskisinden ortaya çıkacak olan yeni bir tip için yayılmak söz konusu değildir artık, çünkü bu yayılma göreceli olarak kolay olur ve çabucak aşılmaz sınırlarına ulaşmış olur, yani dünyanın tam bir turuna. Fakat bu olduğunda, bu tip için büyük bir uyumla mantıklı olarak gelişmek, düşman türlerin ortaya çıkışını engellemek ve temel ilkesiyle tüm uzlaşmaları yaratmak söz konusu olur ve bu da onun en zor ve yüklü görevi olur. O zaman Auguste Comte'un rüyası, kendisinin istediği kadar katı ve kristalize/güçlendirilmiş olmayan ama plastik gibi esnek olan, sonsuza dek yayılabilen büyük bir kilisenin kuruluşu, belli bir noktaya kadar gerçekleşebilirdi. Şunu söyleyebiliriz ki, içsel bir gelişme savaşımının, bir biri ardına gelen kazaların, tesadüflerin ve dışsal çarpışmaların tam bir evriminin yerini alır.

Her şey sömürgeleştirildiğinde –dünya sınırsız olmadığı ve sınırlarına her yerden zaten ulaşıldığı için– sömürgelerdeki karışıklığın güçle durdurulması ve uygar ulusların isteklerini ve ekonomik veya politik yayılma ihtiyaçlarını başka alanlara çekecek bir yöntem aramaları gerekecek. Peki bu durumda ne olacak?

Şimdiye kadar –en azından üç asırdan beridir, ya da daha çok tüm tarih boyunca, çünkü Amerika'nın ve Okyanusya'nın keşfinden önce, azar azar keşfedilecek olan yer hemen hemen anakaranın bütünüydü– sömürgeler, yeni topraklar kötü mizaçlarımız için yatıştırıcı ve giderici hizmeti görmüştür, bağımsızlığımız için korunak ya da gerçekleşmeyecek düşlerimizin boş kuruntusu ve tutkularımızın kurbanı oldukları gibi.

Afrika'ya, Uzak Doğuya, Güney Amerika'ya taşıdığımız tüm acımasızlığımız, tüm açgözlülüğümüz, tüm düzensizliğimiz ve aynı şekilde tüm fetihçi eylemimiz, tüm o cömertliğimiz geri bize döndüğünde, kendi göğsümüzde ortaya çıktığında ne olacağız, bize ne olacak? Bunlar çoktan sorulması gereken büyük sorular.

Bu görüşlerin doğal sonucu olarak insanlığın evriminin üçlü

bölümü karşımıza çıkıyor. İnsanoğlunun hayatında üç evre ayırt edilmelidir:

İlk olarak tarih öncesi evre: Sosyal toplulukların çok küçük ve çok dağınık olduğu çok uzun bir dönem. Yeterli iletişim araçlarının yokluğundan dolayı bu topluluklar birbirlerinde öylesine uzaklaşmışlardı ki, aralarındaki mesafe –yıldız sistemleri arasındaki gibi, pratik olarak sonsuz olan– mutlak yalnızlıklarına denk düşüyordu. İkinci olarak, tarihin başlangıcından itibaren girdiğimiz, insanların talihsiz mücadelelerinin devam ettiği, insan topluluklarının ayrı olarak büyüdükçe birbirleriyle temasa geçtikleri, birleştikleri veya birbirleriyle çarpıştıkları ve başlangıçta giderek çok sık ve kanlı olan, sonraları daha nadir ama daha büyük, daha korkunç olan savaşlarla, büyük bir federasyon ya da büyük bir imparatorluk olma yolunda ilerledikleri ara evre. Üçüncü olarak, politik hakimiyet birliği imparatorluk veya federasyon şekli altında tüm dünyada sağlanmış olduğu için savaşın sonsuza dek bitmiş olduğu – en azından dış savaşın -, keşfedilecek ya da sömürgeleştirilecek bir yerin kalmadığı, kutup dairelerine ve Afrika'nın kalbine kadar her şeyin uygarlaştığı, barışçılaştığı, dinginleştiği ve özgürce, bağımsızca yönetildiği dönemi izleyecek olan evre.

İşte bu üçüncü evredir ki, sosyalist ekollerin en ilerlemiş fraksiyonları tarafından erken bir şekilde ajite edilen derin sosyal sorunlar yeni bir sertlikle ve yoğunlukla ortaya konur ve formüle edilir. Sosyalizmin art arda gelen çıkışları geçmişte –özellikle de bizim yüzyılımızda– kendilerini artan¹ tekrarlama kuralına uy-

¹ Elbette ki başka çıkışlar da - neo-katolizmin dindarlık konusundaki çıkışları, natüralizmin ya da edebi realizmin çıkışları, şirket bilincinin endüstri veya mali spekülasyon konusundaki çıkışları, vs. – aynı kurala uymuşlardır. – Bu kural eski formlara dönüşün, karşıtların benzerliğinin, kimi sosyologların öne sürdüğü sarmal şeklindeki evrimin sözde kuralı için belirgin bir dayanak hizmeti gören tüm olayları içermiyor ya da açıklamıyor mu? Bu artan tekrarlama kuralı, sosyolojide, bitki oluşun (phytogenese) birey oluş (ontogenese) tarafından tekrarının biyolojik kuralıyla bakışık değildir. Özet, kısaltılmış ama artan nitelikte olmayan bir tekrarla ilgili olan, bu son kuralın tersidir daha çok.

gun hale getirmişlerdir. Bizi heyecanlandıran, ajite eden giriş, 1830'dakine göre şiddet ve yoğunluk olarak çok üstün olan 1848 yılındakinden kesinlikle daha büyük, yoğun ve daha güçlüydü. Gelecekteki sosyal yenilenmenin aynı kesintili çabasının yeniden canlandırılmasının en görkemli ve en sürükleyici olacağına inanmak gerekir. Hiçbir dış politik kaygı iç politik meselelerin ve sosyal bir yeniden düzenlenmenin özü-nü/mantığını çarpıtmaz, onları derinliğine düşünmeyi engellemez ve sınırlarını zorlamaz - hiçbir sömürgeci mantık acımasız ve yağmacı içgüdülerle ve kaygı verici büyük isteklerle karşı karşıya kalmaz; iktidarın bir parti tarafından veya kesin bir anlaşma ile ele geçirilmesi ve sınıfların mutlak bir birleşmesi değişmez bir amaç, büyük tutkulara sahip olanların kafalarında zahmetli ve yorucu bir gaye olur. Toplumsal sorunu tartışırken, özellikle ekonomik düzenle ilgili sorunları, bahsettiğim evrelerin ikincisini ya da üçüncüsünü göz önünde bulundurmamıza göre çok farklı cevaplar içerdiklerini unutmamaya dikkat etmek gerekir. Pek çok teorinin ikinci soruna uygulanabilir olduğuna inanmak yanlış olacaktır. Çünkü bu teoriler sadece üçüncü soruna belli bir şekilde uygulanabilir kuşkusuz.

VI

Açıklanan genel düşüncelerin bir kaçını tekrar ele almak ve daha iyi anlamak için biraz geriye dönelim. Canlı dünyada ve fiziksel dünyada, sosyal dünyada olduğu gibi, başlıca iki büyük olay olarak görünen tekrarın ve adaptasyonun genel ilişkisi üzerinde duralım. Bunların birbirlerini tekrar eden armoniler olduğunu bir çok yerde belirtmiştik. Dalga, hareketlerin uyumlu bir devamıdır; kendine geri dönen devingen bir dengedir, tıpkı bir şarkının sözleri gibi. Daha karışık bir şekilde canlı bir varlık için de aynı şey söz konusudur; çok komplike bir dalga, ses ve su dalgasında olduğu gibi, doğuyor, büyüyor ve azalıyor diyebiliriz; yetişkin durumu fizikçilerin dalganın *karnı* dedikleri şeye

denk düşüyor. Aynı şekilde, herhangi bir taklit hareketi, söylenilen bir kelime veya bir cümle, yerine getirilen dini bir ibadet, yapılan bir iş, hukuki bir formalite, vs, başlangıcı, ortası ve sonu olan bir bütündür ve bir merkezin etrafında dönen zincirleme bir değişimler serisinden oluşur: Kelimenin vurgulanan hecesi, cümlelerin vurgulanan kelimesi, bir ayindeki temel hareket, bir işin veya prosedürün temel noktası, vs.

Bu uyumlar nasıl şekillendi? Bu sorunu, nasıl tekrar ettikleriyle ilgili sorunla karıştırmamak önemlidir. Darwinist düşüncenin temelinde gizli olduğunu gördüğümüz karışıklık budur. Darwin'e yaşam kavgasının yaşam için birliği önceden kabul ettiği haklı olarak gözlemletilmişti, yani organizmaların artan tekrarlamalarının ve ardından gelen savaşımın açıklamadığı ama içerdiği örgüt; organizasyon. Bu, dalgalanmalar yapan kimyasal moleküllerin oluşumunu dalgalanmaların çarpışmasıyla, ya da, taklit edilmiş buluşların doğuşunu taklit yarışıyla açıklamayı ummak gibi bir şey olur.

Bu savaşımaları, çarpışmaları, rekabetleri ve bu *karşıtlıkları* incelemek durumunda değiliz demek değildir bu. Gerçekte *karşıtlık* genel bir olaydır. Bununla birlikte, adaptasyon ve tekrar kadar genel değildir, ve basit yardımcı veya sıklıkla zorunlu olan basit aracı niteliğiyle diğerlerinin arasında, altında yer almalıdır. Tekrarlanan uyumlar bazen gerçekten de kendi aralarında direkt olarak uyuşabilir istisnai olarak. Artan tekrarlamaları sayesinde karşılaşmalarıyla olur bu, ve daha büyük adaptasyonlar meydana getirebilirler böylece. Ama çoğunlukla bir kaç ilişki şekli altında birbirleriyle zıtlaşırlar ve çatışmalar ve karşılıklı düzeltmelerle daha üstün uyumlar için zemin hazırlarlar. Bu çarpışmalar ve çatışmalar bu sonuncuları zorunlu hale getirirler ve bir bakıma kışkırtırlar, ama onlara neden olmazlar. Her yerde, canlı ve sosyal dünyada, fiziksel dünyada bile, çoğalarak birbirlerine karşı savaşıma giren uyumlu şeyler görüyoruz, birbiriyle zıtlaşan adaptasyonlar görüyoruz: mikroplar hücrelere karşı, organizmalar organizmalara karşı, loncalar loncalara karşı, devletler devletlere karşı, moleküller moleküllere karşı: Kimyasal bileşimleri

önceleyen ve sayısız çarpışmalar yığını gibi görünen karışıklık. Ve bu krizin sonunda, birbirlerine adapte olan karşıtlıklar da görüyoruz her yerde: Kommensalizm ve iklimle alışma olguları, döllenmeler, bağlaşma anlaşmaları, kimyasal bileşimler. Militarizmden sanayiciliğe geçiş aynı değişimin/dönüşümün dikkate değer bir örneği olarak anılabilir hâlâ.

Şimdi, madem ki gerçekliğin eşmerkezli üç büyük alanını ayırt ettik –aslında tekrar bölmek kolay olacak, aynı şekilde bir bireşim haline getirmek de– yani fiziksel alanı, canlı ve sosyal alanı (bu sonuncular birbirleriyle birinciyle olduğundan daha sıkı bir şekilde bağlıdırlar), her birinde bir adaptasyon formu, bir tekrar formu ve onu karakterize eden ve ona baskın çıkan, üstün gelen bir zıtlık formu¹ görmemiz zor olmayacak. Fiziksel adaptasyon tipi, kimyasal bileşimdir bu zincirleme hareketlerinin iç dengesiyle. Bu hareketlerin güneş sistemimizden olan devingen dengesi bir çoğaltma, bir büyültmedir belki de sadece. Çünkü büyültme kuralı dış doğaya uygulanabilir gibi görünüyor. Canlı adaptasyonun en kusursuz şekli döllenme, yeni bir çeşidin ya da yaşayabilen yeni bir ırkın oluştuğu verimli bir birleşme/çiftleşme değil midir? Özgün, basit, psiko-sosyal adaptasyondan olan tip buluş değil midir, yaşayabilen, taklit edilebilir olan ve sonunda insanları bağlamak için düşünceleri bağlamakla başlayan? Zira, insanlar arasındaki tüm birliklerin başlangıcında, birliği onu mümkün kılan bir düşünce birliği vardır. Şu an işbirliğiyle meydana gelen her şey ilkin bir düşünceden, bireysel bir eylemden çıkmıştır. Kolektif işe, işlerin sözde kendiliğinden olan birliğine ve bölümüne bireysel dehanın yarattığı harikaları atfederken unuttuğumuz şey bu. Eğer yüzlerce işçi bir atölyede işbirliği yapıyorlarsa, bu, elbirliğiyle yerine getirdikleri görev, dokuma,

¹ Sıralanan üç terimin serisine istediğimiz terimden başlayabiliriz. Ben burada tekrarı ve karşıtlığı takiben adaptasyonla başlamayı tercih ediyorum. Bu daha mantıklı, çünkü tekrar ve karşıtlık kendini tekrar edebilen ve kendisine karşı çıkabilen her şeyi gerekli kılıyorlar, ve bu bir şey bir katışım olabilir sadece. Ayrıca, öğretici olması açısından tekrarla başlamayı tercih ediyorum. Aslında, bu terimlerin devamı sonsuz bir zincir oluşturuyor ve başını elimizden kaçırmamız muhtemeldir.

madencilik, seramik, başlangıçta tanınmış veya mütevazı bir kaşif tarafından bütünüyle düzenlendiği ve bir girişimci tarafından yeniden düşünülüp ele alındığı içindir. Ve eğer yüzlerce atölye, toplu bir yönetim olmaksızın kendiliğindenlik görüntüsüyle aynı imalata katkıda bulunuyorsa, örneğin bir lokomotif veya ipek kumaş imalatına, bu, lokomotif veya kumaş birisi tarafından bulunduğu içindir.

Evrensel uyumun karşılaştırdığımız üç formu arasında belirgin olan fark, üçüncüsünün doğası oldukça açıkken ilk ikisinin bizim için çok gizemli olarak kalmasıdır. Her buluş olduğunda, bu, daha önce birbirlerine yabancı olan veya öyle görünen olayların (ayın hareketi, bir elmanın düşüşü, elektrik kıvılcımı, yıldırım, vs) aynı temel yasanın sonuçları, aynı bir önermenin doğrulamaları, yani temelde aynı olan şeyin farklı olumlamaları olarak görüldüğü anlamına gelir; yöntemlerin ve araç-gereçlerin –buraya kadar birbirlerine yararsız olan (ray, yol ve buhar makinesi, dikiş iğnesi ve pedal, elektrik akımı ve gaz, vs)– aynı son için karşılıklı olarak araçlar kullanmaları gibi bir ilişkiye sokuldukları, yani aynı şeyin isteğine cevap verdikleri anlamına gelir. Açıkça görülüyor ki, sosyal anlaşma/birlik ve sosyal uyum aynı düşünceyi doğrulayan yargılamalar ya da aynı amacın peşinden gitmeyi içeren hareketler demetine dayanır. –Peki ama görünmeyen hareketlerin kimyasal bileşimle ortaya çıkan uyumlu birliği nedir? Bunun aynı merkezin çevresindeki ortak çekim olduğu kesin mi? Bu değilse nedir? Döllenmiş yumurtadan doğan organik fonksiyonların uyumunun ne olduğunu daha iyi mi biliyoruz? Birlikte aynı sona yönelme mi bu? Yoksa çok sayıda ortak sona doğru mu? Amaçcılıkla karıştırmakla hata edeceğimiz ve bir teorinin bir makineden farklılaşması gibi bu amaçcılıktan farklılaşacak olan başka türden bir uygunluk mu? Bundan daha tahmini, daha sanıya dayanan bir şey yok.

Ayrıca evrensel taklidin benim uzun zamandan beri belirttiğim üç şekli var. Fiziksel şekil en çok yayılmış olandır. Bu, en çok engellenmiş ve polarize dilmiş/bir noktada toplanmış yayılmalarıyla/ışımalarıyla cisimleri içlerinin derinliklerine kadar doldu-

rurken, küresel ve çapraşık ışımalarıyla sonsuz havayı dolduran dalgalanmadır. Canlı güç artan ve hayvanların ve bitkilerin birbirleriyle yarışan topluluklarıyla toprağı, havayı ve denizleri örten nesildir, üretilir. Sosyal şekil taklittir. –Bu tipik üç şeklin benzerlikleriyle ve farklılıklarıyla ilgili olarak bundan bahsettiğim çalışmalara bakınız. Karşılaştırmalarının bizi, doğayı kendini tekrar etmeye ve çoğalmaya zorlayan zorunlu ve karşı konulmaz ihtiyaç hakkında zengin potansiyel içeriğini ve *eserlerinin* örneklerini belirtmek için aydınlatmaya ne derece elverişli olduğunu hatırlayalım. Sürekli gördüğümüz şeye bakma zahmetine girersek, bu şeklin kullandığı tekrarcı yöntemler bizi hayranlıktan şaşkına çevirecektir. Bir gezegenin çok sayıdaki periyodik hareketleri, aynı sistemin tüm diğer gezegenlerinin periyodik hareketlerinin içinde yansıdığı en küçük karışıklıklara kadar, birbirlerini şaşırmadan, karıştırmadan birbirleriyle birleşir, karışırlar ve durmadan silinmeden tekrar ederler; havadaki bir ses titreşimi en küçük özel kesitleriyle bozulmadan sonsuz bir şekilde tekrar eder; bu titreşim konuşan ağızdan dinleyen kulağa bir telefon kablosu aracılığıyla, tam olarak sonsuz küçük ve sayısız özellikleriyle yeniden üretilen elektrik titreşimlerinin olağanüstü serisiyle taşınır. Bu olağanüstü, hayranlık verici bir şey. Ama bu binlerce ve milyonlarca defa, yüzyıllar ve yüzyıllar boyunca embriyo evriminin bu kadar karmaşık olan izlenecek en ince yollarını ve bir türün özelliklerini ve fonksiyonlarını akıl almaz bir bağlılıkla yeniden meydana getiren; bir yumurta içinde, bir yumurta atomunun içinde diyelim, bu yeniden üretmelerin kalıbını/klişesini gizleyen ve orda beklenmedik bir uyanış gününe kadar artarda gelen bir çok kuşak boyunca uyuklar bir şekilde sürüp giden canlı kalıtım mucizesinin yanında hiç bir şeydir. Kendisinin önemli bir büyültülmesi olduğu hafıza, iç taklit gibi, kalıtımın kendisinin yeniden üretmekte yetersiz olduğu şeyi –içsel durumlar, düşünceler, istekler– yeniden canlandıran ve çoğaltan taklit olgusu, sosyal hafıza; geleneklerin ve göreneklerin, dillerin ve dinlerin yüzlerce yıllık sürekliliğini, ağızdan ağza geçen kelime köklerinin, inanandan inanana geçen kutsama ayinlerinin özdeşliğini var eden taklit de aynı derecede

olağanüstüdür. –Birinciden ikinciye, ikinciden üçüncüye, taklidin bu üç şeklinde, bu sosyal hafızanın, taklidin, hem içerik ve kavrayış/iç içe geçme bakımından hem doğruluk/kesinlik ve serbest olma bakımından çoğaldığı, büyüdüğü görülür. Üreme, dalgaları kopuk, ayrı olan daha komplike, daha derin bir dalgalanmadır. Taklit kontaksız bir üremedir, fikir ve hareket tohumlarını canlı tohumlara göre çok daha uzağa serpiştiren ve ölü modele, en uzun gömülme süresinden sonra, kendisinde hareketli, canlı, dünyada devrim yapma kabiliyeti olan örnekler yaratma olanağı verir.

Nihayetinde gerçeğin her bir alanında özel/özgün zıtlık formları vardır. Fiziksel zıtlığın en net, açık şekli *çarpışmadır*, tümüyle karşıt olan iki hareketin aynı doğru hat üzerindeki karşılaşmasıdır. Canlı zıtlığın en keskin şekli *öldürmedir*, kelimenin en genel anlamıyla, bir bitkinin diğeri tarafından havasız bırakılması veya iki hayvanın ölüm kavgası gibi bir bitkinin bir hayvan tarafından yenilmesini içeren anlamıyla. Sosyal zıtlığın/karşıtlığın en şiddetli şekli, görünüşte hayvanların büyütülmüş, genişletilmiş kavgasından başka bir şey olmayan ama içsel nedeninin açık bilinciyle ve doğasıyla bundan çok farklılaşan *savaş*tır: kararların çelişkisi veya karşı karşıya olan tasarıların karşıtlığı.

VII

Genel düşünceleri –yasaları hatırlayalım, eğer bu biraz gereğinden çok kullanılan ama tüm tek heceliler gibi kullanışlı olan kelimeye bağlı kalırsak– adaptasyonun, tekrarlamanın ve karşıtlığın değişik şekilleri konusunda biçimlendirebiliriz. Tekrarın üç şeklinin genel kuralı, gösterdiğimiz gibi, çoğunlukla engellenmiş olan, sınırsız çoğalma yönündeki ortak eğilimleridir. İlerleyici büyümenin/gelişmenin aynı kuralı karşıtlığın ve adaptasyonun üç şekline zorunlu olarak uygulanır, çünkü karşıtlıklar ve adaptasyonlar karışma-kavga veya karışma-bağlaşmaları/birleşimleri oldukları tekrarlama ile çoğalır, artarlar. –Kar-

şıtlık büyük, oldukça üstün başarı elde eden oldukça basit diğer bir genellemeye yer verir, açıklayıcı değerine inanıyorum bunun. Tüm savaşım şekilleri, canlı, sosyal ya da fiziksel, biyolojide en yeteneklinin hayatta kalışı dediğimiz şey olan en güçlünün zafetine varır. Bu, türlerin ya da ulusların rekabetleriyle doğru olduğu ölçüde fiziksel güçlerin veya kimyasal bağıntı rekabetleriyle de doğrudur. Bunu sırasıyla fiziksel, canlı ve sosyal bir seçim izler. Bu seçim her şeyden önce esas olarak eleyici, arıtıcı olan ama hiçbir şekilde yaratıcı olmayan bir özel niteliğe/etkiye sahiptir.

Adaptasyonun kendisi de genel kurallara sahip değil midir? Artan biriktirme yönündeki bir eğilim sık yenileme ve yok etmelere rağmen üç formuna ortak değil midir: basit cisimlerden organik maddelere karmaşılaşarak giden kimyasal bileşime, tek hücreli bitki-hayvandan insana, mantardan en gelişmiş memeliye, kalıtımsal mirasla durmaksızın büyümüş bir hazine olan verimli çiftleşmeye ve nihayetinde, bir geçmiş buluşlar demetinden oluşmuş olan ve buraya yeni bir düşünce aşıl原因 – sırası geldiğinde aşı yapılan ağaç hizmeti görmeye yönelik bir düşünce –ve kaldıracın veya tekerleğin tarihöncesi keşfinden çağımızın en yetkin makinelerin keşfine kadar böylece devam eden buluşa, ortak değil midir? Gerçekte her buluş eskisine, onun yerini almaktan çok bireşim haline getirdiği yeni bir şey ekler. Aynı şekilde, mutlu evliliklerden ileri gelen küçük yaşamsal yeniliklerin artarda gelişiyse yaratılan her yeni ırk veya her tür, türlerin ve geçmiş ırkların sentezidir, – ve yine aynı şekilde, yeni kimyasal maddeler geçmiş kimyasal maddelerin karmaşılaşmalarıdır.

Bu biriktirme ilkesi de, ondan doğan *geridöndürülemezlik* ilkesi, adaptasyonun tüm formlarına uygulanır gibi geliyor bana. Tüm buluşların veya çoğunun ortaya çıkışını bu tarihte değil de şu tarihte veya burada değil de şurada şeklinde önceden belirleyecek bir yasa göremiyoruz. Hiçbir şey pusulanın iki veya üç asır daha önce veya daha sonra bulunmuş olduğunu fark etmemize engel değildir, aynı şekilde Amerika'nın, matbaanın ve elektriğin de. Ama herhangi bir buluş için onu önceleyen ve ona

yol açan bir başka buluştan önce doğamayacağını söyleyebiliriz. Ve belli bir ölçüde, şüphe duyulmaz bir şekilde, keşiflerin ve buluşların mantıki bir zincirlemiş/bağıntısı olduğunu yani ortaya çıkışlarının geri döndürülmez bir sırasının, düzeninin olduğunu biliyoruz. Ama, insan düşüncesinin ve ilerlemelerinin serisi de, hayvan topluluğunun ve kesintisiz varolmaya devam eden bitki örtüsünün paleontolojik serisi de esas olarak geridöndürülemez¹ olarak kabul ediliyor, aynı şekilde kimyasal oluşumların gökbilimsel ve jeolojik serisi de. Termo-dinamiğe göre sonunda sıcaklığa dönüşmeleriyle geri dönüşü imkansız bir yokuşa fırlatılmış olan fiziksel güçlerin dönüşümlerine kadar olmaz bu. Böylece, bu üç görünümle, evrensel hayat bize hem bir *anlamı varmış* gibi hem bir varlık nedeni gibi görünür.

Bu geridöndürülemezlik kuralının öyle önemli bir anlamı vardır ki, kapsamını abartmaya çalışabiliriz. Daha iyi anlamak için bunu sınırlandırmak uygun olur. Çünkü, açıkça anlaşıldığında, bireysel rastlantı, dahilik ve kişisel inisiyatif bölümü toplumun kaderinde/geleceğinde daha geniş bırakılıyor. Geri dönülmez olan şey istisnasız bir kural olmaktan uzaktır. Bu, açıkça ters bir düzende birbirlerini izliyorlarmış gibi anlaşılabilen, kabul edilebilen keşifler serisinden oluşur. Coğrafi keşifler böyledir. Bununla birlikte şu özel noktaya sahiptirler ki, bunlar zorunlu olarak birbirlerinden çıkarlar ve dolaysız yakınlıklarında birinden bir *diğerine* değil de *diğerlerine* götürülürüz kaçınılmaz olarak. O halde eğer bir sosyolog coğrafi keşiflerin evriminin bir formülünü aramaya çalışsaydı, boşuna zaman kaybedeceğine emin olabilirdik. Buna karşın, şu da kesindir ki, yeterince uzun süren coğrafi *keşiflerin herhangi bir evrimiyle*, ana çizgileriyle öğrencilerin kullandığı haritaya az çok benzeyen bir dünya haritasının kesin çizgilerine ulaşmak durumunda kalırdık kaçınılmaz

¹ Bu olmadan embriyo fazlarının, belli bir ölçüde, geçmiş türlerin artarda geliş/kalıtım sırasını tekrarladığını nasıl anlarız? Bu tekrarın sırrını, türlerin incelenen bireyin paleontolojik seyrinin doğduğu paleontolojik seyrinin her şeyden önce *mantıksal* bir seyir ve bu nedenle her yeni nesilde *ab ovo* kısaltarak yeniden başlama² gereken bir tür biyolojik tümdengelim olduğunu farz ederek anlayabiliriz sadece.

olarak. Amerika'da ele geçirilen ve kıyıları keşfedilmeye başlanan bir noktada, sınıra ulaşmış keşifler serisi, nasıl olmuş olursa olsun, herhangi bir millettten veya ırktan denizcileri bugün bildiğimiz Amerika haritasına götürürdü. Tüm yollar, hepsi temelde geri döndürülebilir olan tüm yollar, kaçınılmaz olarak bu sonuca götürürlerdi. Ve söylediğim şeyi *anatomi* ile, *kristalbilim* ile, ve, genel olarak, sadece formu önem arz eden açık bir şekilde sınırlandırılmış bir bütünün salt *betimleyici* olan bütün bilimleriyle ilgisi olan keşifler için de söyleyebiliriz.

Peki fiziksel, kimyasal, biyolojik ve psikolojik keşifler için de aynı şey midir? Herhangi bir keşifler evrimiyle, benzer şekilde oluşturulmuş bilim yapılarına, benzer teorilere varır mıydık burada? Coğrafi keşifler ne denli çoğalırlarsa ve çeşitlenirlerse, ortak sonuçları, dünya haritası, o denli özdeşleşerek gider. Bilimsel araştırma yolları ne denli çeşitlilerse, teoriler o denli kaynaşır ve birleşirler de diyebilir miyiz? Fiziko-kimyasal gerçekliklerin, canlı veya diğerlerinin, onları tanımaya ve onları kavramaya çalışan duyumlu ve az çok zeka sahibi varlıklara göre, amipten insan beynine, hayvansallığın tüm psikolojik dizisini geçişte, kıtalar ve denizler onları keşfetmek için çabalayan farklı ilkel toplumlara veya insan topluluklarına göre ne iseler odurlar diye tahminde mi bulunacağız? Coğrafi keşiflerin çıkış noktasının, keşifler yoluna, yani bu kanatlar onu ittiğinde kendisini içinde bulduğu yere giren her bir insan topluluğu için, bilgiler toplamaya başlayan her hayvan veya insan zihni için küçük veya büyük astronomik, kimyasal, botanik, zoolojik keşiflerinin çıkış noktası ne kadar zorunlu ise o kadar zorunlu bir biçimde ona empoze edilmiştir mi diyeceğiz?...

Bu bakış açısıyla, coğrafi keşifler serisi geri döndürülmez hale gelir: bu seri bu topluluğa ve onun zorunlu veya öyle bilinen çıkış noktasına oranla geridöndürülemezdir; ve bu geridöndürülemezlik, verili bir hayvan tarafından yapılmış canlı veya diğer fiziko-kimyasal keşiflerin geridöndürülemezliğinden temel olan hiçbir şeyde farklılaşmaz.

Evrenin anlaşılabilir her bir yönü gerçekte –gökbilimsel, kim-

yasal, yaşamsal ve zihinsel gerçeklik– araştırmacı bir mantık için tümüyle keşfi söz konusu olan bir anakara olarak düşünülebilir. Her bir mantık bununla, yerleşmiş olarak ortaya çıktığı bir noktadan temasa geçer. Bu nokta, düşüncelerinin ani verileridir ve bu noktadan, önce en yakını sonra biraz daha uzağını keşfe çıkar, çünkü coğrafik yakınlık gibi mantıki ve psikolojik bir yakınlık vardır, ve herhangi bazı coğrafik keşifler serisi bu zihinsel ya da yöresel yakınlık derecelerini artarda kat etmek zorundadır. Keşfin en üstün kuralı, taklidinki gibi, bu şekilde azar azar gitmektir. Gerçekte bu, bilimsel araştırmaların tüm topluluklar için ortak ve araştırmalarının izlenecek yolu olarak farz edilen bu çıkış noktası aynı olmak zorundaydı demek değildir. Çünkü verili bir yerde, sınırsız bir yönde yayılabiliriz, ve hiçbir şey, uzun zaman boyunca, aynı yerden çıkmış bu yolların git gide ayrılarak gideceklerini kabul etmemizi de engellemez. Ama eğer yapılan karşılaştırma doğruysa, belirli bir ayrım sınırından sonra, bu yolların gerçeğin tam ve kesin aynı bir taslağında gidecek birbirlerine karışarak gideceklerini de anlamak gerekmez mi?

Elbette ki bu kesin değildir. Çünkü eğer coğrafik keşiflerin birbirini takip etme sırası – ve de anatomik veya kristalbilim keşiflerinin ve benzer diğer keşiflerin –her şeye rağmen ikincil olan tek bir öneme sahipse, bu, yeryüzündeki kıtaların bir hayvan iskeletinin parçaları veya kristal şekillerin sayısı gibi sınırlı oluşu ve boyutlarının insanın keşifçi gücünü geçmeyiştir. Bu olmadan, insanın dünyanın sınırlarında edineceği bilinç –her zaman parçalı ve eksik– denizcilerin/gezgincilerin çıkacağı noktaya göre büyük oranda farklılaşırdı. Ama sıkıntılı, kaygılı merakımızın kendisini verdiği bu kıtaların,okyanusların, kimyasal, uzay bilimsel, biyolojik hatta sosyal olayların bu el değmemiş ormanlarının sınırsız olmaları, yani hiç bir keşif serisinin sınırı olmadığından sona, bir sınıra ulaşamaması oldukça mümkündür. *Gerçek sonsuz* sorunu böylece karşımıza dikiliyor. Eğer bu sorunu kabul etme ile çözersek, bu çözüm bilimin göreliliğine –subjektifliğine demiyorum– götürür görüyoruz ki. Ama bunu çözmeye ihtiyacımız yok, çünkü, bu enginliklerin sınırları

olsa bile, insanın bunlarla asla karşılaşmaması da muhtemeldir, insancıkların küçük adımlarıyla bu büyük alanlar arasında çok orantısızlık var. ve her bir durumda, çıkış noktasının veya kat edilen yolun farklılığı finaldeki sonucu derinlemesine değiştirme etkisine sahiptir; esnek olmayan, değişmeyen ve kesin diye bilinen bilim.

Bundan dikkate değer bir sonuç çıkar. Bir yandan, hiçbir şey aynı çıkış noktasının ilk matematik, astronomi, fizik, doğa bilimi ve embriyoloji araştırmacılarının araştırmalarına empoze ettiğini kanıtlamaz. Gerçekte, bir bilimin— astronomi gibi— bir birinden bağımsız çok sayıdaki başlangıcı şöyle bir görmemize olanak verdiği çok az sayıdaki durumda ilk verililerin benzerliğini fark ederiz. Gerçek şu ki, çok erken bir zamanda, geleceğin bilimlerinin bu farklı kaynakları ya hemen kurudular, ya kendilerini çabucak temel kaynakla birlikte, Kalde-Mısır-Helen, bilimlerin modern gelişiminin, ilerleyişinin büyük ırmağına attılar. Tek bir ırmak, insanlığın diğer dünyalarından birinde kendiliğinden doğup gelişen başka hiç bir bilimsel evrimle karşılaştırılması mümkün olmayan. O halde, hiç bir şekilde, yollar ve metotlar ne olmuş olursa olsunlar, bilimsel araştırmaların zincirleme ve kollara ayrılmış serilerinin sonunda astronomide Newton kuralına, fizikte enerjinin saklanması ilkesine ve de biyolojide doğal seçim teorisine vardığına inanma olanağımız, yetkimiz yok. Tüm dinsel evrimlerin, iklimlerin, ırkların, durumların değişikliğiyle uyandırılmış benzeşmeyen düşünce bölümlerinin —burada özellikle eskilerin tapınışının, orda yıldızlara tapınışın— zorunlu olarak İsa'nın İnciline varmak zorunda olduğunu da söyleyemeyiz. Diğer yandan, şu da şüphesiz ki, çıkış noktasının karakteri, zorunlu veya değil, ne olursa olsun, bin tanenin içinde bir diğerine tercihen seçilmiş bir yöndeki her durumda, tesadüfi bir karşılaşmanın, bir dehanın veya bireysel bir düşlemin güçlü etkisi büyük tinsel ırmağın akışında kendisini hissettirmiştir. Ve, daha yukarıda sunulmuş olan gözlemlere göre, bu etkinin her zaman —ne de çoğunlukla— daha rasyonel/mantıklı bir düzenin/sıranın büyük etkilerinin üstünlüğüyle kısa zamanda silinen geçici bir karışıklık, düzensizlik olmadığını

ama bilimsel akıntının kendi sularının paylaşım hattı üzerinde iki eğim arasında tereddüt ettiği, kararsız kaldığı dönemlerde sıklıkla açık ve kesin olduğunu düşünmekte de haklıyız. Bilgin merakın seçebileceği binlerce yönelme arasında, bu, Arşimet, Newton, Lavoisier, Pasteur gibi büyük bir araştırmacı tarafından adapte edilme şansına sahip bir tanesi olduğunda yığınla öğrenci onun ayaklarına kapanır ve diğer bütün yollar önemsenmez. Bu durumda kendisi tarafından gösterilen yönde ilerleriz, ve daha ilerde, ilki olmaksızın ortaya çıkmayan ünlü, yeni bir öncü görünür. Böylece bireysel bir inisiyatifin seyirleri – çoğunlukla küçük bir adamda yerleşmiş büyük bir düşüncenin – sayısız olur. Ve çekinmeden şunu sonuç olarak söyleyebiliriz ki, doğma ihtimalleri bulunmuş olan ama hiçbir şekilde doğmamış olan diğer dahiler ve diğer rastlantılar doğmuş, meydana gelmiş olsalardı modern bilim şimdiki durumundan tamamıyla farklı olurdu: Yine sağlam olurdu ama başka açılardan, kendisinde olmayan bir bütünlük, eksiksizlik yanılsaması sunardı.

Falan bir bilim, bir askeri ve endüstriyel güç, bir uygarlık (üstelik her şey eşit). Rastlantısalın ve bireyselin tarihteki rolünü abartmayı gerçekten biliriz, ve zeki tarihçilerin kavramaya, çözmeye başladıkları şey de bu. Bunu inkar edenler, yadsıyanlar, tarihin büyük aktörlerinin biyografisi ve büyük savaşların düğüm noktaları üzerine kurulu olan bilgiç araştırmalarının hayranlık verici sabırla yaptıkları yalanlamanın farkına varmıyorlar.

Eğer bu büyük aktörlerin kendilerini incelersek, hepsi “tesadüfe” deyim anlatıcılarının içi boş iki kelimeyle açıkladıkları şeyi atfetmek konusunda hemfikirdir. –Neden ve sonuçlarla ilgili düzenli dizinin önceden görülemeyen, görülmesi imkansız olan rastlantısına bakınız. Döneminin tarihiyle ilgili tüm konuşmalarında, Napoleon Sainte-Helene’e bireysel rastlantıya –bireysel dehaya demiyorum– büyük, en *tesadüfçü* tarihçilerin verdiğinden çok daha üstün bir rol verdirtiyor.

Bu, bilimsel evrimin her genel formülden, her *yasadan* uzaklaştığını, kaçtığını, buna uymadığını yanlışlamaya/yalanlamaya

varmaz. Auguste Comte'un üç durum *yasasının* gerçeğe oturup oturmadığını ya da kalıtsal olgunluk düzenlerinde, matematikten sosyolojiye farklı bilimlerin onun tarafından formüle edilen seriye uyup uymadıklarını incelemek durumunda değilim burada. Bu iki soyut genelleştirme önceki düşüncelerin gerçekliği zarar görmeksizin doğru olabilirler. Ve elbette ki, olguların esnek değişikliğiyle aynı şekilde uzlaşıp olayların¹ gerçekliğini dikkatle çözümleyen ve inceleyen başka yasaları da formüle edebiliriz. Bahsettiğim göreceli geridöndürülemezlik yasası bu niceliktir, bu ölçüdedir. Bu yasa zihinsel ve zihinler-arası dünyayı yöneten mantık kuralının doğal bir sonucundan başka bir şey değildir, mekaniğin ilkelerinin maddesel dünyayı yönettiği gibi. Ama buna rağmen, bu yasanın uygulandığı, buluşların ortaya çıkış düzeni, ne kadar önemli olursa olsun², incelenecek, göz önüne alınacak en önemli şey değil. Başlıca, temel nokta bilmektir: Bir kere herhangi bir düzende ortaya çıktıktan sonra toplumların çatısı olan tesadüfi düşüncelerin ussal ve sistematik büyük katışımlarından birini oluşturmak için nasıl organize oluyorlar: Kurallar, bir Credo³, bir yasalar bütünü, bir bilimler bütünü, bir kuruluş, ahlak, sanat.

Burada ayırt edilmesi gereke üç dönem var: Öncelikle bir kar-

¹ "Tarihçi, der Mommsen geçerken, bireysel hayatın sonsuz ayrıntılarında anlattığı büyük olayların bıraktığı büyük izleri izlemek durumunda değildir." Bu ara cümleyle öngörülü bir tarihçi, her şeyden önce, bireysel, tesadüfi ve dikkat çekici yönleriyle incelenen sosyal olgularla ilgilenen tarihin, açıkça, kendisi tarafından ihmal edilmiş olan – ya da haksız olarak küçümsenmiş – büyük izleri incelemek ve bunların bağlı oldukları genel yasaları araştırmak gibi bir görevi olan sosyolojiden nede farklılaştığını açıkça belirtmiş, ayırt etmiştir.

² Bir buluşun veya keşfin *başarısı* için, bir diğerinden *sonra* gelmekten çok *önce* gelmek – veya *karşılıklı olarak* – çok önemlidir gerçekten. Örneğin bilimsel bir keşif – Güneş'in etrafında dönen yerin keşfi –, eğer insanmerkezsiz yanılısma üzerine kurulu dinsel düşüncelerden ortaya çıkmış olsaydı – imkansız bir varsayımla – onların ortaya çıkışlarını engelleyecek olan bir keşif, onları ortadan kaldırtmak için yeterli olmaz, çünkü kendisi onlardan sonra gelmiştir.

³ Temel inanç kuralı. (Çev.)

gaşa dönemi, dağınık, seyrek bir şekilde serpişmiş, farklı ihtiyaçlara verilmiş cevaplar olan ve henüz ne çarpışan ne birleşen buluşların olduğu dönem. Kelimeler, düşünceler, gelenekler ve zanaatlar/endüstri konusunda her şey üretilmekte, yaratılmakta olduğunda, ilk keşifler ve ilk öncüler Amerika'nın ilk sömürgecileri gibidirler: Bakir bir yerin keşfinde birbirleriyle çarpışma tehlikesiyle pek karşı karşıya değildirler. Ama bu dönem oldukça kısadır, az sonra ikinci dönem başlar: Oluşsal kriz ve zahmetli bir düzenleniş önemi. Bu sonuncusu, her zaman ve her yerde, almayan ve işbirliği yapan iki karşıt yöntemle gerçekleşir. İnançlar çelişmesini kapsatan fikirlerin veya isteklerin karşıtlığını içeren çalışmaların/yapıtların mantıksal rekabeti/savaşı; doğrulanan fikirlerin veya yardımlaşan çalışmaların/yapıtların mantıksal bir araya getirilişi/çiftleşmesi. Bu iki eleme, temizleme, arıtma ve düzeltme, sağlamaştırma, istikrara kavuşturma ve geliştirme/büyütme yöntemi tüm bu görünümeleri altında düşünülen sosyal hayatta sürekli olarak sonuçlandırıcı ve etkilidirler. Ve sonunda bu düzenlenme dönemi hemen hemen kesin ve değişmez/durmuş bir sistem oluşturmaya vardığında bir üçüncü dönem, sınırsız, zenginlik ve derinlik olarak gelişme dönemi açılır. Bu dönemdedir ki, kurallar/dilbilgisi aşağı yukarı sabitlendiğinden/saptandığından, sözlükler gelişerek gider; hukuk ilkeleri aşağı yukarı yerleşmiş olduğundan yasama işleri çoğalır; kuruluş temelleri yerleşmiş olduğundan politik iktidar açılır, yayılır; bir sanayi rejimi, bir iş düzenleme şekli kurulu olduğundan üretim gelişir ve pazarı doldurur.¹

Oluşum ve dönüşüm ya da daha çok bir noktada toplanma ve kademeli gelişme/büyüme yoluyla buluş gruplarınca geçilen evrelerin bu üçlü bölümünün, genel insanlık tarihini daha önemli bir derecede soktuğumuz aynı şekilde üçlü olan bölümle uyduğuna fark edeceğiz. Pratik olarak aşılmaz mesafelerle ayrılmış çekirdek halindeki toplumların dünya üzerinde dağınık olarak bulunduğu tarihhöncesi dönem, buluşların kaotik evresine denk düşer. Bizi finaldeki büyük federasyona güç bela götüren, sa-

¹ Bu konuda, bkz. Sosyal Mantık, s.192-204.

vaşların ve dönüşümlü ve kesişen ittifakların tarihsel dönemi, organize olarak giden yakınlaşmış buluşlar arasındaki mantıksal bir araya gelmeler ve rekabetler evresine denk düşer. Ve, post-tarihsel dönem de diyebileceğimiz gelecek dönem, yüzey olarak artık yayılamadığından kesinleşmiş/netleşmiş bir uygarlığın, içsel olarak yetkinleşmeye çalışacağı gelecek dönem, meydana gelmiş olan ve zenginleşmeleri ve içsel yetkinleşmeleri için çalışan buluşların katışımlarının son evresine denk düşecektir. Bu benzerlikte şaşırtıcı olan bir şey yok, bu benzerlik, tek biçimli, tek düze yollarla içimizde düşüncelerimizle isteklerimizi (önce bağlantısız, sonra kuramlara/anlayışlara, planlara, buluşlara bağlı ve sonunda gelişmiş ve yetkinleşmiş) uzlaştırmaya çalışan, ve dışımızda, aramızda değişik bireylerin/örneklerin buluşlarını belli bir düzenin (dilbilgisel, dinsel, vs.) kuruluşu şeklinde sistemleştirmek için uğraşan—değişik düzenlerin kuruluşlarını milliyetler ve devletler şeklinde; değişik devletleri ve milliyetleri aynı bir uygarlık şeklide olduğu gibi— mantıksal ve amaçbilimsel uyumlaştırmamanın bu evrensel ve temel aynı ihtiyacıyla açıklanıyor.

Mantık (amaçbilim dahil) benim anladığım şekliyle, bir benlik olmayan ama bilincin belirtilmiş ve kendi aynı tatmin edilmele-riyle güçlendirilmiş gizli bir ihtiyacının tatmin edimi olan somut ve canlı mantık, zihinsel ve sosyal dünyayı bağımsızca, özgürce, ideal bir şekilde yönetir. Bu mantık sadece genel görünümünün, düşüncelerin birliğinin/ortaklığının ve bunların katışımının psi-kolojik olgularına egemen olmaz, tüm sosyolojik olgulara da hakim olur, yani buluşlara ve onların taklitlerine. Taklidin yasaları, buluşun yasaları gibi, buna bağlıdır.

Sosyal olarak her şeyin çıktığı yer dediğimiz bu buluşların, keşiflerin, bu bireysel inisiyatiflerin doğasını karakterize etmeye özgü bir başka genel saptama formüle etmeksizin bu konuyu bırakmak istemiyorum. Yukarıdaki yenilikler bütün olarak temelde, bir anlığına ve belli bir ilişki altında benzerlerinin çevreleyici telkininden kaçarak Doğayla, yabanıl, uygarlaşmamış, kutsal, extra-sosyal sınırsızlıkla direkt ilişkiye giren ve bu geçici

görüştten dünyanın yeni, düşsel veya gerçek bir açıklamasını, ele geçirilen, kullanılan yeni bir güç, yeni bir çekicilik veya yeni bir güzellik çıkaran bireyin kısmi bir özgürleşmesine dayanırlar. Zira, teorik, pratik ve de ahlaki, felsefik ve endüstriyel buluşlar olduğu gibi estetik buluşlar da vardır. Kendisiyle düşünen veya *kendisiyle hissedene* –aynı derecede nadir olan bir şey– her insan, Doğanın derin ve büyüğü havuzunda, etrafında toplumu suladığı verimli bir su çeker adeta; ve bu su, İncil efsanesinin ekmeği gibi çoğalmış bir şekilde, taklidin binlerce kanalıyla yayılır. Sanatçılar, bilginler, sivil veya askeri mühendisler böylece evreni insanın yararına işlemekten, kullanmaktan başka şey yapmazlar. Doğrudur, egzotizm, bizimkine yabancı bir toplumla istisnai bir temas, dış dünyanın direkt teması kadar, birçok şansız ve yıkıcı alımlar arasında, bir başarılı yenilikler ve yararlı dışalım kaynağıdır. Ama, dışardan alınan bu şeylerin ilk kökenine yeniden gelirsek, doğal gerçekliğin gözü pek bir yüz yüze gelişini, dolaysız temasını görürüz her zaman, sosyal yanılsamalar dokusunun, zihinler-arası etkiler örtüsünün kısa süreli, anlık kabarması veya kopması aracılığıyla. Her zaman buraya geri dönmek gerekir.

VIII

Şimdi önemli bir sorunla ilgili birkaç şey söyleyelim, çok seçkin bir sosyolog olan sayın Steinmetz tarafından ortaya konan sosyal tiplerin sınıflandırılması hakkında. Ama öncelikle, sosyal mantık üzerindeki düşüncelerimizin ışığında, birbirlerine yabancı olan ve birbirlerini taklit etmeksizin birbirlerine onca ilişki yönünden benzeyen halklar veya ilkel toplumlar arasında gözlemin etnograflara gösterdiği böylesine şaşırtıcı ve böylesine çok olan bu rastlantıların gerçek doğasını açıklamak yerinde olur. Açıklıktan, kesinlikten yoksun olsalar da, onlara yakından baktığımızda sık sık ortadan kaybolan, veya çok daha sıklıkla, geç-

mişlerini¹ yokladığımızda dışalımalarla ve gizli taklitlerle açıklanmalarına izin veren bu benzerlikler doğru, kesindirler ve tamamıyla dikkate değerdirler. Fakat hata, onlara sosyal bilimlerde kaybolmuş bir doğabilimcinin gözüyle, hayvanların içgüdülerine veya gizemini maskeleyerek için böyle adlandırılan şeye benzer olan bir insan *içgüdüünün* belirtileri gibi bakmak olurdu, bu olayların, benzer durumlarda, aşılması gereken benzer zorluklar ve bunda başarılı olmak için önerilen benzer yollarca istenilen, birçok durumda zihne hemen hemen aynı olan çözümlerin farklı yol göstericilerini telkin edecek olan aynı bir mantığın etkisiyle olan çok doğal açıklanması elimizin altında durmasına karşın². Kendisi sayesinde tüm karınca sürülerinin ve tüm arı

¹ Sayın Alexandre Bertrand, *Galya Dini* kitabında, birçok eski ve modern halklarda, bitkilerin güçlerine ve onlardan çıkarılabilecek tuhaf ilaçlara bağlı batıl inançların çarpıcı benzerliğini gözler önüne serdikten sonra, şu çok doğru açıklamayı yapıyor: “Eğer sağlığa gerçekten iyi gelen otlardan veya bitkilerden başka bir şeyle işimiz olmasaydı, eğer hasatlar ortaçağa kadar en tuhaf, en absürd reçetelerle dolu olmasaydı bu ilaçların bir bakıma *polijenezisine* (çokoluşçuluk, çokdoğumculuk Ç.) inanabilirdik. Farklı ülkelerin çobanları ayrı ayrı olarak ve farklı tarihlerde bunlardan iyileştirici özellikler bulmuş olabilirlerdi. Peki ama, aynı anda hem İtalya’da hem Galya’da hayali tedavi edici özellikte niteliklere, sihirli formüllerden, tüm bilimin büyüclüğünün etrafında toplandığı bir dönemde onları saptayacak olan papaz okullarının eserleri olan sihirli formüllerden başka bir şey ortaya çıkaramayan öylesine çılgınca uygulamalara inanmaya devanı etmeyi nasıl açıklamalı o halde?” İtalya’dan Galya’ya veya Galya’dan İtalya’ya söz konusu olan batıl inançların taklitçi yayılımını açıklamak için papaz okullarına – az çok problemli olan – başvurmanın hiç de gerekli olmadığına dikkat edelim.

² Nillson *İskandinavya’nın İlk Yerleşimcileri* ile ilgili kitabında Ateş Toprakları’nın ve İsveç’in ok uçları arasındaki – ve genelde, en büyük toprak ve deniz alanlarıyla birbirinden ayrılan ilkel toplumların çakmaktaşıdan aletleri veya silahları arasındaki – çarpıcı şekil benzerliklerine çok önem veriyor. Ama bu benzerlikler, gerçeğe yakın olarak hepsi doğal, kendiliğinden olsalar da, hiç şaşırtıcı değildir. Bu benzerlikler, hepsi aynı olan verileri aynı anda ilkelerin elinde olan *çok basit* bir sorunun *tek çözümü* olarak benimsetiliyorlar.

Peki bu benzer *öğelerin etnik bileşimleri* de birbirlerine benziyorlar mı? Diller birbirlerine benziyorlar mı – dinler – ahlak yapıları – benzer ahlak yapıları, benzer kelimeler, benzer düşünceler benzer bir şekilde mi düzenlenmişlerdir?

sürülerinin, birbirlerini asla taklit etmeksizin, aynı politik ve endüstriyel diyebileceğimiz *kuruluşları* ürettikleri, çoğalttıkları bu içgüdü, bu konuda hiçbir şey bilmiyoruz. Belki de – bu da bir diğeri gibi bir düşünce – içgüdü aslında bir mantık veya kalımla saptanmış yaşamsal bir amaçbilimden başka bir şey değildir. Bunda açık olarak bildiğimiz tek şey, bahsedilen iki durumda olduğu gibi, içgüdünün, ebeveynlerin gençler tarafından taklidinin yardımı olmaksızın, türün içgüdüsel diye bilinen yuva yapma veya kuşların ötüşmesi gibi olgularının tam bir yeniden üretilmesine, çoğaltılmasına yeterli olduğu durumların çok nadir olduğudur. Ayrıca, zoolojik ve psikolojik ölçek üzerinde yükseldikçe, içgüdünün payının bu çarpıcı hareket benzerliklerinin oluşumunda, örneğin payı büyüyerek giderken kendisinin küçülerek gittiğini de biliyoruz. Hiyerarşinin tepesinde olan insanda, birinci minimuma indirgenmek zorundadır, ve ikinci, bunun sonucunda, maksimuma. Öyle ki, her şeye rağmen, doğal rastlantılar farklı uluslar, bağımsız sosyal evrimler arasında meydana geliyorlar, bu bir zorunluluk veya mantıksal doğanın bir telkininden başka bir şeye bağlı olamaz. Kuşun kanadı ve böceğin dış kanadı arasındaki, balık ve balina arasındaki şekil ve hareket benzerlikleri, ortak bir kalıtım soyu ile açıklanamadığından (birçok din ve gelenek benzerlikleri ortak taklitçi bir soy ile açıklanamadığı gibi), genelde, canlı Doğayı kendisini doğal olarak tekrar etmeye zorlayan bir tür zorunluluğa bağlanıyorlar böylelikle. Hayatın kendisinin de, kelimenin soyut anlamında, yarattığı şeylerinkinden çok daha anlaşılmaz ve imgelemez bir *içgüdüye* boyun eğdiği söylenmeyecektir burada sanırım.

Görüldüğü gibi, karşılaştırılan kuruluşların doğal rastlantılarını aşırı bir şekilde genelleştirerek farklı halkların tarihsel dönüşümlerini katı evrim formüllerinde ortaya koymayı isteyen evrimciler, istemeden insandan içgüdüleriyle zorla yönetilmiş aşağı bir hayvan yaratmaya yöneliyorlar.

Bunu söyleyerek, Steinmetz ile birlikte aralarında görülen ben-

İşte hayvanların içgüdülerine benzeyen bir sosyal *içgüdünün* varlığının ispatlanmış olması için gerekli olan şey.

zerliklere veya farklılıklara göre sınıflandırılmış farklı toplum gruplarının mümkün olduğu kadar tam bir tablosunu çizmenin faydasını kabul etmekte hemfikiriz. Ama burada da, sosyolojide çok yaygın olan biyolojik karşılaştırmalar saplantısına karşı savaşmak zorundayız. Steinmetz'in organizma toplum düşüncesine karşı çıkışı boşunadır, zoolojik ve bitkisel sınıflandırmalarla bu konuda kendisine rağmen aynı derecede büyülenmiş ve bunların ümitsiz bir şekilde kendi sosyal tipler sınıflandırmasını uydurmayı hayal ettiği ideal model olduğuna ikna olmuştur. İnanıyorum ki, eğer örneklerin bize yol göstermesine izin verirsek, doğabilimcilerinkinden çok dilbilimcilerinkini rehber olarak almak daha iyi olur. Sosyal tipler –dilleri sadece bir öge ama doğrudur ki temel bir öge olan– dilsel tiplere göre bambaşka bir şekilde komplike olan bir şeydir. Ama sosyal tiplerin genel sınıflandırması bu sonuncuların özel sınıflandırması ile aynı temellere dayanmalıdır.

Oysa, her şeyden önce, dilbilimciler farklı dillerin sunduğu benzerlikler arasında benim taklitle benzerlikler ile mantıksal zorunlulukla benzerlikler arasında yaptığımı temelde benzer bir ayırım yapmaya götürüldüler. Ve, rasyonel anlamları gözlerinden kaçmayan bu sonuncuların önemini tanımamazlık etmeksizin, dilleri ailelere bölmek için birincilere dayandılar.

Aynı bir ailenin dilleri, köklerinin özdeşliğiyle ve dilbilgisel yöntemleriyle başlangıçtaki aynı bir kaynaktan yani, bugün çoğunlukla fazlasıyla benzemez olan kopyalarda somutlaşmadan önce, birikmiş değişkelerle ağızdan ağza binlerce defa tekrarlanmış aynı ortak bir modelden taklitle türemelerini doğrulayan dillerdir.

Aynı bir modelin bu taklitçi soyu, gerçekten de, yaşayan bireylerin ve yaşayan türlerin akrabalıklarının sosyal eşdeğeridir. Din veya yönetim, ahlak veya hukuk ve sanat ailelerini de aynı şekilde ayırdedebilir ve buradan, aynı bir odaktan çıkan taklitçi yayılımları anlayabiliriz.

Örneğin, parlamenter yönetimlerin farklı örnekleri, Belçikalı, Fransız, İtalyan, Alman, vs., taklitçi bir şekilde yeniden İngiliz

parlamentarizmine katılır, bu sonuncusuyla politik bir aile oluştururlar.

O halde, sosyal hayatın görünümünün bütününde göz ününe alınan *sosyal tipleri* sınıflandırmak için, ilkin onları taklitçi köken benzerliklerine göre gruplandırmak gerekiyor.

Bu taklitle benzerlik ilişkilerinin genelde coğrafik yakınlık ilişkisine bağlı olması dikkate değerdir. Dillerin, dinlerin, devletlerin coğrafik gruplandırmalarını incelemek, güçlü ve uzun süreli ulusları oluşturmak için onların fizyolojik yakınlıklarıyla bileşen ama ondan aynı derecede farklı olan sosyal yakınlıklarını incelemektir. Siyasi harita, – ve de dil, din, hukuk, vs., haritası – sadece bir tür sosyal sınıflandırma içerdiği için onca fayda sağlar. En açık sosyal sınıflandırmalar, gerçekte en kapalıları olsalar da, coğrafik terimlerle ifade edilenlerdir: Avrupalı halklar, Asya halkları, Afrika halkları, Okyanusya halkları. Ama en derinlikli sınıflandırmalar dini terimlerle ifade edilenlerdir: *Hristiyanlık, İslamiyet, Budist dünya, Brahmanist dünya*. Uygarlıkların ayırımı, yani en belirgin sosyal tiplerin ayırımı, dinlerinkine uyar, ve dini inanç ortadan kalktıktan sonra uzun süre devam eder.

Taklitle değil de mantıksal – veya erekbilimsel – zorlamayla olan, bağımsız ve birbirleriyle bilinen veya gerçekçi ilişkilere sahip olmayan farklı halklar arasında varolan benzerliklere gelince, onlar da, sosyal tiplerin, ulusal ailelerin doğal bir sınıflandırılmasına değil de değişik mantıksal çözüm türlerinin, dış koşulların çeşitliliğine, iklim, hayvan topluluğu, bitki örtüsü, toprak, ve insan ırklarının çeşitliliğine göre sosyal hayat sorununun içerdiği değişmez farklı mantıksal denge türlerinin tamamen teorik olan bir sınıflandırılmasına yer verirler. Son yüzyılın ideologlarının hayal ettikleri ve bugün olayların gerçekliğinin daha çok sıkıntısıyla yeniden ele alındığında araştırmacıların öngörüsünü hayata geçirebilecek bu *genel gramer* ile karşılaştırılabilecek bir şey olurdu bu. – Coğrafik incelemeler, bu yeni bakış açısıyla, gerçek ama bambaşka, ve sonuç olarak ikincil olan reel bir fayda arz ederlerdi. Büyük mesafelerle zaten ayrılmış olan ve – varsayımla, birçok bilgin tarafından çok ko-

laylıkla benimsenmiş bir varsayım – birbirlerinden hiçbir şey almamış olan halklar arasında gözlemciye sundukları bir vadi-deki, bir dağın alt kısmındaki, iç bir denizin veya bir gölün kıyısındaki, verimli bir ovadaki veya az çok otlu bozkırlardaki, tropikal, ılıman, kuzey enlemlerin altındaki benzer bir durum gibi coğrafik benzerlikleri göstermek söz konusu olurdu. Le Play'in düşüncelerinin gövdesinin üzerinde biten yeni bir dal (ve obur bir dal) olan "Sosyal bilim" okulu Montesquieu tarafından açılan bu araştırmalar hazinesini derinliğine işletme ve araştırmalarının başarısızlığıyla, ona temel görevi gören prensibin yetersizliğini gösterme gibi büyük bir hizmet gördü çalışmalarımız için. İnsanların yaşadığı toprağın doğal zenginliklerinden aile tipi, politik, hukuki, onu ayır deden ahlaki tip doğsun, bu açık bir abartıdır, veya elle tutulur gerçeklikler üzerinde çok nüfuz edici olan zihinleri köreltme sonucuna sahip olan en büyüklerinden bir hata daha çok. Yanlış olduğu, fazlasıyla benzemez olan bir toprakta yaşayan ama birbirlerine komşu olan toplulukların, bölgelerinin, hayvan topluluklarının, bitki örtülerinin, iklimlerinin benzemezliğine rağmen birbirlerine çok benzemeleri, ve benzer topraklar üzerinde, benzer fiziksel ve biyolojik şartlarda yerleşmiş olan ama büyük mesafelerle birbirlerinden ayrılmış olan toplulukların yerleşme biçimlerinin bu benzerliğine rağmen çok farklı olmaları ile yeterince ortaya konmuştur. Birinci durumun örnekleri olarak şunu aktarabiliriz: Alman İsviçre'si ve Almanya, Norveç ve İsveç, değişik Fransız bölgeleri. Açıkça görülüyor ki, dış zenginlikler sosyal problemin verilerinden biridirler sadece, yani insanın hizmetine verilen araçlardır; diğer veri, insanın peşinden gittiği *amaçlardır*. Bu *araçların* sadece, keşiflerle ve artarda gelen bireysel ve rastlantısal icatlarla, başlangıçta arı ve basit gizilgüç olan toprağın zenginlikleri gün ışığına çıkarıldıkları ve kullanıldıkları ölçüde insana gerçekten sunulduklarını; ve bu farklı veya değişken *amaçların* dış doğanın isteğine göre değil de kaşiflerin, öncülerin, insan isteklerine geniş ölçüde değişken, kaprisli yollar çizen kimi yol göstericilerin isteğine göre değiştiklerini, farklılaştıklarını, karmaşıklaştıklarını görmeye, göstermeye gerek var mı hâlâ. Organik bir ihtiyaç, üzerinde sosyal

ihtiyaçların, en değişik ve en değişken devindirici ekonomik güçlerin ortaya çıkabildiği bir ekim alanıdır sadece.

İnsan toplulukları, bir öncekilerle karıştırmamanın yerinde olacağı başka bir bakış açısıyla da yine sınıflandırılması gerekiyor. Sosyal tiplerin benzeşmezliklerinin veya heterojenliklerinin derecesi başka şeydir, hiyerarşileri, sınıflandırmaları başka şeydir. İki halk, çok benzeşmez olsalar da, çok farklı kültür tiplerine ait olsalar da, hiyerarşik ölçek üzerinde aynı sıraya yerleştirilebilirler; ve buna karşılık, bu ölçek üzerine çok eşitsiz derecelerde yerleştirilmiş olan iki halk, aynı uygarlık tipine ait olabilirler. Toplulukların, toplulukların gerçekten *doğal* bir sınıflandırmasını yapmak istiyorsak bu düşünce unutulmamalı. Peki söz konusu olan hiyerarşik sınıflandırmanın temeli ne olacaktır? İşte büyük güçlük budur. Bu açıdan dile getirilmiş görüşlerden daha karmaşık, daha belirsiz, daha çelişkili bir şey yoktur. Kendimizi beyinler-arası psikolojinin bakış açısıyla ortaya koyarak bu kargaşaya biraz ışık tutacağımızı düşünmekte sakınca bulmuyorum. Bana öyle geliyor ki, toplulukların *seviyesinin* eşsiz bir denektaşına sahip oluruz her birinin ortasında birbirinin yerine geçen ve birbirine karışan ruhlar-arası hareketlerin karşılaştırmalı yoğunluğunu kendimize örnek olarak alırsak – bu ruhlar-arası hareketlerin ve bir topluluk *kurulduğunda* diğerleri büyürken küçülen eş zamanlı bedenler-arası hareketlerin göreceli orantısını kendimize örnek alırsak – ve, bunun sonucunda, bedenler-arası hareketi büyüdükçe azaltan ve birleşmiş insanların ruhlar-arası hareketini karmaşıklaştıran fiziko-kimyasal güçlerin, dış güçlerin, hayvansal, bitkisel güçlerin kullanılışının seviyesini kendimize örnek olarak alırsak.

IX

Bu genel düşünceleri bize bitiş için doğal olarak gösterilmiş olan bir sorun üzerinde birkaç söz söyleyerek bitirelim: toplulukların zorunlu bir ölümünün, onları bireyler gibi gençlikten olgunluğa, sonra olgunluktan yaşlılığa ve en sonunda hayatı olan her şeyin kaçınılmaz sonuna, bitişine geçmeye tabi kılan bir yaş

yasası gereği varolup olmadığını bilme sorunu. Sorun tüm toplulukların bir gün bitip bitmeyeceklerini değil de doğuşlarından itibaren, ve onları hayata iten nedenlerin aynı gereğiyle, az çok belirlenmiş bir süre sonra yok olmaya mahkum olup olmadıklarını; tek kelimeyle, onlar için sadece zorlu bir ölüm değil de *doğal bir ölüm* olup olmadığını kendine sormaya dayanıyor. Bu sorunun olumlu cevabı, sosyologların büyük bir bölümüne sosyal dünyanın biyolojik görüşüyle olsun, aynı zamanda, evrim zorunluluğunun karşısına Spencer'in *İlk İlkeler*'inde belirgin bir zıtlık olan denk bir dağılma, yok olma zorunluluğu koydurtan bir simetri ihtiyacı kaygısıyla ve saplantısıyla olsun benimsetilmiştir.

Bu yüzyılın ilk yarısında, özellikle inorganik doğa bilimlerine dayanarak ki topluluklar biliminin kurulabilmesi umut ediliyordu. Quételet sosyal dünyada bir tür güneş sistemi görüyordu, temel çalışmasının başlığının gösterdiği gibi: "Sosyal Sistem". Astronomik boyutlardaki akıl almaz karşılaştırmaların bu aynı saplantısı Carey'de görülür tekrar. Comte'da, sosyolojinin bölümleri mekanikten alınmışlardır (statik bölüm ve dinamik bölüm) ve Comte daha sonra yanlışını düzeltse de "sosyal fizik"ten bahseder. Carey sosyal bir kimya hayal etmeye kadar bile gider. Der ki "toplumdaki, topluluktaki bileşmeler belirli oranlar yasasına bağlıdırlar." Doğmakta olan sosyologların yanı başında en çok lehte olan şey fiziktir, ve şurada burada, sosyal gruba bir tür organizma olarak bakma belirgin eğilimlerine rağmen, onlar için çoğunlukla sadece kitle ve hareket söz konusudur. "Her ortaklık eylemi bir hareket eylemidir" diyor Carey. "Hareketin genel yasaları topluluk hareketini yöneten yasalardır. Her ilerleme devamlı hareketin kesintili hareketin yerine geçmesinin direkt nedeniyledir."

Ama, bir kez daha, organizma-topluluk metaforu ilerleyerek gidiyordu – biyolojinin ilerlemeleri ölçüsünde – ve az önce andığım ve her iki yazarda da açıkça görünüyor bu. Carey bunu kullandı – tuhaf bir şeydir bu, zira her amaca hizmet edebilir – insanoğlunun birliğini hissettirmek için. "Nasıl ki, diyor, insan

vücudunun kompleks organizması farklı kısımların ilişkileri ve kaynaşmaları etkisiyle hareketinde bir birlik oluşturuyor, bütün insanlık da, çok gerçek ve doğru bir anlamda, tek bir insan haline gelir ve buna böyle bakılması gerekir.” Bu Carey’in yazdığı dönemde yaygın, alışıldık bir düşünceydi – Pascal’ın bir cümlesinden doğmuş. Comte’un bunu sisteminin temel düşüncesi yapan kalemı altında, bu düşünce, tapıncı tüm insanlara Hristiyanlığın yerine geçmeye değer tek şey olarak sunulan insanlığın tanrılaştırması haline gelir. Böylelikle, bu dönemde gerçek sosyal organizmalar olarak geçen şey uluslar değildi, bütün olarak düşünülen insanlıktı bu. Geçerken şuna da dikkat edelim ki, topluluğun biyolojik anlayışının bu iki yorumlama biçimi uzlaşmazdılar. Ne olursa olsun, Quételet çok iyi gördü ki, eğer toplumlar, topluluklar yaşayan bireylere benzetilebilirlerse, bireyler *ortalama bir hayata* sahip olduğu gibi uluslar da *ortalama bir süreye* sahip olmalıdırlar. Bu ortalama süreyi iyi bir istatikçi gibi kendi *Sosyal sisteminde* araştırdı (bölüm IV). Ve bulduğuna da inanıyor. “Eğer şimdi, diye bağlıyor, Asur İmparatorluğunun süresi için 1580 yıl, Mısırlılar için 1663, Yahudiler için 1522, Yunanlar için 1410 ve Romalılar için 1129 yıl sayıyorsak, göreceğiz ki, tarihte en büyük yankıyı uyandırmış olan bu beş imparatorluğun ortalama süresi 1461 yıl olmuştur.” Ve, “oldukça şaşırtıcı bir yakınlaşma” diyor, bu sürenin tam olarak Mısırlıların *Sothiaque* dönemini yada yakıcı devrini oluşturduğuna dikkat çekiyor. “Phénix’in varlığı bu devrin süresine sığdırılmıştır, diye yazıyor. Küllerinden yeniden doğarak bu kuş Mısırlıların ve Hintlilerin(?) dönemleri arasında yeniden oluşan düşümdeşliğin, rastlantının simgesini teşkil ediyordu.”

Bu güzel istatistik imgelemler için kötü olan şu ki, Mısır ulusunun süresi, Mısırbilimcilerin yeni keşiflerine göre, yukarıda belirtilen süreden alabildiğine üstündür – ki Quételet’nin bahsettiği ulusların ölümünü, ve de doğuşlarını, neden bir başka tarihte değil de böyle bir tarihte sabitlediğini bilmiyoruz¹ – ki

¹ Sosyal organizma düşüncesine karşı gösterilecek başka itirazlar da var elbette, ve bunları başka yerde gösterdim. İşte göze çarpan bir tanesi. Eğer

insan kendi kenđine soruyor yine Çin'i ve Japonya'yı, ve "ta-rihte daha az yankı" uyandırdıkları için en tanınmışlarına göre pek bir gerçekliğe sahip olmayan birçok diğerlerini neden liste-sinden çıkardığını. Daha ilerde, çok akla yatkın bir şekilde, diyor ki, "bir kentin başlangıcı ve sonu insan hayatını sınırlandıran iki uç sınır gibi açık bir şekilde belirgin değildirler." Ama bu yine de uluslar hakkında en doğru olan şeydir: Zira bir gün ortadan kaydolan şehirler için birkaç örnek ve belirli bir tarihte bir plan üzerine kurulan şehirler için birçok örnek var elimizde; ama tarihte *ex abrupto* beklenmedik bir biçimde doğan ve bir fela-kette bütünüyle yok olan hiç bir ulus yoktur.

Bize göre, her toplumun, her organizma için olduğu gibi, *belki* her yıldız sistemi veya her fiziksel uyum gibi *bitmeye* mahkum olması oldukça muhtemeldir; fakat bu sonun, eğer son varsa, bir ölümle karıştırılmamasının ve böyle bakılmaması gerektiğinin kanıtı, yaşayan bir bireyin en tartışılmaz karakteri ölümlü olmak iken, bu sonun bir tartışma konusu olmasıdır. Her sosyal evri-min, sürekli olarak uzayarak, hemen hemen sabit bir sürede de-ğil de fazlasıyla değişken bir sürede yavaş, kademeli, ölmekte olan birinin son nefesiyle karşılaştırılabilecek hiç bir ani düşü-şün olmadığı sonuna hızla gittiğini düşünmenin kimi nedenleri var, gerçekten de, ama organik metaforlara tamamen yabancı olan nedenler. Sosyolojide, bu devamlı sonlanmanın bir zorun-luluğunun var olup olmadığını bilmenin ilk yolu, nüfusun ilkin artmaya daha sonra azalmaya yönelik doğal bir eğiliminin ger-çekten varolup olmadığını araştırmaktır. Aynı nedenler, belli bir dönem boyunca, insan topluluklarının başlangıcında, insanların

uluslar organizma olsalardı, devletlerin büyük bölümü, hatta en uygar olanları da, iki başlı devler olurlardı veya üç başlı devler olurlardı. Avusturya üçlü bir dev, üç milletiyle, tek bir baş halinde karışmış üç bedeniyle: İngiltere, ikili bir dev, zorla birleştirilmiş İrlanda'sıyla: dörtlü ve beşli bir dev, böylesine heterojen olan sömürge imparatorluğuyla: Prusya, yine ikili bir dev, Polonyalı eyaletleri, vilayetleriyle...

Fakat gerçek şu ki, *sosyal birleşmeler* hayvansal veya bitkisel birleşmelere göre başka bir şekilde doğal ve kolay bir şeydir: ve bu sosyal organizma metaforunun boşuna olduğunu göstermeye tek başına yeter.

yerleşeceği yeni bir toprak üzerinde nüfusun artarak giden ilerleyişini provoke eden ihtiyaçların, ileri görüşlülüğün, egoizmin ilerlemesi, daha sonra yoğunluğun belli sınırları bir kere aşıldığında nüfusun derece derece azalışına yol açan aynı nedenler değil midir? Her şeyden önce bu gerçeğe yakın bir şeydir; ve bu görüşü desteklemek için Roma İmparatorluğunu örnek olarak gösterebiliriz, hatta modern Avrupa'nın uluslarını da, doğum oranının ilerlemesinin yankısının, veya gerilemesinin, giderek artan kentleşmeye ve uygarlaşmaya eşlik ettiği Amerika Birleşik Devletleri dahil. Ama bunun tersi olarak, nüfusun en yoğun olduğu eyaletlerde bile aşırı olduğu Çin'i ileri sürebiliriz.

Tam anlamıyla sosyal bir bakış açısıyla, bir topluma, nüfusunun duraklı hatta ilerleyici durumuna rağmen, uygarlaşma seviyesinin kademeli bir düşüşünü gösterdiğinde gerileyici olarak bakılabilir. Bu devamlı düşme evresi zorunlu mudur? Eğer benzerlik argümanlarında da bir sakınca görmeseydik, daha yukarıda ele aldığımız evrensel tekrarın üç temel formunun karşılaştırılması bize karamsar bir cevap verecek bir yapıda olurdu. *Dalga* enerjisinin fiziksel veya kimyasal temaslar, çarpmalar ve yanmalar olan kaynaklarının, – *üretici* veya yeniden üretici, yenileştirici (besleyici) enerjinin döllenmeler ve melezleşmeler olan kaynaklarının, - *taklitçi* enerjinin buluşlar ve her türden bireysel girişimler olan kaynaklarının kesin olarak tükendiği bir an gelmez mi her zaman? Oysa, aynı özlerine bağlı olan bir zorunluluk gereğince, enerjinin bu üç şekli, yenilenmeye son verdiklerinde derece derece zayıflamak zorunda değil midir? Titreşim enerjisi için de, yayılmış olan dalgalanma bir molekülün ortasında içerik şeklinde kalarak veya salt doğrusal bir yönde gelişerek olsun (örneğin, bir elektrik telinde) veya yayılan ışık ve sıcaklık gibi her yönde serbestçe yayılarak olsun, bu böyle gibi görünüyor. Eğer, bir elektrik pili içinde, kimyasal hareket durursa akım da hemen durur, ve tel boyunca, kaynağından başlayarak, kaçınılmaz sürtünmelerin neden olduğu ilerleyen zayıflayışını saptarız. Eğer güneş yanmaya son verseydi, ışıması birkaç yüzyıl boyunca daha, sonsuzlukta yayılmaya devam ederdi, ama hep aynı nedenden dolayı durmakla son bulurdu,

üstelik sınırsız, ölçüsüz aralıklarla. – Şüphesiz yaşamsal, üretici veya yenileştirici enerji için de bu böyledir, döllenme durduğu andan başlayarak, ister bu enerji aynı organizmanın içinde kapalı kalarak olsun (beslenme), ister bir tür tomurcuklanma ile veya önceden bir döllenme olmaksızın doğumla kendisini açığa vurarak olsun. Nihayetinde, taklitçi enerji için, halkların sosyal canlılıkları için aynı şey değil midir, kaşif dehâları söner sönmez, ister ulusal topraklar üzerinde toplansın, ister uzak koloni denemeleri ile harcansın? Buradan, bu üç büyük olgunun eşit zorunluluğu sonucunu çıkarabiliriz: Sıcaklığın, veya genelde, fiziksel gücün, evrensel soğuma ve dinginlikle, canlı varlıkların ölümü ve uygarlıkların bitmesi ile finaldeki dengesi.

Bunlar tartışılmaya değdiklerine inandığım gerçekçi benzerliklerdir. Bu tartışmaya girmeksizin, şimdilik, canlı dünyada bile ölüm zorunluluğunun, zorlu, şiddetli değil de doğal bir ölüm zorunluluğunun, Weissman' a göre, canlı bireylerin toplamını kapsamadığını ve hiç de canlı türlere uygulanır gibi görünmediğini göstereceğim. Ölmeden birçok jeolojik devirleri geçen türler vardır, ve her şey, içinde bir hayvan veya bitki türünün doğduğu, geliştiği, güçlendiği dış koşullar sürdüğü sürece, doğal bozulmuşluk izleri taşımaksızın sonsuza dek devam ettiğini gösteriyor gibi. Hiçbir şey güneş sisteminin sonunda parçalanması, dağılması zorunluluğunu (güneşin ocağının sönüp gitmesinden bahsetmiyorum) ispatlayamaz da artık, ve astronomlar Laplace'a göre ebedi değişmezliğini uzun süre dogmalaştırdılar. *A priori* olarak uygar bir toplumun aynı ayrıcalıktan neden yararlanamayacağını göremiyoruz.

BÖLÜM II

DEĞER VE SOSYAL BİLİMLER

I

Konumuzun aslına girmeden önce diğer sosyal bilimler arasında Ekonomi Politğin yerini belirtmek durumundayız, bu bizi bu bilimin kullandığı temel kavramları gözden geçirmeye ve bu kavramların bu bilimin kendisine ne dereceye kadar ait olduklarını göstermeye götürür. Bu kavramların hepsinin en temel olanı ve en belirsiz olanı söz konusu olacaktır burada özellikle; Değer.

Değer, en geniş anlamıyla anlaşıldığında, bütün sosyal bilimi kapsar. Renk gibi, şeylere atfettiğimiz, ama gerçekte, renk gibi tamamen öznel bir biçimde sadece bizim içimizde varolan bir nitelik, bir kalitedir. Az çok büyük bir insan sayısı tarafından az çok inanılacak, arzulanacak ve tadılacak, kullanılacak nesnelerin kabiliyetine yönelttiğimiz kolektif düşüncelerin uyumuna dayanır. Bu nitelik demek ki, çok sayıda dereceler arz etmeye ve doğası itibariyle temelde değişmeksizin bu ölçeği çıkmaya veya inmeye özgü görünerek *nicelikler* ismini alan kalitelerin ayrıksın türündendir.

Bu soyut nicelik ortak hayatın özgün ve başlıca kavramları olan üç büyük kategoriye bölünüyor: *gerçek-değer*, *yarar-değer* ve *güzellik-değer*. Düşüncelere, bilimsel veya kullanışsal bilgilere, haberlere, ve kitaplar gibi somutlaştıkları görünür belirtilere

az çok büyük bir gerçeklik veririz; her türden mülke, yetkiler, haklar, zenginlikler, az çok büyük bir yararlılık atfederiz; sanatın ve doğanın baş yapıtlarına, sosyal eğitimle incelmış üstün duyguların kolektif zevklerinin kaynağı olarak görülen şeylere az çok büyük bir güzellik atfederiz. Yararlılık gibi, gerçeklik ve güzellik düşüncenin çocuklarıdır, kendisi üzerinde etkili olan seçkin bir tabakanın zihniyle savaşım veya sürekli bir uyum içinde olan kitlenin düşüncesinin çocuklarıdır. Ve eğer az çok birleşik bir düşünce olmasaydı, özel anlamı anlaşılmayacak olan güzellik düşüncesinin olmayacağı gibi gerçeklik düşüncesinin gerçek yani sosyal hiçbir kavramı olmazdı. Bir düşüncenin az çok bir gerçekliği değişik biçimlerde düzenlenmiş üç şeyi ifade eder: onu kabul etmekte uzlaşan kişilerin az çok büyük sosyal *ağırlığını* (ki burada *saygınlık* demektir, tanınmış *yetki*), az çok büyük bir sayısını, ve ona inanmalarının az çok bir yoğunluğunu. Bir nesnenin, bir ürünün veya herhangi bir maddenin az çok bir yararlılığı, verili bir toplumda ve verili bir anda, onu arzulayan insanların az çok büyük bir sayısını, bu kişilerin az çok büyük bir sosyal ağırlığını (ağırlık burada yetki ve hak demektir) ve bu kişilerin buna karşı duydukları isteğin az çok bir yoğunluğunu ifade eder. Bir sanatsal bir eserin veya doğa bir yaratının az çok bir güzelliği de üç faktöre bağlıdır: bu eseri veya bu varlığı görmekten ve duyumsamaktan hoşlanan bireylerin az çok büyük bir sayısı, bu kişilerin az çok sosyal ağırlığı (yani zevk ve zevk kültürü) ve zevklerinin az çok bir yoğunluğu veya inceliği.

Bu üç faktör, daha yukarıda olduğu gibi burada da, ayrı olarak değişebilirler, ve alabildiğine çok olan bileşimleri, ekonomik, hukuki veya politik sorunun ve pedagojik veya dini sorunun karmaşıklığını açıkladığı gibi estetik sorunun karmaşıklığını da açıklarlar. *Gerçekliğin* ve *yararlılığın*, karşılık geldikleri ve kendilerinden meydana geldikleri *inanç* ve *isteğin* bireyi yönettikleri gibi sosyal dünyayı yönettiklerini görmek kolaydır.

İnanç ve isteğin, sıklıkla zeka ve istenç, zihin ve bilinç terimleri gibi daha az açık, daha az basit ve anlaşılması zor olan te-

rimlerle ifade edilmiş psikolojik ayrılma olduklarını başka yerde¹ gösterdiğimi sanıyorum; ama ruhun bu iki basit, ilksel niceliğinin zorunlu uygulama ve hedef noktası olarak, kapalı tüm düşüncelerden, yargılardan ve bilinçsiz tüm isteklerden hipotezle arınmış arı duyumlar vardır. Oysa, arı hissediş kişiden kişiye en devredilmez, aktarılmaz, ve bir kişinin bir diğerine olan benzerliği en tanıtlanmaz şeydir, halbuki inanç ve istek her zaman daha büyük bir kolaylıkla başkasına aktarılırlar ve tüm insanoğlunda kusursuz bir biçimde benzer olan ruh durumları olarak kabul edilirler (onların değişik uygulama ve hedef noktaları dışında). Fakat şu imkansız şeyi, insanlar arasındaki hissediş tarzlarının intikali ve benzerliği, Sanat bunu dener, ve sihirli yayını titreşime sokulmuş tüm duyumsallıklarının üzerinden geçirerek, onları düzene sokarak, kendi çevresinde hızla kendisini gösteren sanatçının en ince, en hoş duygularının güzel bir şekilde üst üste konuşuyla onlara düzen vererek, bir tür akort ederek duyumsallıkları toplumsallaştırdı, din ya da bilim zekaları yaptığı gibi, politika veya ahlak istençleri yaptığı gibi. Böylelikle, insanların zihinlerini ve kalplerini bir düşünceler ve aksiyonlar sisteminde armonize ederek giden sosyal mantığın ve amaçbilimin en büyük ödülü olarak, onların zevklerini düzene sokmak ve dizgeleştirmek için çalışan estetik doğar.

Bunlar sosyal bilimin çok eşitsiz bir şekilde gelişen üç ana dalıdır. Sosyal bilim tamamlanmış ve olgunlaşmış olsaydı, aynı anda şu üç tam teoriyi sunardı: 1. Dilbilimsel bilgiler, dini inançlar, coşkulu inanışlar, bilimsel bilgiler gibi birçok alt tür- lere bölünen gerçeklikler teorisi, veya, daha hoşumuza giderse, *aydınlıklar* teorisi; 2. *Yetkileri, hakları, değerleri, saygınlıkları, zenginlikleri* içeren yararlılıklar, veya, *mülkler* teorisi, nasıl istersek; 3. Güzel sanatların ve edebiyatın çeşitli türlerinin bulunduğu onca ayrı türlere ayrılan *güzellikler* teorisi.

Bir başka çalışmada², sosyolojinin, her bilim gibi, onu olgularının *tekrarı*, veya onların *karşıtlıkları*, veya *adaptasyonları*

¹ *Evrensel Karşıtlık*'ta psikolojik karşıtlıklarla ilgili bölüme bakınız özellikle.

² *Toplumsal Yasalar*, Paris, F. Alcan, 1898

bakımından ele alışımıza göre üç farklı görünüm arz ettiğini göstermeye çalıştım. Bu üçlü bölünme az önce belirttiğim bölünmeyle birlikte gereksiz yere tekrarlanmaz, bu ona dikeydir adeta: Sosyolojinin bu üç *dalından* her biri, birazdan göreceğimiz gibi, söz konusu üç *görünüm* altında kendini bize gösterir.

Az önce sıraladığım tüm terimlerin nicel karakteri az belirgin olduğu oranda reeldir; tüm insan düşüncelerinde vardır.¹ Zorlu çabalarının karşılığı olarak belli bir zenginlik, veya ün, güç, gerçeklik veya artistik yetkinlik *arttırmanın* peşinden gitmeyen, ve tüm bu kazandıklarının *azalma* tehlikesine karşı savaşmayan insan, halk yoktur. Hepimiz konuşuyor ve bu farklı büyüklüklerin üzerine farklı halkları ve farklı bireyleri yerleştirdiğimiz ve onları devamlı olarak çıkarttığımız veya indirdiğimiz bir ölçeği varmış gibi yazıyoruz. O halde herkes üstü kapalı bir şekilde ve sıkı sıkıya tüm bu şeylerin, sadece birincisinin değil, aslında gerçek nicelikler olduğuna ikna olmuş bulunuyor. Gücün, ünün, gerçekliğin, güzelliğin bu gerçekten nicel veya gerçekten ölçülebilir karakterini tanımamak, bu insanoğlunun değişmez duygusuna karşı gelmektir ve evrensel güce, çabaya amaç diye boş kuruntular, hayaller vermektir. Bununla birlikte, tüm bu nice-liklerden bir teki, zenginlik, bu netlikle bu şekilde anlaşıldı ve

¹ Her dönem, her uygarlık, Nietzsche'ye göre – ve bu onun en iyi düşüncelerinden biridir – onun “*değerler tablosu*” dediği şeye sahiptir. Örneğin, bu tablo, “gerçekliğin hatadan üstün olduğuna, veya bağışlayıcı bir davranışın sert, acımasız bir davranıştan daha iyi olduğuna hükmediyor.” (V.Lichtenberger, Nietzsche'nin Felsefesi.). Bu türden karşılaştırmalı bir grup düşünce insanlığın evrelerinden birinin özgün karakterini oluşturur. “Bu değerler tablosunun saptanması, ve özellikle daha yüksek değerlerin tespiti, evrensel tarihin en önemli olayıdır, çünkü bu değerler hiyerarşisi tüm bireylerin bilinçli veya bilinçsiz davranışlarını gösterir ve onların davranışlarına yönelttiğimiz tüm yargıları gerekçelendirir.” Ve biliyoruz ki, ünlü filozofa göre, “Avrupalı uygarlıklar tarafından şimdi tanınmış olan değerler tablosu yanlış yapılmıştır ve yeniden gözden geçirilip düzeltilmesi gerekmektedir.” Nietzsche'ye bahsettiği bu değerler tablosunun ne varlığından ne de büyük öneminden dolayı itiraz edemezdik. Fakat tablo her şeyden önce sosyal *niceliklerin* varolduğunu farz ediyor. Zira, bir şeyin bir diğerine göre az veya çok tanınmış olabilmesi için *ortak bir ölçülerinin* olması gerekmez mi? – O halde *sosyal nicelikleri* kabul etmek gerekiyor.

bunun sonucunda özel bir bilimin konusu olmaya değer göründü: Ekonomi politik. Ama, bu konu gerçekte parasal özelliği nedeniyle daha matematiksel hatta bazen yanıltıcı bir açıklıkla spekülasyonlar için elverişli olsa da, diğer terimler de her biri ayrı bir bilim tarafından incelenmeye değerdirler. Tüm bu bilimler, artık söyleyelim, teoride ayrılabilir olsalar da birbirlerinin içine girerler. Bu böyle açıklanıyor ve Ekonomi Politğin uzun süre gösterdiği toplumların evrensel bilimi olma iddiası kusursuz bir şekilde aklanıyor. Gerçekte, sosyal değer konusunda, zenginlik olarak, parasal bir değeri var olarak düşünölemeyecek hiçbir şey yoktur, ne gerçeklik, ne yetki, ne hak ne de herhangi bir güzellik. Ama ekonomist, içerdğ *bilgiler* veya verdiğ *yetkiler* açısından, kendisinin meyvesi olduğu *haklar* veya az çok *estetik* ya da estetik olmayan karakteri açısından değerdendirilebilecek tarımsal veya endüstriyel ya da başka bir zenginliğin de artık olmadığını görmeyi ihmal ediyor. Bilgin, papaz, sanatçı, politikacı, hukukçu, vs, sosyal değerin üç kolundan birini veya onların alt-kollarını inceleyen herkes, o halde, ekonomistle onun tekeline talep ettiğı evrensellik karakterinde aynı vasıflara sahip olurdu. Tüm *mölklerin* teorik yönünün ve estetik yönünün yararlı yönlerinin zararına değil de üstünde gelişerek gittiklerini de ekleyelim. Kelimeler, dogmalar, ayinler, törenler, bilgiler, haklar, yetkiler, soyluluk, ün, şöhrat, ilkin sadece yararlılıklar olarak incelenebilmişlerdir; öyledirler de, ve fazlasıyla hep, bilgi konuları gibi, gerçeklikler gibi, ve sanatsal ifade araçları gibi, güzellikler gibi.

Her ne olursa olsun, böylece kuşatılan Ekonomi Politik, metafizikçiler veya mantıkçılarla yeniden doğmak üzere sosyolojinin çölüne bırakılmış, gezgin bloklarınki gibi gizemli yalnızlığını kaybedecekti, doğrudur, ama orada sosyal bilimdeki gerçek yerinde yeniden ortaya çıkmak ve kullanışsal nosyonlarını, bölümlerini, onun ışığıyla aydınlanan ve onu ışıklarıyla aydınlatacak olan kardeş bilimlerce kontrol edilen teorilerini bulmak gibi bir kazancı olacaktı. Kullandığı temel nosyonların birkaçını inceleyelim önce ve genel sosyolojinin diğer dallarının ilk sınırlarını çizmeye hizmet edip edemeyeceklerini, zaten hizmet

edip etmediklerini görelim. Bu nosyonların başına, dediğimiz gibi, değeri yerleştirelim, ve buna para değerini, çalışma, değişim, mülkiyet, sermaye ve ortaklık değerlerini ekleyelim.

Ama, her şeyden önce, nüfus sorununun özel olarak ekonomistlere ait olmadığını söyleyelim, buna itiraz edilemez. Dilbilimcilere ve mitologlara olduğu gibi politikacılara, hukukçulara, ahlakbilimcilere, ve de estetikçilere aittir elbette. Bu bilgin gruplarının her biri, nüfusun geometrik ilerlemeler halinde artması *eğiliminin* ortaya koyduğu sorunu kendisine kendi tarzıyla sorar. Ekonomist için, bu *eğilimin* maddelerin ve diğer zenginliklerin üretimiyle ilişkilerini incelemek, ve onu bizi – yerli yer-siz – büyük bir tehlikeyle tehdit ediyor görüldüğü ölçüde frenlemenin veya üretimin, büyük endüstriden küçük endüstriye, büyük ekimden küçük ekime, nüfus kadar veya ondan daha hızlı yürümesini sağlamanın pratik yollarını araştırmaktır söz konusu olan. Politikacı için söz konusu olan, bu aynı eğilimin devletlerin gücüyle ilişkisini bulmak ve daha az engellendiği rakip ulusların karşısında icraatına karşı olan engelleri kaldırmaktır. Düşüncenin ve özellikle her türden ünün ve popüleritenin gücünün nüfus arttığı ölçüde arttığını gözlemlemekle de uğraşabilir. Hukukçu şu veya bu şekildeki kuruluşlarla nüfusun ilerleyişinin teşvik edilebileceğini veya azaltılabileceğini, ve bu ilerlemenin diğer taraftan onu yasamayla ilgili veya hukuksal yeniden düzenlemelere zorladığını da bilir, ya da bilmelidir. Ahlakçı Görevin, klan ahlakından site ahlakına ve ardından büyük ulus ahlakına, ve kan davalarından veya geleneksel konukseverlikten geniş adalet duygusuna ve insanlık dinine geçen ilkin dar olan bir grubun her büyük sayısal artışında dönüştüğünü bilmemezlik edemez. O halde nüfusun ilerlemelerine sevinmelidir, eğer nüfusların gelişerek çakıştıklarını ve yok edici savaşların buradan doğduğunu göremiyorsa. Nihayetinde, dilbilimci, mitolog ve estetikçi, nüfusun ilerleyişi veya gerileyişi, yani geometrik olarak ilerleme eğiliminin karşılaştığı tarihsel engeller veya uyarıcılar ile dilin, dinin, sanatın dönüşümleri arasında varolan bağı tespit etmelidirler.

Bunların her biri için sorun karmaşılaşıyor, eğer söz konusu eğilimin sadece farklı nüfuslarda değil her birinin farklı tabakalarında ve onların artarda gelen nesillerinde de çok eşitsiz olduğuna veya kendisini öyle gösterdiğine dikkat edersek. Nüfusların ve nüfusun en verimli tabakalarının en aşağı, en kötü donanımlı, en yeteneksiz tabakalar olup olmadıklarını bilme sorunu, tüm görünümeleri altında göz önüne alınan sosyal gelecek açısından çok büyük bir öneme sahiptir. Nüfusla ilgili bu çok renkli ve çok değişken olan büyük sorun, adeta aynı anda hem biyolojide hem sosyolojide at koşturuyor. Ekonomi Politik bunu kendisine mal etme hakkına hiç de sahip değildir o halde.

II

Değer düşüncesine geri dönelim. Değerin, insan veya şey olsunlar, halkın dikkati ve inancıyla hedeflenmiş olarak düşünülen sıradan nesnelere uygulandığını söylüyorum, insan veya şey olsun, halkın isteği tarafından hedeflenmiş olarak düşünülen sıradan nesnelere uygulandığı gibi. Bir başka ifadeyle, değer, bir toplumun entelektüel hazinesini meydana getirdiği bilgilerin “genel gerçekliğinin” az çok bir kısmına uygulanabilir diyorum, onun istemli çalışmasının araç gereçlerini oluşturan zenginliklerin ve diğer malların genel yararlılığının az çok bir kısmına uygulanabilir olduğu gibi.

Bu bilgilerin, bu *aydınlıkların* sayısı içerisinde, dini inancını, dil inancını ve bilimsel inancını oluşturan bilgi gruplarının yanında, politik inancını, hukuk inancını ve ahlaki inancını saymaksızın, onun inanç veya kişisel güven işleriyle kimi insanların içinde yetenekleri veya var kabul edilen erdemleri oranında ateşlenmiş bu tanınmışlar topluluğunu, saygınlıklar, şan ve şöretler, popüleriteler yığınınını unutmaktan kaçınmak gerekiyor elbette.

Oysa ki, bir insanın ünü, şöhreti, saygınlığı kadar, serveti kadar, doğası açısından değişmeksizin artabilir veya azalabilir. O halde bu bir tür sosyal niceliktir. Belli bir yaklaşıklıkla, başarılı

istatistikler aracılığıyla, her tür tanınmışlık için bu ayrıksın niceliği ölçmek ilginç olurdu¹.

Bir *un-metre* ihtiyacı kendisini o denli hissettiriyor ki, her renkten tanınmışlıklar daha çok, daha ani ve daha geçidirler, ve, alışıldık geçiciliklerine rağmen, korkunç bir güçle eşlik edilmekten geri kalmazlar, zira tanınmışlıklar onlara sahip olan biri için bir *mülktür*ler, toplum içinse bir *ışık*, bir inançtır. Genel-leştirilmesi yerin olan bir ayırım. Güven genelde güveni veren birey için büyük bir güç, büyük bir hareket aracıdır; ama onu duyumsayan halk için derin bir ruh huzuru, temel bir varolma şartıdır. Bir ordu şeflerine olan inancını yitirdiğinde, bu şefler için olduğu gibi ordu için de aynı derecede üzücü, acı bir şeydir, farklı şekillerde olsa bile. Şefler güçsüz hale gelirler; ordu, de-ğersiz, etkisiz hale gelir. – Ortaya koyduğum sorun, ayrıca, çö-zülmesi en güç sorunlardandır, kendi içinde çözülmez olmasa bile. *Tanınmışlık* şöhretin öğelerinden biridir; bir adamdan veya onun eylemlerinden birinden bahsedildiğini duyan bireylerin sayısı ile kolaylıkla ölçülebilir. Ama *hayranlık*, aynı derecede temel olan bir diğer öğe, daha karmaşık bir ölçüdedir. Aynı anda hem hayranların sayısını hesaplamak, hayranlıklarının yoğunlu-ğunu sayıya dökmek, hem de çok eşitsiz olan sosyal değerlerini hesaba katmak gerekirdi – bu işin püf noktası olurdu. Seçkin tabakadan, her türden seçkin tabakadan otuz ya da kırk kişinin beğenisine bir kalabalıktan rasgele seçilmiş otuz kırk bireyinkine göre çok daha üstün olarak nasıl bakılmasın ki? Peki bu üstün-lüğü sayısal olarak nasıl belirlemeli? Ne kadar zor olursa olsun

¹ Sosyal psikolojide, ünün bilincin yerini tuttuğunu, bireysel psikolojide ben'in yerini tuttuğunu başka yerde söylemiştim (*Sosyal Mantık*, Sosyal Akıl ile ilgili bölüm). Bu görüş tarzı az önce belirtilen ile hiç de bağdaşmaz değildir, ki buna göre ün, şöhret ulusal "gerçekliklerin" bir parçasıdır. Şöhret – bununla her an *maksimum* olan tanınmışlığı, lütfkar veya lütfkar olmayan, aleyhte tanınmışlığı anlıyorum – bir insana veya bir olaya, o andan itibaren tanınmış veya ünlü hale gelen bir insana veya bir olaya yöneltilmiş dikkatlerin ve düşüncelerin eşzamanlılığı ve eşyönlülüğüdür, ve düşüncenin bu canlı durumu bir tür ulusal bilinç durumudur. Ama bu olayların veya bu insanların her biri halk için bir *bilgi*, bir *gerçeklik* teşkil eder. Bu, ünün sübjektif yönü olduğu olgunun objektif yönüdür.

bu sorun (kimi antropolojistlerin az çok *dolicho*¹ veya *brachy-céphalie*² kafatası izini ölçmeye indirgeyerek fazlasıyla basitleştirdikleri bu sorun) bir çözümünün olması gerekiyor, çünkü aslında tüm üniversite sınavlarında veya idari sınavlarda adayların yeteneklerinin karşılaştırmalı değerlendirilmesi ile her gün çözümlüyor bu.

Bir insana “değer” veren sadece ün değildir, soyluluktur, saygınlıktır. Az çok bir soyluluk, eski rejimin salonlarında büyük incelikle ve nüansların güzel bir şekilde seçilmesiyle değerlendirildi. Bununla beraber, soyluluk, asalet, eşitsiz seviyelerden çok, farklı tipler içeriyor gibi görünüyor. Bunlar her şeye rağmen sınıflandırılıyorlardı: Her soyluluk tipinde, kraliyet veya askerlik olsun, veya bunların alt-tiplerinin her birinde, bir insanın soyluluk derecesi isminin kıdemiyle veya ünüyle ölçülürdü, yani onu soylu olarak bilen insanların sayısı ve sosyal değeriyle, ve az çok bir saygıyla onu böyle bilmiş olan nesillerin sayısı ile ölçülürdü. Soyluluk bir tür kalıtımsal tanınmışlıktır, doğuştan gelen bir tür şeref nişanıdır³. Zenginlik daha basit ve daha kolay ölçülen bir şeydir; çünkü sonsuz seviyeler ve farklılığı silinerek giden pek az farklılık içerir. Öyle ki, zenginliğin soyluluğun yerine kademeli geçişi, zenginler yönetiminin aristokrasinin yerine geçişi, sosyal durumu sayıya ve ölçüye daha fazla bağlı hale getirmeye yönelir.

Bir insanın halkın ona olan inancından doğan saygınlığı, onun için büyük bir aksiyon aracıdır, halk için görünürde veya gerçek büyük bir güvenlilik olduğu gibi. Ve ekonomistler saygınlıktan bahsetmekte haklıdırlar. Ama bir insanın parasal saygınlığı, ekonomistlerin meşgul oldukları tek şey, meşgul olunacak tek şey değildir. Bir yurttaşın devlet adamı olarak, general olarak, bilgin olarak, sanatçı olarak uyandırdığı güven ahlaki bir say-

¹ Doliko-(sefali): Uzunkafalılık. (Çev.)

² Brakisefali: Kısakafalılık. (Çev.)

³ Soylulukla ilgili olarak, ünlülükle olduğu gibi, ona sahip olan kişi için bir eylem aracı olduğunu ama onu kabul eden ve ona inanarak onu yaratan halk için bir inanç, birerinç, bir barışıklık olduğunugörmek yerinde olur.

gınlıktır, bir iki bankacının onun ödeme gücüne olan güvenlerinden daha önemlidir.

Bir insanın saygınlığı, veya ünü ve şöhreti tüm formları altında nasıl doğuyor, nasıl büyüyor? Zenginliklerin ve onların parasal değerlerinin üretimiyle olduğu gibi bu farklı *üretim* türleriyle ilgilenme zahmetine değer gerçekten de. Ve belki de daha yeni olan bu konular, ekonomistlerin yasaların adıyla süslediklerinden ne genellik ne de kesinlik açısından aşağı olmayan düşünceler için uygundurlar. Eğer şu veya bu maddelerin az çok büyük bir miktarda üretilmelerini, ve onların parasal değerlerinin artışı veya azalışını düzenleyen “doğal yasalar” varsa, halkın şu veya bu adam için olan hayranlığının, bir halkın monarşik meşruiyetçiliğinin, dini inancının, onun şu veya bu kurumlara olan güveninin ortaya çıkışını, gelişmesini ve artışı veya azalışını düzenleyecek olan yasalar niçin olmasın? Kuşkusuz var, ama ekonomistlerin formüle ettikleri değil. İddia ediyorum ki, burada yasalaştırma hakkına sahip olduğumuz her şey, bireysel inisiyatiflerden başlayarak gittikçe yayılan taklitlere, bu *taklitçi yayılımların* karşılaşmalarına ve onların iç içe girişimlerinden doğan mantıksal uyumlara veya çatışmalara dayanıyor, başka bir yerde fazlasıyla açıkladığım gibi. Örneğin, bir insanın ünü, bir yetenek keşfeden veya hayal eden ilk şahıslar hayranlıklarını onu dışarıda yayacak olan çevrelerinde paylaştırmayı başardıklarında doğar, ve bu böyle devam eder, ta ki bu hayranlıkçı yayılma, kendisi de benzer bir şekilde doğmuş ve büyümüş olan rakip ve çelişik bir hayranlıkla çoktan dolmuş olan ruhlarla karşılaşana kadar. İki antagonist duygunun en güçlüsünün – en güçlü, çünkü kendisinin diğer insanların en büyük çoğunluğu tarafından veya daha büyük bir ağırlıktaki insanlar tarafından paylaşıldığını biliyor veya öyle sanıyor – diğerine üstün geldiği onca iç çarpışma, onca iç çatışma. Bir insanın ahlaki veya parasal saygınlığı aynı şekilde doğar ve artar, aynı nedenler gereği durur ve geriler.

Değerlerin saptanmasının en önemli ilkesi olan ünlü *arz ve talep* yasasına gelince, uzun zamandan beridir, Cournot’un bu

konudaki eleştirilerinden beri, kapsamının anlamsızlığını, eğer bunu az çok doğru olacağı kapalı ve belirsiz anlamında anlarsak, ve, eğer, bunu açık anlamıyla anlayarak biraz geçme riskine girersek insanı götürdüğü yanılgıları göstermiş bulunmaktayız. İşte ekonomik alan. Ama eğer bunu komşu alanlara taşımayı düşünseydik, bu daha kötü olurdu. İnanç-değerin, güven-değerin, şöhrat-değerin ve de saygınlık-değerin varyasyonlarını onunla açıklamaya çalışalım. Hristiyan inancın her Avrupa ülkesinde havarilerin ateşli ve bulaşkan vaazlarıyla nasıl doğduğunu, yayıldığını ve ortaçağda sağlamlaştığını iyi biliyoruz. Dini inancın, her bir halkta, hangi nedenlerle reddedildiğini-artarda keşfedilen ve dogmalara karşıt olarak değerlendirilen bilimsel düşüncelerin yayılmasıyla –ve hangi karşıt nedenlerle-yeni argümanlar getiren yeni havarilerin yeni vaazlarıyla–şurada burada yeniden canlandığını da daha iyi biliyoruz¹. Bu salgınlarda ve bu örnekler çatışmalarında arz ve talep arasındaki ters orantıya benzeyen nedir? Hangi arz hangi talep söz konusu olabilir burada? O halde görüyoruz ki, değer bu sözde temel yasası sadece ikincil ve özel bir yasa olabilirdi, parasal değere uygulanabilir olsa bile. Ama parasal değer kendisi de bunun otoritesini kabul etmiyor.

Ekonomistler, birbirlerine dayanışık parasal değerler sisteminin sınırlarının çizildiği ve fiyatların tekbiçimliliğinin hüküm sürdüğü coğrafik ve sosyal alana *pazar* ismini verdiler. Ahlaki değerler, bilimsel veya sanatsal değerler konusunda “pazar”a karşılık düşen nedir? *Toplum* olmaz mıydı bu, kelimenin dar anlamında, konuşmaların aynı konular üzerinde akıp gittiği, ortak bir eğitim ve öğretim aldığımız “dünya”? Dikkate değerdir ki, örneklerin her türünde taklidin *yayılımcı* doğası gereği, *toplumlar*

¹ Papazlar ve dindarlar inançların, “değerlerin” üretiminin (yeniden üretim diye okuyun) etkenlerini ekonomistlerin zenginliğin yeniden üretimini inceledikleri kadar bir dikkatle incelediler. İnanç tohumları ekmeye özgü uygulamalar (inzivalar, zorlu meditasyonlar, vaazlar) ve okumalar, konuşmalar, onu zayıflatan davranış türleri üzerine dersler verebilirlerdi bize. Gazeteciler partilerine olan hayranlığı ve ününü yeniden canlandırma, ateşleme sanatında de iyice güçlenmeye başlıyorlar.

sınırlarını aşmaya ve durmaksızın yayılmaya yöneliyorlar her zaman, *pazarlar* gibi, bu sonuncular gibi bunu her zaman başaramasalar da. Başka bir ifadeyle, düşüncenin alanı tekleşerek ve genişleyerek ilerliyor¹, ve, kendi alanıyla birlikte, kendisinin ruhu olduğu her türden sosyal değerlerin alanı tekleşerek ve genişleyerek gider. Değerin yüzey olarak bu yayılımı üstelik karşılıksız değildir; ve, *kendisi gerçekleşmeye devam ederken*, tekbiçimliliği daha yaygın oldukça değişimleri daha hızlı olan, değer olarak daha büyük bir değişkenlik, bir kararsızlık ona eşlik eder. Bütün dünyanın başkentlerindeki Borsaların aynı günde giderek eşitlenen fiyat listeleri, ama bir dönemden diğerine, daha derin varyasyonlar sunduğunu gördüğümüz bizim kamusal fiyatlarla bu gözlemi doğrulamak kolaydır –fiyatların tekbiçimliliştirilmesi işi bitmeye yakın olduğu için fiyatların konsolidasyonu yönündeki bir eğilim şimdiden görüle bile.– Ama parasal değer konusunda doğru olan şey, giderek daha kolaylıkla yayılmış olduklarından giderek daha az süreli olan şöhret-değer, popülerite-değer, otorite-değer konusunda da aynı derecede doğrudur².

Değerin yükselişi veya azalışı üzerine, kelimenin tüm anlamlarında, taklidin güçlü bir etkeni olan basının etkisi yadsınmazdır. Borsa haberleriyle, ana kısa fıkralar içerisine sokulmuş direkt veya en direkt her türden reklamlarla parasal değer varyasyonları üzerinde etkili olur; kitapların edebi veya bilimsel değerinin varyasyonları üzerinde edebiyat veya bilim dergileriyle etkili olur; herhangi bir eserin, herhangi bir ürünün ahlaki veya estetik değerinin varyasyonları üzerinde, verdiği fikirlerin bütünüyle etkili olur; kişilerin, özellikle de onların tanınmışlıklarının ve şöhretlerinin değeri üzerinde, karalamalarıyla veya övgüle-

¹ *Düşünce ve Kitle* ile ilgili çalışmamıza bakınız. Paris, F. Alcan, 1901.

² Kitapların edebi değerinin, resimlerin sanatsal değerinin Borsası yoktur, vs., ama böyle bir borsa edebiyat eleştirmenlerin, sanat eleştirmenlerinin başkentlerde bir araya gelişleriyle ve ilk kuruluş amacı bana göre bu ahlaki ve estetik Borsa ofisini düşünce için metronom görevi görerek doldurmak olan *akademi-lerle* oluşma yolundadır.

riyle, yinelenip duran dalkavukluklarıyla veya toplu susuşlarıyla etkili olur.

Açık olan şey, basının gelişmesinin ahlaki değerlere giderek daha belirgin olan ve onların değişim değeriyle mukayeselerini giderek daha iyi bir şekilde halkı çıkaran bir nicelik karakteri verme etkisine sahip olduğudur. Geçmiş yüzyıllarda paranın günlük kullanılışında oldukça belirsiz olan bu sonuncusu, değişim değeri, para yayıldıkça ve bir bütün haline geldikçe belirginleşti. O zaman ekonomi politüğın doğmasına neden oldu ilk kez olarak. Aynı şekilde, günlük Basından önce, yazılı eserlerin bilimsel veya edebi değerinin, kişilerin ünlülüklerinin ve tanınmışlıklarının nosyonları oldukça belirsiz kalıyorlardı, zira artışı ve kademeli azalışları duygusu ancak ortaya çıkabiliyordu; ama, basının gelişmeleriyle, bu düşünceler belirginleşiyor, vurgulanıyor ve yeni bir türden felsefik spekülasyonlara konu olmaya değer hale geliyorlar. Basın, gerçekten de, yayılarak, bütünü Düşünce olarak adlandırılan bireysel yargı örneklerini daha kalabalık ve daha benzer hale getirme ve, bir bireyden diğerlerine her birinin kendisinin onlara telkin ettiğı düşüncelerin her birine katılım yoğunluğunu daha eşit hale getirme veya daha az eşitsiz kılma eğilimindedir. Bunlar, bir insanın veya bir kitabın şöhretinin *ürünü* olduğu iki temel *faktördür*.

III

Değer düşüncesi olmadığı gibi, *para* düşüncesi de ekonomistlerin tekelinde olan bir alan değildir. Para özellikle zenginlikler için ölçü hizmeti görür, ama sadece zenginliklere değil. Öncelikle, istekleri tatmin edecek oldukları ve onları tatmin etmeye özgü olarak değerlendirildikleri ölçüde zenginlik olan zenginliklerin ölçüsü olmasından dolayı, bu isteklerin ve bu inançların da ölçüsüdür. Dindar bağışların ve papaz sınıfına veya manastır kurumlarına yapılan bağışların mukayeseli miktarlarıyla, çeşitli dönemlerde, dini inançların ve gizemli arzuların soğumasını veya uyanışını belli bir yaklaşıklıkla ölçmeye çok iyi yarayabi-

lır; çeşitli ekollerin piyeslerinin oynandığı tiyatroların mukayeseli gelirleriyle bu sanat formlarının az çok büyük saygınlığını ölçmeye yarayabilir; kütüphanelerin iyi bir istatistiği ile (büyük *isteğim*, eğer yapılabilseddi), değişik yazın türlerinin ve onları sunan değişik yazarların görelî başarısını ölçmeye yarayabilir, bizi halkın zihin yapısının varyasyonları hakkında bilgilendirecek olan art arda gelen kendi varyasyonları gibi, vs. Para o halde sosyal niceliklerin evrensel ölçüsüdür, sadece zenginliklerin değil¹.

Şu genel açıklamayı yapabiliriz: Zenginlikleri ölçüsü olarak, para sadece değişimlerle, satışlarla veya alışlarla ilgilidir; ama, isteklerden ayrı olarak değerlendirilen inançların ölçüsü olarak, para özellikle bağışlarla ve de soygunlarla ilgilidir. Bilimsel, edebi, insan sever, yurtsever çalışmalar lehine olan cömertliklerle, eli açıklıklarla, heykeller veya herhangi bir gösteri için yapılan yardım ki, her birimiz hayatına hakim olan inanışların, iç dünyasını aydınlatan ışığın doğasını ve gücünü ifade ediyor. Yine bu çıkar gütmeyen harcamalarıyla ki, estetik hayranlığının derecesini ortaya koyar. Hatta bazen sekter bir zihnin sapkınlığının, tutkulu inanışlarının sapıncının ve derinliğinin kendisini gösterdiği soygunlarla, hırsızlıklarla olur bu.

Gerçekte, bağış ve hırsızlık, kendi içinde ekonomi politiğe yabancı olan ahlaki kavramlardır, ama *değişim* tam anlamıyla ekonomik bir kavramdır. Dilin eğretilmesiyle veya suiistimaliyle, iki konuşmacıyla ilgili olarak “birbirlerinin düşüncelerini değiş tokuş ediyorlar” veya hayranlıklarını, diyoruz. Değişim, bilgiler ve güzellikler konusunda, fedakarlık demek değildir. Değişim karşılıklı yayılımı ifade eder, bağışın, verişin karşılıklılığıyla, ama tamamen imtiyazlı ve zenginliklerinkiyle ortak hiçbir şeyi olmayan bir bağışın karşılıklılığıyla. Burada, bağışçı vererek sahip olduklarından arınır; gerçeklikler konusunda, ve aynı şekilde güzellikler konusunda, aynı anda hem *verir* hem *geri alır*.

¹ Elbette başka ölçüler de var: İstatistiğin her türü bir ölçüdür. Halka malolmuş bir insanın popülaritesinin yükselişi veya azalışı seçim istatistiği ile oldukça doğru bir şekilde ölçülebilir.

Yetkiler konusunda, bazen aynı şeyi yapar: Eski rejim kralı yargı yetkisini ondan tamamen vazgeçmeksizin devreder. – Bu yüzden, düşüncelerin, dini inançların, sanatın ve edebiyatın, kurumların ve ahlak yapısının, iki halk arasındaki özgür-değişimi, hiçbir durumda, mallarının özgür-değişimine onlardan birinin yoksullaşma nedeni olma konusunda yöneltilecek yakınmalara maruz kalmaz. Buna karşılık, bir yere geçme, yerini alma değil de karşılıklı bir ekleme olmasıyla, verimli birleşmeler, ölümcül çarpışmalar, şoklar yaratır karşılaştırdığı heterojen şeyler arasında. Demek ki çok iyilik yapmadığında birçok kötülük yapabilir. Ve, bu entelektüel ve moral özgür-değişim, her zaman er ya da geç ekonomik özgür-değişime eşlik ettiği için, bu sonuncusuyla ilgili olarak, eğer diğerinden ayrılabilseydi çoğu zaman zararsız olduğu kadar etkisiz olacak olan bu sonuncusuyla ilgili olarak, aynı şeyi söyleyebiliriz. Ama, tekrar ediyorum, ayrılmazlar, ve sonsuza dek sürebildikleri için, sınırlayıcı, yasaklayıcı bir kural, şu kilise yasakçılığı, bir *Endeksle* iki katına çıkabilir.

Kazanç ve *kayıp* düşünceleri, zenginliklere olduğu gibi, bilgilere de uygulanabilirler, değişim düşüncesi tam olarak sadece zenginlikler için uygun olsa bile. İnsan hafızası sınırlı bir kapasiteye sahiptir, dikkatli bilinç en darlarından bir alana sahiptir. O halde, konuşmayla, kitapla veya gazeteyle getirilmiş, bu alana giren her yeni düşünce, yerini aldığı bir başkasını kovar. Korumak, dışarı atmak değiştirmek, değiş tokuş etmek değildir. Bir düşünce kazandık, bir başkasını kaybettik. Kazandığımızdan çok mu kaybettik? Bu ilerleme sorunudur. İki düşüncenin ortak bir ölçüsünün olduğunu kabul etmeksek, çözülmazdir bu sorun. Düşünce, bilgili, eğitilmiş çevrelerde, düşüncelerin kendisine, teorilere, bilgilere, en iyi tanıtlanmış olanların (en inanılır olanların) ve uygulamalar açısından en verimli olanların (en arzu edilir olanlar) en az tanıtlanmış olanların ve en az verimli olanların önüne geçtiği, önem sırasına göre bir hiyerarşik sınıflandırma yapmakla son bulur. Biri daha iyi kanıtlanmış ama daha az uygulanabilir olan ve biri daha az kanıtlanmış ama daha iyi uygulanabilir olan iki teori hakkında, birincinin veya ikincinin

daha fazla *değerde* olup olmadığını, daha fazla *gerçekliğe* sahip olup olmadığını bilmeye gelince, bu çok ince bir zorluktur, ama bununla birlikte çözülmez olmayan bir zorluktur, kitle ve hız gibi heterojen niceliklerin bileşime girdikleri fizik problemleri çözülmez olmadıkları gibi.

İyelik kavramı değer in tüm anlamlarına uygulanabilir mi? Belki, ama ekonomistlerin hukukçular gibi *özgür kullanım*inkini anladıkları anlamda değil. Bu anlamda, bir insan tanınmışlığının, şöhretinin, soyluluğunun, saygınlığının iyesi değildir, başkasının lehine –yaşayan üyeler olarak– vazgeçemeyeceği üyelerinin iyesi olduğundan daha çok. Bu en önemli, *ulusallaştırılması* en imkansız olan değerlerin kamulaştırılmasından korkmasına gerek yoktur o halde. Duyumlarının da iyesi midir bu insan? Hayır, çünkü duyumlar istenildiğince ve sözle aktarılmazlardır temel olarak. Dile getirerek aktarabileceği inanışlarının ve tutkularının bir ölçüde iyesidir; ama, az önce söylediğimiz gibi, onları yaymasıyla onlardan yoksun hale gelmez; onları zayıflatmaz da, kendi dışındaki bu yayılımla onları kendi kalbinde güçlendirir daha çok. Keşfettiğiniz düşüncelere ürettiğiniz zenginliklerden çok daha başka bir şekilde sahipsinizdir, ilk olarak zenginlikleri bulup üretmiş olsanız bile. Keşifleriniz ve buluşlarınız, bana öyle geliyor ki, siz onları konuşmalarla ve söylevlerle yaydığınız oranda onlara sahipsinizdir. Yarattığınız zenginliklere gelince, eğer değişimle ve satışla yaydıysanız, aktardıysanız, artık size ait değildir onlar. Doğrudur, eğer bulan, keşfeden kişi iseniz, aynı düşüncelerine ve o düşünceyi bulmuş olma onuruna sahip olmaya devam edersiniz, ama yararlılık değil de gerçeklik ve ünlülük ölçüsünde. Fark doğrulanmış olarak kalır o halde, çünkü temelde, tekrar ediyorum, sözlü ifadeleriyle aktarılabilir olan *temsili* ruh durumlarınınkine, ve bu şekilde sözlü olarak aktarılmaz olan *duygusal* ruh durumlarınınkine dayanır. Sanatın en harika işi, verdiği canlı ve o zaman güzel olarak değerlendirilen ifadeyle, duyumsallıkları ve duyguları değil de, doğrudur, bunların imgelerini aktarılabilir hale getirmesidir, ve bu şekilde, doğa olarak bireysel ve yabanıl olan bu ruh durumlarını sosyalleştir-mesi ve bir tür insancıllaştırmasıdır.

Çalışma düşüncesi, açıktır ki, özel olarak ekonomiste ait değildir. Bir amaç uğruna olan her insan çabası çalışmadır, bu amaç isterse zenginlik, güç, bilgi, ün veya güzellik üretimi veya edinimi olsun. Zenginlikler teorisinde özellikle var olan şey, kendisi tarafından incelenen özel değerlerin biricik kaynağı (ona göre biriken çalışma olan sermaye dahil) olarak bakmaya zorlandığı çalışma düşüncesinin gereğinden fazla kullanılmasıdır. Hiçbir hukukçu çalışmanın hakların yegane kaynağı olduğunu söyleme yanılışına düşmez, ve politikacı, bir insanın gücünün ve popülaritesinin çabadan çok şans ürünü olduğunu, ve bunların direngen bir sebatan çok bu insanın doğası ve zamanının ve ülkesinin ihtiyaçları arasındaki rastlantısal uygun bir durumdan doğduğunu iyi bilir. Profesör, kendi köşesinde, bilgilerin ediniminin veya güzel tabloların ve güzel heykellerin yapımının öğrencilerinde uygulamalarıyla orantılı olduğunu düşünmeyecektir hiçbir zaman. Ekonomi politiğin her zaman yaptığı ve sadece onun yaptığı bir başka hata var. Bu hata, çalışmanın önemi açısından, yeni bir tür zenginliğin veya eski bir zenginliğin yeni bir yetkinliğinin yaratılması ile *üretim* dediği ama gerçekte bu zenginliğin ilk üreticinin örneğinde *yeniden üretilmesinden* başka bir şey olmayan şey arasında ayırım yapılmamasına dayanıyor. İşçinin, öğrencinin, her türden öğretiminin *yeniden üretici* ve kopyalayıcı çalışması verimsiz, nankör ve zahmetlidir, ve belli bir ölçüde, yeteneklerin eşitsizliğine rağmen, sonucu yoğunluğuyla ve süresiyle orantılıdır. Ama yaratıcının, gerçek üreticinin eğlenceli çalışması, böyle değildir, ve haklı olarak mucidi çalışanın karşısına koydum¹. Mucit hiçbir şey bulamadan zorlu bir şekilde çalışmakla yıllar ve yıllar geçirmiş olabilir, ve tüm bu çalışma kaybolur; düşüncesi onu yendiğinde, tüm bu güçlükler unutulur, ve kısa veya uzun sürsün, artık önemli değil, büyük sevincinde boğulur. Ve ona sunulan sevincidir, üzüntüsü, acısı değil. Ve sevinci, keşfinin sosyal değerini ölçmeye üzüntüsünden, acısında daha çok yarayabilir.

¹ Uzun zaman önce, 1885'te, *Felsefe Dergisi* tarafından yayınlanan *Doğal Darwinizm ve Sosyal Darwinizm* başlıklı bir makalede geliştirdim bu karşıtlığı.

Sermaye düşüncesinin zenginlikler teorisi dışında bir anlamı var mıdır? Evet, ama eğer bunu genelleştirmek istersek, okulda öğretilen, üstelik kapalı ve uzlaşmaz olan anlamlarından farklı bir anlamda anlamak gerekir bunu. Öncelikle, sermayenin zenginliklerin yeniden üretilişinin *sine quâ non* olmazsa olmaz bir şartı olarak anlaşılması gerektiğini söyleyelim, ve de yetkinin, hakların, bilgilerin, ünün güzelliklerin. Peki bu şart nasıl bir şart? Bunun bir aletin, bir okul veya bir sanat atölyesi aletlerinin mevcudiyeti olduğunu söyleyebilir miyiz, bir endüstri atölyesinin ve bir çiftliğin olduğu gibi? Fakat yetkilerin, hakların, popüleritelerin, ünlülüklerin yeniden üretiminin bir benzeri olabilecek hiçbir şey göremediğimiz için evrensel olmayan bu koşul, ortaya çıktığı yerde mutlak bir şekilde zorunlu da değildir. Bir tarla işçisi, eğer aleti yoksa, daha basit diğer aletlerle kendisine bir tane yapacaktır gerektiğinde, hatta parmaklarıyla; ressam da, eğer ne boyası ne de fırçası yoksa, kendisine bunlardan yapmayı başaracaktır; ama bir şartla, zorunlu ve zorunlu olan tek bir şartla: şöyle ki, her biri model olarak alacakları benzer aletler görecekle çoktan, veya yapıldığını görecekle, bu aletlerden asla göremediklerinde, veya yapıldığını göremediklerinde onları kendileri keşfetmedikleri müddetçe. Diğer taraftan, ellerine hazır yapılmış aletler koymamız boşuna olacaktır, eğer önceden öğrenmemişlerse, yani patronlarını veya ustalarını izleyerek, kullanamayacaklardır onları, kendilerini buna uydurmaya çalışmamışlardır. Demek ki burada temel nokta, kendisinin de görülmesi gereken bir işi yeniden yapabilmek için az veya çok örneklerini üretebileceğimiz bir eylem tipinin elimizde bulunması veya bulunmuş olmasıdır. Sermayenin ve çalışmanın farkı böylelikle aslında bir modelin veya bir kopyanın farkına indirgeniyor, ve görülüyor ki, bu bakımdan, bunu genelleştirmek kolaydır. Geleneksel veya yabancı bir tipin örneğiyle ve geçmiş veya dış bir ilk model üzerine aynı şekilde kopya edilmiş, otoriter veya kutsal olsun bir seçim yöntemine göre verilmemiş ve yayılmamış olan hiçbir politik, hukuki veya papazlık yetkisi yoktur. Çoğalmak için benzer modeller gerektirmeyen hiçbir hak yoktur.

Eser taklitlerinden ve ustaca yöntemlerden oluşan *kısım halinde* olmayan (zira kısım halindeyken de kendi sırası geldiğinde modeldir veya model olduğunu iddia eder) hiçbir edebi veya sanatsal güzellik yoktur. Atalardan kalma veya dışardan alınma bir tipe göre düzenlenmiş ritüel gösterilere, alkışlamalara, sunulan çiçek demetlerine, İtalya’da sonelere, başka yerde şarkılara vs., dayalı olmayan, ve, zaten bilinen bir tipe giren belli bir türde bir ünün sonuç olarak doğmadığı hiçbir şöhret biçimi yoktur. *Yeniden üretimin*, ekonomistlerin üretim dedikleri şeyin tek şartı olarak, her yerde keşiflerle, bireysel girişimlerle ortaya çıkarılan modeller varlığı ve modeller bilgisi kendisini her yerde zorunlu kılıyor, kabul ettiriyor. Bir ülkede bilinen buluşlar topluluğu onun gerçek sermayesini meydana getirir, oldukça farklı iki biçimde artan bir sermaye: bu topluluğun büyümesiyle, veya bununla ilgili olarak sahip olunan bilginin yayılışıyla.

Ekonomi politiğin dışına çıkarılması kolay olan bir diğer kavram olan *iş bölümüyle* için ne diyeceğiz, ekonomistlerin buna gerçekte çalışmaların uyumuna geri dönen değerli avantajlar verdiklerini söylemeyeceksek? *Zenginliklerin bölüşümü*, uygarlığın seyri boyunca hep artan ve ihtiyaçların farklılaşmasına, bizim rafine, gelişmiş psikolojimizin karmaşıklaşmasına denk düşen farklılaşmaları, onları üretmeye yönelik olan *işlerin bölüşümünden* tamamıyla başka bir kapsama sahiptir. Aynı şekilde, yetkilerin bölüşümü, artan karmaşıklıkları, yetkiye, güce ulaşmak amacıyla sarf edilen çabaların bölüşümüne ve yahut da ortaklığına göre bambaşka bir önemde olan bir anlama sahiptir. Bir şöhretler bölüşümü de vardır elbette, ünlülüklerin ve tanınmışlıkların sürekli büyüyen bir çokluğu ve farklılığı, ve bu kendini tanınmış hale getirmeyi başarmak için sarf edilen çabalardan daha çok dikkate değerdir. İşlerin değişkenliliğinden çok tek bir işte uzmanlaşmayla ün kazanmayı başarırız.

Bu değişiklik önemsiz değildir, ama zenginliğe, servete ulaşmak için olduğu gibi şöhrete, popülerliğe, güce, bilgiye, estetik yetkinliğe ulaşmak için, her şeyden önce önemli olan işlerin uyumluluğudur, çabaların ortaklığıdır.

İşlerin uyumluluğunun işlerin bölüşümünü gerektirdiği doğrudur, ama uyumluluk bölüşüme orantılı olmaktan uzaktır, ve uyumluluk bu sonuncusu artmaksızın çoğalabilir, hatta o azalırken de çoğalabilir.

En iyi bir “iş organizasyonun” gelecekte en küçük bir iş bölüşümüne bağlı olması oldukça mümkündür, ve bu kötü de olmazdı; ama eğer tesadüfen zenginliklerin en küçük bir farklılaşması ona eşlik etseydi, bu başka türlü can sıkıcı olurdu.

İşçilerin bilinçli veya bilinçsiz, toplu veya dağınık *ortaklığıyla* çalışmaların dayanışıklığı gerçekleşir. Ortalık düşüncesinin ekonomistlerin tekelinde olmadığını göstermek için ısrar etmek gerekir mi? Bu açıktır.

Bir toplum her dönemde mümkün olan en büyük zenginlik, bilgi, şöhret, güç ve güzellikler miktarının peşinden gitmez sadece; söz konusu dönemde mümkün olan en iyiler olarak değerlendirilen zenginliklerin, bilgilerin, vs., mümkün olan en büyük miktarının peşinden de gider. Zaten çok güç olan maksimum problemi, ilk bakışta çözülmez gibi görünen ama ilginçtir ki çok daha kolaylıkla çözülen bir *optimum*¹ problemi ile karmaşıklaşır iyice. Her dönemde ve her ülkede, toplu olarak kabul edilmiş olan ve bir toplumun kendisini herkes tarafından aynı derecede kabul edilmiş olan suçlar hiyerarşisinde olduğu kadar iyi bir şekilde yansıttığı bir farklı şöhretler hiyerarşisi vardır. Ve bu aynı şekilde o toplumun yetkiler, güçler veya bilgiler hiyerarşisine benzer bir şekilde uygulanır. *Büyük* bir suç bazen bir küfür, bazen majesteye karşı bir suç, hırsızlık veya cinayettir; büyük şöhret dün askeriydi, dünden öncesinde dini idi, ermişlere katılma idi; Restorasyon döneminde şiirsel oldu; bugünse dramcıdan çok komedyenin, şairden ve yahut da romancıdan çok –günümüzde olağanüstü bir biçimde moda olan– edebi eleştirmenin şöhreti olacaktı.

Başka dönemlerde, İtalya’da, en şöhretli insan büyük bir ressamdı, büyük bir heykeltıraştı, büyük bir mimardı. Şimdiki Al-

¹ Eniyi. (Çev.)

manya'da, müzikal şöhret diğer sanatsal şöhretlerden çok daha baskın çıktı.

Bunları alt bölümlere ayırmak gerekirdi: Örneğin, Hristiyan ortaçağının her dönemi ve her ulusu azizlerinin doğasında ortaya koyar kendisini; aziz Jérom'ların, aziz Augustin'lerin çiçek açıp serpildiği burada, aziz François d'Assise'ler filizlenmeyi bile başaramazlar, ne de Catherine de Sienne'ler.¹

Benzer bir biçimde, her toplumun, aynı derecede anlamlı veya ayırdedici olan ve benzer hiyerarşilerle karşılaştırılması ekonomist için çok yararlı olabilecek kendi zenginlikler hiyerarşisi vardır. Büyük zenginliğin yığınlar, sürüler halinde veya buğday çuvalları halinde, ya da sermayeler halinde olması veya en az bulunur cinsinden sermayelerin bireyler üzerindeki sade alacaklara veya devletten hamiline olan gelirlere, rantlara dayanması farksız, önemsiz bir şey değildir.² Sadece somuttan soyuta, özelden genele değil de, özellikle kişiselden nesnele, dar bir kişiler grubuyla, kırsal ve sonra tarımsal dönem boyunca ebeveynler ve hizmetçiler grubuyla olan özel ilişkilerden sayısız ve görülmez bilinmeyenlerle olan anonim ilişkilere giden bu seride geridöndürülemez bir şey yok mudur? Ve benzer serilerde benzer olan bir şey yok mudur? Yetki ve en güçlü hak, yetkinin ve hakkın ideal tipi, saygın bir ihtiyarın ailesi üzerindeki, efendinin ona bağımlı olanlar üzerindeki yetki ve hak şeklinde başladı, soy mirasıyla veya kalıtımsal antla oluşmuş olan tamamen kişiden kişiye olan bir bağ; görevlinin halk üzerindeki yetkisi, hakkı olmakla son buldu. En güçlü, en kutsal ödev, ailevi ödev şeklinde başladı; vatan veya insanlık ödevi olmakla son buldu. En baş döndürücü şöhret, küçük bir taraftar grubunun, küçük bir

¹ Bu konuyla ilgili olarak Sayın Henri Joly'nin *Azizler Psikolojisi*' ni okuyunuz.

² Nasıl olur da heterojen şeyler, görünür ortak ölçüleri olmaksızın, birbirlerine üstün veya aşağı olarak sınıflandırılıyor, değerlendiriliyorlar? Bu sadece bu şeyler az çok yoğun, az çok genelleştirilmiş istekler veya inançlar konusu oldukları içindir. Demek ki eğer bu aynı anda hem psikolojik hem sosyal olan iki gücün nicel karakterini kabul etmeyi reddedersek, söz konusu sınıflandırma açıklanmaz hale gelir o zaman, haklı çıkarılmaz olurlar demiyorum sadece.

kilisede sıkışmış bir buhurdancı grubunun bağınaz, tutkulu, yürekten bağlı hayranlığı şeklinde başladı; kahramanını kişisel olarak tanımayan dağınık ve büyük bir halkın görece daha soğuk ve gerçek bağlılığı olmayan alkışlamaları halinde son buldu¹. En çok inanılan ve en canlı gerçeklik, en üstün gerçeklik, küçük bir mezhebin kredosu² şeklinde başladı, başkasının tanıklığıyla kabul edilmiş tamamen kişisel bir gerçeklik; bilimsel yasaların nesnel gerçekliği olmakla son buldu. Tüm bu dönüşümlerde, bir toplumdan diğerine çok biçimli olan ama ortak noktalarına yeniden çıkmaları benzer biçimde imkansız olan tüm bu hareketlerde, sosyal alanın genişlemesine yönelik karşı konulmaz eğilim kendisini ortaya koyar, tarihin genel yönelimidir bu.

Bu evrimlerin çok biçimliliğine gelince, aynı yönlerinden bağımsız olarak, görsel bakışının yayılımını yöneticilerinin ve koşullarının etkisiyle kah buraya kah oraya yönlendiren düşüncenin değişkenliklerinden, kaprislerinden ileri gelir bu. Örneğin, bağlılıktan şu veya bu şeye hayran olmaya veya saygı duymaya, veya saygı duymaktan çok genelde hayran olmaya, şu veya bu türden ünlülükler doğar. Bizim çağdaş uluslarımız büyük yeteneklere hatta büyük dehâlara sahiptirler, hayranlık duygusunu korudukları için; artık büyük karakterlere falan sahip değiller, veya artık sahip değillermiş gibi görünüyorlar, saygı duygusunu kaybettikleri için. Büyük saygılar büyük ünlü erdemler yaratır, büyük öfkelerin, büyük kızgınlıkların büyük suçları yarattığı gibi, büyük inançlar büyük gerçeklikler yarattığı gibi. Ekliyorum: büyük ulusal güvenler büyük devlet adamları yarattığı gibi. Sistematik olarak kara çalmaya, lekelemeye çalışan bir basın bunların kaynağını kurutur. – Bununla şöhrette rastlantısal olan şeyi görüyoruz. Doğal eşit dehada, bir insan dahice düşüncelerle karşılaşır veya karşılaşmaz, bu düşüncenin öğelerinin taklidin çapraz akımları ile ona getirilecek veya getirilmeyecek oluşlarına göre. Ve, keşfedilmiş düşüncelerin eşit dahiliği derecesinde,

¹ Elbette ki bir insanın ünün bu soğuk yayılışı sıcak bir odağın, coşkulu bir arkadaşlar grubunun varlığıyla mümkündür sadece, en azından başlangıçta.

² Temel inanç maddesi. (Çev.)

bu düşünceler onu ünlü veya değersiz hale getirirler, kendilerine düşkün olan ve kendilerini karşılamaya hazır olan bir halk ile karşılaşp karşılaşmamalarına göre.

IV

Ekonomi politiğin kullandığı başlıca kavramlardan birkaçını gözden geçirdik; en önemlilerinin, değer, çalışma ve ortaklık kavramlarının özel olarak ekonomi politiğe ait olmadıklarını ve genelleştirilmekle daha da önem kazandıklarını gördük; diğer kavramların, iyelik, değişim ve iş bölüşümü kavramlarının yer değiştirerek dönüştüklerini ve düzenlemeler, değişiklikler yapılmaksızın genelleştirilebilir olmadıklarını gördük. Henüz hiç bahsetmediğimiz ve ekonomik alan dışında mümkün herhangi bir kullanımının olmadığını söyleyeceğimiz bir kavram var; bizim mevcut bakış açımızla, tüm kavramlardan en az önemde olan bir kavramdır bu demek ki, ekonomistler bunu kendi bilim dallarının üç veya dört büyük bölümünden birinin başına koy-salar bile: *tüketim*. Zenginlikleri tüketiriz, yani şöyle ki, onları kullanmak için az çok hızlı veya yavaş bir şekilde onları yok etmeliyiz; bir yetkiyi onu kullanarak veya onu kötüye kullanarak tüketiriz diyebiliriz belki; peki ününü ve saygınlığını da tüketir miyiz? İnançları onları düşünerek ve hayran olduğumuz baş yapıtları onlara bakarak tüketir miyiz?¹ Buna karşın, ekono-

¹ Zenginlikler tüketilmeye yöneliktirler, ama şöhretler, ünlülükler yok olmaya yönelik değildirler. Yok oluşları olağan bir rastlantıdır, hemen hemen evrenseldir, ama kendi özel doğalarına her zaman yabancı olan bir rastlantıdır. Şöhretlerin, ünlülüklerin her biri, diğerlerinden ayrı olarak düşünüldüğünde, *topluluğunun* sınırlarına kadar durmaksızın yayılma eğilimindedir, ama gerilemeye yönelmez bunu takiben. Gerilemesi, kendisiyle bağdaşmaz olan diğer ünlülüklerle karşılaşmasının sonucu olabilir sadece, veya hayranlarının doğal ölümünün sonucu olabilir sadece, yerleri doldurulmadıklarında. Sosyolojik değil de biyolojik bir olgu olan ölümdür sosyal nedenlerin ürettiği ünlülüklerle daha kesin bir şekilde bir son veren veya zayıflamalarına, kademeli soğumalarına neden olan. 1815'ten sonra, ölen her yaşlı askerle, Napoléon'un şöhreti, sahip olduğu canlı ve bulaşkan, yakıcı ve yayılğan şey açısından

mistlerin çok daha sınırlı bir şekilde kullandıkları iki düşünce var, ittifak ve savaş düşünceleri, *adaptasyon* ve *karşıtlık* düşünceleri, ve bu düşünceler en üst seviyede genelleştirilebilirler. Karşıtlıkla, üretimin veya tüketimin yarışı konusunda meşgul oluyorlar sadece, ürünlerin büyük bir ekonomik rol oynayan gizli ve devamlı karşıtlığını ihmal ederek, ve ürünlerin görünmez ittifaklarını ve bunların verimli adaptasyonlarını hiç göz önünde bulundurmuyorlar.

Fakat, bu noktayı iyi anlamak için, somut bir örnek alalım, ki bu bize karşılaştırmalarımızın ışığında ekonomistlerin kimi “yasalarını” inceleme olanağı verecektir. *Kıtap*tan alacağız bu örneği. –Para için diğerleri gibi bir meta olduğu söylenmişti, ve bu zaten büyük bir hataydı. Ama, eğer kitapların diğerleri gibi meta olduklarını söyleneseydi, bu çok daha derin bir yanılgı olurdu.

azalmıştı, bir ışıklandırma sisteminin bir bujinin sönmesiyle olduğu gibi. Bu canlı şöhretin yerine imtiyazlı dahiler için, daha soğuk, korkutucu ve karanlık, sürekli yayılarak gidebilen bir şöhretin geçtiği doğrudur, ama Archille’in hayatı Champs Elysées’de Troya’nın duvarları altında onun varlığında aynı böyleydi. – Sempatik bir insan ölüme yaklaştığında, ondan geriye hâlâ canlı olan ve en büyük komutanın şöhretiyle karşılaştırılabilecek bir şeyler kalır: tatlı, sevgi dolu veya minnet dolu, onu görmüş olduklarından ve takdir ettiklerinden onu hâlâ görenlerin, konuştuğunu duyanların ve adeta sesini tanıyanların kalbinde bıraktığı hatıra. Ama ne yazık ki, bunlar öldüklerinde, yerleri doldurulmaz; bu yüzden diyebiliriz ki, bunlardan her birinin ölümünde, sevilen ölü hayatta kalan hayatından biraz yitirir, öncekine göre belki çok daha üzücü olan ikinci ölümüne doğru yol alır, çünkü bu ölüm kimse tarafından ne fark edilmiş ne de buna ağlanmıştır. Yasını tuttuğumuz bir akrabayı veya arkadaşını tanıdığı birinin ölümünü öğrendiğimiz her seferde, bizim için ne kadar önemsiz olursa olsun, fazlasıyla üzülmüyoruz, çok fazla acımasak da.

Biri sıcak ve canlı diğeri korkutucu ve soğuk olan iki şöhretin bu ayrımına geri dönmek için, bu ayrımın başka uygulamalar için elverişli olduğuna dikkat edelim. Yaşayan güç ile öldükten sonra hâlâ yaşayan güç arasında, yaşayan soyluluk ile öldükten sonra hâlâ yaşayan “kendisinin gölgesi olan” soyluluk arasında ve hatta canlı gerçeklikle soluk, kan kaybetmiş, soğuk bir şekilde ağızdan tekrar edilen gerçeklik arasında da ayrım yapmak gerekmez miydi? – Yaşayan şöhret yazılardan çok konuşmalara dayanır; öldükten sonra hâlâ yaşayan şöhret konuşmalardan çok yazılara dayanır; anısal izlerden, bir heykelden, mermer bir plakadan, bir kaya üzerindeki bir yazıttan ibaret olmakla son bulur.

Kitapları zenginlikler arasında sıralamak, zeka ile ilgili olanla ihtiyaç veya istençle ilgili olanı birbirine karıştırmaktır. Bir kitabın *değeri* kapalı, belirsiz bir ifadedir. Çünkü örneklerinin, kopyalarının her biri, elle tutulur, sahip olunabilir, değişimi yapılabilir, tüketilebilir olduğu ölçüde, *arzulanabilirlik* derecesini ifade eden bir değere sahiptir, ama kendi içerisinde, anlaşılır, sahip olunamaz, değişimi yapılamaz, esas olarak tüketilemez olduğu ölçüde, ki yok edilmez demek değildir bu, *inandırıcılık* derecesini ifade eden bilimsel bir değere sahiptir, anlatım çekiciliğinin derecesi demek olan edebi değerini hiç saymıyorum burada¹. Ama ister ürün olarak düşünölsün ister bilgi, öğretim olarak düşünölsün, bir kitap diğer kitaplarla bağlaşıabilir veya onlara karşı savaşıma girebilir. Bilgi olarak, öğretim olarak düşünöldüğünde, çoğu kez bibliyografisini verdiği diğer kitaplarla meydana getirilmemiş hiçbir kitap yoktur, bu kitap diğer kitapların içinde onlar *için* yapılmış diyebileceğimiz bir kitaptır, çünkü onları teyit eder ve tamamlar. Ve başka kitaplara *karşı* ortaya çıkarılmamış kitap yoktur yine. Aynı şekilde, diğer ürünler *ile* ve onlar *için* veya onlara *karşı* üretilmemiş ürün yoktur. Ürünler, içlerinden her biri en iyi olma iddiasında bulunarak ve diğerlerinin benzer iddiasını yadsıyarak, farklı yöntemlerle aynı ihtiyacın tatminini amaçladıklarında birbirleriyle savaşırlar: Örneğin, gazlı aydınlatma veya elektrikli aydınlatma, bez veya pamuk kumaşlar, fayans veya porselen, vs. Aynı bir ihtiyacın tatmini açısından tamamlandıklarında veya benzer ihtiyaçlara cevap verdiklerinde birleşirler, birbirlerine adapte olurlar: Bardaklar ve tabaklar, gömlekler ve yakalıklar, frak ve beyaz kravat, vs. Bir diğer anlamda, bir ürün kullandığı geçmiş tüm ürünlere katılır.

¹ Değişim değerlerinden başka bir değer taşıyan kitaplardır sadece, biliyoruz: üretilen nesneler, parasal değerlerinin ötesinde, moral veya estetik değerlere, ve de (bilimsel değere giren) belgesel değerlere sahiptirler diyebiliriz. Bu belgesel değer diğer değerlerin hepsinden sonra da varolmaya devam eder. Eski bir gömütte bir vazo, bir kılıç, başlangıçta kullanılmak için varolan ama artık hiçbir kullanım değeri olmayan, ama belge olarak faydası büyük olan herhangi bir kap keşfettiğimizde, bu değer açık bir şekilde ortaya çıkar ve pekişir.

Otomobilde tekerlek, gazyağı makinesi ve lastik kauçuk, vs., birleşirler. Bir diğerinin yardımcısı, o diğerinin *aracı* olmayan veya o hale gelmeyen ürün yoktur. Aracın ve ürünün farkı demek ki sadece görelî veya yüzeysel bir gerçekliğe sahiptir.

Kitaplar için olduğu gibi, metalar için iki mücadele tarzı ayırt etmek gerekiyor: *rekabetleri* ve *çelişmeleri*. Rekabetleri, yani aynı bir sorunun en iyi çözümü peşindeki, aynı bir ihtiyacın tatmini peşindeki yarışları, eşsiz ve övgüye değerdir, en direkt ve üstü kapalı bir çelişki buna eşlik etmiş olsa bile, karşıt savlarının çelişkisi; ama direkt çarpışmaları, şiddetli çelişkileri, edebi polemikler ve ticari savaşlar şekli altında, tiksinti verici, kötü bir şeydir.

Ekonomistler metaların üretiminin koşullarını araştırdıkları gibi kitapların üretiminin genel koşullarını araştırsaydık, üç faktörün, Toprak, Sermaye ve Çalışmanın ünlü ayrımının gerektiğinde burada uygulanabildiğini görürdük, ama büyük ve öğretici dönüşümlerle, özellikle geçmişin iyi, faydalı düşüncelerinin, artarda gelen keşiflerin ve buluşların durmaksızın büyüyen mirası olarak anlaşılması gereken sermaye konusunda.

—Ama, eğer metaların ve kitapların üretiminin (veya yeniden üretiminin) “yasaları” varsa, *yok oluşlarının* yasaları neden olmasın? Ve ekonomi politikte, bu sonuncusu neden söz konusu olmasın, üstü kapalı bir şekilde ve tüketim konusunda, ki bu konu üzerinde çok fazla duruluyor? Bununla beraber, sadece tüketilen ürünler yok edilmez. Hiçbir işe yaramadan, ne kadar çok eşya değiştirilmiş ve başkaları tarafından ortadan kaldırılmıştır, ne kadar çok kütüphane başka kütüphaneler tarafından ortadan kaldırılmıştır! Kaç kez insanoğlu kullandığı eşyayı, el değmemiş her türden yiyeceğini tam tüketilmeden yenilemiştir, bilimi ve sanatı, laboratuvarlarını ve müzelerini yenilediği gibi!

Zira bu şeyler doğal olarak ölmemişlerdir çoğunlukla, birileri diğerlerini öldürmüştür. Ve bu bitmez tükenmez *düellolar*, kitapların ve metaların, heykellerin ve eşyaların bu mantıksal veya erekbilimsel düelloları, verimli birliktelikleri kadar yakından incelenmeyi gerektiriyorlar.

Bir kitap nasıl yapılır? Bir topluluğun veya bir düğmenin nasıl üretildiğini bilmek kadar ilginç bir şeydir bu. Her iki durumda da, çalışmaların ortaklığına (iş bölüşümü diye okuyun) ve işçilerin rekabetine denk düşen şeyi ayırt etmek gerekirdi. İnsan ilişkilerinin büyük ağı genişleyen sosyal dünya üzerinde yayıldığı ölçüde az çok özel, geniş, ve sonuç olarak giderek daha geniş – ve artan büyüklüklerine rağmen giderek daha bilinçli – olan, üretime katkıda bulunan toplu veya dağınık farklı ortaklık türlerini de ayırt etmek gerekirdi. Bugün bir kitap, eskiye göre çok daha kalabalık olan, çok daha dağınık ve uzak, ve aynı zamanda çok daha tanınmış veya daha az bilinmez, işbirliği yapan insanların yardımıyla meydana geliyor. Endüstriyel bir madde için de bu böyledir. –Üstelik bu işbirliği yapan insanlar çok nadiren ortak-yazarlardırlar. Kitaplar konusunda kural, *bireysel* üretimdir, oysa iyelikleri esas olarak kolektiftir; zira “edebi mülkiyet” sadece yapıtlar meta olarak değerlendirildiğinde bireysel bir yöne sahiptir, ve kitabın düşüncesi sadece yayınlanmadan önce yazara aittir, yani henüz sosyal dünyaya yabancı iken. Buna karşılık, metaların üretimi giderek kolektif hale gelir, ve mülkiyetleri bireysel olarak kalır ve her zaman öyle olacaktır, toprak ve sermaye “ulusal” hale geleceği halde. – Hiç kuşku yok ki, kitaplar konusunda, *özgür üretim* en iyi üretim aracı olarak kendisini kabul ettiriyor. Deneysel araştırmayı veya felsefik düşünüşü yasal olarak düzenleyecek olan bir bilimsel çalışma organizasyonu çok kötü sonuçlar verirdi. – Endüstriyel olduğu kadar *kitabî* olan üretim konusunda, *bunalımlar* var. Neye dayanıyor bu bunalımlar? Bir kitabevinin bunalımlarında, ekonomik yapıda olanlar ile edebi yapıda olanları birbirine karıştırmayalım. Bir bunalım teoride bir üretim fazlalığından olabileceği gibi bir üretim eksikliğinden de ileri gelebilir. Ama gerçekte, günümüzde bu ismi sadece pazarın tıkanıklığının neden olduğu ekonomik olgulara veriyoruz. Edebi bunalımlar için de bu böyle midir? Halk tarafından gerçekten hissedilen ve fark edilen şey canlı merakına veya anlık isteğine cevap verecek kitap ve bilgi bolluğundan çok yokluğu değil midir? Ve *aşırı üretim* kaygısı metarlardan çok özellikle kitaplar için geçerli değil midir yine?

Bir kitabın *siparişi*, bir ürünün siparişi gibi, kitabın doğuşunun şartlarından biridir sadece. Ama bu yetmez. Kamu ihtiyacının kimi dönemlerde daha bol bir miktarda altın para istemesi boşunadır, yeni altın madenleri keşfedilmedikçe, bu metalin para haline getirilmesi artmaz. Asma bitinin zarar verdiği dönem boyunca, insanlar büyük ısrarlarla şarap istiyordu, ve bu istek yetiştirilebildiği kadar üzüm bağı yetiştirilmesine katkıda bulunuyordu kuşkusuz, ama bu felaketin bir çaresi uzun süre *bulunmadı* ve genel ihtiyacı gidermek imkansız hale geldi. Aynı şekilde, kamu zevki adeta çılgınlarla büyük dramatik bir şair boşuna isteyip durdu, veya halkın merakı şu veya bu bilimin tarihi çalışmaları için boşuna büyük bir yenilikçi aradı, koşulların yardım ettiği doğal bir yeteneğin ortaya çıkışını beklemek gerekiyor, ki bu entelektüel ihtiyaçlar için keşfedilecek ve işletilecek bir tür doğal madendir.

Kitapların üretimi, ürünlerin üretimi gibi, serisi geridöndürülemez olan safhâlâra sahiptir. Avcı, kırsal, tarımsal, endüstriyel evrelerin artarda gelişine benzeyen bir şey göremiyorsak burada, Le Play'in haklı olarak işaret ettiği bir başlangıç evresi görebiliriz kolaylıkla, *toplamacılık* evresi. Kuşkusuz, ilk moralistler, ilk ozanlar, ilk hikayeciler için, kendi kendilerinden doğan düşüncelerin rahat ve kolay bir toplamacılık (devşirmecilik) dönemi olmuştur. Ve kitaplar konusunda, ürünler konusunda olduğu gibi, elle üretim *makinofaktürden* (makine ile üretim Çev.), matbaadan önce gelmiştir, her yerde aynı büyük sonuçları olan bir yer değiştirmedir bu.

J-B. Say'ın pazarlar yasası, ki buna göre ürünler öylesine kolay bir şekilde piyasada dolaşma olanağı bulurlar ki, çok daha bol ve çeşitli hale gelirler, bu yasa ürünlerden çok kitaplara, bilgilere daha iyi uygulanmaz mı? Veya, daha açık hale getirelim, kitabevlerinin başarılarından çok kitapların edebi başarılarına daha iyi uygulanmaz mı bu yasa, etti iki? Arz edilen bir metanın pazarda aynı türden veya aynı ihtiyaca cevap veren başka birçok meta ile karşılaşması durumunda bu formül gerçek olmaktan çıkar: Bir gaz lambası, mağazalarda daha çok gaz lambasının

veya elektrik lambasının ya da başka lambaların zaten bulunduğu bir yerde daha kolay bir şekilde satılmaz. Buna karşın, yeni bir kitap, aynı konuyu işleyen, aynı sorunlara cevap veren daha fazla kitabın bulunduğu bir bölgede daha çok okunma ve ilgi çekme şansına sahiptir. Tam tersine, bir meta, farklı türden, başka ihtiyaçlara cevap veren daha fazla metanın olduğu bir ülkede kolaylıkla satış yerleri bulur, oysa örneğin bir tarih kitabı, daha çok doğa bilimleri veya matematik kitabının veya din kitaplarının olduğu bir ülkede aynı muhtemel başarıya sahip olmazdı. Her kültürlü toplum, entelektüel olarak, bugün onun şu veya bu türden yayınları yok etmesine ve yarın yok edeceği tüm diğerlerini küçümsemesine neden olan genel belli bir zevk ve düşünce akımı sergiler. Bununla birlikte, tüm bilimleri birleştiren ve hatta onları sanatın farklı dallarına katan içten dayanışma bağı daha iyi görüldüğü ölçüde, az önce söylediğim şey daha az uygulanabilir bir şeydir, ve, *çok* kültürlü bir ortamda, bir kitap herhangi bir türden kitap üretiminin daha bol oluşunu kesin bir şekilde ilgilendirir. Çok meraklı bir kişi, ki bunların sayısı azar azar artıyor, yeni okumalar için çok isteklidir, ki tüm diğer konular üzerinde daha yaygın okumalar yapmıştır.

Bu istisnayı veya bu elit tabakayı bir kenara bırakalım, daha yukarıda belirtilen tersliliğin neye bağlı olduğunu soralım kendimize. Doğru, kesin olduğu ölçüde, bilgili bir insanın, ve bilgili bir halkın, tüm başkalarını kendisine uzun zaman unutturan tek bir soruna kendisini kaptırabilmesine veya tüm diğerlerinin dışında edebi bir türe merak salabilmesine bağlıdır, oysa hiçbir insan, içeri kapatılacak bir monoman¹ olmadıkça, tüm diğerlerini unutacak derecede tutkulu bir biçimde tek bir ihtiyaçla uğraşmaz, su içme veya giyinme ihtiyacı ile. Ekonomik faaliyetin amaçladığı iyi-olma, organik veya yapay, uyumlu bir şekilde tatmin edilmiş ve birbirlerine dayanışık olan ihtiyaçlar solosuna değil de korosuna dayanır, konut konforu giyinme ve beslenme konforunu insanlara çok arzulattığı için, ve bu giyinme ve beslenme konforu tatlı yolculuklar, vs. istettiği için. Bununla bir-

¹ Tek bir konu ile ilgilenme delisi olan kişi. (Çev.)

likte hiç kuşku yok ki, entelektüel tutkular, teorik veya estetik sorunlar, bedenin ihtiyaçları gibi birbirlerine zincirlenir, birbirlerini doğururlar. Bu yüzden, büyük zihin problemlerinden biri, entelektüel meraklılıklardan veya açgözlülüklerden biri bir halkta geliştiğinde, yakınlarda bir yerde tamamlayıcı meraklılıkları ve açgözlülükleri besleyen bir halk olduğuna emin olabiliriz. Ama hepsinin aynı halkta birlikte varolması çok nadir bir şeydir, oysa endüstrinin cevap verdiği çoklu ve dayanışık ihtiyaçlar genelde aynı pazarda birlikte bulunurlar.

Belirtilen terslilik sadece geçici olabilir, Say'ın yasasının uygulaması gibi. Gerçekte kitapların üretimi nereye doğru yöneliyor? Katolik sistemin ortaçağda Hıristiyanlıkta kurduğu, veya Homerosçu çoktanrılılığın antik Yunan'da kurduğu – her zaman geçici olan – zihinsel iyi dengeyi yeni formlar altında yeniden kurmaya yöneliyor, veya bilmeksizin buna doğru koşuyor. Modern bilim sınırına vardığında, ilkelerin ve metotların kesin sabitliği dönemi demek istiyorum, tüm zihinlerde aynı bir bilgiler hiyerarşisi, belli bir temel kitaplar miktarıyla yanıtlanacak sistematikleştirilmiş problemlerin bir zincirlenişi olacaktır, ve öylesine kusursuz bir biçimde yanıtlanmış ki, yeni kitapların çoğu, eğer değişikliyi yeniden basımlar değilse, eskilerin bildiği o üstünlükle tutulmuş, frenlenmiş olacaklar. Aykırı kitaplar sosyal dizine konacaklardır. Artık ilkelere uyan ve onları sürdüren geleneksel, Ortodoks kitaplardan başka bir şey okumayız, ve, doğrusunu söylemek gerekirse, bu kitaplar sadece uzun veya kısa bir süreliğine öğretici ve güzel olacaklardır.

Benzer şekilde, ekonomik üretim bilinçsiz bir biçimde nereye yöneliyor, nereye koşuyor? Ahlakın kuruluşuna, yeniden kuruluşuna, hiç de öyle görünmeksizin: Herkes tarafından doğru ve normal olarak tanınan bir ihtiyaçlar hiyerarşisinin kuruluşuna yöneliyor demek istiyorum. Ve diğer ihtiyaçların aleyhine bir şekilde kimi ihtiyaçları canlandırarak, uyararak bu hiyerarşiyi bozacak yapıda olan her yeni ürün elenecektir. Ve *hakim erekciliğe* uygun görülen ürünler –zira ahlak bundan başka bir şey değildir– satın alınacaklardır sadece. O zaman, herhangi bir

ürünün piyasada dolaşımının pazarda daha bol ve daha çeşitli ürünlerin varlığıyla kolaylaşacaktır demek doğru olmaz artık bu durumda – XIII. Yüzyılda doğru olmadığı gibi. Dışlanmış ürün piyasaya arz edildiğinde, ahlak yapısı tarafından izin verilmiş ürünlerin daha büyük bir bolluğuyla, daha büyük çeşitliliğiyle karşılaşması boşuna olacaktır, satılmayacaktır. Aslında, sosyologun gözünde, ürünlerin dayanışıklığından ve uyumluluğundan çok çeşitliliği değildir burada önemli olması gereken. Sanatçının gözünde böyledir demiyorum belki, ne de filozofun gözünde, filozof ki özgür çeşitlilikte şeylerin kaynağını ve adeta kutsal olan amacını görür, evrenin alfa ve omegasını görür.

BÖLÜM III

PLANIN TARTIŞILMASI

Az önce yapılan çok sayıda karşılaştırmalarla Ekonomi Politikği büyük ve hayal kırıcı yalnızlığından çıkarmaya çalıştım. Şimdi, eğer ekonomi politiğin yanında ve onunkine az çok yakın bir düzlemde, aynı bir genel değer teorisinde ekonomi politikle birlikte hepsini kapsayabilecek bir şekilde bir bilgiler teorisi (pedagoji bilimi, arı ve uygulamalı *sosyal mantığın* ansiklopedik anlamında), bir yetkiler teorisi (siyaset bilimi), bir haklar ve ödevler teorisi (hukuk ve ahlak bilimi), bir güzellikler teorisi (estetik bilimi) oluşturma düşüncesini kavramış olsaydık, zenginlikler teorisinin buraya kadar üzerine kurulduğu veya tasarlandığı planı tam olarak yeniden elden geçirmenin zorunlu olarak gerekli olacağını göstermeye çalışalım.

Bu planın eksikliklerini ve boşluklarını meydana geldikleri şekliyle bu çeşitli teorilerin tohum halindeki denemeleriyle çoktan görmüş bulunmaktayız. Doğrudur, yetkiler konusunda, veya haklar, bilgiler konusunda, her şeyden önce *yeniden üretilmele-riyle, dağıtımlarıyla*, çoğu zaman yayılmalarıyla ilgilendik, zenginlikler konusunda olduğu gibi, ama kökenleriyle, yeni düşüncelerin artarda birbirlerine bağlanışıyla olan gerçek *üretimleriyle* de ilgilendik, ki ekonomi politiğin bununla ilgili hiçbir kaygısı yoktur; ve uyumlarıyla veya uyumsuzluklarıyla ve de kullanımlarıyla da yine hayli meşgul olduk. Ekonomi politik zenginliklerin kendileri arasında uyumlar veya (psikolojik) uyumsuzluklar olduğunu düşünüyormuş gibi görünmüyor.

Sayın Gide klasik hale gelmiş olan dört kola bölünüşü çok haklı olarak eleştirdi: *üretim* (yeniden üretim diye okuyun), *dolaşım*, *dağıtım*, *tüketim*. Dolaşımın neye cevap verdiğini asla anlayamadı, diyor. “İş bölümünün bir sonucu ve bir görünümünden başka bir şey değildir dolaşım.” İnanıyorum ki eleştirisini daha ileri götürebilirdi. Öncelikle, zenginlikler biliminin bütün bir bölümünü *tüketimlerine* ayırmak neye yarardı? Heterojen dolgularla, özellikle lüks konusundaki genelliklerle içi doldurulmuş bu bölümün çalışmaların çoğu içerisinde ne kadar boş ve anlamsız olduğunu gördük. Gerçek şu ki, tüketim kendisi olmaksızın anlaşılamayan, kendisiyle sadece bir teorikleştirilme olabileceği üretimden ayrılamaz. Malların yeniden üretimi, tüketicilerde, üreticideki kendilerinin tatminine uyarlanmış çabaların yeniden üretilmesini açıklar ve kanıtlar. Tüketim, tüketilen maddelerin üretiminden (yeniden üretiminden) ayrı olarak düşünüldüğünde, sadece tüketilen maddelerin veya başkalarının direkt veya en direkt yeniden üretilmelerine ya da yeni maddelerin yaratılmasına hizmet ettiği oranda bir sosyal nitelik kazanan bireysel bir kullanma olayından başka bir şey değildir. Birinci durumda, tüketim zenginliklerin üretiminin (yeniden üretiminin) bir parçasıdır, ki burada geçim araçlarının işçiler tarafından tüketimi zorunlu olarak söz konusudur gerçekten de. İkinci durumda, ekonomik *adaptasyonun* yeni konusuna girer, zira yeni bir mal sadece eğer yeni ihtiyaçlara uygun hale getirilmişse veya eski ihtiyaçlara daha iyi uyarlanmışsa başarı kazanır (başarısız olduğunda sosyal olarak önem taşımaz). Geriye tüketimin tamamen kısır olduğu durum kalıyor: zenginliğin bu katıksız ve basit yok edilişi, ki bu toplum için kuru bir kayıptır, teorik bilimi artık bir yangından veya bir kaya göçmesinde daha çok ilgilen-dirmez.

Ekonomi politiğin dört dalından ikisi kesilmiştir. İkisini koruyabilecek miyiz en azından, *üretim* (yeniden üretim) ve *dağıtım*? Ne var ki bu son söz muğlaktır. Eğer, zenginliklerin dağıtımıyla, yayılmalarını anlıyorsak, ki bu her biri için duyduğumuz isteğin, yararlılıklarına olan güvenin taklitçi yayılımını gerektirir, üretimden kendisiyle bu kadar sıkı bir bağa sahip olan bu

dağıtımı ayıramayız. Ama, eğer zenginliklerin dağıtımıyla, özellikle değişimlerini, uyumlarını ve, ortak-değişimciler arasında hakim koşulların veya zorunlu kuralların etkisiyle yaratılan özgür veya zorunlu ortaklığı amaçlıyorsak, burada değil başka yerde bundan bahsedilmelidir, daha ileride göreceğimiz gibi. O halde, aynı bir bölümde, suni bir devamlılık çözümü olmadan, zenginliklerin yeniden üretimiyle ve yayılımıyla ilgili her şeyi bir bütün halinde açıklamak yerinde olur. Dağıtımdan çok yayılım diyorum, çünkü temelde ülkelerin sınırları ve sosyal tabakalar arasında giderek yayılma eğilimindedirler: bu dağıtımlarının doğal şeklidir.

Ekonomi politığın dört bölümünden geriye tek bir bölüm kalıyor. Eski adını mı vereceğiz buna: “Zenginliklerin üretimi.”? Hayır, bu iki bakımdan yanlıştır, çünkü bir taraftan, zaten yaratılmış olan zenginliği yeniden üretme biçimleri söz konusudur, ama bu zenginliği ilk kez olarak üretme biçimleri söz konusu değildir: diğer taraftan, ekonomi biliminde, neden onları isteyen veya onları üreten insanlarla değil de sadece bu gerçekliklerle, zenginliklerle meşgul olunmasın? Klasik suçbilimcileri *suçluları* değil de sadece *suçları* göz önünde bulundurmakla eleştirdik haklı olarak; benzer bir eleştiriyi, *üreticilerden çok ürünlerle* ilgilenmeye yapılan eleştiriyi geçmişin pek çok ekonomisti hak etmişti. Bugün, *suçbilimde* olduğu gibi ekonomi politikte, bu skolastik soyutlama saplantısına ve canlı gerçeğin aşağılanmasına karşı canlı bir reaksiyon oluşuyor. Demek ki, içeriği artık aynı olmayan ve hâlâ değişme yolunda olan çantanın etiketini değiştirmek önemlidir. “Zenginliklerin üretimi” yerine ekonomik *tekrarlama* diyelim; ve bununla insanların kendi aralarında sahip oldukları ilişkileri anlayacağız, benzer ihtiyaçlarının, benzer çalışmalarının, bu çalışmaların veya onların sonuçlarının az çok büyük yararlılığı üzerine yöneltilmiş benzer düşüncelerinin, benzer işlerinin çoğalması, yayılması açısından. Zenginliklerin dolaşımı ve dağıtımı, ihtiyaçların, işlerin, çıkarların ve bu çıkarların değişimle olan karşılıklı yayılımının bir sonucundan başka bir şey değildirler. Bu taklitte yayılımın insanların kendilerinin nesillerle yayılımıyla olan bağlantısını göz önünde tutmak gere-

kiyor, çünkü nüfus sorunu her yerde olduğu gibi burada da bilimin başında kendisini ortaya koyuyor.

Zenginliklerin ve insanların tekrarlanışını yöneten yasalar arasındaki derin benzerliği göstermek gerekiyor: geometrik ilerlemeler halinde artma *eğilimi* insanlara olduğu gibi zenginliklere de uygulanıyor, Malthus'un bu ikisi arasında gördüğünü sandığı suni ve yanlış karşıtlığa rağmen. Malthus nüfusun geometrik ilerlemeler halinde artma *eğiliminde* olduğunu söylüyor, oysa ki varlıklar sadece aritmetik bir ilerlemeye sahip olabilirler.

Peki bu varlıklar, nedir bunlar? Bitkiler, hayvanlar, kimyasal veya endüstriyel ürünler.

Oysa, hayvanlar bitkiler gibi, sığırlar ve koyunlar tahıllar gibi, insanda olduğu gibi, ne az ne çok bir şekilde, yani canlı varlıklar olarak, giderek daha genişleyen yayılımcı bir çoğalmaya *yöneltirler*; ve, eğer bu eğilim bitkiler ve hayvanlarda için giderek daha güçlü olan engellerle engellenirse, insan türü için de aynı derecede engellenir.

Eğer, doğmakta olan insanlık tarihöncesi çağların büyük yırtıcı hayvanları için gözde besin hizmeti gördüğü zaman, bir Malthus mağara ayıları ve aslanları arasında ortaya çıkmış olsaydı, tarihi Malthus'un yaptığı aynı açıklamayı yapabilirdi, ve ayılar ve aslanlar hızla çoğalırken onların yiyeceği olan insanoğlunun zayıf ilerleyişini üzgün bir şekilde izleyebilirdi.

Endüstriyel ürünlere gelince, bunlar da bir tür ışıma ile yayılma *eğilimindedirler*, ama taklitçi bir yayılma ile; zira bu açıdan kırsal zanaat ile bir taraftan tarım diğer taraftan endüstri arasındaki tek fark, çobanın ve tarımın insanların yararına hayvanların veya bitkilerin (değişik çobanların veya çiftçilerin tekrarlamataklidiyle birleşmiş olan) tekrarlama-üreme ile çoğalma eğilimlerini kullanıyor olmalarıdır, oysa tam tabiriyle endüstri bir tekrarlama-taklittir sadece.

Fakat psikoloji ekonomimizin ana çizgilerini izlemeye devam edelim. Ekonomik Tekrarlama başlığında duracak mıyız? Hayır, kesinlikle. İnsanların ihtiyaçları ve çalışmaları tekrarlanmazlar sadece, çatışır, zıtlashır sıklıkla, ama çoğunlukla birbirlerine

adapte olurlar. Birbirlerine adapte olma koşuluyladır ki kendilerini tekrarlamayı başarırlar. O halde, eğer isteseydik, ilk sıraya adaptasyon ilişkilerini koyabiliriz, ama bu pek önemli değildir. – *Ekonomik karşılık* başlığı altında, insan ilişkilerini, ihtiyaçlarının ve yararlılık yargılarının, rekabetle, grevlerle, ticari savaşlarla, vs., olan çalışmalarının en belirgin çatışmasının gözden kaçmış psikolojik çelişkisi bakımından anlamak istiyorum. İç mücadeleler ve isteklerin başka isteklere kurban edilişlerini gerektiren *değer* teorisinin, *eder-değer* teorisinin bütünü, bu aynı konuya bağlıdır. – *Ekonomik adaptasyon* başlığı altında, insanların kendi aralarında, yeni bir ihtiyacın tatmininde veya eski bir ihtiyacın daha iyi tatmininde eski buluşlarının ortaklaşalığı, veya çabalarının ve zaten keşfedilmiş zenginliklerin yeniden üretimi amacıyla olan çalışmalarının ortaklaşalığı bakımından sahip oldukları ilişkiler ele alınacaktır (kapalı veya açık iş *ortaklığı*, doğal veya yapay iş organizasyonu). Buluş ve ortaklık aynı anda sergilenecektir, nasıl uygun gelirse. Tüm “ekonomik uyumlar” burada tartışılacaktır, varolanlar, ve de varolmak zorunda olanlar, ve varolacak olanlar.

O halde tartışmamız bizi zenginlikler biliminin klasik dört bölümü yerine çok farklı olan üç bölüm koymaya götürüyor. Bu yeni tip üzerinde ekonomi politiği yeniden ele almayı deneme zahmetinde bulunursak, inanıyorum ki, kendisine yabancı olanın elenmesiyle, kendisine ait olanın ve zaten sahip olduğu şeyin daha iyi bir dağıtımıyla, kendisinin olarak istemeyi ihmal ettiği şeyin kazandırılmasıyla neler kazanabildiğini göreceğiz. Hem daha net ve daha özlü, arınmış olacak, hem daha belirgin ve daha dolu hale gelecektir ekonomi politik. Ve aynı zamanda, bilgiler teorisine, yetkiler, haklar, ödevler teorisine olduğu kadar estetiğe de uygulanabilecek bu üçlü sınıflandırmanın verimliliği ortaya çıkacaktır. Fakat ekonomik karşılık ve adaptasyon konusunda birkaç şey daha söyleyelim. Esas görülmesi gereken şey, birincisinin olduğu gibi bu iki yeni bölümün başına, her biri için farklı ifadelerle ortaya konmuş olan nüfus sorununun yerleşiyor olmasıdır. Ekonomik tekrarlama nüfusu sadece üreme ile olan sayısal artışı açısından göz önünde bulundurmamak durumundaydı;

ekonomik karşıtlık savaşla yok edilişyle, bu anti-üreme ile meşgul olmalıydı. Varlıkların yavaş ilerleyişine göre, nüfusun muhtemel aşırı artışı korkutmakta haklıydı; çatışmaların olasılığına göre, silahlanmaların hızlı ilerleyişine göre, nüfusun muhtemel açığı, tersine, yurtsever için tam bir korkma nedenidir. Ve ekonomist hangi hakla yurtla ilişkisini keserdi ki?

Daha özel bir biçimde sosyal olan bir diğer yönden, bu büyük savaş sorunu ekonomiste aittir: Silah ve cephanelerin üretimi yönüyle, askeri birliklerin beslenmesi, savaş gemilerinin inşası yönüyle. Savaş araç gereçlerinin bu üretimi, apayrı bir endüstri-dir, ama, tüm diğerlerinin koruyucusu olarak, sessiz bir biçimde geçilemez veya geçerken önemsenmeyecek bir şekilde ele alınamaz. Diğerleri gibi neden kendi “doğal yasaları” olmasın bu endüstrinin? Eğer ekonomistler bunları araştırmadıysa, içgüdüsel olarak, kendi dar kurallarının içerisinde yerleştirilmelerinin imkansızlığını hissettikleri içindir bu belki. Devletin askeri fabrikalarını veya tersanelerini dolduran bu eşsiz zenginlikler, diğerleri gibi değiştirilmeye veya satılmaya yönelik değildirler, ama düşmana *verilmeye* veya düşmandan çalınmaya yöneliktirler, ve bu aynı bağış ile veya bu çalınma ile *tüketilme* yolundadırlar. Sözde evrensel özgür-değişim (mübadele) düşüncesinin burada ne işi olabilir? Hiçbir değişim yok. Büyük zırhlıları ve yetkinleştirilmiş tüfekleri imal etmek için özel girişime güvenebilir miyiz? Ve, bırakınız-yapsınlar ve bırakın-geçsinler ilkesini uygulamalı mıyız burada? Devlet denizciliği ticari denizcilik ile derin bir karşıtlık oluşturur, süvarilik kır zanaatıyla, topçuluk arabacılıkla oluşturduğu. Savaş endüstrisi temelde kolektivist ve kısıtlayıcı, yasaklayıcıdır. Devletin tekelidir ve devletin tekeli olarak kalmalıdır. Barışçı endüstrinin ilerlemesi için bir ulus üretim sırlarının, yeni buluşların açığa vurulması ile ne kadar ilgiliyse, askeri endüstri ile ilgili olan her şey için, yeni buluşların çoğunlukla ne yazık ki hayal kırıcı olan derin bir gizle örtülmüş olarak kalmasını o kadar istemek durumundadır. Bunun sonucunda casusluklar ve karşı-casusluklar, ihanetler, ihanet davaları, çeşitli orduların gururlu, kurumlu düşleri, yanılsamaları çıkar, savaşın son gününe kadar. En eski dönemlerde imalat

yöntemlerinin bu gizemli karakteri, her endüstride ortaktı, sınıfların veya sitelerin sık sık görülen düşmanlıklarının sonucu olarak; şimdi ise, barış dönemlerinde savaş endüstrisi ile sınırlı kalıyor, fakat, her endüstrinin savaş ruhuna sahip olduğu savaş dönemlerinde, bu eski tekel yeniden genelleşmeye yöneliyor. Tekelleştirilme nedeniyle, değişik devletlerin savaş endüstrileri daha az rekabetçi değildirler; tam tersine. Ancak rekabet düşüncesi kullanılan anlamından çok daha farklı bir anlama sahiptir burada, yıkıcı çatışma düşüncesinin kendisini verimli rekabetler düşüncesiyle olan her türlü bağlaşıklıktan çıkmış olarak gösterdiği çok daha arı bir anlam.

Savaş endüstrilerinin rekabetinin incelenmesi, savaşın kendisinin incelenmesi gibi, kimi endüstrilerin rekabetinin incelenmesi gibi, aynı anda hem daha az kalabalık hale hem daha önemli hale gelen bu farklı karşıtlıkların ilerleyici büyümesini kabul etmeye götürür¹, ve bu gelecekteki yatışmalarının elverişli bir koşuldur. Bu sınırsız bir biçimde büyüme eğilimiyle, ekonomik karşıtlık ekonomik tekrarlamaya benziyor, ve de, birazdan göreceğimiz gibi, ekonomik adaptasyona.

Bu son bakış açısında, daha önce geçen ikisinde olduğu gibi, ekonomist için nüfus sorunu yeni ifadelerle kendisini ortaya koyuyor. Nüfus fazlalığına veya nüfus açığına ve nüfusların savaşla yok edilişlerine bağlı olan sorunları incelemek yeterli değildir; her şeyden önce ırkın iyileşmesinin veya bozulmasının, yozlaşmasının nedenleriyle, sağlık koşullarıyla ve ırka kendisini kendi kaderine, özellikle de zenginliklerin yeniden üretilmesine ve ulusal savunmaya giderek daha iyi uyarlaması olanağını veren sosyal kurumlarla ilgilenmek gerekir. Düşmanların zenginliklerin ilerlemesi amacıyla olan hayvan yetiştiriciliğiyle veya bitki yetiştiriciliğiyle fazlasıyla meşgul olan bir bilimin *adamyetiştiriciliğiyle* pek az ilgilenmesi duyulmuş, görülmüş bir şey değildir.

Fakat daha yukarıda olduğu gibi burada da, nüfusun bu bio-

¹ Bu bakımdan okuru benim *Sosyal Yasalar*'a tekrar göndermekte bir sakınca görmüyorum.

sosyolojik sorunu sadece başlangıçla ilgili bir sorundur, büyük önemine rağmen. Ekonomik adaptasyonun salt sosyolojik olan sorunları, sıkı sıkıya birleşik olan üç şeyle, buluşla, değişimle ve ortaklıkla ilgili olan sorunlardır. –Buluşlar sıklıkla çelişirler, çatışırlar, veya zıtlaşırlar, ve dış ilişkilerinin bu yönüyle, ekonomik karşıtlığın ilk kaynağıdır. Ama, ayrı olarak ele alındığında, buluşların her biri, az öncesine kadar birbirlerine yabancı olan ve yeni bir amaca yönelen eski buluşların bir adaptasyonudur; ve her yeni buluş, başarılı olduğu ölçüde, varoluş koşullarının insanların ihtiyaçlarına adaptasyonunu daha tam hale getirir. Diğer taraftan, biriken buluşlar uyumlu hale gelerek ve çarpışmalarla, çatışmalarla sistematikleşerek giderler. Buluşların tüm sosyal evrime hakim olan mantıksal zincirleşmesi, kendisini ilgilendiren şey açısından ekonomist tarafından ele alınmalıdır burada.

Giderek daha az dar ve kapalı – ayrıca hep kapalı ve her zaman sınırlı - bir alanda giderek daha özgür hale gelen değişimle, farklı zenginlikler en yararlı oldukları bu alanda tüketilirler, insanlar kendilerinden giderek daha iyi yararlanırlar, her bir insan daha uzaklaşmış ve daha yabancı olan daha çok sayıda insandan yararlanır, ve bu karşılıklı devam eder. Değişim çoktan belirsiz ve bilinçsiz, büyüyerek giden bir tür ortaklıktır. – Mülkiyetsiz değişim yoktur. Bireysel ve kolektif mülkiyet sorunu bununla birlikte, toplumcuların gözünde, bu konudan çok karşıtlık konusuna bağlı gibi görünebilir. “Toprağı olan savaşır.” Peki mülkiyetlerin paylaşılması ve sınırlandırılması, rakip doyumsuzlukları sürekli ve ölümcül çarpışmalar olmaksızın yan yana koymanın ve, mülkiyetler birbirleriyle çarpıştıklarında, davaları savaşların yerine, tartışmaları cinayetlerin yerine koymanın tek pratik araçları olmamışlar mıydı? Ve uyum ve sosyal barış lehine değil midir ki miras olayı düşünüldü, tasarlandı? O halde mülkiyet adaptasyon konusunda tartışılmalı ve kolektif iyeliğin sosyal uyumu daha iyi bir şekilde gerçekleştirip ger-

çekleştirmeyeceği sorulmalıdır¹. Kesin olan şu ki, bireysel mülkiyet prensibi ortaya konduğunda, bu ilke yayıldıkça ve hukukun ilerleyişini, hukuk biliminin dönüşümlerini, aynı anda giderek büyüyen toprak gelişimi ve iç bağlantılılığı anlamında, provoke ettikçe, toprakların sınırlandırılmasının ve mirasının uyumun, düzenliliğin çok daha temel bir ögesi haline geldiği görüldü.

Nihayetinde gerçek ve bilinçli ortaklık, çalışmaların artan bölünüşü ile ve özellikle farklı işçi kategorilerinin ortak bir çalışma için olan artan işbirliği ile değişimi, mübadeleyi devam ettiren ve tamamlayan ortaklık, ekonomik adaptasyonun üst seviyesini oluşturur. Ekonomi biliminin bütünü bu soruna varır sonunda, ki bu soruna, kendisinin bir görünümünden başka bir şey olmayan iş bölüşümü sorununa olduğundan çoğunlukla daha az gelişme kaydettirilmiştir yine de. Bütün ekonomik etkinlik, gerçekte, ortaklığa ve onun ilerleyen büyümesine doğru yönelir, daha yukarıda geçen ülkenin küçük aile tarımından ve küçük aile endüstrisinden, bizim en büyük şirketlerimizden üstün ulusal veya uluslararası şirketlerce yönetilen atölyeler veya devasa çiftlikler formu altında bugünün gördüğü, özellikle yarının göreceği en gelişkin tarıma ve en büyük endüstriye kadar. Kademeli büyüme yasası daha yukarı bir derecede herkesin gözüne çarpacak bir açıklıkla uygulanır burada.

İnanıyorum ki, oldukça eksik bir şekilde çizilen çerçevede tümüyle yeniden gözden geçirildiğinde, ekonomi politik dar ve kuru olma eleştirilerinden kurtulacak ve tamamıyla psikolojik ve mantıksal olan, tamamıyla canlı ve rasyonel olan gerçek yüzünü gösterecektir. Ekonomik Evrimi iyi anlamaktır söz konusu olan. Ama *evrim* muğlak bir kelime; birbirine karıştırdığı şeyi ayırt eden şu üç terimle, tekrar, karşıtlık ve adaptasyonla analiz ederek açık hale getirelim bu kelimeyi.

¹ Sermayenin kazancının, toprak gelirlerinin, işletmelerin karının meşruluğu veya gayri meşruluğu ile ilgili olan her şey sonuç olarak burada ele alınmalıdır.

BÖLÜM IV

TARİHSEL BİR BAKIŞ

Klasik ekonomi politiğın ilkelerinin açık yetersizliğı, bu ilkelere genişletme zorunluluğunu uzun zamandan beridir hissettirmektedir. Farklı veya ayrı yönlerde bir yandan tarihi ekol diğerk yandan toplumcu, sosyalist ekoller bunun için çalışmışlardır. Fakat, yenilikçiler ve muhafazakarlar arasında şurada burada başlayan bulanık tartışmalarda, pek çok yanlış anlamalar oldu. Girişimlerin çoğı etkili olmadı, veya kendisini iyi savunamamakla birlikte bununla beraber direnen rakibini kalbinden yakalayamadı. Tarihi ekol eğer ortaya çıkarılan veya ortaya çıkarılacak olan gerçek ekonomik yasaların bir toplumun kırsal, tarımsal, endüstriyel hayatının farklı evrelerine veya, başka bir ifadeyle, ev ekonomisinin, kent, ulusal ve evrensel ekonomisinin artarda gelen dönemlerine, fiziksel yasalar canlı varlıklar için bunlar dönüştükleri ölçüde farklı uygulamalara sahip olduğı gibi, farklı biçimlerde uygulanmak durumunda olduğunu söylemekle yetinmiş olsaydı haklı olacaktı. Ama, bilgiç araştırmalarının sonuçlarını bu şekilde gerçek ekonomi politiğın buraya kadar kıvrımlı ve gizli zengin içeriğini sergilemeye özgü olarak göstermek yerine, ekonomi politiğın varlığını ve hatta olasılığını her an formüle edebileceğı tüm sözde yasalara esas olarak görelive geçici bir karakter atfederek yadsıyor gibi göründü aslında. Ekonomistler bundan şikayetçi oldular, ve nedensiz değildi: ekonomi politiğı baştan aşağı yok ederek ve sonsuza dek imkân-

sız olduğunu ilan ederek düzeltme zorunluluğunun olduğu yönündeki çelişkiye işaret ettiler.

Sosyalistlere gelince, ekonomik yasaların, en azından kendi tekellerine aldıkları birkaçının genel ve kalıcı karakterini göremediler, ekonomik optimizm ile kendi silahlarıyla mücadele etmek için. Bakış açılarının onları sıklıkla, klasik ekonomi politik tarafından tanınmamış veya ihmal edilmiş psikolojik gerçeklikleri giderek daha fazla daraltmaya, ve klasik ekonomi politiği kimi zaman dayanıksız, kusurlu noktalara bağlamaya götürdüğünü de ekleyelim. Fakat, nihayetinde, sosyalistler *bilim* alanından çok *sanat* alanıyla ilgili olarak ekonomistlerle karşı mücadele ediyorlar. İstemeden psikolojiden bahsettiklerinde, ekonomistlerin kendileri gibi; her ikisi de bunu çoğunlukla oldukça kötü yapmışlardır. Ve sosyalistler ekonomistlere psikologlar olarak değil de insanları seven kişiler olarak o bilinen sertlikle ders vermişlerdir.

Başka yazarlar ekonomi politiğin fazlasıyla hissedilen yetersizliğine yeterince çare bulduklarına inandılar, ahlakla veya hukukla olan ilişkilerini göstererek, ve çalışmaları onları kendilerini sık sık öncellerine göre daha iyi psikologlar olarak göstermeye götürdü. Bununla beraber, özellikle sanatla ve ekonomik pratikle ilgileniyorlar.

Ama biz, bilim zemini üzerine kendimizi yerleştirmek zorundayız, sahip olduğu dingin ve daha yansız, daha nesnel şey açısından. Bizim düşüncemize göre, – her şeyden önce bunu açık yüreklilikle söyleyelim, çok değerli üstatlara tüm saygımızla – ekonomi politiğin ilk mimarlarının ve onların takipçilerinin hatası, spekülasyonlarını bilimin varlığı üzerine kurmak için, tek ama güvenilir yolun şeylerin maddi ve dış yönleriyle, iç ve tinsel yönlerinden mümkün olduğu kadar ayrılmış olan maddi ve dış yönleriyle ilgilenmek, veya bu mümkün değilse, şeylerin somut değil de soyut yönleriyle ilgilenmek olduğuna inanmak oldu. Örneğin, üreticilerden ve tüketicilerden çok ürünlerle meşgul olmak gerekiyordu; ve, üreticide veya tüketicide – zira nihayetinde bundan bahsetmekten kaçınılamazdı – bir motor gücü (iş)

harcaması veya duyumsallıkların, heyecanların, düşüncelerin, isteklerin değil ama gücün yeniden teminini incelemek, görmek gerekiyordu. Olabildiğince *objektif* ve de *soyut* olmak: işte metot bu... İdeal olan, saygınlık, hizmet, çalışma gibi soyutlamalar altında, saklı duyum ve duyguları kimse orada onları fark etmesin diye iyi bir şekilde gizlemek, ve bu soyutlamalara nesneler, gerçek ve maddi nesneler, kimyacı veya fizikçi tarafından incelenen nesnelere benzeyen ve onlar gibi sayı ve ölçü yasasının altında kalan nesneler olarak muamele etmektir. Bu nedenle, bu çifte idealin gerçekleşiyor gibi görüldüğü, her şeyin kimyada ve fizikte olduğu gibi sayılabilir ve ölçülebilir gibi görüldüğü para ve finans konusu, ekonomistlerin bahçesinin sevilen, tercih edilen bir köşesi oldu hep. Paranın sadece bir belirtisi olduğu değer hiçbir şey, kesinlikle hiçbir şey olmadığı, eğer bu tamamen sübjektif şeylerin, inançların ve isteklerin, düşüncelerin ve de istençlerin bir bileşimi değilse, ve borsa değerlerinin yükselişlerinin ve düşüşlerinin, barometrenin iniş çıkışlarının tersine, psikolojik nedenleri, halkın umut veya yılgınlık nöbetleri, heyecan uyandıran iyi veya kötü bir haberin spekülâtörlerin zihninde yayılması düşünülmeyen hiç de açıklanamayacakları da aynı derecede doğrudur.

Ekonomistler konularının bu sübjektif görünümünü tamamen bilmezlikten geldikleri için değildir bu; şu son yıllarda, kimi yabancı ekoller bu görünümü biraz aydınlığa kavuşturmuş gibi göründüler, ama bana göre hep eksik bir şekilde; ekonomi biliminin *ön yüzü* değil de *arka yüzü* olarak bakıldı buna hep. Üstatları haksız bir şekilde, tekrar ediyorum, sadece dış yönle ilgili hakim veya özel saplantının gözlemlerini bir bilim yapısının değerine yükselteceğine inandılar. Hatta kendileri tarafından incelenen olguların psikolojik yönünü, işçinin dürtülerini ve tüketicinin ihtiyaçlarını direkt olarak göz önüne almak zorunda kaldıklarında, örneğin, öylesine basitleştirilmiş, öylesine adeta şematik bir insan kalbi, öylesine bozulmuş bir insan ruhu düşündüler ki, bu zorunlu minimum psikoloji varılan sonuçlarının

geometrik gelişimini desteklemeye yönelik basit bir postulat¹ görünümüne sahipti.

Benim niyetim tersine, eğer ekonomi politikte gerçek ve sonuç olarak gerçekten bilimsel yasalara ulaşmak istiyorsak, eski ekollerin her zaman yararlı ama biraz kullanılmış olan kıyafetini tabiri caizse ters çevirmek, arka yüzü ön yüz yapmak, gizledikleri şeyi ortaya çıkarmak ve gösterilen şeyden işaretin açıklamasını, insan zihninden sosyal materyalin açıklamasını istemek gerekiyor.

I

Ekonomi politiğin sadece bir dalı olduğu sosyal bilimlerin yüksek düzeyde psikolojik olan doğası daha az anlaşmazlıklara, daha az tartışmalara neden olurdu, eğer tek bir tane olarak karıştırmaya alışık olduğumuz iki psikolojiyi ayırt etmiş olsaydık. Eğer bu sözlerle ben bilincinin bize gösterdiği şekliyle beyinde geçenlerin incelenmesini anlıyorsak, ben dışarıdaki nesnelerle etkilendiğinde veya bu izlenimlerin imgeleriyle etkilendiğinde, benim objelerinin ya *sıkı bir şekilde kapalı olan içlerine derinliğine girilemeyen* doğal şeyler, ya başka benler, *benin kendisini açığa vurarak kendisini yansıttığı* ve başkasını keşfederek kendisini daha iyi tanımayı öğrendiği başka zihinler olabileceklerini görmek yerinde olur. Benin aynı zamanda kendisi gibi süjeler olan bu son objeleri kendileri ve ben arasında, benim doğa varlıkları mineraller, bitkiler ve hatta aşağı seviyede hayvanlar ile olan alışıldık ilişkileri arasında belirgin olarak ortaya çıkan tamamen istisnai bir ilişkiye yer verirler. Öncelikle, bunlar, beni kendi özel gerçekliğini yalanlamadan gerçeklik hakkında şüpheyi ortadan kaldıramayan objelerdir: ekol septisizminin gizli tehlikesidir bunlar. İkinci olarak, içlerinden kavranabilen tek objelerdir bunlar, çünkü öz doğa, kendilerini izleyen süjesi bir bilince sahip olan buradaki aynı doğadır. Ama, ben mineralleri

¹ Bir tanıtlamada kabul edilmesi gereken ön gerçek. (Çev.)

veya gök cisimlerini, kimi organik veya inorganik maddeleri izlediğinde, bu formları üretmiş olan güçler sadece varsayımsal olarak bilinebilirler, ve sadece dış belirtileri algılanır.

O halde, benin doğal varlıklarla olan ilişkilerini incelemek ve biyoloji de dahil fizik bilimlerini kurmak söz konusu olduğunda, benin iyi bir yöntemle kendisini mümkün olduğunca unutmak, kendisine maddeden, güçten ve hayattan sağladığı nosyonlara kendisinden ve dışarıdan aldığı kişisel izlenimlerden mümkün olduğunca az koymak, bütün doğayı, eğer mümkünse, alan ve hareket halindeki noktalar haline, yine tamamen psikolojik olan *kökeni* sadece usta analistlerin gözünde ortaya çıkan ve psikolojik *doğalarını* ayrıca hiçbir şekilde içermeyen geometrik ve mekanik kavramlar haline getirmeye çalıştığını çok iyi anlıyoruz. Peki bu, benlerin karşılıklı ilişkilerini inceleme zamanı geldiğinde, yani sosyal bilimleri kurma zamanı geldiğinde, benin kendisinden kaçmaya çalışmasına devam etmesi ve yeni bilimlerinin modeli olarak doğa bilimlerini alması için bir neden midir? İstisnai bir ayrıcalıkla, ben, sosyal dünyada, ilişkilerini incelediği varlıkların temelini açık bir şekilde görür, aktörlerin gizli güçlerini elinde tutar olarak bulur kendisini, ve bu avantajdan gönüllü bir şekilde el çeker, kendisini ona sahip olmadıklarından bundan vazgeçmeye ve bunu yapabildikleri kadar telafi etmeye zorlanan fizikçi veya doğabilimciye uydurmak için.

Başka bir ben tarafından etkilenmiş, duygusal bir varlık hissedilen, istemli bir varlık isteyen, zeki bir varlığı algılayan, sonunda objesine *sempati* duyan benin olgularının incelenmesine beyinler-arası veya enter-psikoloji (psikolojiler-arası Çev.) (basit bir sözcük barbarizmi) psikoloji adını verebiliriz. Bireysel psikoloji adını izole olan, benzerlerinden tamamen başka objeler tarafından etkilenmiş benin incelenmesi için ayıracağız. – Oysa, eğer bireysel psikolojide, *içebakışsal* diye adlandırdığımız metot, *hissettiğini dinlemeye*, düşündüğünü görmeye, kendi içine kapanmaya ve iç olgularını gözlemlemeye dayanan metot, çoğunlukla dayanağı olan pek çok eleştiriye neden oldu ise de, bana öyle geliyor ki bu itirazlar bu aynı metodun enter-psikolojide

kullanılmasına karşı etkisizdirler. İçebakış, enter-psikolojik, yani sosyal olgular gözlemlemek söz konusu olduğunda, aynı zamanda hem sübjektif hem objektif olan bir gözlem metodudur. Ve hatta buradaki, objesine ulaşan tek metottur. Zira bu obje, sosyal alanda, netice itibariyle benzerlerimizin bilincinde veya bilinçaltında geçen zihinsel bir şeydir her zaman.

Ve bu objeyi bizim içimizde olan aynasının dışında daha iyi nerede inceleyebiliriz ki?

Sadece enter-psikolojiye değil bireysel psikolojiye de bağlıdır ekonomi politik. Tüm diğer sosyal bilimler için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Dilbilimde, örneğin, pek çok şey doğal olguların insan zihni üzerindeki direkt etkisi ile açıklanıyor: yansımalar, öykünmeli uyumlar, vs., bunun sonucunda çıkar, *kaynak* budur. Fakat çok daha fazla şey, aynı düşünceleri açıklamak için aynı sesleri kullanan, ve doğanın gürültüsünü taklit etmek yerine bilerek veya bilmeyerek birbirlerini taklit eden temas halindeki zihinlerin tek yönlü veya karşılıklı eylemiyle açıklanıyor sadece. Karşılaştırmalı mitolojide, doğanın, özellikle de hayvanların ve bitkilerin büyük gösterisinin karşısında tek başına kalmış insanın umudu veya korkusu, coşkusu veya ruhsal çöküntüsü büyük bir rol oynuyor, ama ruhları baştan çıkaran bir iki kişiyle, keramet sahipleri, çileci, aziz ve peygamberlerle fazlasıyla sanrılı hale gelmiş yığınlar üzerinde kendisini gösteren etkiye göre daha küçük bir rol bununla beraber. Estetikte, bir şiirin, bir anıtın, bir heykelin, bir tablonun, bir müzik ekolünün doğuşunu anlamak istersek, iklimin, çevredeki bitki ve hayvan topluluğunun kendi mühürlerine sanatçının ruhunu damgalayan esinlerine büyük bir yer ayırmak gerekir; ama, gerçekten sosyal bir etki yaratmak için, doğanın bu direkt telkinlerinin sıkı bir şekilde insan çevresinin, eski geleneğin veya anlık hayranlıkların başka türlü derin ve sürekli olan telkinleriyle birleşmeleri gerekiyor.

Ekonomik alanda da bu aynıdır. Beslenme, giyim, barınma ihtiyaçlarının her şeyden önce dış etkenlerin bireyin duyumsallığı üzerindeki direkt etkisi göz önünde bulundurulmadan açıklanması imkansızdır bu alanda; ve büyük sanat, lüks, doğruluk,

adalet ihtiyaçlarını açıklamak veya, duyumsallıkların, zekanın, izlenimlerin sürekli değişimi halindeki insan istençlerinin karşılıklı etkilerine ve tepkilerine başvurmaksızın saygınlık ve değer kavramlarını tanımlamak da aynı derecede imkansızdır. –Fakat yine de, bu iki etki türünü ayrı olarak incelemek uygun olmaz, ve doğrusunu söylemek gerekirse, bunun hiçbir yolu da olmazdı. Çünkü bunlar durmaksızın kesişirler birbirleriyle, ve sadece toplumların ilk çocukluk yıllarına veya varsayımsal başlangıçlarına geri dönmekle enter-psikolojinin olgularından tamamen ayrı olan bireysel psikolojinin olgularına varabiliriz. Bireysel psikolojinin olgularını sadece enter-psikolojinin olguları arasında görebiliriz, ki bunlar sosyal hayatın ilerlemeleri ölçüsünde giderek daha güçlü bir kırılma yaratan deforme olan veya değişen camlar gibidirler. Organizmanın yemek içmek gibi en kaba ihtiyaçları bile sadece zihinden zihne geleneksel veya değişken iletimler aracılığıyla hissedilirler: böylelikle yemek ihtiyacı bir yerde ekmek başka bir yerde pirinç veya patates yeme isteği haline belirir; içme ihtiyacı bir yerde şarap başka bir yerde elma şarabı veya bira içme isteği halinde belirir; sadece bu şekilde spesifik hale gelerektir ki toplum tarafından adeta damgalanmış olan bu ihtiyaçlar ekonomik hayatın içine girerler.

Enter-psikolojiden çıkarılan bu düşüncelerin bu artan önemi ekonomistlere yeterince psikolog olmama veya kötü psikologlar olma nedeniyle yöneltmekte sakınca bulmadığım eleştiriyi haklı çıkarmaya yetiyor zaten. Böyle olduklarında, sadece bireysel psikoloji ile ilgilenirler, yan bir rolü olan ve bu rolü durmaksızın azalan bireysel psikoloji tam olarak. Bu büyük eksiklik, kişisel çıkar dürtüsünün dışında tüm diğer duygulara yabancı olduğu farz edilen soyut tinsel bir varlık türü olan *ekonomik insan* dediğimiz şeyle ilgili anlayışlarında açıkça gösteriyor kendisini¹.

¹ “Ekonomi politik, diyor Carey, kendisi için *insan* adını verdiği ve bileşiminden sıradan insanın dil ile kendisine ortak olan tüm yapısal öğelerini ormanlardaki vahşi hayvanlarla paylaştığı öğeleri özenle koruyarak dışarıda bıraktığı bir varlık yarattığında, duygulara, yakınlıklara ve zekaya ait olan her şeyi zenginlikler tanımından çıkarmak zorunda buldu kendisini.

Benin bilincinin sadece *ben-olmama* türünün çok ayrıksın bir çeşidi olan *başkasının* bilinciyle belirginleştiğini, vurgulu hale geldiğini, ve gerçekleştiğini unutmaktır bu. Eğer bu böyleyse, egoizmin ilerlemesi insanlıkta sadece özgeciliğin ilerlemesine paralel olabilirdi, zaten kulağa hoş gelmeyen bu kelimeyi, en geniş anlamda, başkasıyla olan iyiliksever veya kötülükçü, sempatik veya antipatik, her zaman duygusal olan bir ilgiyi, meşguliyeti anlamak koşuluyla. Bencillikle özgeciliği birleştiren bağ bu şekilde anlaşıldığında çözülmez değildir o halde, ve birincisini izole etme iddiası hayalidir.

Kendi salt ve metodik olarak egoist çıkarının peşinden giden bu *homo æconomicus*, her türlü duygu, her türlü inanç, her türlü tarafgirlik bir yana bırakılırsa, sadece eksik bir varlık değildir, çelişkiler de içeriyor. En değerli çıkarı inancına ve gururuna, gönlüne ve tapıncına verilen her türlü zarardan kaçınmak olmayan insan kimdir? Uygarlığın ilerlemesine eşlik ettiği kabul edilen aklın ilerlemesi, ekonomistlerce imgelenen soyutlamayı azar azar gerçekleştirmek ve somut insanı kişisel çıkar dışında tüm hareket gücünden arındırmakla yükümlüdür diyebilir miyiz? Fakat hiçbir şey bu varsayıma izin vermez, ve sosyal hayatın tutkunun zeka ile aynı anda arttığını ve yayıldığını görmediğimiz tek bir görünümü bile yoktur. Dilde tarz yavanlaşarak ve soğuyarak gider mi? Politikada partilerin nevrozu yatıştır mı? Dinde duygu ve imgelem payı azalır mı? Ve bilim alanında, güzel hipotezler, geniş ve doğru teoriler açısından zengin olan yaratıcı coşkunluk payının Yunanlardan beri azaldığı kesin midir? Ekonomik dünyada böyledir bu, ve hiçbir yerde, burada bile, insanın giderek daha az tutkuyla ilgili ve giderek daha fazla akılla ilgili soğuk bir dönüşüm izi göremiyorum. Bunun tersini de göremiyorum, fakat bana öyle geliyor ki, tutku ve akıl, çağlardan beri, birlikte ilerliyorlar.

Homo æconomicus'u tasarlamakla ekonomistler çifte bir soyutlama yaptılar. Bir insanı kalbinde insancıl hiçbir şey olmadan tasarlamak bu soyutlamalardan biridir, ve çok yanlıştır; bir diğeri, ardından bu bireyi her türlü gruptan, birlikten, mezhepten,

partiden, ülkeden, herhangi bir ortaklıktan kopmuş olarak sunmaktır. Bu son sadeleştirme diğeri kadar kusurludur, ki bu ondan çıkar. Asla, tarihin hiçbir döneminde, bir üretici veya bir tüketici, bir satıcı veya bir alıcı, ilkin tamamen duygusal herhangi bir ilişkiyle, komşulukla, aynı şehirde bulunmayla, dini toplulukla, medeniyet birliği ile birbirleriyle birleşmeksizin, ve ikinci olarak, her biri, düşüncesi fiyat veya ücret tartışmalarında üzerlerine ağırlığını koymuş olan ve sonunda bunu katı bir şekilde bireysel olan çıkarlarının çoğunlukla zararına kabul ettirmiş görülmez bir ortak, arkadaş, dindaş alayı ile eşlik edilmeksizin karşı karşıya gelmemiştir. Hiçbir zaman, gerçekten de, XIX. Yüzyılın ilk yarısında bile –bununla birlikte bu her türlü işçi birliğinin Fransa’da yok edilmiş görüldüğü iş tarihinin tek dönemidir– işçi hiçbir zaman, kendisi katı yükümlülüklerden veya meslektaşlarına ve hatta rakiplerine karşı yakınlıktan tamamen uzak olan bir patronun karşısında, arkadaşlarının her türlü formel veya moral güdümünden uzak olarak ortaya çıkmamıştır.

Korporasyonların Fransız devrimiyle ortadan kaldırılmasından yaklaşık olarak 1848’e kadar, eskinin işçi ortaklıklarının, karşılıklı düşmanlıklarıyla, mistisizmle renklendirilmiş çocuksu gururları ve ortak özsaygılarıyla, sonsuza dek geçmişe gömülmüş şeyler, dirilmez tozlar ve küller olduklarına inanılabiliyordu hâlâ. Ama, her zaman yaşamaya veya hayatta kalmaya devam eden *İşçi derneklerinden* hiç bahsetmeden, bastırılmaz bir *beden zihni* ihtiyacını doğrulayan diğer “işçi” *Birliklerinden* hiç bahsetmeden, meslek sendikaları sonunda ortaya çıkıverdiler, ve onlarla birlikte meslek birliklerinin büyük övünçleri, duyulmamış yoğunlukta tutkular, büyük fetih tutkuları, yeni bir din türü, sosyalizm, ve ilk kiliseden beri duyulmamış bir din coşkusu ortaya çıktı. –İşte, güç birliği etmiş milyarder kapitalistlerin aynı derecede tutkulu olan çıkarlarıyla ve birlikte uzlaştırılması söz konusu edilen çıkarlar, *tutkulu çıkarlar*, ki bunlar kadar alt etme ümidiyle, hayat kibriyle, yetkiye, güce susamışlıkla başı dönmüştür kapitalistlerin.

Ekonomik etkinliğin bu gürültülü patırtılı, yani dokunaklı ve

derin, sıkıntılı ve zahmetli dünyasıdır bilmem hangi şematik veya mekanik dağdan inme adama uygulanabilen Ricardo tarzı soğuk teoremlerin geometrik tündengeliyle yönetilmesi gereken. Ekonomik psikolojiye düşen, üretimin, dağıtımın, zenginliklerin tüketiminin *duygusal* denilen bütün yönünü yeniden gerçek ilk yerine koymaktır; onu onca çekici özgünlükle kendisini gösterdiği eksi birliklerin yaşamı içerisinde, ve daha büyük bir kesinlikle ortaya çıktığı yeni birliklerin yaşamı içerisinde incelemektir. Amerika’da, en çıkarıcı, ekonomik ilerleme yolunda en ilerlemiş olan ülkede *sempatik grevler*, bunda hiçbir çıkarı olmayan ve bundan acı çeken işçiler tarafından kaderleri kendilerini *ilgilendiren* dostlarla, yoldaşlarla sadece dayanışmak için yapılan grevler düşünüldüğü söyleniyor. Ve bir düşünce için, bir ilke sorunu için, bir duygudaşlık, bir sempati için yapılan onca fedakarlıklar elbette ki bu çıkar seçimi dünyasından başka hiçbir yerde görülmedi.

Kendilerini az biraz psikolog gibi gösterdiklerinde, ekonomi politiğin kurucuları sadece bireysel psikolojiden başka bir şeyle ilgilenmemekle kalmadılar, fakat bundan kendilerine en dar ve en kusurlu, en bozuk düşünceyi de çıkardılar, şu onların döneminde, XVIII. Yüzyılda zaten çıkarılan düşünceyi. Ruhun tüm hareketlerini acılardan uzak durmaya veya zevk aramaya indirgeyen, varlık amacı olarak zevke veya acıdan kaçışa inanmanın ötesinde hiçbir şey görmeyen bu “hazcı” psikoloji, bu büyük yüzyılın kültürlü zihinleri arasında o kadar yaygındı ki haberleri olmadan esin veriyordu onlara. İşte klasik ekonomi politiğin bu yüzyılda doğmasının nedeni. Daha erken bir dönemde, daha yüksek ve daha soylu bireysel bir psikolojinin egemen olduğu XVII. Yüzyılda doğamazdı bu; bizim yüzyılımız Main de Biran ile, tüm yeni psikoloji ekolleriyle, “hazcı” bakış açısının darlığını gösterdiğinde, ekonomi politiğin bu andan başlayarak ölüm veya başkalaşım, kaybolma veya yeniden doğuş bekleyişine bırakıldığını söyleyebiliriz. Zira ekonomi politik, buraya kadar tanıdığımız şekliyle, zeka ve istenç, inanç ve istek psikolojisini neredeyse tanımamazlıktan gelerek sadece duyumsallık psikolojisi üzerine kurulu olan bir tür bilinçsiz ve eksik bir sosyoloji-

dir. Duyumsallık alanında da, hoş ve acı durumların karşılığın-
dan başka bir şeyle ilgisi yoktur, ve bu durumların spesifik ka-
rakterini ihmal ediyor. Hatta bazen daha ileri gidiyor ve kara
kara düşünen kimi pesimistlerde sadece acıya önemli bir rol
veriyor gibi görünüyor, ve zevke hiçbir şekilde herhangi bir rol
vermiyor. Malthus ve tüm öğrencileri örneğin her türlü ilerle-
menin acının yegane dürtüsünün etkisiyle gerçekleştiğine inanı-
yorlar. Diğerleri, varlıkların (birey ve sosyal) hayatının ilerlemiş
bir döneminde zevkin onu tattıran imgelem aracılığıyla
aktivitenin amacı ve devindirici gücü haline gelebildiğini” kabul
etmekle birlikte, onlar da bireysel veya sosyal hayatın başlangı-
cında sadece acıdan kaçışın etkili olduğuna ikna olmuşlardır. Ve
ben evrimin başlangıcından dahi, direkt olarak hedeflenen poziti-
f şeyleri aramayı çıkarma yetkisini veren şeyi soruyorum kendi
kendime. Yeni doğmuş çocukta, bu arayış, acıya karşı duyulan
antipati kadar belirgin bir rol oynar. Süt emmek için sarf ettiği
ilk çabalarından itibaren bir boğazına düşkünlük yok mudur; ve
bir merak yok mudur daha ilk bakışlarında? En ilkel toplum-
larda, dansa ve şarkıya, zevke ve oyuna duyulan büyük sevgi
aksiyonun başlıca ve alışıldık olan amaçları değil midir?

Ekonomistlerin *çalışmaya* atfettikleri gerçekten abartılı önem
kendilerine bilinçsiz bir şekilde esinde bulunan kusurlu psikoloji
ile açıklanıyor, ki bu önemle her zaman meşgul oluyorlar, oysa
şurada burada tersi hakkında ancak birkaç şey söyleyebiliyorlar.
Çalışma, üzüntü veya sıkıntıdandır bu, tek kelimeyle acıdandır.
Şeylerin değerlerinin çalışmaya, üreticilerine maloldukları ça-
lışmaya veya tüketicilerini kendisinden kurtardıkları çalışmaya
dayandığını söylemek, esas olarak psikolojik olan terimlerle ama
oldukça yetersiz olan bir psikolojinin terimleriyle temel ekono-
mik kavramı tanımlamaktır.

Yanılgı tarımsal, endüstriyel veya başka türden üretimimizin,
zenginliğimizin veya her türden gücümüzün çalışmamızın özel
ürünü olduğuna inanmadadır. Çalışmamız bunun sadece bir
parçası olmuştur, mirasçıları olduğumuz tüm atalarımızın yüz-
yıllık işbirliğiyle değer kazanmıştır sadece. Ve bu da yetmez,

çalışmamızın büyük ve sürekli bir sonucunun olabilmesi için, bu çağdaş çalışmaya gelecek kuşaklarımızın da katkıda bulunmasını sağlamalıyız, ki dini düşünceler veya ailevi duygular gereği bu çalışmayla meşgul olduğumuzda, düşüncesi içimizde güçlerimizi ve çabalarımızın değerini iki katına çıkaran fedakarlık ve feragat hazineleri yığdığında olur bu. Atalarımızdan yararlanıyoruz, onları düşünmeksizin bile; fakat, çocuklarımızdan ve torunlarımızdan sadece onların mevcut düşüncelerine sahip olma, onları sevmek ve onların bizim varlık nedenlerimiz olduklarına inanma koşuluyla yararlanabiliriz tabiri caizse. İlk bakışta ekonomi bilimine yabancı olan birçok duygu ve birçok inanç ekonomi biliminin bahsetmekten kaçınamayacağı üretimin temel faktörleri olarak görünürler bize böylelikle.

İnsanın ekonomik hayatının sadece çalışmalardan değil de yine oldukça faydalı olan boş zamanlardan, eğlenceden meydana geldiğini de söyleyelim; ve ekonomistlerin neredeyse ilgilenmedikleri eğlence, insan hayatında göz önünde bulundurulması bir anlamda çalışmadan daha önemlidir; zira eğlence burada çalışma için değildir, ama çalışma eğlence içindir pek tabii ki. Çalışmalarıyla insanlar birbirlerine hizmet ederler; eğlenceleriyle, şenlikleriyle ve oyunlarıyla, gerçekten özgür ve gerçekten sosyal bir uyum halinde birleşirler, birbirlerini eğlendirirler. Bu nokta ile ilgili olarak, gerekli olan dinlenmeyi, Pazar günü dinlenmesini belirten dinler sosyal hayatla ilgili olarak ekonomi politiğin üstatlarından daha çok gerçek bir zeka sergilemişlerdir. Pazar dinlenmesi dinlenmenin en sosyal şeklidir, zira bu herkes için eşzamanlı bir dinlenmedir, periyodik ve düzenli, basit bir dinlenme olarak değil de en kutsallarından bir görev olarak bakılan bir dinlenme.

İnsan eğlencelerden yararlanmada, işini yaparken olduğu gibi, taklitçidir: topraktaki doğal bitki örtüsü yetiştirilen bitki topluluğuyla aynı yasalara tabidir. Ama, eğlencelerini oluşturan modellerin seçiminde ve bileşiminde, birey, kişisel özgünlüğünü ona kendi çalışma türünü empoze eden geleneklere, düzenlemelere, modlara itaatinde olduğundan daha iyi bir şekilde ifade

eder. Eğlence bölümünün ilerleyen artışı, günün saatlerinin dağılımında, özgür ve özgün taklidin gelişimini sade ve zorlama taklidin üzerinde belirler ve ölçer o halde.

Eğlencenin oranın ne olması gerektiğini ve insanlar arasında eğlencenin dağılımının hangi tarzda gerçekleşmesi gerektiğini bilme sorunu ekonomi politiğin incelemesi gereken ilk sorunlardan biridir demek ki; bu sorun çalışmanın ve zenginliğin dağılımıyla ilgili olan şeyden daha az önemde değildir. –Her yerde ve her zaman, topluluk halinde bir araya gelmiş insanların sahip oldukları çalışma miktarı, gerçekten harcadıkları miktardan bahsetmiyorum, söz konusu olan yabancı bir topluluk olsun veya büyük modern bir ulus olsun, besin, mal veya önceden varolan isteklerin tatmini için gerekli olan her türden hizmet miktarını üretmek için yeterli olmanın ötesinde olmuştur. Yalnız, yararlı bir kullanımı olmayan insan gücünün bu fazlalığı ortaya çıktıça, yeni istekler, yeni ihtiyaçlar ortaya çıkar ki bu fazlalığı yeni iş kolları yaratarak azaltırlar. Böylelikle, paralel ve karşıt iki ilerleme birlikte yürür: bir taraftan, eşit sürede daha üretici hale gelen ve serbest insan gücünün artık kısmını durmaksızın büyültmeye yönelen çalışmanın sürekli yetkinleşmesi; diğer taraftan, ihtiyaçların çalışmanın bu yararlılığını kendisini gösterir göstermez yok etmeye, bu ürünü ortadan kaldırmaya yönelen artan komplikasyonu. Uzayan ve hep sürmek durumunda kaldığında umut kırıcı olacak olan bir çatışkı. Bu çelişkinin nasıl çözümlenmesi gerektiğini bilme konusundaki ilk sorundur bu. Ve, eğer taraf tutmadan incelersek, kimi toplulukların ilk dönemlerinin bu aşırı coşkunluğundan sonra kuşkusuz dinmeye yönelik olan ateşli ajitasyonunu ve istekli çalışmasını çok daha az bir hayranlıkla değerlendirmeye götürülürüz.

Verili bir anda varolan dinlenme zamanı miktarının nasıl dağıtılacağını ve tercih edilen dağılım şeklinin hangisi olduğunu bilmek de aynı derecede önemli olan bir başka sorundur. Günümüzde, sorun öylesine önemlidir ki, ihtiyaçların olağanüstü çoğalışına ve yayılışına rağmen, insan çalışmasının üretkenliği makinelerin olağanüstü rekabeti ve ortaklık mucizesi sayesinde

çok daha hızlı bir şekilde gelişti. Buradan çıkarılacak en iyi sosyal çözümün belli başlar üzerinde toplanmak veya bu şekilde meydana getirilen dinlenme zamanını hepsine dağıtmak olup olmadığını soruyoruz kendimize. Bizim Avrupalı toplumların tarihi bize iki farklı çözüm sunuyor. Uzun süre egemen olan aristokratik çözüm, üst sınıfları tüm çalışmadan bağışık tutmak değilse de, eğer gerekirse, en azından, sadece üst sınıfların kullanılabilen dinlenme zamanından faydalanmasını sağlamaktan ibaretti. Bu sistemde, çalışmanın yararlı etkisinin artmasıyla meydana gelen insan gücü fazlalığının artışının daha büyük bir sayıda *boş zaman adamları* yaratmaktan başka bir sonucu olmadı. Bir tarafta hemen hemen tüm dinlenme zamanı, diğer tarafta hemen hemen bütün çalışma: kabul edilen ve desteklenen yönetim biçimi böyleydi. Eğer devam etmiş olsaydı, –ve *mutlak çıkar* duygusu yöneticilerin kalbine tamamiyle hakim olduğu durumda sonsuza dek devam etmemiş olduğunu hiçbir şey ispatlamıyor– uygarlığın her şeye rağmen çok reel olan ilerleyişi toplumların çalışkan kesimini giderek daha az ve işsiz kesimini giderek daha kalabalık hale getirirdi: Antik dünyada olduğu gibi.

Fakat bizim yüzyılımız adalet ve kardeşlik düşüncelerine daha uygun olan ikinci çözümü başarıya ulaştırdı, hakim hale getirdi. Bir iki kişi tarafından tekelleştirilmek yerine, dinlenme zamanı çalışma gibi herkesin arasında bölünüyor ve yine bölünüyor; ve herkes az çok çalıştığından, ilerleme herkes için çalışma saatlerinin azalmasıyla ifade ediliyor. –Ortaya konan sorunun bu çözüm şekli kesindir, bunu gerçekten umuyoruz. Bununla beraber bu su götürmez avantajların tamamen karşılıksız olduğunu düşünmekten de kaçınmak gerekirdi. Ve belki de, eğer kendisini tamamen kabul ettirmiş olsaydı, eğer sonuna kadar götürülseydi, iyilik kadar kötülük de getirirdi. Şurada burada boş zamanlarının, eğlencenin tadını çıkaran bireylerin olması uzun süre, belki de her zaman faydalı olacaktır yine, ki bu kimi bilimsel keşiflerin, kimi şiirsel güzelliklerin *sine quâ non* olmazsa olmaz şartıdır.

Fakat, asla gerçekleşmezse, neyse ki, ekonomistler tarafından

düşüncelerinin doğal sonucu olarak formüle edilmek zorunda kalacak olan üçüncü bir çözüm kalıyor geriye. Eğer ekonomistlerin çalışmanın fazileti ve boş durmanın kötülüğü üzerine söyledikleri her şeye inanmak gerekseydi, yapılacak en iyi şey boş saatleri ve *boş zaman adamlarını* tamamen ortadan kaldırmak olurdu. Kimi yazarlarda rastladığım *nüfus aşırılığı* ifadesi kapalı bir biçimde şu düşünceyle esin edilmiş gibi görünüyor: Durmaksızın çalışmayan ve bir ülkede yapılacak iş için zorunlu olmayan her şey işe yaramazdır ve yok olmalıdır. Fakat dikkate, övgüye değer tutarsızlıklar var, ve insan emeğinin savunucularını çıkarımlarının yarı yolunda durmakla kutlamak lazım.

Mesleki iş saatinin süresinin kısalması bir insanın hayatında, tarımın daralmasının o ana kadar işlenen toprağın üzerinde yarattığı etkinin aynısını yaratır. Artan boş zaman, daha da genişleyen ekilmemiş topraklar gibi, serbest ve yabanıl bir bitki örtüsü ile dolar adeta; ve boş zamanların kullanılmasıyla işçinin ruhunun derinliği ortaya çıkar, doğal bitki örtüsünün tabiatıyla toprağın kimyasal doğası ortaya çıktığı gibi. Ve nasıl ki yararlanmak için veya zevk için yetiştirilen bitkilerin hammaddesini üreten yabanıl bitki örtüsü ise, bilimlerin, endüstrilerin ve sanatın yenilenmek için kullandığı bilimsel, endüstriyel ve estetik düşüncelerin ilk tohumlarını meydana getiren de bir şeyle meşgul olmayan zihnin özgür düşlemidir her zaman olduğu gibi. O halde ekonomist yine, boş zamana, dinlenme zamanına bağlı olan sorunlarla çalışmanın ortaya çıkardığı sorunlarla olduğu kadar meşgul olmalıdır. Yaşamda boş zaman payı, gönülle ilgili olan paydır, imgeleme, aileyle, aynı anda hem toplumsallıkla hem özgün bireysellikle ilgili olan paydır, bunların en iyi formları altında.

Boş zamanları nasıl doldurmalı? Bu yeni sorun ekonomist için o kadar önemlidir ki boş zamanlar, eğlence zamanı genelleşiyor ve giderek uzuyor. Bu sorunun içerdiği çözümler sayısızdır, fakat sonuçlarının ciddiyetiyle kendini gösteriyor gibi görünen iki tane var: konuşma ve okuma. Düşüncenin ve halkın yaşam biçiminin formülasyonunda ve ardından değerlerin ve ederlerin

saptanmasında konuşmanın etkisini başka yerde göstermeye çalıştım. O halde çalışma, kullanımlara ve konuşmanın, zihinlerin sözlü iletişiminin ve kitapların veya gazetelerin okunmasının durmaksızın değiştirdiği ihtiyaçlara adapte olmaya zorlandığında, boş zaman ile, dinlenme zamanı ile kendi gelişimine, kendi seyrine doğru yönlendirilmiştir.

Nüfusun biri en kalabalık, durup dinlenmeksizin çalışan ve diğeri savaş dönemleri dışında neredeyse hiçbir şey yapmayan iki sınıfa bölündüğü yerde, konuşmanın ve okumanın bu son sınıf tarafından tekelleştirildiğini söyleyebiliriz aşağı yukarı. Sonuç olarak, kamu düşüncesi ile anladığımız şey, sadece ve sadece boş zamanı olan insanların düşüncesidir. Politik olarak ve de ekonomik olarak önemli olan başka düşünce yoktur. Demek ki okuyan, yazan veya birbiriyle yazışan, sık söyleşilerle kendi aralarında değişken, kaprisli düşüncelerini birbiriyle değişen bu boş zamanı olan insanların, bu boş zaman adamlarının dar çevresinde tüketimin her türden yeni biçimleri doğuyor. Kimi zaman daha sonradan daha geniş bir halk kitlesinde yayılan moda akımların kaynağıdır bu insanlar. Demek ki onlar için veya onlar tarafındandır ki endüstriyel üretim kendisini yeniliyor ve karmaşıklıyor sürekli bir şekilde. Fakat köylü ve işçi için iş günü kısaldıkça, yeni eğlencelerden doğan yeni ihtiyaçlar sınıflar içerisinde doğar ve üretim için daha geniş bir pazar açarlar. Zira, insanlar ne denli az çalışırlarsa o denli çok tüketim ihtiyacına sahip olurlar, bu çatışkı ne kadar tuhaf olursa olsun.

Az önce dile getirilen tüm bu şeylerden işçi psikolojisinin öneminin işçinin boş zamanının, eğlence zamanının artışıyla arttığı sonucu çıkıyor. Adeta uygarlıkla birlikte büyüdüğünü söyleyebiliriz. Ve, endüstrideki her değişimin, bir buluştan doğan her yeni iş modunun işçilerde psikolojik bir değişim veya psikolojik bir devrim meydana getirdiğini göstermenin sırasıdır şimdi. Çobanın *ruh hali* ne avcının ne de çiftçinin ruh haliyle bir değildir. Bir fabrikada aynı anda dört dokuma işine bakan bir Amerikan işçisinin ruh hali bir köyün bir ucunda gelişmekte geç kalmış, şarkı söyleyerek ve ürünlerini düşünerek mekik dokuyan

bir dokumacının ruh hali değildir. Oysa, yeni buluşlarla sanayide böylece her devrim yapıldığında, yeni iş modunca istenen zihinsel kabiliyetleri yüksek bir seviyede görülen halklar daha düşük bir kabiliyet derecesine sahip olan ve eski çalışma biçimine psikolojik olarak adapte oldukları için o ana kadar başarı kazanmış olan milletlerin zararına bir şekilde tutulur, desteklenirler. “Anglo-Saxon”ların yüzyılımız boyunca devam eden büyük başarısı bu şekilde açıklanıyor. Makinelerin çağdaş endüstriyi karakterize eden geniş kullanımının gerçekte, önceden işçilerde birinci sırada değerlendirilen ve İtalyan veya Fransız işçinin en yüksek seviyede sergilediği hassas değerlerin bütünü ikinci sıraya itmek ve büyük ölçüde değerden düşürmek gibi bir sonucu oldu: el ustalığı, sanatsal özgünlük, bunlar zihin esnekliğine, usta ve *becerikli* imgeleme az buçuk başıboş düşleme, fanteziye bağlı olan şeylerdir. Fakat, buna karşılık, makinelerin yönetilmesi ne pahasına olursa olsun, başından itibaren sınırsız bir değer kazanan ve herkesin arasından İngiliz işçiyi, Amerikalı işçiyi ve Alman işçiyi ayırt eden oldukça basit ve gösterişsiz bir kalite gerektirir: dikkat gücü ve sürekliliği demek istiyorum, sabit olan veya sabit bir alanda en küçük bir dikkatsizlik olmadan dönen dikkat gücü ve sürekliliği. Lokomotif, özellikle de otomobil sürücülerinde, bisikletçide olduğu gibi, hayalci ve oyalayıcı bir düşünceden daha kötü bir kusur yoktur; arabacıya, at arabacısına hatta süvariye göre çok daha dikkatli olmalıdırlar. Harmanda buğday dövmek için daha çok kas gücü gerekir; fakat mekanik bir harman makinesini yönetmek için bir an bile dalgın, dikkatsiz olmamak gerekir. İyi bir marangoz olmak için, en kolay işi yaparken bile, ustalık ve zevk sahibi olmak gerekir; mekanik bir bıçkı makinesinin başında durabilmek için sürekli bir dikkatten başka bir şey gerekmez.

Rakiplerinden üstün gelen halkların, herhangi bir dönemde, büyük endüstriyel yarışta kendi gelişmeleriyle çok fazla övünmeleri uygun değildir demek ki. Gelişim, gönenç dahice buluşların –yıkıma çalıştıkları rakiplerinin arasında kimi zaman ortaya çıkan dahi buluşların– yerinde bir değer verdikleri çok mütevazı yeteneklere bağlıdır çoğunlukla.

Dikkatin sabitliğinin ve yoğunluğunun, modern makinelerin yönetiminin ve bakımının gerektirdiği seviyenin oldukça altında olan ortalama ve normal seviyeyi geçer geçmez, sinirsel yorgunluğun büyük bir nedeni olduklarını ve çağımızda deliliğin ve zihinsel dengesizliğin ilerlemesinde bir yer alabileceklerini göstereceğim geçerken. Dikkatin çok fazla değişmez olması, kaçınılmaz bir reaksiyonla, sinirsel düzensizliklerin bir özelliği olan dikkat bozukluğunu yaratabilir.

Neyse ki, çağdaş işçide iş moduyla uyandırılan zihinsel sıkıntı daha yoğun hale geldiyse de, azaldı. Boş zaman ile ilgili düşüncelerin faydası kendisini gösteriyor burada. Gerçek bir psikolojik ilerlemenin sonuç olarak her şeye rağmen zamanımızın ekonomik ilerlemesine bağlı oluşu boş zamanın, dinlenme zamanının bu artışıyla olmuştur. Büyük endüstrinin küçük endüstrinin yerini alması, geçici olarak, işçi sınıfı için acılara neden olabilmektedir, özlemlerinin ve olanaklarının arasındaki daha büyük veya daha iyi hissedilen orantısızlık nedeniyle; ama, kuşkusuz, işçinin düşüncelerini arttırma, onu daha kompleks ve daha yüksek bir sosyal hayata, genel bakış açılarına ve duyguların kendisinin önceden en azından bu derecede bilmediği lütuflarına alışkın hale getirme etkisine sahip olmuştur.

Girişim bilinci ve çalışmaya olan büyük istek bir halkın ekonomik gönencinin psikolojik iki temel koşuludur. Fakat girişim bilinci, ekonomistlerin hiçbir açıklama getiremedikleri, zihinden zihne, kalpten kalbe yayılma ile bir coşkunluğun veya kolektif gururla ilgili bir depresyonunun sonuç olarak ortaya çıktığı bir zaferler veya askeri yenilgiler serisi gibi nedenlerle özellikle uyandırılmış veya felce uğratılmıştır. Üretici her coşkunluğun temelinde, Birleşik Devletler'de, İngiltere'de, yoğun bir ulusal gurur vardır. –Büyük çalışma isteği daha basit nedenlere sahiptir, ancak işaret edilmeleri aynı derecede önemlidir: öncelikle iyi bir sağlık, gelecek kaygısı, bakılacak aile kaygısı, vs. İnsandan insana birçok yayılma da giriyor bunun içerisine.

Şunu da ekleyelim ki, eğer işçi veya patron üreticinin psikolojisi her zaman daha fazla önemliyse, tüketici psikolojisi için de

bu böyledir. Üreticinin gözü tüketicinin içinde olup biten içten ve gizli şeyler, düşünceleri ve kaprisleri, yakın bir arkadaşta olduğu gibi kendileri de modayla benimsenmiş olan düşüncelerin ardından onun içinde doğmaya başlayan istekler, bu güzel, ince iç hareketler üzerindedir ve öyle olmalıdır sürekli olarak. Bunun bilincinde olsun veya olmasın, aklı başında bir tüccar, becerikli bir sanayici, müşterilerini düşünerek enter-psikoloji ile meşgul olur sürekli olarak. Sonuç olarak, aynı meşguliyet, aynı kaygı, bilinçli bir şekilde, ekonomistin spekülasyonlarına da hakim olmalıdır. Görünüşte değişken, kararsız olan moda akımlarını düzenleyen yasalar yok mudur, geleneklerin oluşumunu, alışkıların, kamu ihtiyacı haline gelen istisnai özençlerin, kaprislerin genelleştirilmesini veya birleştirilmesini düzenleyen yasalar yok mudur? Bu soru ekonomisti hava akımlarının yelkenle dolaşan denizcileri ilgilendirdiği kadar ilgilendirmelidir.

Zenginliği, soyut zenginliği, onu üreten veya tüketenden ayrı olarak, ekonomi politiğin özel konusu olarak düşünmenin iyi bir bilimsel metot olduğuna inanma yanılgısı, zenginliklerin *optimumuna* değil ama *maksimumuna* her şeyden önce ekonomik amaç olarak bakmaya ve tüketimi değil de daha çok zenginliğin *tasarrufunu* salık vermeye götürdü mantıksal olarak. Cimriliğin eski haline kavuşturulması ekonomistlerin kendi bakış açılarıyla çok sık bir şekilde yönelttikleri paradokslardan biridir. Fakat cimri kişinin tamamıyla psikolojik ve moral nedenlerle yabanıl, barbar veya uygarlaşmış insanoğluna esinlediği içgüdüsel ve yenilmez antipatiyi yenemediler. Tasarruf, teorisyenlerimizin kullandığı bu soyut sözcük, pratik yaşamda, bazıları övgüye değer bazıları kınanacak pek çok form altında gerçekleşiyor. Kanaatkarlık var, yiyecek tasarrufu; dürüstlük, temizlik de var, kimi zaman yaratıcı enerji halinde biriken güç tasarrufu. Fakat maltüzyanizm¹ de var, doğum tasarrufu, ki bu maltüzücü eşlerde artan rahatlık halinde birikir. Zenginliklerin olduğu gibi bilgilerin de tasarrufu yapılabilir, bunların her birini saçıp savurabileceğimiz, israf edebileceğimiz gibi.

¹ Malthus öğretisi. Doğumların, üretimin sınırlandırılması. (Çev.)

Düşüncelerimizi tutumlu kullanarak, vakitsiz doğaçlamalarla onları saçmak, dağıtmak yerine saklayarak, sessizce hazırlanmış dizgeler halinde biriktirebiliriz. Jansenistler, “sık komünyonları”¹ yasaklayarak, Cizvitlerin savurgan oldukları dinsel törenlerin bir tür tasarrufunu yapıyorlardı. Bunlar zenginliklerin tasarrufunun bin farklı şeklidir, kelimenin en geniş anlamında.

Hepsinin övgüye değer olduklarını mı söyleyeceğiz? Peki içlerinde nasıl seçmeler yapacağız, eğer eski ekonomistin dar düşüncesiyle, saplantısıyla yetinirsek?

Sosyalistlerin tüm sorunu, tüm sosyal sorun daha doğrusu, psikolojik sorunlara dayanıyor. Ricardo’nun uzun süre sosyalistlerin büyük savaş atı (bundan vazgeçildi) olan *sarsılmaz yasası*, işçilerin, çalışarak, tüketim isteklerini kendilerine geçim maddeleri sağlamakla sınırladıkları düşüncesi üzerine kuruluydu. Buradan, yaşamak için bir şeye sahip olur olmaz, işçilerin artık çalışmadıkları sonucu çıkıyordu. Yine buradan, sert mantıkçılar– ve XVIII.

Yüzyılda oldukça güvenilirler, genç Arthur örneğin –besin maddeleri fiyatlarının yükselmesinin ulusal zenginlik açısından iyi bir şey olduğu sonucunu çıkarıyorlardı, çünkü bu yükselme işçiyi daha fazla çalışmaya zorluyordu.

Diğerleri, bizim bugünün işçi yasaları gibi bir maksimum iş saati değil de bir minimum iş saati, ve aynı zamanda geçilemeyecek olan bir ücret maksimumu ilan eden yasalar önermeye kadar gidiyorlardı.²

Hiç kuşku yok ki gözlerini açmakla ve kendine yanlış bir çıkış noktası almış olduğunu kabul etmekle son buldu bunlar. Peki deniyor, ya hataları düzeltelim diye tersi bir hataya düşmek ve *tüm* işçilerin, eskinin yaşlı köylülerinin üzüntüyle söyledikleri gibi “yaşamak ve geçip gitmek”ten üstün özelemlerle doğduğuna inanmak? Bir psikolog burada genelleştirme yapmamanın yerinde olacağını görürdü. Çalışmalarının amacı olarak, geçimle-

¹ Kudas ayininde okunan ilahi. (Çev.)

² Schultze-Gevenitz’in *Ağır Sanayi*’sine bakınız.

rinin demiyorum ama mevcut yaşam seviyelerinin ötesinde hiç tutkuya kapılmayan işçiler vardır – ve bu en büyük kesim, sanırım. Başkaları da var, ve bunlar bu seviyeyi ne pahasına olursa olsun yükseltmeyi, kaderlerini düzeltmeyi, zengin komşuları gibi kendilerine belli bir lüks vermeyi, etki sahibi olmayı isteyen en aktif, en enerjik, en hareketli olanlardır. Oysa ki yüz işçiden, bin işçiden benzer bir işçinin olması yeterlidir bu birazcık mayanın bu hamuru kısa zamanda kabartması için. İşte ruhtan ruha çalışmanın gücü, ki her şeyden önce ekonomi politikte bunu hesaba katmak gerekir. Bu azar azar işçi topluluğunun bütününe harekete geçiren ve sosyal sorunu kesin bir şekilde ortaya koyan güçtür.

Hangi aşırı hilelerle ve temel olayları unutan hangi unutkanlıklarla en derin zihinlerin ekonomi bilimini şeylerin objektif yönü üzerine, veya daha doğrusu, hakiki gerçekliklerin yerine konmuş benliklerin üzerine kurma iddiasıyla sürüklenebileceğini görmek istersek, ekonomistlerin toprak rantı konusunda yazdıkları her şeyi okumaktan başka bir şey yapmaya gerek yoktur. Bu konuda ustalıklar üzerine ustalıklar konuldu. Ricardo'nun ince analizlerinden sonra, öncelinin damıtmalarından kalan tortuları kendi imbiğinden geçiren Karl Marx gelir¹. Ricardo tarafından ortaya konan *diferansiyel* (ayrimsal) *rant*tan farklı olarak *mutlak bir rant* (gelir) keşfetti Karl Marx, ve diferansiyel rantı tarihsel dönüşümlerine veya eşzamanlı değişikliklerine göre farklı türlerde alt bölümlere ayırdı. Kölenin *çalışma rantı* serfin *doğa rantından* farklıdır, ve bu sonuncusu da çiftçinin *para rantından* farklıdır. Bunun ötesinde, günümüzde rant diye adlandırılan şeyde, neyin tam olarak rant olduğunu ve neyin tarıma yatırılmış sermayenin kazancı olduğunu ayırt etmek gerekir. O halde farklı topraklar üzerinde kullanılan sermayelerin eşitsiz üretkenliğini veya aynı toprak üzerinde artarda kullanılan eşit sermayelerin eşitsiz – genelde azalan - üretkenliğini göz önünde bulundurmak gerekiyor. İlk değerlendirme yaygın tarımla ilgilidir, ikincisi

¹ Bu konuyla ilgili olarak özellikle *Ekonomi Politik Dergisine* bakınız. Mart 1899.

yoğun tarımla ilgilidir. Rant, her iki durumda, en iyi topraklar üzerinde veya aynı toprak üzerinde en iyi şartlarda kullanılan sermayenin üretim fazlalığıdır, kötü topraklar üzerinde veya kötü koşullarda kullanılan sermayenin üretkenliğine göre, bu sonuncular fiyat düzenleyicisidirler.

İnce eleyip sık dokumaya devam edilebilir hâlâ. Ve tüm bu eleyip dokumalar sonuç vereceklerdir. Tüm bunlar aslında neyi ispatlamak için? Tarımda, herhangi bir endüstride olduğu gibi, koşulların avantajları olduğunu –bunun tersine, dezavantajlar olduğunu ekleyelim – kanıtlamak için; ve geçici şanslı sahiplerinin faydalandığı bu avantajların çok sayıda formlarda meydana geldiğini göstermek için. Fakat bu açık. Açık olmayan, kimi tarımcıların –pek çok diğer tarımcının kayıplarıyla denkleştirilmiş– bu kazancının diğer sanayicilerin kârlarına göre daha haksız oluşudur, ortalamanın üstüne çıktıklarında. Rantın tarımsal olgusu, bu açıdan, türdeki çeşit gibi, insanın *iyi şans* olgusuna girer, ki bu falan imalatçı şurada zenginleşirken diğerlerinin harap olduğu, falan tüccar şurada servet yaparken diğerlerinin iflasa koştuıkları anlamına gelir. Oysa tüm diğer dünyanın olduğu gibi iş dünyasının *iyi şansını* ortadan kaldırmayı kim önermeye cesaret ederdi ki? Bununla beraber bu, aslında, farkında olmaksızın, ranta karşı gelerek onun ortadan kaldırılmasını telkin ettiğimizde önerdiğimiz şeydir, ki bu az buçuk istisnai endüstriyel veya ticari kazancın da, yani insan umudunun, ortadan kaldırılmasına yol açar mantıksal olarak. *Riski*, belli bir ölçüde, iş kazaları ile ilgili yasalarla, hastalıklara karşı güvencelerle, emeklilik maaşlarıyla tam vaktinde ortadan kaldırmak. Fakat şans ortadan kaldırmak başka şeydir. Ve, eğer, olur ya, tüm şans gibi tüm risk hayatta ortadan kaybolsaydı, yaşamaya değer miydi yine? Bu yüzden şans tamamen ortadan kaldırmak söz konusu değildir. Ama sosyal ilerlemenin güvenliğin payını umudun payını azaltarak sürekli arttırmaya, veya güvenliği giderek azaltarak giderek daha fazla umut uyandırmaya dayanıp dayanmadığını bilmek söz konusu olabilir– ve bu aslında sosyalizm ile liberal bireycilik arasında çalkalanıp duran sorundur. Sosyal sorun bu psikolojik ifadelerle ortaya konulmalıdır.

II

Az önce anlattıklarım da psikolojinin –özellikle enter-psikoloji dediğim psikolojinin– ekonomi politikteki büyük önemini yeterince gösterdiğime inanıyorum. Böylesine belirgin bir gerçeğin nasıl bilinmezlikten gelinebildiği ve en yüksek seviyede ince ve kavrayışlı zihinlerin bunu ne derece bilmezlikten geldikleri sorulabilir. Üstatların öğretileri üzerine hızlı bir şekilde göz atmak bu soruya cevap vermek için faydalı olacaktır.

Adam Smith, bilindiği gibi –çoğunlukla yeterince bilinmiyor bu - Paris’te kalışı boyunca, ekonomik düşüncelerinin tohumunu fizyokratlar topluluğundan almıştır. Oysa, fizyokratların kurdukları bilime tamamıyla *objektif*, mümkün olduğunca az subjektif bir renk katmaları, ilkeleriyle uyuşuyordu, kendilerine zenginlik kazandıran materyalist kavramla uyuşuyordu. Fakat Adam Smith’in bu yolu izlemiş olmasına şaşmakta haklıyız. Bu büyük filozof gerçekten de sadece bir ekonomist değildir, birinci derecede bir psikologdur, ve sempati üzerine çalışmasıyla, enter-psikolojinin ilk taslağını çizmiştir. Neredeyse su sızdırmaz bir engel Smith’te iki araştırma yöntemini birbirinden ayırıyor gibidir.

Ahlaki duygular üzerine çalışması zengin gözlemler hazinesidir. “Davranışlarımızı incelemeye çalışıyoruz, tarafsız bir izleyicinin bunu inceleyeceğini düşündüğümüz gibi. Kendimizi eylemlerimizin izleyicisi farz ederiz, ve bu açıdan göz önüne alındığında eylemlerimizin bizim üzerimizde hangi etkileri yaratacağını araştırırız.” İyi ve kötü üzerine yöneltmiş düşüncelerin, yargıların kökeni hakkındaki bu açıklamanın yeterli olduğuna itiraz edildi haklı olarak. Fakat Smith’in düşüncesinde gerçekten doğru olan şey, sosyal hayatın her zaman, en büyük yalnızlıkta bile, *herkesin gözünün önünde* olmasına dayandığı, ve her birimiz için, kendinin bilincinde olarak, başkasının bilincinde olmanın, benzerlerinin çevreleyen bakışlarıyla yargılandığını, izlendiğini, gözetlendiğini, hissetmenin esas olduğudur.

Geçerken şu ince açıklamayı vereyim: “Bir şiir okumuş ve bunda pek az bir ilgi bulmuş olabilir, ve bununla beraber bunu bir başkasına okumaktan çok zevk almış olabiliriz. Eğer bu şiir o başkası için yeniliğin çekiciliğine sahipse, biz şiirin ona esinlediği merakı paylaşıyoruz, kendimiz artık bunun için yetenekli olmasak bile...” Bazen insanları kendi uysal ve iyilikçi doğasına göre biraz fazla değerlendirdiği oluyor. Acı çeken veya şikayet eden, yakınan bir insana yakınlık duyarız, fakat kızmış bir insana yakınlık duymayız, diyor bir yerde. Ne yazık! Deneyim gösteriyor ki, bir kitlede kin ve kızgınlık duygusu uyandırmak acıma duygusu uyandırmaktan daha kolaydır. Gazeteciler bunu iyi bilirler.

İşte ekonomist Smith’in çok faydalandığı bir açıklama: “İngiltere’de, birey olarak, bir guinée’nin kaybına, İngiliz olarak Minorque’un kaybına olduğundan daha çok şaşırarak olan, ve bununla birlikte, eğer bu kaleyi savunmak ellerinde olsaydı, kendi hataları nedeniyle düşmanın egemenliği altına girmesine izin vermekten çok hayatlarını bin defa feda edecek pek çok insan var ” diyor. Bu demektir ki, bireysel olarak, Minorque’un korunması o dönemde İngilizler için bir guinée’ye eşdeğer değildi, oysa, toplumsal ve ulusal olarak, bu onlara hayatlarından fazlasına malolurdu. Ve salt bireysel varlığımızla sosyal varlığımız arasında onurla, geleneksel düşüncenin bu iç yankısı ile oluşmuş olan fark, bu gözlemle iyi bir biçimde ortaya konmuştur. Değer düşüncesinde parlak olan şey burada belirtilmiş bulunuyor.

Ahlaki Duyguları’nın bir pasajında beklenmedik bir şekilde psikolog Smith ekonomist olduğunu hatırlıyor. Zenginliğe ve güce olan aşka kanmış olduğumuzu gösterdikten sonra, zira servetin ve gücün dış göstergelerinde, saraylarda, iyi bir şekilde düzenlenmiş malikanelerde, iyi merkezleşmiş bir devlette objektif olarak büyük, uyumlu olan şeyi görmek, subjektif yönden değerlendirilen tüm bu şeylerin, buradan çıkan ve onca acıyla ılımlı hale gelmiş az bir mutluluğun boşunalığını ve tutarsızlığını düşünmemize engel oluyor; bu düşüncayı ustaca bir şekilde

detaylandırdıktan sonra, ekliyor: “Ne mutlu ki doğa da bize bunu benimsetiyor bu açıdan; bize verdiği illüzyon insanların hünerli çalışmalarını ortaya çıkartıyor ve onları sürekli bir hareket halinde tutuyor. Onlara toprağı bin bir şekilde işlettiren, kulübeler yerine evler yaptıran, büyük şehirler kurduran, bilimleri ve sanatları keşfettiren ve yetkinleştiren bu illüzyondur. Bu illüzyondur dünyanı çehresini değiştiren...,” Ve Smith’in çevirmeni, Baudrillart, şu gözlemi yapıyor not tutarak: “Smith’in endüstrinin amacı ve ekonomi politiğın konusu olan şeyi bir illüzyon üzerine kurduğunu görmek çok tuhaftır.” İşte Smith’in ekonomist takipçilerinin bize artık sunmadığı *acayıplikler*, ne yazık ki. Fakat bana özellikle acayip gelen şey, burada onca açıklıkla ekonomik olguların sübjektif yönünün objektif yönü üzerindeki üstünlüğünü veya en azından ikincisinin tek açıklayıcısı olan birincisinin verimliliğini daha az önce kabul eden bir adamın, taraf tutarak, birincisini *Ulusların zenginliği üzerine çalışmasında* neredeyse ihmal ettiğini görmektir. Bu son çalışmada psikologluğunu tamamen unuttuğu için değildir bu. Duyguların rolü kurgularında belli bir yer tutuyor. Örneğın, tarımı tercih edişinde, çiftçinin *ruh halinin* özellikle onun tercih ettiğı şey olduğı çok iyi hissediliyor. Köylünün psikolojisi ilgilendiriyor onu. Şehirlerde yaşayanlarla köylerde yaşayanlar arasında yaptığı karşılaştırmada, ki burada tarım zanaatının gerektirdiğı ve en küçük bir çiftçinin sahip olduğı bilgilerin çokluğunu ve karmaşıklığını ortaya koymuştur, bu sonuncusunu ayırt eden *yargılama* ve *ihtiyat* kalitelerine dikkat çekiyor, ve ekliyor: “Gerçekte, çiftçi zanaatçının toplum ticaretine alışkın olduğundan daha az alışkındır... fakat, çok daha değişik objeler üzerinde kendisini göstermeye alışkın olan zekası, tüm dikkati alışıldığı üzere sabahdan akşama çok basit bir iki işlem gerçekleştirmekle sınırlandırılmış olan zanaatçınınkinden çok daha üstündür genellikle. İş ilişkileri nedeniyle veya meraktan kır halkının ve şehir halkının son sınıflarıyla biraz yaşamış olan her insan hangisinin hangisine üstün olduğunu çok iyi bilir¹.”

¹ Günümüzde Smith buna hiç dikkat etmezdi belki de. Ve belki de, genel

Burada ve başka yerlerde, Smith'in değerlendirmelerinde oldukça sübjektif olan ve, düşüncelerin temeliyle değil de, tarzıyla biraz Sismondi'yi andıran bir şey var.

Üretken ve (iyi anlayamayışından çok kötü ifade ettiği) verimsiz işin ayırt edilmesiyle ilgili bölümünde, bu ayırımına verdiği yanlış formülle, ekonomisti zorladığını iddia ettiği bakış açısının darlığını ve yetersizliğini boşuna gösteriyor ve tamamıyla kişisel kullanımlara ve tatminlere, düşünce, duygu ve sübjektif zenginlik iç edinimlerine dayanan, verimsiz denilen tüketimlerin önemini tanımazlıktan geliyor; her şeye rağmen, pek çok savurganlıkta ve salt gereksiz olan harcamalarda "soylu ve cömertçe" olan şeyi kabul etmekten kendisini alamıyor. "Zengin bir adam, diyor, temel olarak gelirini eli açık olmak için harcadığında, gelirinin en büyük kısmını arkadaşlarıyla ve topluluğundaki kişilerle paylaştığı olur; ama eğer bahsettiğimiz kalıcı şeyleri almak için kullanırsa, bunu o halde çoğunlukla tamamıyla kendi şahsı için harcar ve karşılığını almaksızın kim olursa olsun kimseye bir şey vermez. Sonuç olarak, bu son harcama biçimi, uçuk, havai objelere yöneldiğinde, karakterde bayağılığın ve egoizmin belirtisi haline gelir çoğunlukla."

Şaşırtıcı olan, her şeye rağmen, psikolojinin Smith'in bu ekonomi ile ilgili yazılarında oynadığı zayıf roldür, ve *kolektif psikolojinin* tümüyle olmayışıdır.

Yine de, enter-zihinsel psikolojinin kaynağı ve temeli olan *sempatiyi* ilk inceleyen odur, Smith'tir.

Nasıl oluyor da insanların ekonomik ilişkilerini açıklamak için, duyumsallıkların karşılıklı dürtüleri, uyarmaları üzerine yaptığı incelikli açıklamaları kullanma gerekliliğini ne de uygunluğunu hiç hissetmedi?

Nasıl oluyor da, ahlaki duyguların oluşumu üzerindeki etkileri konusunda, *modaya* ve *geleneğe* küçük bir bölüm ayırırken,

harekete kapılmış bir şekilde, tamamen tersini yazardı. Her ne olursa olsun, bu pasaj, işçinin psikolojisinin Smith'ten bu yana, kayda değer bir biçimde yükseldiğini ve zenginleştiğini ortaya koymaya özgül bir belgedir.

bunların isteklerin ve ihtiyaçların, inançların ve beklentilerin oluşumu üzerindeki etkilerini araştırmak gibi bir düşünceye sahip olmadı hiç, ki bu her türlü üretimin ve zenginliklerin korunmasının şartıdır?

İlk tepkilerin gücünü düşünerek açıklayabiliriz bunu sadece. Fizyokratlar topluluğunda yapmıştı Smith ekonomik öğrenimini, zihin yapılarının *kıvrımlarını* hep muhafaza etmiştir Smith. Fakat neden kendileri de bilimin konusunu en maddi yönüyle göz önüne almışlardı? Sismondi cevap veriyor buna:

“Finans bilimlerinden doğdu ekonomi politik bilimi, diyor, düşüncelerin doğal seyrininkinin tersi bir sırayla. Filozoflar halkı mutlak iktidarın soygunlarına karşı korumak istiyorlardı; kendilerini dinletmek için prenslere adaletten ve de görevlerden değil de *çıkarlarından* bahsetmek gerektiğini hissetmişlerdi; ulusların zenginliklerin tabiatının ve nedenlerinin neler olduğunu onlara iyice göstermeye çalışıyorlardı, zenginliği onu yok etmeden paylaşmayı onlara öğretmek için.” İşte ekonomi politiğin, başlangıcından itibaren, böylesine pozitif bir renge bürünmesinin, ve taraf tutarak, psikolojik ve ahlaki düzenle ilgili tüm değerlendirmeleri bir kenarda bırakmasının nedenlerinden biri.

Fakat eğer ekonomi politikte, Adam Smith enter-psikolojik düşüncelerden neredeyse tamamıyla vazgeçebileceğine inandıysa, teolijik düşünceleri bunun yerini tuttuğu içindir bu da. Aydınlığa kavuşturulması iyi olacak bir noktadır bu.

Smith’in teizmi onu tüm tutkuları kutsal eserler olarak açıklamaya ve bunda adeta tanrısal arzular, ve gizli bir sanatın güzel oyunlarını görmeye sevk ediyordu.

Birçok kez, *ahlaki duygular üzerine* teorisinde, bayağı veya dengesiz, kaçık duyguların sosyal yararlılığını gösteriyor, veya gösterdiğine inanıyor.

Örneğin, başarıdan hoşlanmamızda mantıksız ve saçma olan şeyi gösterdikten sonra (“Eğer Cesar Pharsale savaşını kaybetseydi, kişiliği şu anda Catilina’nın kişiliğinin biraz altında gösterilirdi), ekliyor: “Ahlaki duygularımızdaki bu düzensizlikler yine de faydasız değildir, ve *Tanrı’nın insanın zayıflığı ve deli-*

liği konusundaki bilgeliğine hayran olabiliriz burada hâlâ. Başarı için olan hayranlığımız zenginlikler ve büyüklük için olan saygımızla aynı ilkelere sahiptir, ve toplumsal sınıfların farklılığını ve toplumun düzenini kurmak için de gereklidir.”

İnsana özgü olayların örtüsünün arkasında kutsal bir sanatçı ve insanların tüm çılgınlıklarının arkasında kutsal bir bilgelik görmeye bunca hazır olan bir insanın egoizmin kendisine, kendini sevmeye kutsal, fazlasıyla sosyal uyumu yaratmaya ve sağlamlaştırmaya özgü bir görevle kuşatılmış olarak bakmakta hiçbir sıkıntı çekmemesi gerektiğini anlıyoruz. Bu yüzden, bütün ekonomi politiği bu ilke üzerine kurduğunda ve *homo æconomicus* tam olarak çıkara indirgediğinde, her türlü duygu ve özveri dışında, Epikürcü ve materyalist bir anlayışın bir sonucu değildi ondaki, tam tersine dindarlığının ve tanrıya olan inancının doğal bir sonucuydu bu. Egoist insanın arkasında iyiliksever tanrı vardı, ve bu birincinin egoizminin savunması doğrusu ikincinin sonsuz iyiliğine düzyazı halinde yazılmış bir ilahiden başka bir şey değildi.

Fakat Smith’in takipçileri, yüzyılımızda, ateistlerdir. Birkaçını bunun dışında tutuyorum, *Ekonomik Uyumları* aynı tanrı anlayışı üzerine kurulu olan Bastiat’ı özellikle. Veya en azından, eğer tanrıya inanıyorlarsa da, spekülasyonları bu inancının hiçbir izini taşımıyor. Bu nedenle, ekonomi politiği arı insan egoizmi ve çıkar çatışması postulatı üzerine kurmaya devam ederek, tanrı düşüncesini ortadan kaldırdıktan sonra, farkına varmadan eskinin açık sağlamlığını yitiren sistemin çatısının anahtarını ortadan kaldırdılar. Veya, bu peyzajdaki anlaşılmasız hale gelmiş olan gökyüzünü ortadan kaldırdılar, veya bu fenerin artık hiçbir şeyi aydınlatmayan ve açıklamayan ışığını söndürdüler.

O halde, teorizm sosyal uyumlardan – ekonomik veya diğerleri - dıştalandığından, bu uyumların açıklaması ve etkeni olarak egoizmi de dıştalamak ve, genişletilmiş olan ekonomi politiği gerektiği gibi baştan sona yeniden ele almak için başka ilkelere, başka güçlere başvurmak gerekiyor.

Her şeye rağmen, Smith’in ve XVIII. Yüzyıldaki çağdaşlarının

çalışmalarını gözden geçirirsek, şurada burada kimi psikolojik gözlemlerde bulunmak zor değildir, fakat çoğunluğu oldukça yapaydır. Rousseau'dan beri tüm yazarların kalemlerinin ucunda duygusallık, hassasiyet ve fazilet kelimelerinin olduğu bir dönemde ekonomistlerin kendilerinin de kimi zaman yazılarına duygusal bir renk vermemeleri mümkün değildi. Örneğin, Melon, bahçelerin zenginliğinin yararlılığı konusunda şöyle diyor: "Bu delice harcamalara neden kızılır ki? Bu para bir sandıkta saklandığında toplum için ölü olurdu. Bahçıvan alıyor bu parayı, yeniden heyecan kazanan çalışmasıyla hak ediyor bunu; hemen hemen çıplak olan çocukları bununla giyiniyorlar, bol ekmek yiyorlar, kendilerine daha iyi bakıyor ve *büyük bir umutla çalışıyorlar.*" Bu konuda Fourier'nin habercisi olan Melon, güzel, gönül çekici çalışmayı –özellikle her iki cinsiyetin işbirliğiyle bu hale getirilen– hayal ediyor çoktan. "Erkekler ve kadınlar bir kanalın veya büyük bir yolun yapımında birlikte çalıştıklarında, çalışma daha canlı ve daha kolay olacaktır." Kadınli erkekli *karma çalışma yeri* yani sonuç olarak, başka yerlerde *karma okullar* olduğu gibi, falanster¹ kokuyor bu çoktan.

Ancak, yüzyılımızın başlangıcından itibaren, Adam Smith'in direkt takipçilerinde, ekonomi politik dağılma halinde içerdiği azıcık psikolojiden de – duygusal veya moral - giderek arınır olmuştur uzun süre, daha soğuk bir havaya, daha geometrik bir fizyonomiye bürünmek üzere. Yanlış bir şekilde ayıklanma sanılan bu tür bir kristalleşme, özellikle J.-B. Say'ın ve Garnier'in² yazılarında göze çarpar. Ekonomi politiğin skolastik bedeninin içerisine, bir an için tartışılmaz olduğuna inanılan klasik ekonominin dogmatizmi yerleşti bu durumda.

Bununla birlikte, baş kaldıranların, sapkınlığa düşenlerin ho-murdanmalarının bedeninin etrafında yükselmesine engel ola-

¹ Fourier toplumculuğunda emekçilerin ortaklığı, emekçilerin ortak yaşadıkları yer. (Çev.)

² Bu ekonomistlerin katılığına dikkat ediniz, doğal insanlık dışılıkla değil de sistemlerinin mantığıyla. "Açık konuşmak gerekirse, diyor J.-B. Say, toplum üyelerine hiçbir yardım, hiçbir geçim aracı borçlu değildir."

madı; bunların hepsini sıralayacak değilim. Tek bir söz sadece.

Fourier psikolojiyi ekonomik sorunların çözümünde geniş bir şekilde uygulayan ilk kişidir. Bu büyük sorunların cevabını isteklerin, sonsuz ihtiyaçlarının incelenmesinde aradı. Kötü olan şu ki oldukça özgün olan psikolojisi en eksiklerinden biriydi ve gecikmişti. Arı bir şekilde bireysel ve zevk üzerine kurulu olan bu psikoloji, geçen yüzyılın psikolojisiydi, Maine de Biran'ın bunu istemli çaba teorisiyle çoktan baştan sona yeniden gözden geçirdiği ve yenilediği dönemde bizimkisi açısından gecikmiş olan bir psikoloji. Zaten Fourier bir ütopisttir her şeyden önce, kimi zaman çocuksu kimi zaman akıllı başında güzel hayaller kurmada en ustalarından, en üretkenlerinden bir düşçüdür, bir ekonomist değil. Burada sadece hatırlamak için bahsediyorum ondan.

Genelde, kimi açılardan, ekonomi doktrinlerinin ezeli düşmanları ama kardeş düşmanları olan sosyalist doktrinleri, az çok bilinçsiz ama salt objektif olan ekonominin eksikliklerine ve hatalarına, bilimin üstatlarınca fazlasıyla kurban edilen sübjektif yönü yeniden katarak çareler bulmak için durmaksızın yenilenen bir çaba olarak değerlendirebiliriz. Onlardan önce, şikayetlerinin veya düşüncelerinin habercisi olan Sismondi, makineler tarafından işsiz bırakılan işçilerin acıları üzerine dikkat çekmişti, filozoftan çok bir insansever olarak, doğrudur, iş değişikliklerinin işçinin ruhunda yarattığı yankılar üzerinde belagatlı bir şekilde ısrar ederek. Bazen, ilkel ve basit kalmış olan zanaatlara ve tarım işlerine özgü güzelliği övüş biçimiyle Ruskin'i çağırıştırıyor. Fakat çoğunlukla, her şeyden önce "insanların mutluluğuyla" meşgul olan bir ahlakçı olarak konuşur. Ona göre ekonomi politik "iyilikseverlik teorisinden" başka bir şey olmamalıdır. Bu tanımlamanın – siyasete, dine ve hukuka da uygulanabilir - en küçük kusuru oldukça muğlak olmasıdır.

Sosyalist ekoller, günümüzün Alman ekolleri gibi 1848'in Fransız ekolleri, ekonomi politiğin buzlarını çözdüler ve coşkulu hale getirdiler; ve bu noktada ekonomi politiğin içerisine temel kavramlarda hiçbir değişiklik yapmayan psikolojik yeni bir öge

kattılar. Yalnız, bu doktrinlerin esin verici coşkusu sık sık değişti; ve kendisini oluşturan bağışlayıcılık ve kin bileşiminde, ikisinin orantısı tersine döndü; Fransa'da kinci olmaktan çok bağışlayıcı iken Almanya'da bağışlayıcı olmaktan çok kinci hale geldi. Leroux'yu ve yahut Proudhon'u Karl Marx ile karşılaştırdım. Bu yoğun duyguların etkisiyle, ekonomi teorileri renklendi ve canlandılar, fakat aslında, sahte bir fizik kuralları görünümüne sahip olan katı formüllerin *objektifliğine*, geometrik tüm-dengeliye yönelik eski iddiayı korumuş ve hatta vurgulamışlardı. En yüksek seviyede bireyci bir karakterde olan bu soyutlamalar arasında Karl Marx'ın şu pasajı gibi pasajlara rastlamak pek nadir bir şeydir, ki Marx bu sefer, enter-psikolojiden bahsediyor geçerken. "Nasıl ki, diyor (s.141), süvari sınıfından bir süvari birliğinin saldırı gücü veya piyade sınıfından bir alayın direnme gücü, süvarilerin veya piyade erlerinin her biri tarafından tek tek harcanan bireysel güçlerin toplamından temel olarak farklıysa, aynı şekilde tek tek işçilerin mekanik güçlerinin toplamı bu işçiler bütünlüklü aynı bir işte birlikte ve aynı zamanda çalışmaya başlar başlamaz gelişen mekanik güçten farklıdır. Çok sayıda gücün ortak bir güç halinde birleşmesinden doğan yeni güç bir yana, *sosyal temas bireysel çalışma kapasitesini yükselten diri zihinlerin bir yarışını ve uyarılışını, tahrikini meydana getirir.*" Çalışmanın uzmanlaşması düşüncesinin yanında değerini bulan bir düşünce, ki birincisinin sonuçları çoğunlukla abartılmıştır. Büyük atölyeler sadece çalışma çok farklılaştığı için büyük üreticiler haline gelmemişlerdir, işçiler birlikte çalıştığı içindir de bu.

Sosyalist ekollerin dışında, Carey'in, Stuart Mill'in, Bastiat'nın Courcelle-Seneuil'ün ve de başkalarının yazıları arasında, ekonomi politik açısından ilginç olan düşünceleri aktaracağım. Stuart Mill fiyatların saptanmasında geleneğin etkisini açığa çıkarmıştır, ve bir yerde üretici çalışma için yegane amaç olarak sunulan doların peşinden koşulmasına karşı çıkar.

Cournot'yu psikolog ekonomistler arasında anabilmeyi istedim, ama kabul etmek zorundayım ki çabasının tersine ekono-

mik olguları Léon Walras tarafından sınıra vardırılmış olan matematiksel görünüşleri altında göz önüne almayı hedeflemiştir. *Tersine* diyorum çünkü Cournot *matematiği* ekonomi bilimine bu bilimi her türlü sübjektif öğeden arındırmaksızın uygulayamayacağına inanmıştı yanlış bir biçimde. Fakat, bilincin olgularında da miktarın ve ölçünün doğrulanabilir bir yönün olduğunu, inancın ve isteğin derecelere, pozitif ve negatif seviyelerin ikili bir ölçeği, olumlama ve olumsuzlama, istek ve antipati, sevgi ve nefret gibi derecelere sahip olduğunu inceleme zahmetine girseydi, iyi bir istatistik yapmanın, yani sosyal aritmetiğin tek yolunun istatikçinin sayımlarını, temelde inançlara ve isteklere, düşüncelere ve ihtiyaçlara, inanç eylemlerine ve istenç eylemlerine, yargılara ve kararlara dayanan dış olgulara, diyelim, yöneltmek olduğunu görürdü belki de. Bunu göstermeye çalıştım başka bir yerde¹.

Ekonomi bilimini *matematikleştirme* eğilimi ve onu *psikolojikleştirme* eğilimi, ki bağdaşmaz olmaktan uzaktırlar, bizim gözümüzde karşılıklı bir desteğe uygun olmalıdır o halde. Reforme edilmiş ve daha iyi kavranmış olan istatistikte, enterpsikolojik bir zihinle tamamen dolmuş istatistikte, görünüşte birbirinden ayrı olan bu iki yönelimin uzlaştırılmasının mümkün ve hatta kolay olduğunu görüyorum.

Bir on beş yıldan beridir, Almanya'da ve Avusturya'da, ekonomik psikoloji adını taşıyan ekoller ortaya çıkmıştır: Schmoller, Wagner, Menger bu ekollerin başındaki kişilerdirler. Almanya hakkındaki bilgisizliğimin bana bunların bilgiç çalışmalarını takip etme olanağını vermemiş olmasına üzülüyorum.

Yine de, seçmeler veya özetler sayesinde bildiğim şeyler psikolojinin ekonomi politiğe uygulandığını anlayış biçimlerinin benimkine benzer olmaktan uzak olduğuna inanmamı sağlıyor. Bana öyle geliyor ki enter-psikolojiyi hesaba katmıyorlar, Schmoller'ı bunun dışında tutarsak. *İnanca* değil ama *isteğe* dikkate değer bir rol veriyorlar. İnançların, düşüncelerin, yargı-

¹ *Taklidin Yasaları*, "Arkeoloji ve istatistik" başlıklı bölüm.

ların incelenmesinde kendini payını ortaya koyma gerekliliğini, bildiğim kadarıyla, sadece, ilkeleri içerisinde – çok enteresan ve yeni eğilimlerle fazlasıyla dolu– bana bunu gösterme onurunu veren sayın Gide tarafından kabul edilmiştir açık bir şekilde. Adı geçen yazarların isteğin *nicel* karakterini ve bir bireyden diğerine yapı benzerliğini göz önünde bulundurmuş olduklarını da sanmıyorum, ki bu sonuncusu kitlelerin isteklerine artan veya azalan ve istatistiğin direkt olarak ölçebildiği nicelikler olarak ele alma olanağı veren tek şeydir. Sayın Bouglé'ye göre, Wagner istatistiğin “tinsel, ölçülmez” psikolojik faktörlerine uygulanamayacağını sanıyor¹.

¹ Fakat düşüncelerinden daha uzun bahsetmek için bu ekonomistleri pek az tanıyorum. Açıklayacağım düşünceler, ilk defa Felsefe Dergisinde Ekim 1881'de –yani geçmiş bir dönemde, bahsettiğim yabancı ekollerin bu dönemde ortaya çıktıklarını sanıyorum, fakat pek önemli değildir– *Ekonomi Politik Olarak Psikoloji* başlığı altında özet olarak ortaya konmuş tohumların gelişmiş halidirler. Eğer burada açıklanan teoriler ile Avusturyalı veya Alman ekollerin teorileri arasında çakışmalar varsa, bu uyuma çok sevinirim, ki daha doğal olurdu bu.

BİRİNCİ KİTAP

EKONOMİK TEKRAR

BÖLÜM 1

KONUNUN BÖLÜŞÜMÜ

Şimdi ekonomik psikolojinin geniş alanına bildiğimiz üçlü bakış açısıyla girmek söz konusu olabilir, konumuzun bütün kısımlarını üç ayrı temel madde altında sıralayarak, tekrar, karşıtlık ve adaptasyon.

Bundan ne anlamak gerekiyor? Zenginliklerin yeniden üretimidir bu sadece? Bunu gerçekten isterim, fakat bu yeniden üretimin nedenlerinin tam bir analizini yapma koşuluyla. *Toprağı, sermayeyi ve çalışmayı* ayırdetmek çok fazla aydınlatmaz bizi. Eğer bu şeylerin temeline inersek, bunların da farklı yapılarda tekrarlamalar halinde çözümlendiklerini görürüz. *Toprak*, eğer bu birbirleri üzerinde, birbirleri aracılığıyla etkili olan ve ısı, ışık, elektrik, kimyasal bileşimler ve kimyasal maddeler olan kısmı hava veya molekül titreşimlerinin yayılan tekrarlamalarına dayanan, - yetiştirme bitkiler ve evcil hayvanlar olan diğerleri aynı organik tipe veya bahçıvanların ve yetiştiricilerin zanaatıyla yaratılmış yeni bir ırka uygun nesillerin aynı derecede yayılan ve büyüyen tekrarlamalarına dayanan fiziko-kimyasal ve canlı güçlerin toplamı değilse nedir? -*Çalışma*, öğrenilmiş, çıraklıkla,

modellerle öğretilmiş olan ve kendileri de durmaksızın yayılmaya yönelik olan belli bir eylemler serisini sürekli olarak tekrarlamaya mahkum olan insan etkinliklerinin bir bütünü değilse nedir?— Ve sermayenin kendisi, bana göre sahip olduğu temel şey açısından, belli bir verili olan fakat kullanan kişi tarafından biliniyor olarak, yani keşfedenden kendisine giderek daha genelleşmiş ve basitleşmiş bir entelektüel tekrarlamaya ile aktarılmış olarak değerlendirilen buluşlar topluluğu değilse nedir? Ve sermayenin, bunun ötesinde, sağlanan kavramlara göre, biriktirilmiş, bir kenara konmuş eski zenginliğin belli bir kısmı anlamına geldiği söylenirse, tekrarlanmış ve yığılmış bir biriktirme değilse nedir bu?

Ancak bu yeterli değildir. Zenginliklerin yeniden üretilmesi, her şeyden önce, tüketim isteklerinin ve bu isteklere bağlı özel inançların psikolojik yeniden üretimini gerektirir, ki yeniden üretilmiş bir madde bu istekler olmaksızın bir zenginlik olamaz artık.

Sonuç olarak, görüyoruz ki, zenginliklerin gerçek derin nedenlerine kadar bu şekilde analiz edilen yeniden üretiminde, evrensel tekrarın üç büyük şekli, dalgalanma, üreme, taklit, aynı anda ortaya konuluyor. Endüstriyel aktivite olgusunda çeşitli bileşimlerinin sonuçlarını öngörebilmek için bunların yasalarını bilmek önemlidir o halde. Fakat olguların ve yasaların bu üç kategorisinin bizi çok farklı şekillerde meşgul etmesinin bir nedeni var; üçüncüye oranla ilk ikisi sadece.

Buradaki hata farkında olmadan tekrarın bu farklı yapılarını birbirine karıştırma ve *tekrar edilen birimleri* yanlış seçmedir. Le Play'in ekolünde tekrarın önemi anlaşılmıştı, monografi¹ metotları kapalı bir şekilde bunun üzerine kurulu olduğu için. Bu metot bir toplum hakkında sadece kısımlarının birkaçını yakından inceleyerek tam bir fikir sahibi olunabileceğini düşünmeye dayanıyor, ama çok sayıda örnek halinde yeniden üretilmiş tipik kısımlarından birkaçını, iki veya üç aile tipini örneğin, öyle ki,

¹ Tek yazı, bilim konularından birinin özel bir konusu. (Çev.)

bunların derinleşmiş bilgisi bütünün bilgisini içeriyor. Bu çok doğru; ancak, Le Play ve öğrencileri bunu gördülerse de, aileyi veya çalışma yeri de dahil tüm diğer sosyal grupları sosyal olgular konusunda daha düzenli bir şekilde tekrarlanan şeyler olarak değerlendirmekle, ve, gereken dikkati göstermeksizin tekrarlamalarını zaten gördükleri ilk birimleri araştırmak için olayların detaylarına daha fazla girmemekle yanılığa düştüler.

Monografileri birçok tekrarın işleyişini gerektiriyor, çünkü bunlar benzer birçok şeyin varlığından ileri geliyorlar, fakat eğer bu temel fonksiyonları ortaya koyuyorlarsa da bunları açıklamıyorlar. Bununla birlikte, neden ve nasıl oluştu bu benzerlikler? Niçin falan bir dönemde –her zaman değil– falan sınıftan ailelerin toplam olarak değil de ortalama olarak falan bir bölgede üç ya da iki yerine dört çocuğu var?

Bütçenin farklı bölümlerinin oranı burada aşağı yukarı niçin aynı, yani farklı ihtiyaçlar, giyinme, barınma, ev eşyaları, eğlence, kitap, vs., ihtiyaçları neden aynı orantılı yoğunluğa erişiyorlar? Ve neden, bir dönemden diğerine, bu aynı ailelerin doğum oranının arttığını veya azaldığını; bütçelerinin giyime veya eğlenceye ayrılmış bölümünün azaldığını veya çoğunlukla arttığını görüyoruz?

Monografi metotlarından bu sorulara bir cevap beklememek gerekir: monografistler bu olguları görüyorlar, ama bunları açıklamıyorlar¹, ve bunları ortaya koymaya çalışırken sık sık birbirine karıştırıyorlar.

Bu son eleştiri atölye monografisine yöneltilemez. Aile monografisi kalıtımın ve taklidin, doğal nedenlerin ve bütününü tek bir örnek üzerinden değerlendirdiğimiz ailelerin benzerliğini açıklayabilen tek şey olan sosyal nedenlerin birleşik işleyişini içerir; atölye (çalışma yeri) monografisi taklidin işleyişinden başka bir şey öne sürmez. Önceleri karmakarışık bir şekilde sunulan iki

¹ Eğer bunları açıklıyorlarsa, sayın Cheysson'dan sonra metodu benzersiz bir şekilde yetkinleştiren sayın du Marousem'de sık sık olduğu gibi, metoda başlangıçta kendisine yabancı olan kavramlar ve saplantılı şeyler eklemekle olmuştur bu.

öğeyi birbirinden bu şekilde ayırarak, gerçek bir ilerlemeyi hayata geçirir.

Fakat, bu son monografi türünden doğan gözlemler ne kadar önemli olurlarsa olsunlar, açıklama değildirler bunlar, ve atölyenin veya ailenin hayatının, genelde sosyal hayatın ince ayrıntılarına inmek gerekir gerçekten nitelikli olguları, gerçekten açık ve olağanüstü bir şekilde çoğalmış olan, bir kere formüle edildiklerinde sosyal gruplar, aileler, atölyeler, şehirler, uluslar arasındaki daha kapalı benzerlikleri açıklama olanağı verecek olan yasaların anlaşılmasına olanak verdikleri yer olan eylem ve düşünce tekrarlamalarını keşfetmek için. Çağdan çağa, ülkeden ülkeye değişen, kırsal dönemde, tarımsal dönemde, endüstri döneminde aynı olmayan, Avrupa'da, Çin'de, Fransa'da ve İngiltere'de aynı olmayan ekonomik olguların değişkenliği arasında, taklidin yasaları değişmez, ve ekonomik ilkeler doğrulandıkları ölçüde bunlara dayanırlar. Her zaman ve her yerde, benzer eski araçlara, yöntemlere, ürünlere göre daha faydalı olarak değerlendirilen yeni bir araç, yeni bir yöntem, yeni bir ürün yayımları çoğalmayla yayılır veya yayılmaya yönelir, ve yayılışı da onun için büyük yararlılığının garantisidir. Her yerde ve her zaman, eski veya modern yüzlerce veya binlerce rakip örnek arasında daha iyi bir tanesini seçtiren bu yargı, zihinlere çoktan yerleşmiş düşünceler oranında, yaşam biçimleri içerisine çoktan iyice yerleşmiş ihtiyaçlar oranında, vaktiyle burada benzer bir biçimde oluşmuş bu düşünceler ve ihtiyaçlar oranında belirtilir. Ve bu seçimin tespitinde, özde bulunan düşünceler dışa bağlı etkilerle yarışır. Oysa, bu sonuncularla ilgili olarak, her yerde ve her zaman başkentin örnekleri eyaletlerde, veya şehirlerin örnekleri genelde köylerde¹, ya da yüksek sınıfların örnekleri üst sınıflarda, *vice versâ* karşılıklı olmaktan çok daha bulaşkandır.

¹ İtalya'da (*Rivista italiana di sociologia*, sayın Coletti'nin bir makalesi), örneğin, kent asıllı göçmenlerin kırsal kökenli göçmenleri öncellediği ve sürüklediği görülmüştür. Sayın Coletti göç etme eğiliminin gerçek bir *salgın psikozla* yayıldığına dikkat ediyor, ki bunun *Inchiesta agrarisasi*, diyor, "gerçekten karakteristik olan bölümler" çiziyor. – Göç teşebbüsünün tek bireylerden çıktığı ve göçmen ailelerin takip ettikleri de gözlemlenmiştir...

Her zaman ve her yerde, bu şekle yayıldıktan sonra, en büyük başarıyı yakalamış olan yenilikler gelenekler halinde kökleşmeye yönelir, ki bu sonuncular, kendi sıraları geldiğinde, yeni usuller bunların yerine geçer.¹

Üstün olanın aşağı olan tarafından taklidi yasasına – kendisini bu şekilde değerlendiren aşağı olan tarafından bu şekilde değerlendirilen üstünün, haklı veya haksız, bilerek veya bilmeyecek –büyük bir ekonomik öneme sahip bir olgu bağlanır, uluslararası ticaret. Her yerde ve her zaman – tarihöncesi çağlarda bile, buna inanalım kabileler arasında, yakın uluslar arasında, hayran olunan, arzulanan, etrafına ses veren, ön ayak olan bir kabile, bir site, bir ulus vardır. Onu her şeyiyle kopya etme eğilimi öylesine güçlüdür ki, geleneğin engellerine ve çoğu kez yasaların engellerine rağmen, milletten millete, ilkel toplumdan ilkel topluma değişimlerle gün ışığına çıkar.² Yasa koyucular bunu olabildiğince engellemeye boşuna çalıştılar, gümrük en-

¹ Bir yenilik üretildiğinde, başlangıçta, yararlılığı oranındadır ki onu benimseyen ilk kişiler tarafından kabul edilir. Fakat yavaş yavaş yayılır, giderek daha az, yararlılığı nedeniyle bu: giderek daha fazla yayılır, bu da taklit nedeniyle. Ve bu yeniliği iyi karşılayanların çoğunluğunun, eğer başkalarının bunu kabul ettiklerini bilmemiş olsalardı, bunu geri çevirecekleri de yansımazdır, bunun kabul edilmesinin avantajlarını çok iyi bir şekilde anlamış olsalar bile o zaman. O halde burada, taklit-moda olayında her yerde olduğu gibi, taklidin kendi gücü geleneğin engellerini kaldırmaya dayanır. Ve, taklit-gelenek olgusunda, taklidin öz gücü aklın gücüne üstün gelmesine dayanır, akıldışı olduğunu kabul etmekle birlikte geleneğe boyun eğdiğimiz her seferinde.

Böylelikle, her iki durumda, taklide bağlı özel bir güç, kimi zaman çatışan, kimi zaman davranışlarımızı düzenlemek için akıl ve çıkar ile birlikte giden çağdaşları olsun, eskileri olsun belli bir *taklit etme isteği* vardır.

² Antik Firavunlar uygarlığından Sudan'ın (komutan Dubois'nın V. *Tombouctou'su*) ve hatta Cogo'nun zencilerine kadar, yayılmanın belirgin izlerine rastlanmıştır yeniden. – Geri kalmış ülkelerin aşağı sınıflarında geleneksel başlıklar, yerel gelenekler gözlemlediğimiz her yerde, ki bunların yerli oldukları yanılışına düşülür hep, araştırınız, falan başlığın birkaç asır öncesinde falan kraliyet avlusunda kullanılan bir tarzdan doğmuş olduğunu göreceksiniz, veya falan elbise kesim biçiminin aynı derecede prenslere yaraşır bir kökeninin olduğunu göreceksiniz.

gelleriyle, itina ile muhafaza edilen ulusal ve yerel para birimleriyle, çok çeşitli ağırlık ve ölçü sistemleriyle, böyle engeller bastırmaya, engellemeye çalıştıkları hareketin gücünü, yani insanların her dönemde ve her ülkede yabancı olanı veya daha çok *bir* yabancıyı kendilerine model olarak alma ve onunla ticaret etme eğilimini açığa vurmaktan başka bir şeye yaramazlar. Egzotik ürünler veya daha çok belli bir türde egzotik şey için olan bu hayranlık, en barbar toplumlar arasında işe yaramıştır; ve bu büyük ekonomik bir öneme sahip olan bir olayı anlamaya, dışarıdan getirilen yeni tüketim mallarının bir ülkede karşılık düşen ürünlere göre neden daha hızlı yayıldıklarını öğrenmeye yardımcı olur. Eğer, yabancı ürünler modası bu şekilde yayıldıkça, yerli sanayiciler hemen bunları üretmeye koyulmazlarsa, yetenek yokluğundan değildir bu her zaman, üretilen maddeyi aratan şeyin onun egzotik karakteri olduğunu iyi bildikleri içindir bu. Daha sonra, egzotik olanın çekiciliği tükenmeye başladığında, yabancı maddenin ulusal olan benzerlerini yapma zamanı gelir.

Fakat taklidin gücü özellikle aynı yerde yaşayan insanların doğal ilişkileri üzerinde etkili olur, ve, eğer birinci derecedeki bu faktörü göz önünde bulundurmazsak, farklı sosyal sınıfların *yaşayış biçiminin* kademeli yükselişi gibi en belirgin ve en temel olguları açıklayamayız. Ünlü *sarsılmaz yasanın* karşısın, sayın Paul Leroy-Beaulieu, diğer argümanlar arasından, şunu koyuyor: işçinin yaşam seviyesi, büyük olduğu düşünülen ihtiyaçlarının bütünü, sürekli olarak değişir, ve gerçekten de, uygarlığın seyri boyunca sürekli olarak yükselir. “Oysa ki, diyor, bu yaşam seviyesi nasıl yükselebilirdi eğer ücretlerin yükselmesi bunu öncelemeseydi? *Doğal ücret* ve *sarsılmaz yasa* doktrininde yaşam seviyesinin bu yükselişi anlaşılır bir şey değildir. Açıktır ki, *işçinin olanaklarıdır onun yaşama biçimini belirleyen, ama olanaklarını belirleyen yaşama biçimi değildir.*” Açıklama kusursuz bir şekilde doğru olabilirdi ve yazarı tamamen haklı olabilirdi eğer burada ücretin kendiliğinden arttığına ve yaşam seviyesinin yükselişini açıklayan şeyin bu kendiliğinden yükseliş olduğuna inanıyor gibi görünmeseydi. İşte böyle olup bitiyor her şey gerçekten de. Bin tanesinin içinde bir işçi diğerlerine göre biraz

daha fazla kazanıyor, uygun şartlar veya üstün yeteneği sayesinde, ve kimi zevklere kavuşuyor hemen, kahve, sigara, vs. Bu öncüye gelince, yazarımızın açıklaması bu konuda işe yarıyor. Fakat diğer 999 işçi, ücretlerinin yetersizliğine rağmen, onun gibi yaşamak *istiyorlar*, kendilerine onu örnek almak istiyorlar, ve bu kararlı, genel istek –eşitlikçi taklitle genel hale gelmiştir– patronun direnişini yenmekle son bulur.

Birçok grev, birçok sendika bu türden bir hareketten doğar.

Fakat grevsiz, sendikasız bile, işçilerin genel hoşnutsuzluğu, içlerinde filizlenen, içlerinden biri tarafından ekilen yeni ihtiyaçların sonucu olarak, girişimcinin çıkarının kendisin karşı boşuna mücadele ettiği karşı konulmaz bir güç olur zamanla.

- Bunlar ifade edildikten sonra, ekonomik tekrarı incelediği zenginliklerin yeniden üretiminin nedenlerine göre bölmek uygun olur.

Ekonomik tekrar o halde ilkin:

1. Kimi zenginliklerin objesi olduğu isteklerin ve bu zenginliklerin bu istekleri tatmin yeteneğine yöneltilmiş değerlendirmelerin yeniden üretimi ile;
2. Bu zenginliklerin ürünleri oldukları çalışmanın yeniden üretimi ile ilgilidir.

Bunlar iki temel bölümdür; açalım bunları: birincisini *isteğin ekonomik rolü* üzerine, *inancın ekonomik rolü* üzerine, *ihtiyaçlar* üzerine üç bölüm halinde, ikincisini *çalışma* üzerine bir bölüm halinde.

Fakat zenginliğin parasal göstergelerinin uygar yaşam içerisinde kazandığı büyük önemden dolayı, ayrı olarak ele almak önem taşır:

3. İletimle, madeni veya kağıt paranın dolaşımı ile ilgili olan her şey. Buradan biri *para* diğeri *sermaye* üzerine olmak üzere iki bölüm çıkar.

Genel ve giriş için bir gözlem. İhtiyaçlar için olsun, çalışma için olsun, *yeniden üretim* oldukça farklı iki şey ifade eder, ki bunlar asla birbirine karıştırılmamalı, bunları karmaşık bir şe-

kilde açıklama özgürlüğümüze rağmen, bunu sık sık yapıyoruz: bir taraftan bunların bireyden bireye olan yayılmaları, ki buradan endüstrinin alan olarak büyümesi çıkar sonuç olarak; diğer taraftan, periyodik *dönüşümleri*, bireylerde alışkanlık veya halklarda gelenek diye adlandırdığımız bu kendinin taklidiyle. – Paraya gelince, bu ayrım giderek daha geniş bir alana yayılan *dağılımında* kendisini gösteriyor, ve tam tabiriyle *dolaşımı*, çıktığı ellere geri dönüşüyle oluyor, Karl Marx'ın fazlasıyla meşgul olduğu parasal dönüşümdür bu.

BÖLÜM II

İSTEĞİN EKONOMİK ROLÜ

I

Ekonomi politik *Sosyal Erekbilimin* veya toplumlara uygulanan *Çalışma Mantığının* bir kolundan başka bir şey değildir. *Sosyal Mantık* ile birlikte hemen hemen bütün sosyolojiyi (sadece estetik dışarıda kalarak) oluşturan bu genel bilim sosyal araçların sosyal amaçlara olan genel bağıntısını inceler, ve, bir sanat olarak göz önünde bulundurulduğunda, zamana ve yere göre en iyi amaçlara en iyi adapte edilmiş araçları önerir. Kendisini oluşturan özel bilimlerin her birinde, Politikada, Hukukta, Ekonomi Politikte, meşgul olduğu insan isteklerinin karakterlerini belirlemekle ve bu isteklerin doğuşunu, bunların yayılmalarını veya daralmalarını, büyümelerini veya azalmalarını sağlayan nedenleri, kendi aralarında sürdürdükleri mücadeleleri ve girdikleri yarışları incelemekle başlamalıdır. Bu bilimlerin her biri insan isteklerinin bütününe bildiğimiz üç görünüm altında kapsar; fakat her birinin çok eşitsiz olan oranlarıyla farklılaşırlar. Ahlak ve hukuk bilimi isteklerin karşıtılarıyla çok daha özel bir şekilde ilgilidirler, ister ahlak olsun bireyin kalbinde, ister sosyal grupta adalet olsun, ve, çatışmalarını ortadan kaldıracak bir şekilde, bunları birlikte var etmek için çalışırlar, ister içte, vicdanda olsun, ister bunların dış belirtileri şeklinde olsun, biri bunları *hak* adı altında sınırlandırarak, çıkarların sınırınıdır bu, diğeri kimi istekleri *ödev* adı altında kimi diğerlerine feda ederek yapar bunu. Siyaset ve Ekonomi Politik aynı insan isteklerini incelerler, fakat daha az pasif, daha fazla aktif bir açıdan, muh-

temel adaptasyonları açısından özellikle. Bu bilimlerin kaygısı isteklerin sınırlandırılması sorununu çözmek değildir, fakat onları birbirleriyle bağdaştırmaktır, biri, siyaset, ortak bir çalışma amacıyla (toprakların savunulması, dış fetihler, sosyal bir yasanın oylanması, vs.), diğeri, Ekonomi Politik, çok sayıdaki etkinliğe karşılıklı katılım halinde bağdaştırmaya çalışırlar.

Daha konforlu bir ikamet yerine sahip olma isteğini alalım örnek olarak. Ahlaki bakış açısıyla ele alındığında, bu istek aynı bireydeki kalabalık bir aileye sahip olma, büyük harcamalarla çocuklar yetiştirme ve eğitime, kızlarına çeyizler verme, vs. isteğiyle mücadele halinde sunar kendisini. Hukuki bakış açısıyla, bu daha konforlu bir ikamet isteği, kiracıda, mal sahibinin onarımlar yapmama isteğiyle, döşemecinin ve araç gereç sağlayan diğerlerinin mallarının fiyatını yükseltme isteğiyle çatışma halinde ortaya çıkar; kira, alış ve satış sözleşmeleriyle ilgili her şey bunun sonucunda ortaya çıkar. Siyasal açıdan, aynı istek kira bedeli üzerinden vergi alınmasına neden olur, ve bu nedenle, benzer bir şekilde empoze edilen tüm diğer isteklerle birlikte, devlet bütçesinin ödeme hizmeti verdiği idari veya askeri girişimleri gerçekleştirmeye yardımcı olur. Nihayetinde, ekonomi açısından, bu istek, mimarların içini okşayan yapılaşma isteğinin, marangoza canlılık veren güzel mobilyalar yapma isteğinin, vs., tatminini sağlar, ve, karşılıklı olarak, marangozların veya mimarların isteği kiracının isteğini tatmin eder.

Bütün diğer istekler için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Politikanın ve Ekonomi Politikğin farkı bu şekilde anlaşıldığında, mümkün olduğunca açıktır.

Biri bir milletin veya bir partinin isteklerinin aynı bir çalışmadaki en güçlü *işbirliğinin* yollarını araştırır; diğeri, onların en geniş ve en *karşılıklı kullanımlarının* yollarını araştırır; adaptasyonlarını anlamanın çok farklı iki biçimi. Ve eğer isteklerin karşılıkları da kaygılandırırsa onları, ikisi de bu rekabetin veya isteklerin bu düşmanlığının, endüstriyel rekabet ile veya partilerin antagonizmiyle, uyumlarının gelişimine hizmet etmesini sağlamaya çalışırlar.

Sosyal Erekbilimin aralarından çıktığı bu bilimler, görülüyor ki, açık farklarına rağmen, barbarlar ülkelerin *seyrine* benzeyen, sınırları iyi belirtilmemiş alanlar arz ediyorlar. Hepsinin temel olarak, bir bütün halinde düşünülen insan isteklerine sahip olduklarını gözden kaybetmemek gerekir. O halde şimdi bu istekleri bir bütün halinde incelemek durumundayız, ama, faklı amaçlarını tatmin etmek için yardımlaşabilecekleri, ve benzer tatminlerin bir maksimumunu gerçekleştirebilecekleri veya gerçekleştirmeye yönelebilecekleri yönlerle ilgilenerek özellikle.

Bu bakımdan, ilkin benzerliklerini ve farklılıklarını olduğu gibi isteklerin yoğunluk derecesini ayırt etmek gerekir. Belli bir yoğunluk derecesini geçtiklerinde, aşırı fazla veya aşırı az bir şekilde, istekler birbirleri için faydasız hale gelirler. Ancak ancak hissedilebilecek kadar zayıf bir istek çalışmaya teşvik etmez. Diğer taraftan, açlıktan veya susuzluktan ölmek üzere insanlar, ulaşabildikleri ilk içeceğe veya yiyeceğe saldırırlar, ve bir kadının çalışkan birini tembel hale getiren tutkusu gibisi yoktur. Çalışkan bir birey veya çalışkan bir halk, çok az sayıda çok güçlü isteklerle değil de, zira bu durumda soygunculuk, haydutluk yaparak yaşar, fakat görece daha çok ve ılımlı isteklerle canlanmış, harekete geçmiş olandır. İstekler çoğalarak ılımlı hale gelirler; işte yeni ihtiyaçların yayılışının bir ülkede hem barışa hem sosyal etkinliğe katkıda bulunmasının nedeni, çünkü eski ihtiyaçları yeni ihtiyaçlar yararına dindirerek, bastırarak, birbirleri için daha kolay bir şekilde yararlı hale getirir.

Bu demektir ki isteklerin çeşitliliğindeki ilerleme karşılıklı yardımlaşmalarındaki ilerleme ile birlikte gider. Fakat, sosyal temas halindeki isteklerin benzersiz hale geldikleri oranda karşılıklı kullanımlarının arttığına inanmak bir hata olurdu, buna dikkat edelim. Her biri tamamen istisnai, dünyadaki tek bir örnekten alınmış zevklere sahip olan bireyleri bir araya getiriniz; aralarında benzerlik kurmanız boşuna olacaktır, birbirlerini hiç anlamadıklarından, birbirlerine hiçbir faydaları olmaz.

Aynı dili konuşmazlar, aynı, yani faklı sözcüklerden oluşmuş, ama konuşan herkes tarafından benzer bir şekilde tekrar edilmiş

sözcükler. O halde önemli olan, farklılıktaki benzerliktir, veya bir başka ifadeyle, genel isteklerin farklı düzenleridir.

Peki nasıl şu veya bu istekler genel hale geldiler, genelleştiler – az çok dar veya geniş verili bir bölgede? Çünkü bir odaktan çıkarak yavaş yavaş yayıldılar¹. Bunun Ekonomi Politigin sınırlarından çıkmak olduğu söylenecektir. Bu karşı çıkışı anlayabileceğimi sanmıyorum. Bununla birlikte bunu, büyük bir şaşkınlıkla, çok seçkin bir ekonomistin yazılarında görüyorum, ki eğilimlerini çoktan övmüştüm kendisinin, Courcelle-Seneuil. “Ne isteklerimizin bileşimleriyle ne de düzenlenişleriyle ilgilenmek durumunda değiliz. Bu sosyal psikolojinin (?) ve ahlakın konusudur. İhtiyacı tanımlayarak, ekonomist, bunu bir motor, *yasalarını araştırmak kendisine düşmeyen* değişken yoğunlukta bir güç olarak değerlendirebilir sadece; bu gücün her bireyde ve her toplumda varolduğunu bilmesi yeterlidir.” Açık bir yanılgıdır bu. Her yerde ve her zaman aynı olan bu ihtiyaç nedir peki, söz konusu olan hakkında tek bir söz söyleyeceğimiz şu totoloji olmadıkça, *mutluluk isteği*? Peki ekonomist yasalarını bilmediği, yapı ve seviye olarak neden ve nasıl değiştiğini bilmediği bir gücü nasıl ele alabilirdi?

Tüm insanların, her zaman ve her yerde, mutluluğu isteme konusunda uyuştukları söylenir. O halde nedir bu mutluluk? *İstenilendir* bu sadece ve sadece. İstenileni isteme... işte ekonomi biliminin anahtarı. Fakat istediğimiz şey, sonuç olarak, “mutluluk” değildir asla, hoş bir duygu veya heyecandır, hoşumuza giden bir düşünce, bizi ilgilendiren bir aksiyondur. Oysa ki, bir duygu veya bir heyecan hoş olduğu için, bir düşünce hoşla gittiği için, bir aksiyon ilgi çekici olduğu için istemeyiz bunu; bunun hoş olduğunu, çekici olduğunu, ilginç olduğunu düşündüğümüz için isteriz. Bunun her yerde ve her zaman böyle olduğunu söylemek, bu pek bir şey ifade etmez; fakat faydalı olan, farklı dö-

¹ Tüm bireylerde aynı şekilde, ebeveynlerin, çevredeki arkadaşların her türlü etkisinden bağımsız olarak doğan tamamen ilkel isteklere, ihtiyaçlara gelince, bunlar bir tür *ekonomi-öncesi* istekler ve ihtiyaçlardır. Gerçekte, sosyal geçişimle *spesifik hale getirilmiş isteklerin* örtüsü altında gizlenirler.

nemlerde ve farklı toplumlarda, bir toplumun veya bir sınıfın tüm bireylerinde benzer olan isteklerin objesi olan veya olmuş olan duyguların, heyecanların, düşüncelerin, aksiyonların, olayların neler olduğunu araştırmak olurdu. Genel isteklerin farklı sınıflarının farklı dönemlerde ve farklı zamanlarda neler olduklarının veya vaktiyle olduklarını, ve, evrensel olarak benzer olmaktan uzak bir şekilde, bunların çok değiştiklerini öğrenmiş olurduk böylelikle. Bu değişimlerin izlediği bir yol veya yollar olup olmadığını, ve bunların nedenlerinin neler olduğunu bilme sorunu ortaya çıkar bu durumda.

II

Mutluluk, böylesine muğlak olan bu kavramı belirginleştirmek için biraz daha yakından incelersek, bunun gerçekleştiğini nerede görürüz? Yerini bulmuş olan bir bireyin veya bir halkın durumunda kuşkusuz. Peki ne demektir bu? Bu şu demektir, mutluluk isteklerimizin yatışması değildir kesinlikle, birbiri ardına gelen, periyodik olarak yeniden doğan ve yeniden bir daha doğmak için tatmin edilen isteklerimizin bir tür gündelik dönüşümüdür, ve bu böyle devam eder alabildiğine.

Dönüşüm diyorum; gerçekten de, birbiri ardına gelen, alternatif tatminlerle aralanmış isteklerin serisi kendi üzerine geri dönmeyen bir dizi olarak, her zaman yeni olan duyumların, yepyeni tasarıların bilinmezinde her zaman önden giden *açık bir eğri* olarak kendisini sunduğunda, tutkulu ve aşk dolu bir coşkunluk vardır, ve sarhoşluk da olabilir, sevincin aktarımıdır bu; mutluluk yoktur burada.

Şüphesiz, organik hayatın tüm ihtiyaçları temelde periyodiktirler, yeme veya içme ihtiyacı, soğuğa karşı korunma ihtiyacı, vs.; bireyin günü içerisinde veya yılı içerisinde, az çok düzenli aralıklarla tekrarlanırlar; fakat sosyal kökenli, bu ihtiyaçların ekonomik ifadesi olan özel istekler, şu veya bu yemek isteği, şu veya bu içecek isteği, şu veya bu giyecek isteği, vs., periyodik olarak yenilenmezler her zaman; ve hatta alışkanlıklar halinde

sabitlenmeden önce fantezi şeklinde başlarlar. Mönü ve içecek konusunda sürekli değişiklikler arayan ve aynı yatakta iki kez peş peşe yatmayı sevmeyen turistler de görüyoruz. Süper şık kadınlar aynı tuvaleti iki kez giymezler, başka bir deyişle, belli bir tarzda giyinme istekleri tekrarlanmaz iki kez. Her bireysel yaşantıda, periyodik istekleri, sayıları en çok olan, endüstriyel üretim açısından en önemli olan, periyodik olarak artarda gelen istekleri ve periyodik olmayan, düzenli olarak tekrarlanmadan birbirini takip eden değişken istekleri ayırdetmek gerekir o halde. Endüstri özellikle bireylerin alışkanlıkları üzerine yapmalıdır hesabını; fakat, oranları bizim sosyal krizler döneminde giderek büyüyen tutkuları ve kaprisleri, yarının yeni alışkanlıklarının doğduğu kaynaklardır.

Her birimiz, ve de her halk, kendisine özgü olan açık eğrinin ve kapalı eğrinin yapısıyla, bu ikisinin orantısıyla, bunların her birinin öğelerinin bileşimiyle, darlık veya genişlik derecesiyle karakterize edilebilir –eğer bir an için metaforu yeniden ele almama izin verilirse. İkisinin orantısı bir bireyden diğerine çok eşitsizdir. Bazen kapalı eğri çok geniş ve açık eğri çok küçüktür; çok fazla konfor arayan ama nitelikli ve tutkulu pek az isteğe sahip olan bireyler ve halklar için geçerli bir durumdur; bazen tersidir bu, hem çok idealist olan hem çok sade zevklere sahip bireylerde ve halklarda olduğu gibi.– Açık eğrinin ve kapalı eğrinin genişleyerek, veya paralel bir şekilde birlikte daralarak gittikleri olur sık sık. Her insan, ve de her halk, belli bir türde isteklerin ve tatminlerin bir *maximum* eğrisi potansiyalitesi taşır içinde, ki burada koşulların yardımıyla sahip olduğu bütün enerjisini harcar. Pierre’in mutluluğu çok küçük bir dairedir, ve tutkusal ve değişken evrimi kısa ve hemen hemen bitişik kollardan oluşan çok küçük bir paraboldür. Paul’un mutluluğu alabildiğine geniş bir dairedir, ve tutku ve heves durumlarının serisi olağanüstü bir büyüklükte bir paraboldür, bir Charles XII ve bir Alexandre’in tutkusu gibi, veya bir don Juan’ın aşkları gibi. O halde çok geniş bir istek ve tatmin yörüngesine sahip olan bir kişiye veya bir ırka, bir başkası için iyi olacak dar bir yaşantı empoze ederseniz, onu çok mutsuz edersiniz. Ve bunun tersi de

aynıdır. Fakat eklemek gerekiyor ki, uygarlığın hareketi, mantıksal bir zorunlulukla, daha yukarıda az önce söylediğimiz gibi, ihtiyaçlar çarkını –giderek daha iyi uyuşan ihtiyaçlar– durmaksızın genişletme eğilimindedir, ve bunun sonucunda, daha dar bir sirkülasyona sahip bireyleri ve halkları elimine etmeye yönelir, bu dolaşım daha nitelikli ve daha nazik olsa bile. Tüm noktaların pek takdire değmeyen eğilimidir bu, ki ince estetikçiler olduklarında bu sonuncular buna tüm güçleriyle umutsuzca direnme hakkına sahiptirler.

Belli bir ana kadar kapalı olan bir istekler eğrisinin nasıl ve neden açılmaya yöneldiğini, yani eski bir alışkanlığın neden kırıldığını ve, bunun tersine, açık bir eğrinin nasıl ve neden kapanmaya yöneldiğini, yani bir tutkunun veya bir hevesin neden ve nasıl alışkanlık haline, ihtiyaç haline dönüştüğünü incelemek gerekirdi. İnsan gruplarının geçmişine dönmemiz mümkün olduğu ölçüde, her istek eğrisinin başlangıçta bize kendisini sıkı bir şekilde kaplı ve yabanıl kabilelerin yaşantısının çalkantılı monotonluğunda ve darlığında olduğu yerde sayıyor olarak sunduğuna da dikkat edelim. Bana öyle geliyor ki bu ilk veridir, geçmiş bir dönemde bu ilkel dairelerin de açık eğriler olarak başladığını farz etme olanağımız olsa bile. Olay şu ki, eğer açık eğriler ile kapalı eğriler arasında, veya, metafor kullanmadan konuşalım, gelenek bilincinden kurtulan moda bilincinin hakim olduğu, tutkulu ve kökten değişiklikler yaratan korku krizleri ile genişleyen geleneğin etkisine tekrar kavuştuğu kalıcı gelişme dönemleri arasında varolan gerçek ilişkilerle ilgili olarak tarihe bakarsak, şu kuralı ortaya koyabiliriz: her açık eğri kapanma eğilimindedir, devrimci veya yenilikçi her tutku krizi yeni alışkanlıklar, yeni gelenekler, periyodik yeni ihtiyaçlar halinde yatışma eğilimindedir. Fakat bunun tersi doğru değildir, kapalı bir eğri açılmaya yönelmez her zaman, alışılmış alanı içerisinde olduğu yerde sayan bir ulus bu sihirli çemberi kırmaya çalışmaz her zaman. Bu çemberi kırmak için çoğunlukla yabancı bir şok, dışarıdan gelen bir itki gerekir, Avrupa salgınının Japonya'ya yayılması örneğin, veya Polinezyalı kimi ilkel topluluklara.

Bu açıklama sosyal evrime olduğu gibi bireysel evrime de uygulanabilir, fakat dikkate değer bir farklılıklar, buna işaret etmek iyi olur. Gençlik dönemi boyunca, yeni edinilmiş isteklerin artarda gelişi açık bir eğri bırakır uzun süre, ve azar azar kapanarak gider. Fakat kaçınılmaz olarak bir an gelir, yaşlılık, ki bu anda, kapandıktan sonra daralmaya da başlar bu eğri, çember daraldıkça dönüşüm hızlanmadan olur bu. Buradan uzaklaştığında yavaşlar, ve ölüm bu çifte değişimin zorunlu sonudur. Bu zorunluluğa benzer başka hiçbir şey evrim geçiren toplumlara *kaçınılmaz* bir şekilde kendisini empoze eder gibi görünmüyor.

Alışıldık veya geleneksel bir ihtiyaçlar çemberi sadece öncelikle belli bir noktada kopma koşuluyla genişleyebildiği için, ve çoğunlukla sadece yabancı bir yardım sayesinde kopabildiği için, uluslararası ilişkilerin, ve bunları, sadece ihtiyaçlar çemberinin genişlemesinin yukarıda dediğimiz gibi mümkün hale getirebileceği sosyal barışın ve uyumun ilerleyişi açısından, kolaylaştıran veya engelleyen her şeyin büyük önemini görürüz. Fakat aynı zamanda, önceleri karşılıklı ilişkileri olmayan iki ulusun ilk defa ilişkiye sokulmasının bunların her biri için, ve özellikle ikisinden en zayıf olanı için, verebildiğinden fazlasını alan ve diğerinin telkinine hemen hemen karşılıksız olarak maruz kalan alt seviyedeki için arz ettiği kimi zaman ölümcül olan tehlikeleri de tanımazlıktan gelemeyiz. Yabancı kökenli, dışarıdan getirilen yeni bir ihtiyaç, bir istek, sadece bizim alternatif ve periyodik isteklerimizin çemberi içerisine girdiğinde ve orada bir saf aldığı anda sınıflandırılır. Fakat, ilkin bu çemberi biraz kırmakla ve kurulu düzeni bozmakla başlar her zaman, dışardan gelip güneş sistemimizde yer alacak olan yeni bir gezegenin yapacağı gibi. Ve sorun bozulan düzenin kendisini tekrar kurup kuramayacağını bilmektir. Bisiklet veya telefon ihtiyacı gibi görünüşte zararsız bile olsa her türlü yeni ihtiyacın bu geçici bozguncu karakteri muhafazakar çevrelerin bu türden tüm dış alımlara karşı olan direnişini belli bir ölçüde açıklıyor, fakat bunu pek nadir bir şekilde haklı çıkarıyor. Zira sadece geleneksel çevreye bütün halinde giren bir yabancı ihtiyaçlar yığınıyla yapılan ve çok nadir olan geçiş durumunda kopma tamdır ve yara kapanamaya-

cak kadar derindir. Yeni bir ihtiyaç tek başına içeri girdiğinde, her zaman olduğu gibi, sınıflandırılması için, düzenini bozmaya geldiği eski ihtiyaçlar arasında rakipten veya düşmandan çok yardımcı bulması yeterlidir. Fakat sadece obje olarak mallara veya aşağı yukarı benzer olan hizmetlere sahip olan isteklerin çok küçük bir grubunda muhtemel rekabetlerle veya düşmanlıklarla karşılaşır; ancak, benzemezliği ve heterojen doğası oranında artı bir pazar sağladığı tüm diğer ihtiyaçların lütfuna güvenmesi gerekir. Örneğin elektrikle aydınlanma ihtiyacı, ortaya çıktığında sadece benzer ihtiyaçlar nedeniyle geri çevrilmiştir, gazla, petrole, mumla aydınlanma ihtiyacı; fakat kendisinde genelde üretici etkinliğin yeni bir uyarıcısını gören diğer ihtiyaçların bütünü tarafından olumlu bir şekilde karşılanmıştır. Ekonomik bir sistem oluşturan farklı istekleri birbirine bağlayan karşılıklı bağ tabi ki teleolojik bir bağdır, doğrudur, fakat aynı amaca yönelen erekların ve araçların bir sonucu, bir gelişimi değildir bu asla, askeri veya idari organizasyon ve sosyal hiyerarşi gibi. Politik bir yapıda olan bu armoni, işbirliğiyle, yeni yabancı bir ögenin, herhangi bir isteğin, mevcut hiyerarşiyle veya hakim düzenle temelde çelişki içeren ve ulusal güçlerin birliğini gevşetme, düşmana karşı olan muhtemel ortaklıklarını engelleme ve bozma eğiliminde olan herhangi yeni bir eylem tarzının karışmasıyla ciddi bir şekilde tehlikeye atılabilirdi. Yabancı düşüncelerin bir ulusun içerisine girmesi orada çoğunlukla vatansever gücü zayıflatır, kolektif gururun beslendiği illüzyonları dağıtarak örneğin; ve aynı şekilde yabancı ihtiyaçların o ana kadar sade ve kırsal yapıda kalan bir ulusun içerisine girmesi savaşçı ateşi, bükülmez direngenliği zayıflatır. Fakat ekonomik bir yapıya sahip olan uyum, karşılıklı yardımla, tersine, geçici bir sarsıntıdan sonra onu sağlamlaştıran bu dirilişleri, bu dışlımları kapsar ve çeker. Bu yüzden, enternasyonalizmin istilasını güvensizlik nedeniyle geri çevirdiğimizde ve bunun alışıldık sonucu olan ulusal zayıflamaya işaret ettiğimizde ekonomik değil ama politik bakış açısına veririz kendimizi. İş organizasyonu ile ilgili sosyalist bakış açısı, politik ve ekonomik iki bakış açısının ikincisinin birincisi içerisine girmesiyle tek bir tane

halinde bileşimi olarak değerlendirilebilir. Bir ulus halinde bir araya gelmiş insanların peşinden gidebileceği vatansever övünç, savaş, fetihler, ülkenin savunulması gibi az sayıda amaca, çabalarına değen büyük yeni bir amaç, çalışmanın bilinçli ve sistematik organizasyonunu eklemek sosyalizmin özgünlüğüdür. Yalnız, dikkat edelim ki, bu amaca ulaşılsa da, benimsenen ihtiyaçlar zinciri arasında yer almak yeni bir ihtiyaç için, ve sonuç olarak, yeni bir endüstri için çok daha zor hale gelir. Çalışma sertleşecek, kemikleşecektir kendini organize ederek.

İhtiyaçların bir hızlı ve ateşli gelişim döneminde kendimiz olarak yaşadığımızda, korkunç bir yanılsamadır bunun insanlığın normal durumu olduğuna ve sonsuz bir şekilde devam edeceğine inanmak. İnsan kalbinin, ve hatta Amerikan, yeni isteklerin bu devamlı yayılışına, makinofaktürün ilerlemelerinin her zaman daha bol olan üretimi için durmaksızın büyüyen pazarlar sunması için kendisinden istediği yeni isteklerin bu sürekli yayılışına artık yetmeyeceği bir an gelecektir zorunlu olarak. İnsan doğasının ihtiyaçları tükenmez değildir, ne de hevesleri, ve er veya geç, her insan, hatta en ihtiraslısı ve hayal gücü en güçlü olanı bile, sadece gücünün değil artık büyümez hale gelmiş olan arzusunun da sınırlarıyla karşılaşır. Bu son karşılaşma, büyümenin bu durması insanlık için ortaya çıktığında, ilerlemenin artık üretimin devamlı bir büyümesine dayanamayacağı kesindir, ki bu devamlı büyüme idealidir onca ekonomistin. İlerleme insan çalışmasının giderek azalmasından ve boş zamanın artmasından başka bir şeyi amaçlayamaz artık.

III

Özetle, her birimiz, her an, periyodik isteklerin az çok büyük bir çemberinde böyle dönüyor –düzenli veya düzensiz periyotlarda– ve, her an, artarda gelen istekler halkasına girmeye yönelen, ve bunu çoğu kez başaran, orada bir alışkanlık yaratma eğiliminde olan kimi fanteziler, kimi sürükleyici tutkular yoluna atılıyor. Öte yandan, belli sayıda bireylerden oluşan her halk, bu

bireysel çemberlerin ve bu bireysel parabollerin, bütün halinde düşünüldüğünde gelenek ve moda adını alan bu alışkanlıkların ve fantezilerin birbirine geçişidir. Oysa, eğer mutluluk isteği tek ve temel istek olsaydı, her halkın, her birey gibi, alışkanlıklar veya gelenekler çemberi bir defa çizildiğinde, buraya kilitlendiğini, sonsuza dek buraya kapandığını görürdük. Fakat bunun tersine görüyoruz ki, yeni fantezilerin ve yeni tarzların eklenişiyle, bu çemberin genelde durmaksızın, kendisini deforme ederek, devamlı bir büyüme telaşı içerisinde, sürekli bir tedirginlik içerisinde genişlemeye yöneliyor. Bu ateşli genişlemeyi açıklayan mutluluk isteği değildir demek ki. Bunun Schopenhauer'ın *yaşama isteği* olduğunu mu söyleyeceğiz? Fakat artarda gelen ve farklı olan isteklerin aynı zincirlenişine verilen bu cins isim de ne oluyor? Bunlara isim vermek bunları açıklamak değildir.

Gelip kimi zaman isteklerimizin çemberine giren tüm bu yeni istekler nereden geliyor peki? Ve nereden geliyor eski istekler? Eğer istersek, tüm isteklerimizin kaynağı, hatta en ince isteklerimizin bile, organik ve yaşamsal bir doğaya sahiptir diye cevap verebiliriz buna. Trajediler izleme veya Wagner tarzı operalar yazma isteğine kadar uzanmaz psikolojik bir kaynağın kolları, eğlenme ihtiyacı, gücünü harcama ihtiyacı, tıpkı pasta yeme ihtiyacı beslenme ihtiyacından doğduğu gibi, bisiklete veya otomobile binme isteği yolculuk ihtiyacından doğduğu gibi tıpkı. İhtiyaçlar bir gövdedir, ve istekler bunun kollarıdır, o halde sorunumuzu çözmek öyle görünüyor ki sadece doğa-bilimciye düşer. Gerçek şu ki muhtemel bütün istekler organizmamızın derinliklerinde saklıdır; fakat bütün olası heykeller mermer bir bloğun içerisinde kapalı olduğu gibi gizlenmişlerdir orada. Açıkçası, heykeltıraşın heykelin gerçek yaratıcısı olmasını engellemez bu.

Çok sayıda heykeltıraş vardır burada: hayat koşullarının bütünüdür bu. Bu koşullar iki gruba bölünebilir: ilk olarak, bireyin bölgenin bitki ve hayvan toplamını, toprak yapısını ve iklimini oluşturan dış öğelerle olan karşılaşmalar serisi –ayrı ayrı ele alındıklarında rastlantısaldır her biri, ama hepsi bir bütün olarak

gereklidirler; ikinci olarak, sosyal çevreyi oluşturan diğer insanlarla karşılaşmalar serisi aynı derecede rastlantısal ve aynı amanda aynı derecede gereklidirler.

Dış varlıklarla olan bu karşılaşmalar birçok özel duyumu provoke ederler, ki bunlar hayatın gerçek keşifleridirler, işitme duyusunun, koklama duyusunun, tat alma duyusunun, dokunma duyusunun, ve bunlar belli özel hareket biçimleri yaratırlar, toplamacılık, şu veya bu av hayvanının peşinden gidilmesi, balık avı, hemen hemen içgüdüsel olan ilkel buluşlar; ve, insanların kendi aralarındaki karşılaşmaları sayesinde, kendilerini yapan birincilerden yakınlarındaki bireylere ve bunlardan da başkalarına taklit halinde yayılarak falan ülkede hurma veya incir yeme isteği, başka yerde şu veya bu balık veya av hayvanını yeme isteği, veya falan türde çanak çömleğe sahip olma isteği, falan türde nakış veya süs eşyası isteği ortaya çıkaran ve kökleştirenler az çok doğal olan bu keşiflerdir, bu basit buluşlardır. İnsanların kendi aralarındaki karşılaşmaları, doğa karşısında en donanımlı olan bireylerde kendiliğinden doğan keşiflerin veya buluşların bu yayılışına hizmet etmemiştir sadece. Sosyal hayatın sevgi ve nefret, hayranlık ve tikslenme, acı veya kızgınlık, sempati ve antipati gibi karakteristik duygularıyla doğayı göstererek, sözlerin ve dogmaların, dillerin ve dinlerin, felsefik teorilerin ve bilimsel kavramların bir tür ışın kırıcı mercekleri arasından doğayı göstererek isteğe bütünüyle yeni olan aktivite yollarının takip ettiği tamamıyla yeni objeler sunan üst düzeyde keşifleri ve buluşları ortaya çıkarmaya hizmet etmişlerdir özellikle.

Herhangi bir isteği ele alın, hatta en eskilerinden, en kökleşmişlerinden olsun, Avrupa'da ekmek yeme isteği, Fransa'da güneyinde şarap içme, yünlü kumaş giyme isteği, vs., yaratıcısı çoğunlukla bilinmez olarak kalan bir keşifle veya bir buluşla başlamayan tek bir tane bulamazsınız bunların arasında. Fakat taklit olmayan bir buluş sosyal olarak yok gibidir, özellikle de ekonomik olarak. Sadece yayıldığı zaman ve yayıldığı ölçüde ekonomik bir önem kazanır, çünkü yarattığı yeni tüketim isteği – ve de yeni üretim isteği – belli bir sayıda örneğe yayılmıştır. Bir

buluştan veya daha çok artarda gelen bir buluşlar grubundan doğmuş bir sanayi, karşılık düştüğü tüketim isteği, incelenmesi çok ilginç olan enter-psikolojik bir hareketle, bireyden bireye yeterince yayıldığı ölçüde yaşayabilir sadece; ve bu sanayinin gelişmesi bu isteğin yayılışına bağlıdır. Bu istek devlet sınırları, sınıf ayrılıkları, yaşayış biçimleri, dini düşünceler gibi iletim güçlükleri ile karşısına konmuş kimi engellerin sonucu olarak, dar bir bölgede veya nüfusun kalabalık olmayan belli bir sınırında kapalı kaldıkça, bu sanayi büyük bir sanayi haline gele-meyecektir. Bu istek bireyden bireye, ülkeden ülkeye gerçekte çok hızlı bir şekilde yayılsa bile, her bireyde, her ülkede geçici olarak kalırsa ve kökleşmezse yine büyüemeyecektir bu sanayi. Bir sanayicinin, herhangi bir üreticinin bilmesi gereken şey, her şeyden önce, tatmin ettiği isteğin uzağa yayılan ama kısa süren isteklerden veya dar coğrafik sınırlarda sıkışmış çok uzun süren isteklerden olup olmadığıdır. Sadece falan bölgeden arkeologların okumayı isteyebileceği yerel arkeoloji kitapları vardır –editörler bunu iyi bilirler– fakat bu kitaplar o bölgeden on veya yirmi arkeolog kuşağı tarafından aynı ilgiyle okunurlar; bütün dünyada bir çırpıda okunan ama yarın tek bir alıcı bile bulamayacak olan bugün moda olan romanlarla aynı şartlarda bu kitapları basmaktan ve yayınlamaktan kaçınıyoruz. Her sanayi için, her üretim için göz önünde alınması gereken iki tür pazar vardır, *mekanda bir pazar*, diyelim, ve *zamanda bir pazar*, birincisi moda-tekrar ile oluşmuştur, ikincisi o sanayiinin tatmin etmek durumunda olduğu özel isteğin gelenek-tekrarı ile. Bu iki pazarın oranı bir sanayiden bir diğer sanayiye ve, her birinde bir dönemden diğerine, bir ülkeden diğerine son derece farklıdır. Yetenekli, akıllı başında bir sanayici için zorluk çok kompleks olan bu koşullara kendini uydurmaktır, ve ekonomist içinse bu özel olgular yığını arasından bir iki genel olayı seçmektir.

Bu sorun sonuç olarak şunda özetleniyor: buluşların doğuşunu ve taklitlerinin yasalarını mümkün olduğunca daha yakından incelemek. Ekonomik ilerleme iki şey gerektirir: bir taraftan, artan sayıda *farklı* istekler; çünkü isteklerde hiçbir farklılık olmadığına olası hiçbir değişim olmaz, ve ortaya çıkan her yeni

farklı istekte değişim (mübadele) canlanır. Diğer taraftan, ayrı olarak ele alınan her isteğin artan sayıda *benzer* örnekleri; çünkü bu benzerlik olmaksızın olası hiçbir sanayi olmaz, ve bu benzerlik ne denli yayılır veya devam ederse üretim o denli genişler veya sağlamlaşır, güçlenir. Oysa, az önce söylediğimiz gibi, birbirlerine eklenen veya birbirlerinin yerine geçen birbirinin yerine geçmekten ziyade birbirlerine eklenirler çoğunlukla-isteklerin artarda ortaya çıkışının nedeni sadece kırsal, tarımsal, endüstriyel değil dini, bilimsel ve estetik olan keşiflerin veya buluşların artarda gelişidir; ve bu isteklerin her birinin yayılışının, artışının, gelişmesinin veya kökleşmesinin nedeni taklittir, insandan insana zihinsel geçiştir. O halde burada bir kez daha ekonomi politiğin eşliğinde kendisini empoze eden iki sorun var: 1. Buluşların ve keşiflerin art arda gelişinin bir düzeni var mıdır, veya birden çok; ve nedir bu, veya nelerdir bunlar? 2. Genel olaylar var mıdır kendilerini yöneten yasaların taklitçi yayılımıyla sunulan; ve nelerdir bu yasalar?

Eğer bu iki sorunun birincisine ikincisine olduğu kadar açık bir şekilde cevap verebilseydik, kimi durumlarda istatistiğe dayanan ekonomi politik hemen hemen kesin bir şekilde, yirmi yıl sonra, yarım asır sonra bir ülkenin ekonomik durumunun, Fransa'nın, Avrupa'nın ekonomik durumunun ne olacağını öngörebilirdi. Ne yazık ki, istatistikçi şu veya bu ticaret malının, şu veya bu üretim veya ulaşım tarzının kademeli ilerlemeler gösteren grafik eğrisini gördükten sonra, elli yıl sonra falan endüstrinin bütün dünyayı veya gezegenin falan kısmını ele geçireceğini söylediğinde bu tahmin, bu kehanet şu mutlak koşula bağlı olabilir sadece: "rakip ve daha iyi benimsenmiş hiçbir buluşun ne burada ne orada ortaya çıkamayacağını farz ederek." Gelecek buluşlar, tüm hesaplamalardaki gizli tehlikedir işte bu, tüm kehanetlerin karşılaştığı beklenmedik bir şeydir bu.

Yukarıda ortaya konan iki soruna başka bir yerde olabildiğince cevap vermeye çalıştım¹, kesin çözümler için elverişli olan ikin-

¹ *Sosyal Mantık*'ta "Buluşun yasaları" başlıklı bölüme ve *Taklidin Yasalarına* bakınız. Pairs, F. Alcan.

cisine özellikle. Burada birinci sorunla ilgili olarak sadece birkaç şey söyleyeceğim, yerini ve unu unutanların derin yanılgısını göstermek için yalnızca. Keşifler veya buluşlar ne kadar benzeşmez, ne kadar değişik olurlarsa olsunlar, belli bir ana kadar yabancı ve birbirlerine faydasız olarak bakılan, oldukça donanımlı ve hazır bir zihinde kesişerek kendilerini birbirlerine kökenden sonuca bir bağla olsun, araçtan amaca bir bağ ile veya sonuçtan nedene¹ bir bağ ile olsun sıkı bir şekilde bağlı olarak gösteren iki düşüncenin zihinsel karşılaşmasına dayanma ortak özelliğine sahiptir hepsi temelde. Bu karşılaşma, bu verimli birleşme, işte başlangıçta çoğunlukla gözden kaçan, bir sanayiinin büyük değişikliklerinin, gezegenin ekonomik dönüşümünün bağlı olduğu bir beynin derinliklerinde gizli olan olay. Arstedt elektrigi ve manyetizmi bunları birbirlerine bağlayan bir yönüyle gördüğü gün, Ampere bu sentezi yeniden ele alıp geliştirdiği gün, hava ve deniz ağıyla dünyayı saracak olan elektrikli telgraf doğdu.

Düşüncelerin beyinlerdeki bu başarılı karşılaşmaları, bunların her zaman çalışmanın ürünü olduklarını söyleyebilir miyiz? Ve kaşifin diğerleri gibi bir işçi olduğunu iddia edebilir miyiz? Kaşif bir işçi olabilir, çoğunlukla öyledir, fakat her zaman değildir; ancak çalışarak değil kesinlikle, boş zamanlarında keşfeder kaşif, çalışmış olduğu için olsa bile bu; ve buluşu bir iş değildir asla. Bir iş, yani bir çaba, zahmetli bir şey olmaktan uzak olduğu için, buluş, yoğun ve derin bir sevinçtir, bütün hayatının yorgunluklarıyla onu duyumsayan kişiye karşılığını veren. Kaşifin

¹ Başka yerde şu iki tipik örneği aktardım: 1. Ayın dünya etrafında devinimi düşüncesi ve Newton'un zihninde kendisini gösteren bir elmanın düşüşü düşüncesi, ikincisi tarafından belirtilen aynı nedenin sonuçları olarak belki; 2. Stephenson'un zihninde kendisini gösteren buharlı lokomotif düşüncesi ve demiryolu düşüncesi (lokomotiftten çok önce bilinen), yararlı bir şekilde birbirine bağlanmaya özgü olarak, ikincisi birincisine yardımcı hizmeti görebildiği için. – Başka düşünce bağıntılarını da aktarabilirdim, aydınlatma düşüncesi ve asetilen düşüncesi arasındaki, çelik düşüncesi ile manganiz düşüncesi arasındaki, ışık düşüncesi ile elektriksel dalgalanma ve akım düşüncesi arasındaki bağıntı gibi.

buluşu meyvesini verdiğinde ve ona şöhret veya bir servet verdiğinde –nadiren servet verir–, insanlığın ona böylece sunduğu şey çektiği zahmet değil, sevincidir.

Çalışmanın değerini tek kaynağı olduğunu söylemeyelim artık o halde. İlk kaynak buluştur, bu buluş bir çalışma değildir; çünkü çalışma sürekli bir taklittir, zincirleme hareketlerin periyodik bir serisidir, ki bu hareketlerin her biri başkasının örneğiyle öğrenilmek ve kendisinin tekrarıyla, alışkanlıkla güçlenmek durumundadır.

Zenginliklerin üretiminin üç faktörünün olduğunu söylediğimizde, sermaye, çalışma ve toprak, temel faktörü ihmal ediyoruz demek ki; ve bu analiz sadece, sermaye ile bir buluşlar grubunu anlarsak tekrar doğru hale gelebilir, daha ileride geliştireceğim bir tanımlama bu. Fakat bu anlam bu konuda yazılanlara yabancı bir anlamdır. Bu yüzden, üretimin unsurlarının analizi en önemli faktörün unutulmasıyla bu şekilde ortadan kaldırıldığından, görünüşte çok doğru gibi görünen iddialara yer vermiştir. Kuşkusuz, bir teşebbüse yatırılmış sermayenin karşılığı olarak sunulduğunda, kendisinde sadece bir kapitalist kişilik gördüğümüz girişimcinin kârı aşırı ve işçinin ücretlerinin zararına elde edilmiş olarak değerlendirilebilir sıklıkla. Eğer girişimcide her zaman değil ama bazen olduğu gibi keşfi bilinen buluşları belli bir tarzda uygulamaya dayanan (iki düşüncenin faydalı bir bileşimidir bu aynı zamanda) küçük bir kaşif görürsek olaylar renk değiştirir. Kaşif olarak girişimci, gerçekten de, kapitalist olarak adaletli bir şekilde hak iddia edemeyeceği büyük kârlara hakkı olabilir. Bu yeni görünüm altında sosyalist teorilerin incelenmesinin yeniden ele alınması gerektiğine inanıyorum. Sonuçları konusunda önyargılı değilim, fakat hatalı öncüllerden, yanlış ve eksik verilerden çıkan sonuçlardan çok farklı olacaklarını peşin olarak iddia ediyorum.

Buluşun ekonomik rolünü iyice kavrayarak üretken ve *verimsiz* tüketimlerin ayrımının ne derece yapay olduğunu da görebiliriz bu arada. Eğer ekonomistler Goethe'nin şu sözünü hatırlamış olsalardı “hiçbir duygu geçici değildir”; her türlü yeni duygunun

enerji verici gücü üzerine, anılar açısından, kendisinin iç imge-leri açısından, başkalarındaki benzer duygu ve sonuç olarak benzer istek telkinleri açısından canlı olan bir duygunun bitmez tükenmez verimliliği üzerine psikologların bize öğrettiği şeyleri düşünmüş olsalardı; duygunun endüstriyel veya diğer büyük ya da küçük buluşlar olan yeni düşüncelerin ve mutlu karşılaşmaların kaynağı olan bu çoğaltıcı ve arttırıcı karakterini göz önünde bulundurmuş olsalardı; eğer bunu düşünmüş olsalardı, bireysel bir istegın basit bir tatmini için bir ürünün yok edilmesinin verimsiz bir tüketim olduğunu söyleme yanılığısından kaçınmış olurlardı. Bu türen “üretken olmayan, verimsiz” tüketimler hayatın tüm çekiciliğini ve tüm değerini var ediyorlar, ve bunların uyumları, mesleki çalışmalarla ve boş zamanlarla kesilen, aralanan bir meditasyon yaşantısında çeşitlenen artarda gelişleri sayesinde ortaya çıkmıştır dünyayı zenginleştiren ve uygarlaştıran büyük veya küçük tüm yenilikler.

Ekonomistin gözünde tek üretken olarak bilinen tüketimler, güçlerin yeni bir çalışma ile yeniden güç kazandığı tatmin edilmiş kaba açlık ve susuzluk duygularına, maddi varlık duygularına dayanan tüketimlerdir. Fakat eğer başka türden duygular, örneğin yabancı ülkelerde bir keyif yolculuğunda görülen şeylerin artarda gelişi, fiziksel güçleri hemen canlandırmaya yaramazlar, bunları daha sonradan turistte ve onun örneğinde başkasında uyarmaya, canlandırmaya daha çok hizmet ederler, hikayeleriyle kendilerini yeniden canlandırabilmek için çalışmaya turistin kendisini teşvik ederek ve diğerlerini buna karşı kıskırtarak, tahrik ederek. Demiryolu ağının gelişmesi ve bunun devamı olan bütün bir endüstrinin yenilenmesiyle yöntemlerinin ilerlemesinin bu türden verimsiz tüketimlerden başka açıklaması yoktur aslında.

İyi araştırsaydık, en üretken tüketimler haline gelmeye yönelik olan tüm tüketimlerin verimsiz tüketimler şeklinde başladıklarını görürdük. Gömlek, ayakkabı, şapka gibi ilk sırada gereken hiçbir obje yoktur ki başlangıçta bir lüks objesi olmasın. Hindiler Avrupa'ya dışarıdan getirildikleri anda süs kuşları olmuşlardı, ve

patatesler büyük çiftçi senyörler için merak uyandırıcı şeyler olmuşlardı, son İrlandalı köylünün besin maddesi haline gelmeden önce. Başlangıçta işsiz güçsüz kimselerin sade eğlencesi olan bisikletler, sıkı çalışan işçinin vazgeçilmez aracı haline gelme yolundadırlar. Otomobil, kuşkusuz güzel bir geleceği olan bu özgür araç, istisnai olarak, boş zamanları olan insanlar için, eğlence adamları için bir spordan, pahalı bir oyuncaktan başka bir şey değildir henüz.

Ve bütün bunlar, buna dikkat edelim, taklidin yasalarına uygundurlar, ki bunlara göre, yeni bir istek sosyal bir çevrede, bu çevre *sosyal olarak daha yoğun* olduğu ölçüde, yani bireyler burada daha sık tinsel temas halinde oldukları ölçüde hızlı bir şekilde –üstelik her şey eşit– yayılır, ki bu aristokrat sınıfların en belirgin karakteridir belli dönemlerde, ve diğer dönemlerde başkentlerdeki zengin sınıfların en belirgin karakteridir. Geniş dalgalar halindeki taklit çağlayanı böylece hep soylu sınıftan aşağı sınıflara akıyor, veya başkentlerden ikinci derecede şehirlere ve köylere. Aynı yasa büyük sanayiinin tarihsel olarak neden Venise camları, Floransa'nın ince kumaşları, Fransız halıları gibi lüks objelerin üretimiyle başladığını ve neden başka bir şekilde başlamadığını açıklıyor, ve neden Colbert'in dikkatini öncelikle aristokratik zanaatçılık üzerine yöneltmekte haklı olduğunu açıklıyor, çünkü onun döneminde, geniş alanlara yayılmış istekleri karşılayarak sadece bunlar yaşayabiliyorlardı, eyaletlerin ve yoksul sınıfların yaşantısının gelenek olduğu üzere kapalı olduğu kasabaların ve köylerin dar sınırları üzerinden.

Bu taklit yasaları ayrıca çok komplekstirler, ve ayrıntılarına giremeyeceğim. Bu konuda söyleyeceğim tek şey, burada iki tür etkinin ayırddedilmesi gerektiğidir: Taklit edilecek örneğin doğasına bağlı olan etkiler, ve bu örnekleri sunan kişilerin doğasına, bu örneklerin meydana geldikleri zamana ve mekana bağlı olan diğer etkiler. Birinci türdeki etkileri yöneten yasalara mantıksal yasalar adını verdim; diğerlerine ekstra-mantıksal adını verdim. Bu iki tür etkiyi ve bunları formüle eden yasaları düzenleyerek şu zor soruya cevap verebiliriz: aynı anda arz edilen birçok ör-

nek arasında neden falan örnek yayıldı da başkası yayılmadı, neden şu ülkede, şu dönemde, şu sınıfta yayıldı da başka yerde yayılmadı?

Burada, ithal örneğin geldiği bireyin, sınıfın, halkın az çok saygın tabiatını ve bu örneğin zihinlerde çoktan yerleşmiş olan istekler veya düşünceler içerisinde karşılaştığı engelleri veya bulduğu yardımı göz önünde bulundurmak gerekir. Kimi isteklerin yayılımları bu istekler kendilerine karşı olan ihtiyaçlarla veya düşüncelerle savaşım halinde bulundukları için engellenmiş veya durmuştur: Fransız şaraplarının tüketimi İngiltere’de daha fazla yayılırdı eğer İngiltere’de bira içme alışkanlığı bu tüketime engel yaratmasaydı; Müslüman ülkelerde bu tüketim Kuran’ın yasaklamalarıyla çatışma halindedir. Kimi diğer isteklerin yayılımına, tersine, aynı amaca yönelen veya yöneliyor gibi görünen istekler veya düşünceler yardım etmiştir.

Alkollü likör isteği (çok sayıda çeşitleriyle, alkolün, acı likörün, vermutun, apsentin, vs. damıtılması gibi buluşlardan doğan bir istek) bu son istekler sınıfının çarpıcı bir örneğidir. Sadece bu tüketim isteği değildir –verimsiz değil fakat oldukça yıkıcı bir tüketim, zira bu tür tüketimler çoktur– bir defa duyulduklarında ve tatmin edildiklerinde en sağlam şekilde tekrarlanan ve en hızlı şekilde kökleşen isteklerden olan, fakat dışarıda yayılışında, en yaygınlarından ve en soylularından bir istek bulacaktır yardımcı olarak, arkadaşlarla konuşma ve dostluk kurma isteği. Bu ikisi aynı anda tatmin edilirler, kafe yaşantısıyla, biri diğerini uyarır, ve bu karşılıklıdır. Her türden sosyal kümelenmelerin, kafelerin, salonların, mezheplerin, sektlerin, konserlerin, kalabalıkların etkisini ekonomik isteklerin yayılışında, yönelmelerinde veya yoğunluklarında yeterince incelemedik. Alkolizmi bunca tehlikeli yapan, temizlenmesi bunca zor hale getiren budur. “İçme isteği, Rhin kıyılarında, bütünleşmenin, sosyalleşmenin şekillerinden biridir” diyor sayın Schultze-Gavernitz haklı bir şekilde. Az buçuk böyledir bu her yerde, öyle ki alkolizm sosyalleşmenin ilerlemesinin artması hastalığı olarak düşünülebilir. Kötü olan şu ki böyle bir artma hastalığından ölebiliriz de.

Birlikte içmek birlikte yemekten çok daha sosyal bir ihtiyaçtır. Kadeh tokuştururuz, birinin sağlığına içeriz; fakat kimsenin sağlığına yemeyiz, tabakları birbirine vurmamız sağlığına diye...

IV

Bu açıklamaların üzerinde durmayacağım, ki bunlara tekrar dönmek zorunda kalacağım sanırım. Fakat ekonomik açıdan çok önemli olan iki şeyi göstermeyi de ihmal etmeyelim: ilkin, farklı istek düzenlerinin yayılmalarındaki kolaylığın ve süratliliğin çok eşitsiz olduğunu; ikinci olarak, başkaları kendilerini tekrar ettikleri ölçüde zayıflayarak giderken, kendilerini tekrar ederek, alışkanlıkla veya yayılmayla güçlenen, yoğunlaşan isteklerin olduğunu göstermeye çalışalım. İyi biliyorum ki, tüm isteklerin tatmin edilişleriyle uyarıldıkları söyleniyor bazen; fakat, eğer bu aşırı genelleştirme doğru olsaydı, kesin sonucu bu sözde yoğunlaşmış isteklerin çoğalması olan uygarlık, kendisinin azdırdığı insan isteğinin duyulmamış şiddetiyle karakterize edilmek durumunda kalırdı. Fakat hiç de böyle değil, ve gerçekte, sansasyon isteklerinin aşıldığı üzere incelererek fakat zayıflayarak devam ettikleri gözlemlenmektedir. Barbarların boğazına düşkünlüğü uygar ağız tadı haline geldi; inançsızlık bile giderek sosyalleşiyor. İstisnalar var, bir tanesinden bahsettik, alkolizm; buna genel olduğu ölçüde kendini kabul ettiren sigara içme alışkanlığını eklememiz gerekecektir belki de. Sosyal evrimin ilerleyen periyodu boyunca artan bir orantıda olan duygu ve özellikle de düşünce ve hareket istekleri, yayılımlarının kendilerini onları hisseden bireylerin her birinde pekiştirmesiyle öncekilerden farklılaşır: saygınlık, şöhret, güç, güvenlik, özgürlük ve adalet isteği. Bu isteklerin her birinin yayılarak çoğalma eğiliminin artan sayılarıyla savaşım halinde olduğu doğrudur.

Pasif istekler, tüketim istekleri bütün olarak, kendilerine karşılık düşen aktif isteklere, üretim isteklerine göre daha yavaş güçlenirler yayılımlarıyla. Müzik yapma isteği müzik dinleme isteğine göre çok daha hızlı bir şekilde gelişiyor. O halde üretici

etkinlik, her bir hareket düzeninde, şeylerin doğasında büyük tüketim isteğine göre daha hızlı bir şekilde ilerlemeye itilir, ve bazen bu tüketici isteği beklemek için durmak zorunda kalır. Ve buradan *krizlerin* sıklığı veya periyodikliği çıkar sonuç olarak.

Üretimin kendisine karşılık düşen tüketime göre bu önde oluşu, veya daha çok *belli bir değerde* üretim isteğinin *aynı değerde* ürünlerin tüketimi isteğine göre ilerde oluşu, daha yüksek bir üretim, yani daha az maddi ve daha tinsel ve sosyal bir üretim öz konusu olduğu ölçüde daha belirgindir. Tarımsal aşırı üretim, Malthus'un uğursuz kehanetlerinin tersine, büyük gelişme dönemlerinde olur bazen; fakat bu, üretilen nesnelere (arz edilen fiyata) olan talebi çok fazla geçen endüstriyel aşırı üretime göre daha nadir ve daha zayıftır her zaman. Edebi ve sanatsal üretime gelince, edebi ve sanatsal tüketimi aşırı derecede ve giderek daha çok geçer bu. Bununla birlikte, edebi ve sanatsal istek kendi özel tatmin yöntemleriyle endüstriyel mallara olan isteğe ve özellikle de geçim araçlarına olan açlığa ve susamışlığa göre daha hızlı büyür¹.

Üst düzeyde istekler arasında, ekonomik olarak az buçuk aynı derecede önemli olan bir istek vardır, gelecek için güvenlik isteği. Tasarruf durumlarında para olarak kendisini gösteren bu istek, yayılarak en çok canlanan ve kökleşen isteklerden biridir, eğer kendilerini bunu tatmin etmekle görevlendiren her türden sigorta şirketlerinin ve tasarruf kasalarının bolca artışıyla değerlendirirsek bunu. Ve yerleşik sermayelerin gelişmesi bu isteğin her zaman daha geniş bir ölçekte tatmin edildiğini kanıtlıyor.

¹ Dışarıdan yeni malların ithal edildiği bir ülkede, bunların o ülkede uyandırdıkları yeni tüketim isteğinin, yerli üreticiler bu malları o ülkede üretme isteğini duymadan belli bir süre önce yayıldığını başka yerde söylemiştim. Bu doğru, ve yabancı tüketicilerin taklidinin yabancı üreticilerin taklidine göre bu öncelliği, bir halkın sahip olduğu sanayiye yeni pazarların açılmasıyla sunulan büyük avantajı teşkil eder. Fakat bu açıklamada daha yukarıda yapılan gözlemle çelişecek bir şey yoktur. Metropolün ürünleriyle adeta istila edilen bir kolonide fabrikalar bu metropolün örneğinde kurulduklarında, fabrikacılar, bu metropolde olduğu gibi, fazla üretime eğilimli olurlar.

İlk bakışta övgüye değer olan bu eğilimin baba olma isteğiyle çatışma halinde olması can sıkıcı bir şeydir, ki bu sonuncusu, biliyoruz ki, onu tatmin eden doğuşlarla uyarılmamıştır hiçbir şekilde: sigorta poliçelerinin ve belgelerinin düzenli bir gelişim halinde olduğu Fransız eyaletlerinde doğum oranı azalıyor düzenli olarak. Çünkü işçi için, çiftçi için bu tasarruf isteğini tatmin etmek sadece üç koşulla mümkün olabilir: gerektiğinde zorunlu olmayan tüketimlerin kısıtlanması, ortadan kaldırılması, veya Malthus tarzı kısıtlamalar, ya da ücretlerin ve kazançların yeterli olarak yükselmesi. Sorunun bu üç çözümünden sonuncusu en iyisi olurdu kuşkusuz, eğer, ücretlerin ve kazançların yükselmesi genelleşerek bu şekilde elde edilmiş avantajları karşılıklı olarak nötrleştirmekle son bulmasaydı. Geriye üzüntü verici olan birincisi kalıyor, ve bu da ikincisinin baskın çıktığını gösteriyor. Fransa'da doğum oranının azalması kısmen bu şekilde açıklanıyor.

Üretimle tüketim arasında, üretici kitleler ile tüketici kitleler arasında, veya peş peşe üretici olarak ve tüketici olarak değerlendirilen bir insan kitlesinin iki görünümü arasında, zihinsel hayatın aktif yönü ile pasif yönü arasındakile aynı olan bir fark vardır, bunu unutmayalım. Oysa, pasif yönün lehine olarak, aktif yönle ilgilenmek gerekir. *Baktığımız* nokta *gördüğümüz* alandan daha önemlidir; *dinlediğimiz* şey *duyduğumuz* şeye göre daha çok öneme sahiptir, ve *görmekten* çok *bakardır* ki görüşümüz gerçekleşir ve bu görüşümüzü güçlendiririz, *duymaktan* çok *dinleyerek* ki duyumumuz gerçekleşir ve bu duyumumuzu güçlendiririz¹. Üreticilere tüketicilerin zararına bir şekilde kazandırmaya yönelik olan bir önlemin –koruyucu örneğin–, veya tüketicileri üreticilerin zararından yararlandırmaya özgü olan karşıt bir önlemin halkın kaderi ve refahı üzerinde sahip olabile-

¹ Maine de Biran'ın okuyucuları kendisinin *dinlemek* ile *duymak*, *bakmak* ile *görmek*, *koklamak* ile *koku almak*, *tatmak* ile *tad almak*, *ellemek* ile *dokunmak* arasındaki ayrıma verdiği büyük önemi hatırlayacaklardır burada. Aktif duygularda temelde kendisiyle özdeş olan *istemli çabanın* değişik biçimlerini görmekte ve pasif duyguları ikincil ve türev olarak değerlendirmekte hiç de haksız değildi Maine de Biran.

ceği etkileri araştırırken gözden kaybedilmemesi gereken bir şeydir bu. Her şeyden önce ve her fırsatta tüketicilerin çıkarıyla ilgilenmek gerekir, çünkü onlar çoğunluktur, tüketicinin -tüketiminin direkt veya en direkt üretkenliği bir yana bırakılırsa- böyle olmakla pasif olduğunu ve onun tarafından sağlanan bir kazancın onu pasifliğinden çıkarma etkisine sahip olmadığını düşünmek değildir bu. Biraz daha fazla harcayacaktır veya biraz daha az biriktirecektir, hepsi bu. Ve üretici çalışma bununla teşvik edildiği ve desteklendiği ölçüde genel bir avantaj haline gelebilir bu sadece. Fakat hiçbir şey üretimi ürünlerin fiyatının artışı kadar teşvik etmez ve desteklemez. Bu yüzden bu yükseliş belli anlarda, halk için dezavantajlı gibi görünse de, halkın kendisi için bir avantaj haline gelir, üretimi kamçılamaıyla ve pazara çektiği ve kısa zamanda daha düşük fiyata sunulacak olan malların bolluğuyla.

V

Ekonomik alanda büyük rol oynayan iki istek sınıfı vardır - üretim ve tüketim gibi birbirine bağlı olan ve bu çiftten türeyen: satma isteği ve satın alma isteği, başka bir ifadeyle, *arz* ve *talep*. *Arz* ve *talep* isteklere dayanır diyorum, eklemem gerekecek: ve de inançlara dayanır. Takip eden bölümün özel konusuna gireceğiz biraz burada. Ne olursa olsun, eğer kötü tanımlandığı kadar tıkayıcı olan bu büyük ekonomik antiteze psikolojik olan dışında bir anlam vermeye çalışsak da, anlamsız bir gerçekliğe ulaşmanın dışında bunu başaramayız. *Arz* ve *talep* denkleminin kurulduğunu söylediğimizde, objektif anlamda, vazedilen objelerin sayısının talep edilen objelerin sayısına tam olarak eşit olduğunu, ve söz konusu arzın veya talebin olası satıcıların veya alıcıların bir ruh haline değil de satışlarının ve alımlarının sonucu olgusuna dayandığını mı anlayacağız sadece? Eğer *talep* ile bir mala sahip olmak isteyen kişiler grubunu anlarsak, bu grup belirsizdir, bu muğlak ve gereksiz anlam bir şey belirlemeye yaramaz. Eğer *talep* ile o *malı mevcut fiyata satın almak*

isteyenlerin grubunu, yani o parayı kaybetmeyi o mala sahip-olamamaya tercih edenlerin grubunu anlarsak, açıktır ki, talep, tek açık anlam olan bu sonuncu anlamda anlaşıldığında, fiyatı önceden varsayar, ve neden olmaktan öte sonuçtur burada. Karşılaşmalarının burada bir karşı-gerçekliğe ya da bir Palisse gerçekliğine yer vermemesi için bu iki ifadeye sübjektif bir anlam vermek önemlidir demek ki. Üstelik, fiyatın arz ile ters orantılı ve talep ile doğru orantılı olduğunu söylediğimizde, arzın ve talebin eşitsiz olabileceklerini, biri azalırken diğerinin artabileceğini kabul etmiş oluruz, ki eğer burada objektif olaylar, pazar üzerinde reel olarak bitmiş işlemler söz konusu ise anlaşılmaz bir hipotezdir. Bu nedenle ekonomistler bu konuda az buçuk psikolojiye başvuramamışlardır, fakat isteklerinin tersine ve çoğunlukla da bilmeden; analizlerinin yetersizliği buradan çıkıyor.

Arzı talebin karşısına koyduğumuzda, sadece arzıların sayısından veya arz ettikleri şeyin miktarından ve talepçilerin sayısından veya talep ettikleri şeyin miktarından bahsediliyormuş gibi geliyor. Fiyatın arz ile ters orantılı olarak değiştiğini söylediğimizde, fiyatın yükseldiğini söylemiş oluruz, ya arzıların sayısı azaldığı için, ya da, çoğunlukla, arz edilen metallerin miktarı önemsiz hale geldiği için. Fiyatın taleple doğru orantılı olarak değiştiğini söylediğimizde, fiyatın talepçilerin sayısının veya talep ettikleri ürünlerin miktarının artmasına veya azalmasına göre yükseldiğini veya düştüğünü söylemiş oluruz. Bu sözde matematiksel formüllerin doğru olmadığını ortaya koyduk, zira bir metanın fiyatının talepçilerin sayısının iki katına, üç katına, dört katına çıktığında veya arz edilen şeylerin miktarı yarı oranında, üçte iki oranında, dörtte üç oranında azaldığında yaklaşık olarak değil kesin olarak iki katına, üç katına, dört katına yükseldiği doğru değildir.

Deney gösteriyor ki, örneğin birinci derecede gerekli besin maddeleri söz konusu olduğunda, arz edilen şeylerin fiyatlarının aşırı bir şekilde artması için bunların zayıf bir düşüşü yeterlidir, oysa ki, eğer artma veya azalma lüks mallarla veya kimi lüks

mallarla ilgili ise, fiyat fazla değişmeden bu artış veya düşüş çok güçlü olabilir. Sorun bunun neden böyle olduğunu bilmek, arz ve talep yasasının, bu şekilde anlaşıldığında açıklamadığı ve fiyatların bu yasa gereğince sözde belirlenişini bunca eksik, bunca belirsiz kılan bu değişikliklerin nedenlerine geri dönmektir.

Öncelikle, mevcut isteklerin yoğunluk derecesinin, talepçilerde olsun, arzıcılarda olsun (satma isteği satın alma isteği gibi her zaman kendisine eşit olmadığından), arzıcıların veya talepçilerin sayısı ya da arz edilen veya talep edilen şeylerin miktarı gibi hesaba katılması gerektiği açıktır. Eğer arz edilen mal tüketicilerde, yayılarak canlanan, kendini tekrar ederek pekişen yapıda bir istek uyandıran türden bir mal ise, talepçilerin sayısal artışı onların isteklerinin artan bir yoğunluğuyla birlikte gidecek ve fiyat doğal olarak çok daha artacaktır. İsteklerin yoğunluğunu ölçmenin metaların miktarını ölçmekten veya satıcıları veya müşterileri hesaplamaktan daha zordur, fakat bu bir önceki gözlemin teorik olarak doğru olmasına engel olmaz, ve üstelik pratikte isteğin dış belirtileriyle güçlüğü bin türlü şekilde incelemenin bir yolu vardır, ki bu belirtileri becerikli tüccarlar iyi bilirler ve müşteri topluluklarının isteklerinin yaklaşık tahminlerini daha yetkin bir psikolojik termometre olmadığına bunlar üzerinden yaparlar.

Fakat bu yeterli değildir. Falan miktarda malı falan fiyata satma isteği ve aynı fiyata aynı malı satın alma isteği, öyle farz ediyorum ki, bir pazar üzerinde, arzıcıların ve talepçilerin kalplerinde yarış halinde olan tüm diğer isteklere hakim olmak için istenilen seviyeye ulaşmışlardır. Peki şu fiyata satma veya satın alma gerçek *niyetinin* buradan doğduğu ve metaların toplamının veya büyük kısmının alıcı bulduğu kesin midir? Hayır, eğer satıcılar arasında alıcıların veresiye ödeme gücü ile ilgili olarak veya alıcılar arasında malların kalitesi ile ilgili olarak kusursuz görünümlerine rağmen can sıkıcı söylentiler dolaşmaya başlamışsa, yeterli *güven* olmadığından, pazar işsiz kalır, isteklerin uyumuna rağmen. Ufak tefek işlerle giderek daha yaygın hale

gelen peşin satışın, satıcılarla ilgili olarak, sorunu kolaylaştırdığı doğrudur, bu onlar için güven-unsurundan sıyrılmazdır; sıklıkla satıcı tarafından alıcıya verilen *garantinin*, veya büyük dükkanlarda müşteriye verilen satılan eşyayı memnun kalmadığında geri verme olanağının alıcıyı her türlü şüpheden, her türlü güvensizlikten geniş ölçüde kurtarma eğiliminde olduğunu da ekleyeyim. Fakat burada, tekrar ediyorum, hayatın ufak tefek işleri söz konusudur sadece. *Büyük işler* için, iş yerleri, ev alım satımları, mülk alım satımları, borsada emlak alım satımı içim riske girmek gerekir her zaman, giderek riske giriyoruz, ve en büyük güçlük, istekleri uzlaştırmaktan çok inançları, karşılıklı güvenleri uzlaştırmaktır elbette ki.

Hizmet satın alma için de bu böyledir. Örneğin Paris'te –moda daha fazla hizmet ettikçe giderek daha güçlü bir şekilde– apan-disit ameliyatı yapmak isteyen yüzlerce doktor var, ve Fransa'da, bu hastalığı olduğu veya öyle olduğuna inandıkları için –yine giderek daha güçlü bir şekilde– ameliyat olmak isteyen binlerce hasta var. –Bu arada, hastalar belli bir sayıda ameliyat isterlerken doktorların belli bir fiyata sayısız ameliyat yapmak istediklerine dikkat edelim. Eğer tıbbi hizmetlerin arzına tamamen objektif bir anlam verirsek, bu hizmetlerin belli olmayan miktarı taleplerin belli bir miktarına nasıl eşit olabilirdi o halde?– Konuya dönelim. Tüm hastalar iyileşmek ister, fakat, gerçekten de hepsi doktor aramaya gider, onu *talep eder* demek değildir bu; zira ilk olarak bu hastalar gelir durumlarından dolayı aşır ameliyat ücreti engeline takılabilirler, ve, iyileşme isteğiyle her şeyini kaybetme korkusu arasında kalmış olduklarından, olayları bilgiç bir şekilde kendi seyrine bırakarak kararlarını daha sonraya erteleyebilirler. Ödeyecek parası olanlara gelince, veya daha iyi bir ifadeyle, ameliyatla iyileşme isteğinin yoksullaşma korkusuna kesin bir şekilde baskın gelecek kadar arttığı kişilere gelince, onlar için en büyük sorun, ikinci olarak, kendilerine ameliyat öneren cerraha güvenip güvenemeyeceklerini bilmektir. Fakat güvenin ve korkunun binlerce derecesi var, inancın azalış ve artış iç iniş çıkışlarının binlerce derecesi var. Diğer yandan, cerrahın kendisi de finaldeki başarı için her za-

man aynı güvene sahip olmaktan uzaktır. Sahip olduğu başarı nesnelliğine bağlıdır bu, başarıları ve başarısızlıkları arasındaki orantıya bağlıdır; hastanın sağlığı ve gücü konusunda sahip olduğu düşünceye de bağlıdır bu. Ameliyatın her iki taraftan da kararlaştırılmış olabilmesi için, hasta tarafından olduğu gibi cerrah tarafından da kararlaştırılmış olabilmesi için, ve birisinin arzı ile diğ erinin talebi arasında gerçekten bir denklik olabilmesi için, her şeyden önce, karşılıklı güvencin her iki tarafta ille de eşit olmayan fakat her ikisinde de ameliyat etme veya ameliyat olma isteğinin ulaştığı seviyeye bağlı belirli bir dereceye ulaşması gerekiyor. Kararı belirlemek için gerekli olan minimum güven derecesi ameliyat olma veya ameliyat etme isteğ i daha fazla arttığı oranda azalır, ve *vice versâ* karşılıklıdır bu; tutkulu bir şekilde kendilerini göstermek isteyen genç cerrahların tehlikeli ve neredeyse cinayet sayılan ameliyat risklerine girdiklerini görüyoruz böyle olunca da.

Ücret teorisi konusunun sınırlarına girdim burada. Arz ve talep kavramında, istek derecesi ve güven derecesi unsurlarını göz önünde bulundurmanın arz edilen veya talep edilen şeylerin miktarı ve arzıların ve talepçilerin sayısı kadar önemli olduğunu göstermek istedim şimdiden. Sadece önemli olmakla kalmıyorlar, temel ve karakteristiktir bu unsurlar; ve az önceki örnek bunun bir kanıtıdır. Burada arzıların ve talepçilerin sayısı bir oluyor çoğunlukla; verili bir anda bir cerrahıdan başkasını bulamayan bir hasta olsun; her iki tarafta da, arz edilen ve talep edilen sadece bir şey vardır; bununla birlikte bu durumda –bugday satıcılarıyla veya alıcılarıyla dolu bir Pazar durumunda veya borsa oyuncularıyla dolu bir borsa durumunda olduğu gibi– arz ve talep varyasyonları, her birinin yükseliş ve düşüş varyasyonları vardır, bunlar sonunda uzlaşana kadar.

Mevcut olarak sadece bir arzının ve bir talepçinin bulunduğu bu durum ulaştığımız uygarlık açısından istisnai hale geldi; fakat ekonomik evrimin ve takip eden her şeyin açıklamasının çıkış noktası ilkel ve temel durum da aynı derecede istisnaidir. İlkel pazarlarda, alıcı ve satıcı çiftleri kadar aynı bir eşyanın veya

aynı bir hizmetin farklı fiyatları vardır, ve bu çiftlerin her biri için, uzun bir pazarlık sonunda tespit edilen fiyat talep ile arz arasında, o arz ile o talep arasında bir denklem kuran fiyattır. Zira, biri en pahalı fiyata satmaya diğeri mümkün olan en ucuz fiyata satın almaya çalışan insanlar arasındaki bu ateşli görüşmelerin her biri sırasında değişme yolunda olan özel bir talep ile bir arz vardır. Peki ne olur bu durumda? Köy panayırıları özellikle de güneyde bu açıdan öğreticidirler. Aynı şekilde Nancy'de ve Salpetrière'de sözlerle ve jestlerle ikna sanatı yapıyor insanlar. Madrabazlar, dalavereciler büyük hipnozculardır, bunu bilmeseler bile. Fakat bu bir tür karşılıklı telkindir. Satıcı satış isteğinin derecesini gizlemek gerektiğini iyi bilir; bu yüzden ilgisiz bir havayla konuşur; ona falan fiyatı önerdik, bunu reddetti; bu ata deli gibi düşkün olan on kişi tanıyor. Olası alıcı, kendi köşesinde müşkülpesent gibi davranır: bu at onun için çok küçük veya çok zayıf, atın üzerindeki de hoşuna gitmiyor. Aslında, satıcının kendisini o ata sahip olmak için istekli olduğunu düşündükçe fiyatı yükselteceğini bilmiyor değil. Fakat satıcının gözü onun üzerindedir, jestlerini ve bakışlarını sürdürür ve bu *dış işaretlere* göre onun bu atı satın alma isteğini, onun hayvanın görünen niteliklerine olan güvenini yaklaşık olarak ölçer. Bu isteği ve güveni canlandırmak, körüklemek için, önceden fazlasıyla yulaf verdiği atı koşturur ve kusurlarını olabildiğince gizlemeye çalışır, onu en avantajlı görünümünü altında gösterir; ve aynı zamanda bir sürü sözle ve şarlatanlara özgü jestlerle onu övüp durur, fakat bunlar bu türden büyülemeye çalışan hareketlere, sözlere az çok alışkın olan zihinler üzerinde pek etkili olmazlar. Eğer müşterinin bu numaralara aldandığını görür veya sezerse fiyatı yükseltir; fakat eğer müşteri bunları yutmazsa onu daha tatlı fiyatlarla kazanmaya çalışır. Ancak müşteri de onu dikkatle izler, nabzını yoklar kendi payına, ve kendisinde tahmin ettiği satma ihtiyacına ve isteğine göre, direnir veya fiyat tartışmasında zayıf düşer. Tüm bu entrikalar her iki tarafta da her şeyden önce dengelenecek ruh durumlarının söz konusu olduğunu açıkça gösteriyor; ve söz konusu olan bu olduğu için, yani katı değil de adeta *akışkan* olan, seviyesi çok kolay bir şekilde

inip çıkan, değişen, birbirleri üzerinde karşılıklı bir etki yaratan nicelikler söz konusu olduğu içindir ki aranan denge çoğunlukla bulunur. Eğer bir tür katı, set ve dayanıklı nitelikler söz konusu olsaydı, arz ve talep arasındaki ünlü denklem bu durumların çoğunda imkansız hale olurdu.

İlkel ticari işlemlerde böyle olur bu, ve bu bizim modern pazarlarımızda alabildiğince büyümüş olan arz ve talep ile sunulan olgulardan temelde hiçbir şekilde farklı değildir. Pazar büyüdüğünde pazarlıklar mümkün olmaz artık, çünkü aynı yapıdaki tüm işlemler için aynı bir fiyat, geçici olarak saptanmış bir fiyat gereklidir. Eğer bu başka türlü olsaydı ticaret hayatı engellenmiş olurdu devamlı olarak. İçlerinden geldiği gibi fiyatları tespit edenler ticaret adamlarıdır o zaman. Veya daha çok, kimi zaman, eğer bir sendikaya üye iseler tüccarların çoğunluğu, bazen de rekabet edenler arasında en güçlü olan tüccardır fiyatları tespit eden. Fakat fiyatları tespit etmeden önce faılan fiyata muhtemel alıcıların sayısı konusunda ve o malın o andaki rağbetine göre bu olasılığın derecesi ile ilgili olarak her zaman merakla bilgi edinirler bu tüccarlar. Sadece ticari istatistikler aydınlatmaz onları bu açıdan; binlerce gösterge onlara bilgilendirmek için vardır, eğer ince bir zekaya ve deneyime sahiplerse. Fakat sadece değişken ve artarda gelen fiyat yoklamalarından, fiyat denemelerinden sonra kabul edilir kesin fiyat; ve bu kararsızlıklar içerisinde ilkel pazarlıkların eşdeğerini görebiliriz. Diğer taraftan, modern tüccarların hedeflediği büyük amaç, küçük köylü tüccarların hedeflediği gibi, müşterinin ve halkın isteğini ve güvenini uyandırmak ve canlandırmaktır. Reklam buna hizmet eder, kırsal bir panayırıdaki dalaverecilerin veya koyun satıcılarının boş laflarına ve el kol hareketlerine denk düşer bu. bu konuya geri döneceğiz.

Bununla beraber, bitirmeden önce, tek bir arzcu veya tek bir talepçi yerine pazarda bir arzcılar topluluğu ve bir talepçiler topluluğu olduğunda olgunun artık sadece talepçiler ve arzcılar arasında değil her bir talepçi ile diğer talepçiler arasında ve her bir arzcu ile diğer arzcılar arasında kurulan yeni bir enter-psi-

kolojik ilişkinin katılımıyla giderek komplike hale geldiğini de görelim. Kendisini bu şekilde gösteren kişisel etkilerin sonucu olarak, arz ve talep konusunda bir *sürükleniş* vardır her zaman, ki buradan fiyatların yükselişi ve düşüşü çıkar sonuç olarak, ve objektif hiçbir şeyin açıklayamayacağı bir şeydir bu.

Bu bölümün konusunu, isteğin ekonomik olgulardaki büyük rolünü, temel ekonomik kavramlar içerisinde asla gizlenmemesi gereken ama çoğunlukla gizlenen varlığını kanıtlamak için bu kadarı yeterlidir kuşkusuz. Şimdi daha özel olarak düşüncelerin ve inancın ekonomik rolüyle meşgul olalım.

BÖLÜM III

İNANCIN EKONOMİK ROLÜ

I

Ekonomi politikte inançların istekler üzerindeki etkisini, zihinlerde uyandırılmış kimi düşüncelerin insanlarda kimi tüketim veya üretim istekleri uyandırma ve daha başkalarını söndürme gücünü yakından incelemek önem taşır. İsteklerin inançlar üzerindeki etkisini incelemek, belli bir noktaya kadar aşırı uyarılmış kimi isteklerin, örneğin yolculuk isteği veya gazete okuma isteğinin, bu isteklere yönelik tatminlerin, örneğin demiryollarının durmaksızın gelişmesi veya basının sınırsız özgürlüğü gibi tatminlerin zararsızlığına, güvenilirliğine olan genel inancı yaratan ve arttıran gücünü incelemek de önemlidir. Nihayetinde, davranışın tasımının¹ öncüllerini oluşturmak için bir araya gelerek sonuçta bir hareket göreviyle, bir niyetle, bir eylemle son bulan isteklerin ve inançların verimli bileşimlerini incelemek de önem arz eder. Her davranış çoğunlukla bilinçsiz olan benzer tasımlardan doğar.

Bir istek her zaman bir algı veya bir düşünce, iki ucu birbirine az çok güçlü bir inanışla, bir ikna ile bağlanmış duyusal veya entelektüel bir yargı tarafından öncellenir. Eğer ölümsüzlük isteğini duyan ilk insana kadar geri gidebilseydik, ölümden sonraki bu hayatın kendisinin sezinlediği olasılığının bu istekten önce geldiğini keşfederdik belki de. Her ne olursa olsun, ruhun

¹ Doğru olarak kabul edilen iki yargıdan üçüncü bir yargı çıkarma temeline dayanan uslamlama yöntemi. (Çev.)

ölümsüzlüğüne olan dini inancın gelişmesinin ölümden sonra ölümsüz bir şekilde tekrar yaşama isteğinin gelişmesine çok katkıda bulunduğu kesindir. Şimdiki dönemin büyük motor gücü olan politik ve hatta ekonomik eşitlik isteği eşitlik hakkı düşüncesiyle ve inanışıyla doğmuş ve beslenmiştir. Sadece bu insan eşitliği dogmasına olan inanç işçiler arasında derinlemesine yayıldığındadır ki bu işçiler patronlarının konforunu paylaşma, beslenme, giyinme, kendini eğitime, yolculuk etme, onlar gibi eğlenme isteği duymaya başlarlar. Basın özgürlüğü de bütün düşüncelere, bütün fikirlere yayılma olanağı vererek ve yayılışlarını hızlandırarak, yeni sanayi kollarının doğmasına neden olan birçok isteğin genelleşmesini kolaylaştırır ve olağanüstü bir şekilde hızlandırır. Gazetelerin sadece dördüncü sayfası değildir reklamlarla dolu olan. Gazetenin hepsi devamlı ve genel büyük bir reklamdır adeta. Bu yüzden *standart of life* ve üretken aktivite bir ulusta gazeteler çoğaldıkça ve gazete okuma yaygınlaştıkça yükselirler.

Eğer Amerika kıtasında veya Avrupa kıtasında antik stoacılık veya ilkel evanjelizm gibi bir doktrin, isteğin geçiciliğine, istek sahibi olmamanın ve en sade haline indirgenmiş hayatın bilgeliğine olan derin ve ortak bir inanç yayılabilseydi bugün; ve, en azından Ruskin tarzı estetizm kitleler arasında ciddi ilerlemeler gösterseydi, modern endüstrinin ölümün kapısını çalacağı kesindir. Böyle bir felaketi istememekle birlikte, yeni ve daha iyi formlar halinde, estetikçilerimiz ve eski bilgiler tarafından sezilenen gerçeğin, bizi bölen bedensel isteklerin ilerlemelerini, maddi varlığın yararsız komplikasyonlarını, bizi yakınlaştıran, ormanlardaki ağaçlar gibi en yüce şeylerle birbirimize dokunmamızı sağlayan tinsel düşüncelere hız vermek için frenleme zorunluluğunun ortaya çıkacağı günün gelmesini de ümit edebiliriz.

Temel bir açıklama: Yeni düşünceler, yeni fikirler bir toplumda yeni ihtiyaçlara göre çok daha hızlı bir şekilde yayılırlar. Bu yüzden zihinlerde bir devrim geleneklerdeki ve yaşam biçimlerindeki bir devrimden önce gelir hep, ki bu sonuncusu onun bir

sonucudur. Ne mutlu ki bu böyle, ve ne mutlu ki sonuç olarak düşüncelerin benimsetilmesi isteklerin, özellikle de aşağı, değersiz isteklerin benimsetilmesinden daha kolay. Zira amaçlarının benzerliğiyledir ki isteklerimiz bizi birbirimizin karşısına getirir ve savaşıma sokar; oysa ki düşüncelerimizin benzerliği tersine aramızdaki uyumun en güçlü nedenlerinden biridir. Bu fark, geçerken söyleyelim, ekonomik rekabetlerin neden kısmen iyi sonuçlar yarattığını açıklıyor: Şu nedenle ki, ekonomi sadece kısmi bir savaşımdır, birbirlerine karşıt olan istekler benzer yargılara, rakipte aynı şehirde yaşayan bir kişiyi, uygar bir meslektaş, bir *arkadaşı* ve çoğunlukla bir *rakibi* görmeyi sağlayan benzer güvenlere bağlı oldukları için.

Bir sanayide yeni bir buluş ortaya çıktığında (elektrikli lamba, otomobil, vs.), eğer bu buluş için karşılık düştüğü isteği uyardırına ve yayma söz konusu olsaydı, başarısı cesaret kırıcı şekilde yavaş olurdu. Fakat çoğunlukla bu istek zaten uzun zamandan beri yayılmış durumdadır (mümkün olduğunca net görme isteği, mümkün olduğunca hızlı bir şekilde yolculuk etme isteği, vs.), fakat, önceden varolan bu isteği tatmin etmek için tasarlanmış yeni araca olan güvenin yayılması ve zihinlere nüfuz etmesidir sadece söz konusu olan.

Reklam bu amaçla doğdu kuşkusuz. Reklamın tarihini araştırmak gerekirdi değişik ülkelerde, eğer bu farklı evrim dizilerini karşılaştırsaydık, benzerlikler keşfederdik muhtemelen. *Sesli reklam*, böyle diyelim, temel olarak barbar veya geri kalmış ülkeleri karakterize etmiyor mu? Ve *görsel reklam* uygarlıkla birlikte birincinin zararına bir şekilde geliyor gibi görünmüyor mu? Kırsal kesimlerdeki gezgin satıcıların bağırışları –Fransa’nın güneyinde *yağmacı* denilen paçavracılar örneğin– küçük şehirlerde tellalların yaptığı duyurular orta çağda ve yüzyılımıza kadar farklı mesleklerden satıcıların Paris’in sokaklarından geçtiklerinde bağırırken veya bir tür şarkı söylerken başvurdukları özel ve geleneksel yöntemler, reklamın en arkaik

formlarıdır¹. Gazetelerdeki ilanlar ve sonsuz değişik biçimleri olan ve bitmez tükenmez bir hayal gücünden doğan duvar afişleri bunların yerine geçti azar azar – kimi istisnalar dışında. Bulvarlarımızda bağırışlarıyla bizi sağır eden gazete tellallarının yerini Londra’da heyecan yaratan haberleri sırtlarının üzerinde görmeye olanak veren büyük harflerle yazılmış afişleri taşıyanlar aldı. Kokulu diyebileceğimiz bir reklam türü de var, kaldırımlarımızda dolaşıp duran kimi parfüm reklamları. Fakat bu sonuncusu da, uygarlıkla birlikte, görece değerini yitiriyor giderek, ve karşılık düşen görsel reklam bunun yerini alıyor giderek; bakışları üzerine çeken şu özel, gösterişli veya çok kibar tuvalet reklamları. Bu evrimin nedeni, görsel reklamın sesli reklamın yerine bu kademeli geçişinin nedeni, görsel reklamın süre ve alan olarak gelişmede diğerine göre çok daha elverişli, daha

¹ XIII. Yüzyıldan bir şair, Guillaume de la Villeneuve, diyor Alfred Franklin, o sıralarda Paris sokaklarının sergilediği ilginç manzaraları betimler bize. Çağdaşı Jean de Garlande da sokaklarda kuduz olmuş gibi bağırان bu insanlar için bir kaç satır ayırmıştır.” Gün ağarır ağarmaz, bir uşak hamamların açıldığını haber verir bağırarak “ki bu hamamların doğu ile olan ilişkileri hamam kullanımını genel hale getirmişti”; balık satıcıları, tavuk satıcıları, taze veya tuzlanmış et satıcıları, sarımsak, bal ve soğan satıcıları gelirdi ardından. “Un, süt, şeftali, armut... diye bağırırdı kadınlar.” Elbise, mobilya ve kap kakak tamircileri de her gün yaptıklarını nakarat gibi telârlarlardı. Ve eski elbise satıcıları... Ve unutulmuş satıcılar, vs., vs. – *Tellallık* sonunda Simon de Poissy adlı bir senyöre Paris’teki bu hizmeti kiraya veren krala bağlı bir kamu hizmeti haline geldi. – Mercier XVIII yüzyılın Paris’inin çok güzel bir tablosunu bıraktı bize: “Sokak tellallarının daha keskin, daha canlı bir şekilde bağırıkları başka hiçbir şehir yoktur dünyada, diyor, ... Malını satmak için daha yüksek, daha yırtıcı bir şekilde bağırانların şehridir bu. Tüm bu ahenksiz bağırışlar, duyulmadığı vakit hakkında hiçbir düşünce sahibi olunamayacak bir bütün oluşturuyor... Durmaksızın devam eden bir çılgıktır bu.” Gerçekten de görsel ilanının sesli ilanının yerine geçmesi bir gelişme olmuştur... XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, ustalıklı abartıları Voltaire’i çok eğlendiren reklamların yer aldığı ilan gazetelerinin yayınlanmasıyla ortaya çıkar bu değişiklik. Bu konuyla ilgili olarak Alfred Franklin’in çalışmalarına bakın. *Eski zamanların özel hayatı: ilan ve reklam*. Ayıca yine bu konuyla ilgili olarak sayın Levasseur’ün *İşçi Sınıflarının Tarihi* adlı çalışmasının ikinci baskısına da bakabilirsiniz, cilt.1 s. 422 ve devamı.

yetenekli olmasıdır. Gazete ilanlarıyla, duvar reklamlarının çoğalan örnekleriyle, görsel reklamın kapsamı ve erimi durmaksızın büyümeye elverişlidir, oysa ki tellalların sayısını çoğaltmak çok zor ve pahalı bir iştir. Sonuç olarak reklam giderek daha geniş, özgür ve kolay olan yayılışı yönünde dönüşüyor sürekli. Sesli reklamların sayısı bir şehrin sokaklarında genel bir sağırlaşmaya varmadan geçemezdi belli bir rakamı, oysa ki görsel reklamların sayısı her biri gözle görünür olduğu sürece artabilir, çoğu sadece hafızada kalsa bile.

Fakat, yönü ve gelişme derecesi ne olursa olsun, reklam konuşmayı harekete geçirerek etkili olur hep. Yeni sanayi ürünlerinden, yeni kumaşlardan, yeni mallardan veya hizmetlerden bahsediyorsak eğer, gazetelerde kısa bir yazı okuduğumuz, bilgi veren bir insanı gördüğümüz, bir an için dikkat çeken bir ses duyduğumuz içindir bu. Dikkat çekmek, sunulan bir şey üzerinde toplamak, reklamın direkt ve hemen kendisini gösteren bir sonucudur bu. Halkın güvenini elde etmekten uzaktır bu gerçekte. Ancak bu durumda örneğin gücü işin içerisine giriyor; eğer reklam gerektiği yere ulaşıyorsa, taklitçi yayılmanın bilinen odaklarına, yani eski rejimde saraya, bizim demokrasilerimizde başkentlere, kısacası toplumun en canlı, en hareketli ve en aydın kesimlerine, *sosyal yoğunluğun* en çok olduğu kesimlere ulaşıyorsa, ortaya çıkan yenilik bütün halka yayılmakta gecikmez.

Mağaza camekanlarının büyük şehirlerde karşılıklı olarak etkilerini kısmen kaybetmek gibi bir sakıncası var, bir müzedeki tablolar gibi. Bu yüzden, vitrinlerde sergilenen mallara dikkat çekmede eşsiz olsalar da, gelip geçenlerin alış verişe karar vermelerini sağlamak için çok yetersiz kalacaklardır, bunun nedeni de yine kendileridir. Falan mala sahip olma isteği, ki bu muğlak bir şeydir –başka vitrinlerin neden olduğu rakip isteklerle çatışma halindedir–, *alıcının satın alma kararı* haline sadece bir taraftan fiyat bu isteğin seviyesine düştüğü veya bu istek fiyatın seviyesine yükseldiği ve diğer taraftan istenilen mallar bizim için model alınmaya değer olarak düşünülen, veya kendisiyle rekabet edilen, ya da akranımız olduğu için, komşumuz, arkada-

şımız olduğu için yakınlık duyduğumuz birinin elinde satın alınmış olarak görüldüğünde gelebilir. Arzulanan şeyin yararlılığına olan istenilen güvenin derecesini oluşturan şey başkasının örneğidir, ve bu isteği sonuç olarak *satın alma istenci* haline getirir.

II

Demiryolları veya asma köprülerin bulunuşu veya kağıt paranın, banka senedinin bulunuşu gibi serüven dolu bir buluşun başlangıcında, halkın bu yeniliğe olan güvencinin nasıl doğduğunu ve nasıl yayıldığını incelemek çok ilginç olurdu. Çok daha eski bir dönemde, altının ve gümüşün esas olarak parayı oluşturan evrensel değiş tokuşuna olan genel ve derin güvenin nasıl doğduğunu ve nasıl yayıldığını anlamamıza yardımcı olabilir bu. Bu cesur adımların, bu gözü pekliklerin nasıl bir kolaylıkla ilerlediklerini görmek bizi şaşırtmıştır hep, *a priori* olarak, bunların tam ortasında ortaya çıktıkları genel güvensizliğin uzayıp giden bir direncine kendimizi hazırlamamız gerekirdi her halde. Fakat, çok daha fazla insana, ve az sonrasında herkese cesaret ve inanç aşılama için, seçkin bir tabakanın izlediği bir kaç başarılı inisiyatif sahibi kişinin varlığı yetmiştir. Banka senetleri konusuna gelince, Law bunu açık bir şekilde açıklıyor, fakat, yüzyılımızın alışıldık şeylerine göre çok daha akla yatkın bir şekilde yapmıştır bunu krallık naibine gönderdiği mektuplarında. İskoçya'da, Roma'da ve Naples'da olayların şu şekilde geliştiğini söylüyor: "Başlangıçta insanları senetle ödemeye alıştırmakta çok güçlük çekilir; fakat bunları istenildiğinde paraya çevirmek için zengin bir kasanın olduğu görüldüğünde ve bu senetlerin ödemede sağladığı kolaylıklar fark edildiğinde, yavaş yavaş ticarete yer almaya başlar bu senetler, ve zamanla madeni paraya tercih edilir hale gelirler..." Bu doğru, fakat yetersiz. Eğer sağduyu halkı böyle aldatici bir parayı kabul etmeye bu derecede yöneltmiş olsaydı, duyulmamış bir hayranlığın neden olduğu çılgınlığın bunu sürüklediği felaketi anlayamazdık.

Bu ünlü maliyecinin bir diğer mektubunda, sisteminden bahsettiği çok daha zekice işlenmiş bir pasajında şunu görüyorum: “Kredi işlemleri rakipleri karşısında 2000 liraya kadar çıkardı; ve işlemleri bu fiyata kadar çıkartan aynı rakiplerin korkularına ve şüphelerine rağmen *kredi güvensizlik ortamında bile arttı.*” Olaylar hep böyle oluyor. Kitlelerin zihinlerine ve hatta *yenilikçilerin zihinlerine* egemen olan bir güvensizlik ortamında yeniliğe olan inancın neden durmaksızın arttığı sorulursa eğer, dış güvensizliğin ve de onu engelleyerek yükselten iç güvensizliğin karıştığı sayesinde bu kısmen diye cevap vermek gerekir buna. Bu güvenin büyük ve derin güvensizlik üzerindeki çok küçük ve çok sınırlı olan kademeli başarısı daha az şaşırtmalı bizleri, eğer güvensizliğin oturmuş, durgun –statik, derdi Comte– bir şey olduğunu ve yeniliğe olan inancın bir *akım* olduğunu, bireyden bireye iletilen ve değiş tokuş edilen dinamik bir şey olduğunu göz önünde bulundurursak. İnsandan insana hızlanmış hareketinde cisimlerin yere düşüşü yasasına benzeyen bir yasa gereğince artar güven, oysa ki hakim olan güvensizlik durgunluk gösterir ve zamanla zayıflayarak gidebilir sadece. Bulaşkan ve yayılğan olan *kazanılmış hızdır*, fakat *kazanılmış durgunluk* bulaşkan değildir.

İnsan doğasının sonuç olarak iyimserliğe yönelik olduğunu da unutmayalım sonra. Buna inanmak için bir koşutluk kurmak yeterlidir. Şirketler için en elverişli olan demiryolları istatistiklerini kabul etsek bile, bir vagona çıkarken kazaya kurban gitme riskimiz, olasılıkların hesaplanmasına göre, mülk karşılığı kredi veren bir kurumdan borç aldığımızda 100 000 franklık bir ikramiye kazanma şansımızdan daha çoktur. Bununla beraber, olası bir kaza düşüncesi kimsenin, hemen hemen hiç kimsenin trenle yolculuk etmesini engelleyemiyor, oysa ki büyük ikramiye kazanma düşüncesi, kimi tahvillerin rağbet görmesini açıklayan büyük çekici bir düşüncedir ve alıcılar bunu çok pahalıya ödemişlerdir. Bu yüzden buradan insanın korkudan çok umuda eğilimli olduğu ve bazen acı çektiğinde, halkın küçük bir kesimi içinde, karamsarlığın buraya dışardan geldiği ve yapay olduğu, normal ve alışıldık iyimserlikle çelişki halinde olduğu ve iyim-

serlikle tutulma, engellenme yönünde olduğu sonucunu çıkarmakta haklıyım ki bu iyimserlik daha dinamik bir şeylere sahiptir, az önceki metaforu devam ettirmek için böyle diyelim.

Eğer sürekli olarak bir şeyler istiyorsak, durmaksızın yenilenen ve küllerinden yeniden doğan bir şey istiyorsak, aynı zamanda sürekli olarak bir şey *bekliyoruzdur*, bir şeylere *güveniyor*, *bel bağlıyoruzdur* sürekli olarak. Bu *bekleyişlerin* derecesi veya doğası genelde sosyal açıdan olduğu gibi ekonomi açısından isteklerimizin derecesi veya doğası kadar önemlidir. Piyango kazanma ümidimi oldukça zayıf bir beklentidir, ama bir ay veya bir yıl yaşama isteğimiz çok güçlü bir beklentidir, ve kesine yakın bir inançla gelir kuponlarımıza veya maaşımıza kısa zamanda ulaşmayı bekleriz biz. Her zaman görelili olan *güvenliğimiz*, oldukça eşitsiz olan ve birbirine benzemeyen bu türden belli sayıda beklentilerden oluşur. Güç olarak arta arta beklentilerimizin hakları doğurduğu bir an gelir. Ekonomistlerin yeterli bir şekilde doğrulamadan ilke olarak ileri sürdükleri *mülkiyet hakkı* burada temellenir, Bentham derinliği hep bilinmezlikten gelenen onca açıklıkla kendi bakış açısı ile bunu gösterdiği gibi.

Bize gereken şey sadece *isteklerimizin tatmini* değildir, her şeyden önce beklentilerimizin *doğrulanmasıdır* bize gerekli olan. Beklentilerimizin karşısına konan çelişkiler kadar, güvenimizin, inancımızın tekzip edilmesi, yalanlanması kadar üzücü bir şey yoktur, en pahalı isteklerimizin başarısızlığı bile daha üzücü olamaz. Derin beklentilerimiz bu şekilde kirletildiğinde, en kutsal haklarımıza tecavüz edilmiş gibi adeta bağırırız hep. Galip gelen beklenti, başka deyişle *çelişmiş inanç* ve tatmin olmamış ihtiyaç, engellenmiş istenç, başka bir deyişle *engellenmiş istek*; işte analizin kötülük ve adaletsizlik kavramlarının temelinde her zaman keşfettiği iki unsur, hak ve ödev kavramlarını, adalet ve mülk kavramlarını *doğrulanmış inançlar* ve *kolaylaştırılmış, yardım almış istekler* haline her zaman getirdiği gibi. İnançların, beklentilerin çelişmesini engellemek ve karşılıklı doğrulanmalarını kolaylaştırmak; isteklerin engellerine engel olmak ve karşılıklı yardımlaşmalarını veya ortaklaşa yö-

nelimlerini kolaylaştırmak; tüm yasaların ve tüm ahlak kurallarının izlediği amaç budur, bilinçli veya bilinçsiz. Yalnız, söz konusu olan inançlar ve istekler çemberi zamana ve mekana göre genişler veya daralır, bir yöne koyulur veya bir başka yöne.

Kredi, bir inanç olayından başka ne olabilir bu? Ve *para*, bir inanç olayından başka ne olabilir, bir altın parçasına veya bir banka senedine sahip olan, canının istediği falan meta ile bunu değiştirmeyi sıkı bir şekilde *bekleyen* inancından başka ne olabilir?— elinde sahte bir parçadan başka bir şey olmadığında hayal kırıklığına uğrayan bir beklenti-? Ve o andan itibaren, paranın ve kredinin durmaksızın büyüyen rolü, inancın ekonomik rolünün aynı oranda durmaksızın büyüdüğünü kanıtlamaz mı?

Paranın sadece bir inançtan, çok yoğun bir güvenden —öyle yoğun ki artık bilinçsiz hale gelmiştir— ibaret olmadığını fakat kimi durumlarda yaklaşık bir ölçüyle kimi isteklerin olduğu gibi kimi inançların da artışına ve azalışına hizmet edebileceğini geçerken göstermek faydalı olacaktır.

İnancın paradan başka *ölçülerinin* olduğunu da ekleyeyim. Helsingfors'da sosyoloji profesörü olan Westermrack'ın bir çalışmasında, karma evliliklerin —farklı inanç yapılarına sahip kişiler arasında— oranının sürekli artma eğiliminde olduğunu okuyorum: “Bavyera’da, diyor, 1835’ten 1840’a, evlenme oranı evliliklerin toplam sayısının %2,8’i oranında yükselmiştir; 1850’den 1860’a %3,60; 1860’tan 1870’e %4,4; 1870’ten 1875’e %5,6; 1876’dan 1877’ye %6,6.” Benzer istatistiklerledir ki dini inanç gibi psikolojik nicelikleri ölçme güçlüğü halledilmeye çalışılıyor.

III

Eğer zihinsel oluş, eğer beklentilerin ve ihtiyaçların, inançların ve isteklerin sosyal iletimi insanların ekonomik ilişkilerinde sadece sürekli azalan bir rol oynuyorsa, anlıyorum ki bu düşünce ekonomist tarafından hep ihmal edilmiştir. Fakat bu önemli de-

ğildir. Özellikle inançlar borsa değerleri listelerinde yabancı insanların değiş tokuşlarındaki kadar baskın, kesin ve aynı zamanda değişken bir unsurdurlar. Vahşi insanlar özellikle batıl, boş düşüncelere itaat ederler, putlara veya denizcilerin getirdiği ve uğur getirdiğine inandıkları anlamsız eşyalara büyük bir değer atfederek; fakat borsadaki spekülâtörler de basının yalanlarıyla, sansasyonel haberlerle, kulislerdeki konuşmalarla aynı derecede büyülenmişlerdir hep.

Konuşma ekonomisti fazlasıyla ilgilendiren bir konudur. İlkin bir söz değiş tokuşunun, sözlü veya yazılı, basılmış, telgraf halinde veya telefon konuşmaları halindeki sözlerin olmadığı tek bir ekonomik ilişki yoktur insanlar arsında. Hatta bir yolcu bir adada dilini bilmediği insanlarla ürün değiş tokuşu yaptığında bu mal değişimleri sessiz bir dil olan işaretler ve jestler aracılığıyla olabilirler sadece. Peki konuşmalar sayesinde yapılmış değiş tokuşlarla karşılıklı olarak tatmin edilen bu üretim ve tüketim ihtiyaçları, alım ve satım ihtiyaçları nasıl doğdular? Satın alınacak veya üretilecek yeni bir ürün düşüncesini ve bu düşünceyle de o ürünün kalitesine veya gelecekteki getirilerine olan güveni ve nihayetinde o ürünü tüketme veya üretme isteğini bir konuşmacıdan diğerine yayan konuşmalar sayesinde bu çoğunlukla. Eğer halk hiç konuşmasaydı kendi arasında, malları, metalleri sergilemek, vitrinlere koymak boşuna olurdu, ve binlerce reklam davulu boşuna gürleyip dururdu. Eğer Paris'te konuşmalar sadece sekiz günlüğüne dursaydı, mağazalardaki satışların görülmemiş bir şekilde azalması çok çabuk fark edilirdi. Boş zamanlarını geçiren insanların gevezeliklerinden daha güçlü bir yöneticisi yoktur tüketicinin, ve bunun sonucu olarak üretimin dolaylı da olsa bundan daha etkili bir faktörü yoktur.

Aslında, işsiz güçsüz konuşmaların bu devamlı oyunudur, temas halinde ve karşılıklı geçiş yolunda olan iki zihnin bu ilkel ve temel sosyal ilişkisidir ekonomik veya politik hayatın bu büyük hakimiyetini hazırlayan. Düşünce, alışkıların ve ihtiyaçların, zevklerin ve yaşayış biçimlerinin, ve sonuç olarak endüstrinin düzenleyicisidir düşünce. Bana öyle geliyor ki bu durumda

konuşmanın gelişimlerini veya gerileyişini, bunun nedenlerini ve sonuçlarını, ve *yasalarını* değilse de –bu kelime hep kötüye kullanılır– en azından tarihsel değişimlerinde izlediği genel ve alışıldık eğilimlerini bilmek ekonomist için çok önemlidir. Ekonomik ilerlemelerin etkenleri arasında “iletişimin ilerlemelerini” kapalı bir şekilde hesaba katmak yeterli değildir. Açıkça belirtmek gerekir, ayrıntılarına inmek gerekir; konuşma akımlarının hızlanmasının veya yavaşlamasının, durağanlığının veya yer değiştirmesinin, artmasının veya azalmasının neden olduğu tüm ekonomik sonuçları belirtmek gerekiyor, hakim bir dilin birlikte konuşabilecek insanların sayısını arttıran veya azaltan sınırlarının ilerleyişine veya gerileyişine göre –bir ulusun farklı sınıflarının ayrılışının daha fazla veya daha az derinleşmesine göre, ki bu aynı etkiyi yaratır– toplanma ve konuşma yerlerinin, kafelerin, salonların çoğalmasına veya seyrekleşmesine ve çalışanların boş vakitlerinin artmasına veya azalmasına göre - siyasi iktidarın daha zorba veya daha özgürlükçü hale gelişine ve kilise sansürünün sıkılaşmasına veya gevşetilmesine, buna giderek daha fazla veya giderek daha az uyuluşuna göre, ki bu konuşma çemberini büyültür veya daraltır ve konuşmaya yeni ihtiyaçların kaynağı olan yeni alanlar açar veya eski alanlarını kimi isteklerin ve de bunun sonucunda kimi endüstri kollarının zararına bir şekilde kapatır. Eğer tüm bunları düşünersek göreceğiz ki dillerin rekabeti, zafer ve dünyanın fethi için olan mücadeleleri sadece dilbilimsel bir sorun değil, en önemli ekonomik problemlerden biridir aynı zamanda. İngilizler dillerinin dünyada yayılmasından başka hiçbir şeyin endüstriyel üstünlüklerini arttırmaya ve sağlamlaştırmaya daha etkili bir şekilde katkıda bulunmadığını iyi bilirler. Büyük Avrupa devletlerimizden birinin ortaçağdaki gibi yüzlerce lehçeye bölünmüş olarak kaldığını düşünelim, büyük bir endüstri mümkün olabilir miydi orada? Hayır, her türlü makine buluşuna rağmen; çünkü büyük endüstri geniş bir bölgede mallara olan taleplerin benzerliğini gerektirir ve böyle bir benzerlik genelde sadece diğerlerinin yerine geçen veya üzerlerine yerleşen ve onları şiveler arasında bırakan bir dilin yayılmasıyla mümkündür. Aynı dili konuşmayan insanlar

arasında ihtiyaçların ve düşüncelerin iletimi engellenir hep, ve birçok düşünce ve ihtiyaç bu engeli aşmayı başarsa bile, bu engelin aralarından çoğunluğu için aşılmaz olduğu veya sadece zamanla aşılabilir olduğu da aynı derecede doğrudur.

Az önce bahsettiğim *beklentiler* arasında zenginliklerin üretimi üzerinde büyük ve direkt bir etkiye sahip olan bir tane vardır: üreticinin müşteri topluluğunun taleplerinin beklentisidir bu. Satabilmeyi umduğu şeyi üretir her zaman, ve alıcılar bulmayı beklediği ölçüde üretir. Girişimciyi karakterize eden ve onu işçiden ayıran şey, beklentilerinin oldukça farklı olan doğası ve eşit olmayan derecesidir. İşçinin satış beklentisi yoktur, bunun için hiç kaygı duymaz; sadece ücretini alma beklentisi vardır, ve alışıldığı üzere, buna kesin olarak güvenir. Fakat girişimcinin kendisi sadece satışa güvenilebilir, ve genelde buna güçlü diyebileceğimiz fakat çoğunlukla zayıf olan bir olasılıkla güvenilebilir. Kesin-olmamanın beklentiye, bir şirketin yöneticisinin öngörülerine bağlı olan bu karakteri ve işçinin beklentisinin gerektirdiği kesinlik ihtiyacıdır işçinin ve patronun farkını ortadan kaldırma ve sosyalist çalışma organizasyonunu gerçekleştirme veya en basitinden kooperatif üretim şirketleri kurma güçlüğüne iyice arttıran. Aslında sorun, olağanüstü hızlı, kesin ve yetkin ticari istatistiklerle ve diğer bilgi araçlarıyla, üreticilerin şu an çoğunlukla tahmini olan öngörülerini artık hiçbir risk kalmayacak ve sonuç olarak artık adaletsizlik olmayacak, patronun kazancını ortadan kaldıracak –ki bu mevcut risklerinin doğal karşılığıdır– hiçbir sakınca kalmayacak bir şekilde kesin veya hemen hemen kesin hale getirmeyi başarıp başaramayacağımızı bilme sorunudur.

Tüketicilerin taleplerinin doğasının ve kapsamının üreticiler tarafından kesin bir şekilde öngörülemez hale geldikleri gün, devlet kendisini onların yerine koymayı ve merkezi ve organize ulusal çalışmayı yukarıdan yönetmeyi o gün, ancak o gün düşünebilir, veya en azından işçiler patronun kârına katılmayı o gün isteyebilirler, patron ki artık kendilerinin bir dostu haline gelmiştir, daha zeki ve daha donanımlı, bu yüzden daha iyi ka-

zanan bir arkadaş, şirketin yaratıcısı olarak, fakat artık varolmayacak riskler oranında değildir bu.

Peki, üreticilerin *beklentilerinin* ve öngörülerinin, tahminlerinin, olasılıklar ölçeği üzerinde yükselerek, zirveye ulaşmaları mümkün müdür? A priori olarak bu dönüşümün olasılığını yadsıyamayız. Gerçekten de, üreticilerin öngörülerine bağlı olan olasılığın ortalama derecesi ekonomi tarihi boyunca çok değişmiştir, ve çeşitli yönlerde değişmiştir. Küçük sanayiinin, yerel sanayiinin düzeyi aşılmadıkça, zanaatçı nicelik ve nitelik olarak ne üretmesi gerektiğini önceden bilir her zaman, çünkü çoğunlukla sipariş üzerine çalışır; ve sipariştten önce çalıştığında, müşterisi öylesine iyi tanır ki, nicelik ve nitelik olarak, kendisi için uygun olanı hemen hemen kesin olarak görür önceden. Müşteri topluluğu komşu çevrelerin ötesine yayıldığında ve pazar genişlediğinde sanayici *kamu* için üretir, anonim ve bilinmeyen bir müşteri topluluğu; fakat hareket alanının bu büyümesi gerçekleşmeye devam ettikçe, tahminlerinin olasılığının ortalama derecesi düşerek devam eder. Fakat sadece belli bir noktaya kadar. Sanayie açılmış pazarların bu yayılışının uzayarak, tersine, özel istatistiklerle, günlük gazetelerle, mektuplarla, telgraflarla daha iyi bilgilendirilmiş olan endüstri şefinin öngörüsünü giderek daha az kesin hale getirmeye yöneliyor gibi görünmüyor mu zaten? Pazar büyümeye devam ederken bilgi araçları daha hızlı ve daha kesin, daha güvenilir hale geldiklerinden, büyük endüstrinin kendi cesaretinin aşırılığıyla bile mütevazı ve çekingen ilkel zanaatçıların tam güvenliğine yeniden kavuşması oldukça muhtemeldir.

A priori olarak anlaşılmaz bir şey değildir bu demek ki. Fakat, söylemek durumundayım ki, deneye başvurduğumda, devlet tarafından genel ve merkezi bir çalışma organizasyonu hayalinin temelini de aynı şekilde görüyorum burada. Şüphesiz hiçbir zaman bir bütün olarak yurttaşların ihtiyaçları ilerleme halindeki bir kolordunun ihtiyaçları kadar bir ağırlıkla ve kesinlikle bilinemeyeceklerdir önceden; bununla beraber en kusursuz askeri yönetim görevinin bile savaş zamanında ne derece yetersiz ol-

duğunu da biliyoruz. Gereksinimlerin kimi zaman aşırılığının kimi zaman eksikliğinin kendisini acı bir şekilde hissettirmedeği tek bir gün bile yoktur. Kolektivist yönetim altında olsaydık, görevi bambaşka bir şekilde karmaşıklaşan sivil yönetimden her gün şikayetçi olurduk en fazla.

Fakat yine de, bu konuyla ilgili olarak, bırakınız-yapsınlar ve bırakınız-geçsinler tarzı bir yönetimin yarattığı sonuçlara hayretle bakıldığında yanılgıya düşüldüğüne inanıyorum, ki bu yönetim sayesinde Paris gibi bir başkent, Fransa gibi büyük bir ulus, her geçen gün, ihtiyaçları gerektiği gibi sağlanmış, çeşitli ihtiyaçlarıyla hemen hemen orantılı bir miktarda alabildiğine çeşitli yararlı şeylerle donanmış olarak bulunuyor. “Özgürlüğe” bağlı, yani her türlü düzenin, otoriter, bilinçli ve ileri görüşlü koordinasyonun olmayışına bağlı gizemli bir erdemin varolduğu sanıldı burada. Ve bazen ikmalin, ihtiyaçları karşılamamanın ihtiyaçlara adapte olduğunu, kesinlikle kimse bu adaptasyonu düşünemediği için adapte olduğunu farz etmeye itildi insanlar. Gerçek şu ki – ve doğrudur, bunu açıkça kabul ediyorum –, her biri kendi dar alanında her şeyi açıkça gören, işlemlerini yöneten ve düzenleyen ve her zamanki müşterilerinin öngörülen ihtiyaçları ile arz edilen malları birbirlerine orantılı hale getiren özel şahısların, ticaret insanların bilinçli öngörülerine ve zekice düzenlemelerine ortaya konan sonuçtan dolayı saygı sunulmalıdır.

Courcelle-Seneuil’ün gözünden kaçmıyor bu, şöyle diyor bir yerde: “Özgürlüğün etkisiyle, her bir bireyin eylem alanı otoritenin var olduğu bölgedeki yönetiminkine göre çok daha sınırlıdır, fakat tam olarak belirtilmiş ve sınırlandırılmıştır bu; herkes daracık alanında kendisini ilgilendiren her şeyle ilgili olarak tam olmasa bile en azından tatmin edici bir bilgi edinebilir.” Ekleyelim, bu bilgi eksiktir her ticaretçi için, doğrudur, fakat hataları hep aynı yönde olamayacağından, fazlasıyla olsun veya az bir ölçüde olsun, bu bilgi kendisini telafi eder bütününde, ve bu telafi bu tüccarların sayısı büyük oldukça daha tam bir telafidir.

Özgürlük denilen şey bölünmüş ve her yere dağılmış otoriteden

başka bir şey değildir demektir bu esasen. Özgürlük, ekonomik veya başka türden uyumların kaynağı olduğu ölçüde, yönetici otoritelere dayanır. Bütünlüklü bir yönetim yoktur, bu doğru; fakat merkezi ve hükümete ait bu bütünlüklü yönetimin sadece muğlak, kör ve, yıkıcı hatalara yer verebilen çok komplike hesaplamalar üzerine kurulu olabileceği burada, ileri görüşlü olan ve doğru veya düzeltilmiş bilgilere dayanan bir yığın detay yönetimi avantajlı bir şekilde bunun yerine geçer. Ekonomik özgürlüğe atfedilen, “doğal yasalar” adı altında gizlenen sihirli bir tılsım var burada, kimi sosyologlar tarafından *bilinçsizliğe* yüklenen aynı derecede gizemli ve olağanüstü erdemler gibi. Bir toplumun eğilimlerinin ve fikirlerinin uyumlaştırıcı çalışmasında bilinçsizlik sanılan şeyin, son tahlilde, derece derece *birleşik-bilince* giden yolda bir safha olan *çoğul-bilince* varan *çoklu-bilinçten* başka bir şey olmadığını başka yerde gösterdim¹. Fakat bu son evreye her zaman varılmaz, ve varılamaz da. İşte şu anki büyük endüstriyel üretimin devasa tekellerin ittifaklarıyla az sayıda elde toplanma eğilimine rağmen, bu küçük miktarın devletin birliğine indirgenmekle son bulmasının ne kesin ne de olası olmamasının nedeni.

¹ *Sosyal Mantık*, s. 200 ve devamı.

BÖLÜM IV

İHTİYAÇLAR

Geçen iki bölüm *ihtiyaçların* bileşimleri oldukları unsurları tanıttı bize, istekler ve inançlar. Bunların nasıl yayıldıklarını ve nasıl kökleştiklerini zaten biliyoruz. Fakat konunun önemi bize bu iki noktaya geri dönmeyi emrediyor.

I

İhtiyaçların yayılışıyla ilgili olarak birkaç şey söylemek yeterli olacaktır. İki önemli türü var bunun, ve bunları birbirlerine karıştırmamak gerekiyor. Her zaman ve her yerde tüketim ihtiyaçlarının her türlü engele rağmen az çok hızlı bir şekilde aynı bir ulusta üst sınıflardan aşağı sınıflara, büyük şehirlerden küçük şehirlere ve küçük şehirlerden kırsal kesimlere indiğini görüyoruz; ve nüfusun bütün tabakalarının bu kademeli benzeşmesi eğer devrimlerin ve sosyal çalkantıların nedeni ise ulusal birliği ve özgünlüğü güçlendirme etkisine sahiptir.

Fakat yine her zaman ve her yerde, ve de aynı zamanda, bir halkın, özellikle de güçlü, zengin, görkemli bir halkın ihtiyaçları komşu halklarla iletişime geçerler veya iletişime geçme eğilimindedirler; ve bu dışarıdan gelişler, bu dışalımalar eğer çoğalmaya devam ederlerse zaten asla güçlendirmedikleri, sağlamlaştırmadıkları ulusallığı bozmaya, dağıtmaya kadar gidebilirler.

Buna karşılık, uluslararası ticareti geliştirirler ve dünya barışına

katkıda bulunurlar, uygarlığın genel seviyesinin yükselmesine katkıda bulundukları gibi.

Biri *ulus-içi* diğeri *uluslar-arası* bu iki tür yayılımın nedenleri sonuçları kadar farklıdır. Üst sınıfların ihtiyaçları snobizm veya eşitlik hakkı duygusu gibi nedenlerin etkisiyle alt sınıflarda yansısını bulurlar; yabancıların ihtiyaçları ulusal ihtiyaçlar tarafından bir tür kopya edilirler, ve öncelikle ulusun üst sınıfları tarafından, başkentin seçkin tabakası tarafından, kendilerine özgü *filoneizm* gereğiyle, kendilerine acı veren ve çoktan edindiği tatminlerle bu üst sınıfların içlerinde uyanan şu yenilik hastalığı nedeniyle. Bu ihtiyaç tüketimi bir halktan diğerine karşılıklıdır çoğunlukla, uluslardan birinin üstünlüğü kabul edilmiş olduğunda bile; oysa ki, oldukça nadir bir şekilde, başkentler taşranın örneğini alırlar, veya soylu sınıflar bir monarşide halk sınıflarının örneğini alırlar. Bu ihtiyaç değişimi uluslar arasında ürünlerinin değişiminden önce gelir her zaman.

İsraf önleyici yasaların, geçmiş hükümetlerin kullanarak taklitçi akımları durdurmaya çalıştıkları hemen hemen her zaman yarım bir etkiye sahip olan bu engellemeler yabancı ihtiyaçların içeri girişine yönelik eğilime karşı değil, ki bu eğilimin eskiden çok zayıf olmuş olması muhtemeldir, fakat üst sınıfları taklit etme eğilimine karşı mücadele etmeye yönelik olmuş olmaları dikkate değerdir. J-B. Say'ın doğru olarak gösterdiği gibi iki tür israf önleyici yasa vardır. Bu yasaların bir kısmının amacı, ki demokratik zihin yapısından esinlenmişlerdir bunlar, eski cumhuriyetlerde, zenginlerin aşırı lüksünü engellemekti, parıltılarını görkemi yoksulların gözüne batır ve aşağı olmasının acısını onlara daha sert bir şekilde hissettirir korkusuyla. Bunlar istisnaidirlar ve bizim için pek az bir önem arz ederler. Aristokratik olan diğerlerinin amacı halktan kimselerin soyluları, sokak insanlarının centilmenleri taklit etmesini önlemektir. Bu sonuncular soyluların lüksünün taklitçi geçişimine karşı durmaya çalışmışlardır, soylular ve küçük insanlar arasındaki mesafenin azalmaması için. Fakat yapabildikleri tek şey, savaştıkları kötülüğü seyretmek ve engellediklerini ileri sürdükleri eğilimin

karşı konulmaz sel gibi gücünü ortaya çıkarmak oldu. Bu yüzden yönetimler, en aristokratik olanları bile, bu yasaklayıcı iç önlemlerden vazgeçtiler; halk yönetimlerine gelince, az önce belirtilene tam olarak karşıt olan bir yönde hareket etme yolundadırlar. Yasalarla değilse bile en azından her türden telkinle, özellikle de, şehirlerin sergilerine, mağazaların vitrinlerine hayranlığa, kendilerinde olmayan hayatın bütün inceliklerine sahip olmaya çağırılan kırsal kesimlere sunulan ulaşım ve taşımacılık kolaylıklarıyla, modern devletler yoksul sınıfları konforlarını arttırmaya, daha zengin sınıflar gibi yaşamaya itiyor; ve sömürgelerinde yerlileri Avrupa mallarını tüketmeye ikna etmeye çalışıyorlar, Koşinşinllilerde, Araplarda, Hindularda, Afrika zencilerinde metropollerdeki sanayicilerin kendilerine gönderdiği kumaş, mobilya ve içecek zevkini yaymaya çalışıyorlar. Aşırı harcamaları önleyici yasaların tam tersi olabilecek, yani sömürgelelerimizdeki halklara bizim yabancı lüksümüzün taklidini zorla benimsetecek yasalar mı çıkaracağız sonunda? Bu mümkün. Çin'de yapılmak istenen aşağı yukarı bu değil miydi?

Modern devletlerin sömürgeleri açısından tutumu, eskinin devletlerinin aşağı sınıflar açısından bunun tersi olan tutumundan daha az baskıcı, daha az zorbaca değil midir bu noktada? Hem de fazlasıyla, zira kimi tüketimleri yasaklamak o tüketimleri zorunlu veya hemen hemen zorunlu hale getirmekten daha az despotiktir. Eşitleyici taklit seline karşı güçsüz bentler dikmek veya kör baskınlarının neden olabileceği yıkımları düşünmeksizin bu seli çok daha hızlı ve taşkın hale getirmekten hangisi kendi içerisinde daha saçma, daha akıldışıdır? Yeni yönetimlerden yana söyleyebileceğimiz şey, bu şekilde evrensel çaba yönünde, tarihsel demokratik eşitleştirme eğilimi yönünde hareket ediyorlarmış gibi göründükleridir.

Üstün olanı veya yabancı olanı kopya etme eğilimi, kendisini hareketlerle ortaya koymadan önce uzun süre gizil durumda varolan bir güçtür, ve ifade edilmemiş olarak kaldığı sürece boyunca bunun varolmadığı yargısına varmak büyük bir yanılgıdır. Kimi sınıfları veya kimi halkları ayıran düşmanlık, bu gizli

eğilime kaşı savaşıan kin israfa karşı konulan yasalardan daha iyidir. Ve nefretten daha iyi olan akılsızlık ve ilgisizlik örneğın bulaşıma karşı eşsiz koruyuculardır. Kimi yabancı ilkel toplulukların kendilerini etkilemeksizin kendileriyle ilişki kuran uygar ulusların temasına rağmen yaşayış biçimlerinde direnmeleri bu şekilde açıklanıyor. İngiliz sömürgelerinin yanı başındaki Avustralyalılar böyledirler, Birleşik Devletler'deki Kızıl derililer, Yemen'deki yerleşik Arapların yanı başındaki göçmen Araplar böyledirler. "Göçebe Araplar, diyor J-B. Say bu konuyla ilgili olarak, hayatın pek çok güzelliğinden yararlanan Yemen Araplarını bulurlar hep gözlerinin önünde; Arabistan'da kendileri gibi yerleşebilecekleri, toprağı işleyebilecekleri, ticaret yapabilecekleri, ihtiyaçlarını, erzaklarını toplayabilecekleri geniş alanlar bulurlardı. Daha fazla acı çekmek durumunda kalmazlardı, kervanlara saldırmak için harcadıklarından daha fazla cesarete ihtiyaçları olmazdı sahip olduklarını korumak için. Fakat yine de göçebe hiçbir kabilenin yerleşmesi mümkün olmazdı." J-B. Say'ın olayı fazla nesnelleştirip nesnelleştirmediğini bilmiyorum. Her ne olursa olsun, bunu daha fazla genelleştiren başka yazarlar açık bir şekilde yanıılmışlardır, ki bunlara göre hiçbir ülkede tarımsal hayatın çekiciliğı hiç bir göçebe kabileyi baştan çıkaramamıştır. Şu da bir gerçek ki, örneğın Laponyalılar'da, yerleşik hayatın alanı göçebe hayatın zararında bir şekilde durmaksızın büyüyor, yerleşik hayat durmaksızın ilerliyor.

Zeki bile olsa, kendisine hakim olanlara veya kendisini çevreleyenlere karşı meraklı da olsa, bir grup insan gerçeğe aykırı bir şekilde her türlü taklit isteğinden uzakmış gibi görünebilir, olanaklarının durumu bu grubun hayran olduğı şeyi taklit etmesini imkansız hale getirdiğı sürece. O halde hayranlık sahte bir platonik aşk görüntüsüne sahiptir. Farklı tabakalardan bir erkek ile bir kadının arasındaki evlilik yaşayının mutlak olduğı kast sistemi ile yönetilen ülkelerde, aşkın herkesin aşılmaz olarak bildiğı bu engeli aşmaya çalıştığı hiçbir zaman görülmez bu nedenle. Bu şekilde birbirlerinden ayrılmış olan, bu engel eğer azalmış olsaydı kesinlikle birbirini sevecek olan genç insanlar arasında hiçbir doğal yakınlığın olmadığı anlamına gelmez bu.

Öyle ki, bu insanların içinde, kendisini göstermek için engellerden bir tekinin ortadan kalkmasından başka bir şey beklemeyen gizli bir aşk vardır. Benzer şekilde, XIV. Louis döneminde Fransız köylüsünün memleketi eleştirip durarak büyük yollardan geçtiğini gördüğü saray centilmenlerinin nakışlı güzel elbiseleri için, görkemli arabaları için duyduğu hayranlık tamamıyla ilgisiz, isteksiz bir duyguymuş gibi görünebilirdi. Fakat, beylere yaraşır aynı lüksle sergilere katılan soylu olmayan bir zengininde hayranlık istekle birleşmiştir çoktan; ve XVIII. Yüzyıl boyunca, soylu olmayan bu kişi daha da zengin hale geldikçe, büyüyen serveti kendisini bu parlak modele uyarlama olasılığını görmesini sağladıkça, ondaki istek, ondaki arzu hayranlığın yerini alır, ki bu istek zaten edimsel bir istekten başka bir şey olmamıştır hiçbir zaman.

Belli bir ana kadar zengin insanların dar bir çevresine mahsus olan ve görünüşte diğer sınıflar tarafından hiçbir şekilde istenilmeyen bir malın nüfusun yeni ve daha geniş tabakalarında hızlı bir şekilde yayılması için malların fiyatını düşüren endüstriyel bir yetkinliğin neden yeterli olduğunu anlamak istiyorsak çok basit olan bu psikolojik gerçeklikleri göz önünde bulundurmak gerekir. Mala olan potansiyel talep, onu şu an satın alanların kendileri de farkında olmadan, içlerinde mevcut olan talebiyle önceden varolduğu içindir bu.

Gerçekte, ekonomistler farkında olmadan gizil isteklerin bu yayılımını her an ileri sürüyorlar ilke olarak. İşte örneğin sayın Hector Denis'in oldukça doğru olan bir açıklaması: "Verili bir anda, diyor, bir ürünün taşıma maliyetinin 100 kilometrelik bir mesafe için 10 birim olduğunu farz edin. Eğer taşımacılık araçlarının iyileştirilmesi bu malın aynı mesafeye yarıdan daha az bir harcamayla taşınmasına olanak verirse, pazar mevcut ekonomiden çok daha büyük bir ölçüde yayılırdı. Bir ürünün pazarını bir daire ile gösterin, bu ürün 10 birim fiyatıyla bu dairenin yarıçapına eşit olan 100 kilometrelik bir mesafeyi her yönde gidebiliyor olsun. Eğer harcama yarıya inerse mal başlangıçtaki harcama ile 200 kilometrelik bir alanı baştan başa dolaşabilir; bu

ürünün pazarını gösteren daire, başlangıçtaki dairenin yüzeyinin iki katı değil, dört katı olacaktır. İşte pazarların hızlı bir şekilde birleşmesini ve uluslararası bir ekonominin kuruluşunu açıklayan şey budur...” Çok iyi. Ürünün cevap verdiği ihtiyaçların söz konusu olandan daha geniş bir dairede yayılmış olmaları da gerekiyor; çoğunlukla olan budur, fakat her zaman değil. O halde, becerikli, akıllı başında bir sanayici için, her şeyden önce, söz konusu mala olan ihtiyacın tüketiminin eski sınırlarının ötesine gerçekten yayılıp yayılmadığına kanaat getirmektir; ve teoriysen içinse, şu veya bu ihtiyacın şu veya bu ortamdaki yayılışını belirleyen nedenleri açıklamaktır söz konusu olan. Psikolojik sınıftan ve mantıksal sınıftan bir sorun temel olarak.

II

Yeni ihtiyaçların bireyden bireye yayılımı geçici bir modadan başka bir şey olamaz, ve bu durumda etkisi oldukça yüzeyseldir. Bu yayılım sadece, getirdiği yeniliği alışıldık veya geleneksel isteklerin periyodik çevrimine koyduğu zaman önemli bir etki gösterebilir ve yaşayan ve uzun ömürlü yeni bir endüstrinin kuruluşunu belirleyebilir. Bu çevrimi genişleterek ve komplike ederek en doğal ve en derin etkisini yaratır. Bu çevrimin dönüşümü dikkatimizi en çok vermemiz gereken konudur.

İhtiyaçların çevrimi, çalışmaların çevrimi gibi, iki biçim altında düşünülebilir: bireysel biçimi, alışkanlık, ve kolektif biçimi, gelenek. Başlangıçta ikisi ailevi gelenekte birbirine karışırlar hemen hemen, bir evin tüm bireyleri periyodik olarak aşağı yukarı aynı ihtiyaçlara sahip olduğu için. Fakat, kabileler yan yana geldiğinde ve ardından siteler halinde birleştiklerinde, bireysel çevrim, dini veya politik kuruluşların periyodik şenliklerine ve törenlerine, yine periyodik ve düzenli olan çalışmalarına dayanan kentsel çevrimden ayrılır; ve bu ikisinin ayrımı ulusal çevrim kentsel çevrime eklendiğinde derinleşir. Fakat, bireysel ihtiyaçların çevrimi, kolektif ihtiyaçların çevrimi gibi, ilerleme halindeki bir uygarlığın seyri boyunca karmaşılaşmaya ve büyü-

meye devam eder, ve bunun nedeni, karşılıklı olarak değişimi yapılan ihtiyaçların yayılımının alabildiğine büyümeye devam etmesidir. Bu evrim çok eskidir, insanlığın ilk adımlarıyla tarihlenir; zira geleneksel önyargılar duvarıyla dış örneklerin her türlü yayılımına karşı teminat olan kendi içine kapanmış kabileler araması boşunadır Le Play'in. Gelenekçi halkların dışarıdan gelmiş bir tür moda olarak başlamayan hiçbir geleneği yoktur. Arap'ın çadırında gelen her ziyaretçiye sunduğu şu kahve fincanının bugün bir gelenek olması bir şey ifade etmez, bir yenilikti öncelikle o. Ve çayın Rusya'da ulusal bir içecek olması bir şey ifade etmez, Tatarlarla ve Çinlilerle hiçbir zaman ilişki kurmamış olsalardı *semaverden* içerler miydi Ruslar?

Çalışmaların çevriminin ve ihtiyaçların çevriminin karşılıklı ilişkilerini incelemek gerekir burada; ikincinin komplikasyonu, düzenlenmesiyle ve kısılmasıyla birinci üzerinde yaratılan etki; parasal çevrim açısından ortak bağlantıları, bundan daha ileride bahsedeceğiz; bu çevrimlerin her birini komplike hale getiren veya basitleştiren, kısaltan veya yavaşlatan nedenler. Çok geniş olan bu konuyu inceleyelim biraz. –Bireysel veya kolektif ihtiyaçların çevrimi giderek komplike hale gelerek, belli bir noktaya kadar kısalarak ve giderek düzenli hale gelerek devam eder. Her yeni ihtiyaç, beslenme ihtiyacı bile– örneğin et veya beyaz ekmek yeme ihtiyacı, kahve, çay veya rakı içme ihtiyacı gerçekte, yoksul sınıflarda istisnai, kesikli olarak başlar, çok uzun ve iyi düzenlenmemiş aralıklarla yeniden ortaya çıkar, ardından daha kısa ve önceden düzenlenmiş aralıklarla, belli panayır ve şenlik günlerinde, pazar günlerinde, ve nihayet her gün ve günde iki kez şeklinde ortaya çıkar. Sigara içme ihtiyacı aynı safhâlardan geçer. Elbiselerini yenileme ihtiyacı da, ilkeller insanlarda, çok nadir olmakla başlar; sadece elbisenin kumaşı tamamen yıprandıktan sonra tekrar ortaya çıkar; daha sonra, iyi belirlenmemiş zaman periyotlarından, on yıldan, iki yada üç yıldan, ve nihayet her yıldan ve her mevsimden sonra tekrar ortaya çıkar.

Mobilyalarını yenileme ihtiyacı, zengin sınıflarda, aynı şekilde

evrim geçirmektedir. Vaktiyle çok az rastlanır bir istisna olan yolculuk ihtiyacı bugün uygar insanlarda ortaya çıkıyor, sabit dönemlerde, büyük tatillerde, Paskalyada.

Çalışmaların çevrimi aynı şekilde mi evrim geçirir? Hayır. İkisinin arasından önemli farklılıklar var. İşçinin giderek uzman hale geldiği bireysel, basit çalışmaların çevrimi basitleşerek, sadeleşerek gider ihtiyaçların çevrimi karmaşıklaşarak giderken. Çalışmaya karşı artan bir bıkkınlığın, bir tür tiksindenin, onu sürekli daha da daralan sınırlar içerisine sıkıştırma isteğinin sonuç olarak çıktığı anormal, sapak bir durumdur bu. Bütünlüklü üretici çalışmaya yani kolektif çalışmaya gelince, kısalarak değilse de, karmaşıklaşarak ve düzenli hale gelerek gider. Verili bir ürünün sonuç olarak çıktığı çalışmaların çevriminin süresi bu ürünün tatmin ettiği ihtiyacın yeniden üretim periyoduna nadiren eşittir. Ve önemli bireysel ihtiyaçlar, örneğin yeme ve içme, kendilerine karşılık düşen çalışmalarından çok daha hızlı bir dönüşüme sahiptirler. Günde iki veya üç kez yeniden ortaya çıkan ihtiyaçlara, tarımda ve aynı zamanda sanayide, dönüşümü yıllık olan çalışmalarla cevap verilir. Bu senkron eksikliğinden ücret doğar. Eğer yeme ihtiyacı sadece yıllık olarak tekrarlanıyorsa, tarım işçilerine her gün onca ödeme yapılması zorunluymuş gibi görünmezdi; her bir işçi hasadı ve ürünün satışını bekleyebilirdi satış fiyatındaki payı karşılığında kendisine ödeme yapılması için. Uygarlığın ilerlemesiyle bireysel ihtiyaçların çevrimi ile çalışmaların çevrimi arasındaki mesafenin en azından sanayide kısalaacağını ve işçinin maaş formu altındaki ücretini giderek daha gereksiz hale getireceğini düşünmek doğru olur mu? Bu beklentinin tersine, öyle görünüyor ki, çalışmaların çevrimi giderek daha kolektif hale geldiğinden süresi bireysel ihtiyaçların yeniden üretim süresi daima kısa olarak kalırken uzuyor. Ücretlilik dönemi kapanma dönemi değildir o halde; memurluk anlayışının her ülkede durmaksızın devam eden ilerlemeleri, bu burjuva ücretliliği bunun kanıtıdır. Ve devlet sosyalizminin yayılmasının işçilerin kendilerini giderek memurlar haline, yönetimin ücretlileri haline getirme gibi bir etkisi yok mudur zaten?

İhtiyaç ile isteklerin ve yargıların bir bileşimini anladığımızı söylemiştik. Bir sıkıntıdan bağışık hale gelmeyi veya belli bir mülke sahip olmayı *istediğimizde* ve bu malın bizi o amaca ulaştıracağına *inandığımızda* bir maddeye ihtiyaç duyarız. Bütün isteklerimizin kesikli ve karşılıklı olduklarına fakat inançlarımızın böyle olmadığına da dikkat edelim bu konuda. İnançlarımız sürekli dirler, her zaman bilinçli olmasalar bile; fakat her ne olursa olsun, eğer bir tür uykuya daldıktan sonra tekrar uyanıyorlarsa da düzenli aralıklarla olmaz bu. Düşüncelerin ve yargıların günlük, haftalık veya yıllık bir dönemsellığı yoktur. Bu fark ekonomik bir öneme sahiptir. Gerçekten de, ileri görüşlü olma, biriktirme ve sermayeleştirme olanaklılığı buradan doğar. Bir istek tatmin edildiğinde, geçici olarak ortadan kalktığına eğer istenilen metanın verimliliği üzerine olan yargı da ortadan kalksaydı, bu isteğin kendisi gibi kaybolsaydı ve sadece yine onunla yeniden doğsaydı, hiçbir durumda tüketimlerinin aralıklarında yararlı şeyler yapmazdık. Yabanıl insanlarda inanç isteğin bağımlısı olduğu ve meyvesi yendiğinde ağacını kestiği bir aksesuarından ve eklentisinden başka bir şey olmadığı içindir bu belki de. Düşüncenin, yargının artan bağımsızlığı, isteğe oranla, her türden sosyal ilerlemelerin olduğu gibi ekonomik ilerlemelerin de kaçınılmaz şartıdır. Ve inançların direnmesi, isteklerin periyodik kesikliği gibi ekonomi politiğin postulatını teşkil eder.

III

Bireysel olsun, kolektif olsun çalışmaların ve ihtiyaçların periyodikliği ailelerin, toplumların ve devletlerin bütçelerinde matematiksel bir kesinlikle kendisini gösteriyor. Bu nedenle Le Play'in değişik sosyal durumlarla ilgili çalışmasını aile bütçelerinin analizi üzerine kurması yanlış değildir. Özel veya kamu olsun bir bütçede *gelirleri* ve *giderleri* ayırt etmek gerekir. Gelirlerin kaynağı (periyodik olarak geri dönen zenginlikler için kullanılan isabetli bir ifade) geliri toplayan tarafından olsun veya başkası tarafından olsun yapılmış çalışmalardır; giderler ihti-

yağların tatminiyle ilgilidirler. (Bu bizi *parasal çevrimle* konuyu öne alarak biraz ilgilenmeye yöneltiyor, parasal çevrim konusuna daha sonra tekrar döneceğiz.)

Kaynak olarak iki gelir türü vardır. Görünüşte yağmurlardan daha düzensiz, daha değişken bir şey yoktur, fakat besledikleri kaynakların debisinden daha düzenli bir şey de yoktur. Baharda artarlar ve yazın büyük bir düzenlilikle azalırlar. Aynı şekilde bir tüccarın kasası birçok küçük değişken kârlarla beslenir, fakat nihayetinde, önceden öngörülmüş alternatiflerle mevsimlere göre yükselir veya düşer; ve bir yıldan diğerine gelirlerinin toplamı hiç değişmez veya sadece genel bir ilerleme veya gerileme eğrisine göre değişir. Her meslekte genel istek mümkün olduğunca güvenilir olan, verdileri düzgün olan gelirlere sahip olmaktır. Barbarlıkla uygarlık arasındaki büyük fark, bu açıdan, barbarların sadece fazlasıyla değişken olan, kesin olmayan, bir yıldan diğerine çok farklı olan gelirlere sahip olmalarıdır. Bir bireyden diğerine –özellikle de daha gerilere, yabanıl insanların dönemine gidildiğinde– gelirlerin eşitsizliği zengin ve gönençli uygarlık dönemlerine göre daha az fakat bir dönemden diğerine çok daha büyük gibi görünüyor şu halde. Uygarlığın eşitsizleştirme ve farklılaştırma gibi bir etkisi vardır, fakat özel gelirleri olduğu gibi kamu gelirlerini de ortalama olarak düzenli hale getirme ve güven altına alma etkisi de vardır. Çok büyük farkla da olsa çağdaş devletlerimizin gelir bütçeleri yıllarca önceden öngörülebiliyor, ve bu bir meronvej¹ kralını fazlasıyla şaşırtan bir şeydir, hatta bir XIV. Louis'yi bile!

Avcılık döneminde, tam tabiriyle gelir olarak bahsedilecek hiçbir şey yoktur. Günü gününe yaşanır, parasız, erzaksız. Kırsal dönemde sürülerdeki kuzular ve süt zaten bir gelir teşkil eder, fakat ne yazık ki sık sık yaşanan kuraklıklar ve hayvan hastalıkları bunu çok daha az güvenilir, çok daha değişken hale getirir. Tarım çağında da korkunç belirsizlikler vardır, fakat daha azdır, çoğunlukla kendini telafi eden gelir kaynaklarının çok daha çeşitli olması nedeniyle. Ve nihayet endüstri çağı bütü-

¹ Bir Fransız krallık hanedanı. (Çev.)

nünde, ürün satışının belirsiz ve rastlantısal karakterine rağmen gelirleri daha güvenilir ve daha düzenli hale getirme etkisine sahip olmuştur. Tarımın bir aksesuarı ve bir tamamlayıcısı olmakla başlayan küçük endüstri zaten köylü-zanaatçının gelirlerini düzenli hale getirme eğilimindedir; büyük endüstriye gelince, pazarlarının artan genişlemesiyle, kişisel olarak tanınan müşteri topluluğunun açık olarak sınırlar içerisine alınmış dar yapısı sayesinde var olan küçük köylünün kazançlarının düzenli hale gelmesini sağlamayı hedefler ve bunu sağlamaktadır gidererek. Sanayiciliğe zorunlu olarak eşlik eden şey kamu zenginliğini genel olarak artmasıdır, sabit gelirlerin kaynağı olan sabit kazançlı sermaye yatırımlarını çoğaltır bu, ve vergilerin daha düzenli olan veya daha düzenli olarak ilerleyen randımanı ile kendisini gösterir, daha kalabalık, daha düzenli olarak ücret ödenen kamu görevleriyle. Bunun ötesinde, her türden sigorta şirketleri, emekli sandıkları, tasarruf sandığı, gelecekteki gelirleri teminat altına alan ve belirleyen her şey endüstrinin gelişmesiyle mümkündür sadece.

Birçok meslek, serbest veya diğer meslekler, çok belirsiz ve çok değişken gelirler getirmekle başlarlar işe(doktorluk, avukatlık, inşaat şirketleri, vs.). Fakat bu şans olayının cezbettiği ve coşturduğu pek çok genç insan var. Ancak bu coşku çabuk yatışır, ve kısa zamanda, sabit periyodik kazançlar isterler. Mesleklerinin icraatında ilerleyerek ulaşırlar buna. Zira doktorlar, avukatlar, mimarlar, vs., müşteri toplulukları büyüdükçe, gelirlerinin belirgin hale geldiğini görürler; ve refah içinde oldukları yıllarda kendilerini daha sonra sabit gelirler açısından güvenceye almak için büyük bir çoğunluğu para biriktirmeye gider, ki bu memurların emekliliğine eşdeğerdir.

Ailelerin bütçeleri yıllık olmuştur hep. Devlet bütçeleri her zaman böyle olmamalıdır. Hollanda'da 1815'ten 1830'a bütçe on yıl kadar sürmüştür. Almanya'nın ikinci sıradan kimi devletlerinde üç yıllık veya iki yıllıktır hâlâ. Sayın de Bismarck imparatorluk bütçesinin iki yıllık olmasını çok isterdi, ve Alman bütçesinin askeri bölümünün yedi yıllık olmuş olması gibi bir ka-

zancı var kendisinin. Fakat yıllık periyot özel bütçeler için olduğu gibi kamu bütçesi için de giderek baskın hale gelmektedir. En büyük bütçeler gibi en küçük bütçelerin, her açıdan en farklı olan bütçelerin bu noktada birbirlerine benzemesi dikkate değerdir. Kamu bütçelerinin uzun vadeli olan kimi bölümleri de var bununla birlikte. Uluslararası fuarların ve neden oldukları harcamaların periyotları hemen hemen on yıllık olma eğilimindedir, ticari krizlerin periyodik yapısı gibi. Fakat istisnalar bir yana, yıllık olma bütçelerin kuralıdır, her türden istatistiklerin olduğu gibi. Eğer bunun nedenini araştırırsak, çalışmaların çevriminin bu bütçe periyodunu onlara ihtiyaçların genel periyodundan daha az empoze ettiğini, ve ihtiyaçların genel periyodunun astronomik oranlardaki periyodiğe bağlı olduğunu görürüz. Eğer insan kendi etrafındaki devinimi güneşin etrafındaki devinimiyle tam olarak aynı zamanda tamamlanan bir gezegende yaşıyor olsaydı –kendi etrafında ve dünyanın etrafında aynı zaman aralığında dönen ay gibi– güneş ışığı bu gezegenin aydınlık yüzeyini, yüzeyinin yaşamın gelişebildiği tek bölümünü kesintisiz, devamlı olarak aydınlatırdı. Karanlık olmazdı, hiçbir mevsim değişikliği olmazdı, yıl olmazdı, ne de gün olurdu açıkçası. Bu varsayımda bütçe düşüncesi doğabilir miydi? Hayır. Çünkü bu düşünce elimizdeki nosyona göre gelirlerin ve giderlerin, yani tatmin edilecek ihtiyaçların yapay olmayan bir periyodikliğini içeriyor esas olarak. Oysa ki bu hipotezde, ihtiyaçlar konusunda doğal olarak periyodik olan hiçbir şey olmazdı. Bu ihtiyaçların her biri, ayrı olarak ele alındığında, giyinme ihtiyacı örneğin, herhangi zaman aralıklarında tekrarlanabilirlerdi. Her mevsim için ayrı bir elbiseye ihtiyacımız olmazdı, çünkü mevsim diye bir şey olmazdı, fakat elbisemizi belli bir zaman için giyerdik yine de, bu zaman modanın değişikliklerine göre değişir, ki doğal kökenli hiçbir sınır modanın bu değişikliklerini içermezdi, bizim gezegenimizde yılın çevrimi bunları içerdiği gibi.

Çalışmaların periyodikliğine gelince, sadece tarımda doğal olarak yıllık daire içerisinde dönmek durumundadır bu. Köylü için, her yıl aynı şekilde yeniden ortaya çıkan değişik işler zincir vardır, sonsuz bir zincirdir bu. Sanayici için, sezona göre aynı

bir ürünün az çok artan bir üretimi söz konusudur sadece. *Nicel* bir periyodiklikten başka bir şey değildir bu, ve aynı zamanda hem *nitel* hem *nicel* değildir tarımda olduğu gibi. Yine dikkat etmek gerekir ki, bir sanayi ne denli ilerlerse bu nicel periyodiklik o denli az görünür; ve en önemli fabrikalarda hemen hemen her zaman eşit olan bir etkinlikle çalışılır. Eğer yine de endüstriyel üretimin artarda gelen yükselişinde veya azalışında yıllık belli bir iniş çıkış olursa, fabrika sahipleri istemedikleri halde buna maruz kalırlar, çünkü ister bazen çalışmalarının tarımsal çalışmalar¹ ile olan bağıyla olsun, ister çoğunlukla olduğu gibi ihtiyaçların yıllık çevrimiyle olsun buna zorlanırlar. İhtiyaçlar periyodunun bir bütün olarak astronomik hareketler periyoduyla hiçbir şekilde düzenlenmemiş olması fakat durmaksızın kısalması yararlarına olurdu, ki bu aynı mallara olan talebi daha sık hale getirirdi. Tüketim ihtiyaçlarının bu hızlanmış dönüşümüne çalışmaların daha hızlı bir dönüşümüyle cevap vermekten daha kolay bir şey olmazdı onlar için.

Böylelikle, çalışmalarıyla olduğundan çok ihtiyaçlarıyla, insanoğlu dış doğa karşısında ve özellikle de ışınları adeta döndürdükleri bir topaçmış gibi kendisini periyodik olarak kamçılayan güneşin karşısında bağımlılığında ısrar eder. İşçi olarak, üretici olarak, insan yavaş yavaş belli bir noktaya kadar bu köleliğinden kurtulur; tüketici olarak buna daha fazla boyun eğmiş olarak

¹ Endüstriyel çalışmaların periyodik olarak durdurulmaları doğmakta olan endüstrilerde çoğunlukla tarımsal çalışmaların periyodikliğinden kaynaklanıyor. Örneğin, bu yüzyılın başlangıcına kadar Norfolk'ta "yün eğirme işi köylülerde yapılıyordu, ki bu şehirlerdeki dokumacıları iplikçilerin tarla işleriyle uğraşmalarına olanak vermek için hasat zamanı boyunca tezgahlarını kapatmaya zorluyordu. Çalışmaların bu periyodik kesintileri 1662'de bir yasa ile bile kabul edilmişti, şöyle diyordu yasanın metni: "Çok eski bir dönemden beri bu şekilde devam ettiği anlaşıldığından ve dokuma işinin dokumacıların ipliklerini kullandıkları ve bu dönemde genel olarak hasatla meşgul olan yün eğiriciler düşünülerek her yıl hasat zamanında durdurulması uygun bulunduğundan... hiçbir dokumacı 15 Ağustos'tan 15 Eylül'e kadar tezgahında çalışmayacaktır, aksi taktirde her tezgah için 40 şiling para cezası uygulanacaktır." (Laurent Duchesne, *İngiltere'de yün endüstrisi*, 1900). Yün endüstrisi gelişerek bu periyodik engelleri ortadan kaldırdı.

kalmaya devam eder. Fakat boyun eğişi hep aynı yapıda veya hep aynı derecededir anlamına gelmez bu. İlkel insanın mevsimlerin yıl boyunca çevrimi karşısında ve saatlerin gün boyunca çevrimi karşısında köleliği eski kölelikle karşılaştırılabilir bir şeydir; karşılıksızdır bu kölelik. Geceyi gündüz yapamaz asla, ne de kışı yaz yapabilir. Fakat uygar insan, eğer belli bir ölçüde günlük veya yıllık astronomik ve atmosferik değişimlere ve bunların hayvanların veya bitkilerin yaşantısı üzerindeki etkilerine bağımlı olarak kalırsa, giderek daha fazla kullanır onları, kendi amaçları için kullanır giderek. Öyle ki, ihtiyaçlarının periyodunun söz konusu fiziksel değişimlerin periyoduna uygun olması uygar insanda bir bağımlılıktan çok bir uyumluluktur. Kışın soğuğuyla ve gecenin karanlığıyla başarılı bir şekilde savaşarak, günümüzün zengin ve kültürlü insanı buz kesmiş mevsimin ve gece karanlıklarının boyunduruğundan kurtuluyor gerçekten, ve kış veya gece düşüncesi kendisine getirdikleri özel zevklerden başka bir şey hatırlatmıyor ona artık (kayak, tiyatrolar, geceler), yaz düşüncesi onun için başka türden ayırdedici güzelliklerin, tatların düşüncesine bağlı olduğu gibi (yolculuklar, yazlığa çıkmalar). Güneş, efendisi olmaktan çok yol göstericisidir onun, ögütler verir ona.

Her bütçede, gelir veya gider bütçesi olsun, hesapta olmayan şeyler için, yani periyodik olmayan şeyler için bir bölüm vardır¹. Piyangodan bir ikramiye kazanırsınız, oyunda büyük miktarda para kazanırsınız; sığırın biri ölür ahırınızda, evinizin bir duvarı yıkılır, hesapta olmayan bir yolculuk yaparsınız. Pasifin ve aktifin beklenmedik veya rastlantısal olgularıdır bunlar. Devlet bütçesi için de böyledir bu. Peki bütçenin bu periyodik olmayan kısmı büyür mü? Hayır. Rastlantısal olan bile çoğalarak düzenli hale gelir ve periyodik nedenlerin etkilerinin görülmesini olanak verir. Devlet bütçesinde adliye ile ilgili harcamalar bölümü aynı mevsimde bir yıldan diğerine hemen hemen aynıdır, fakat bir mevsimden diğerine farklılık gösterir, ayrı olarak ele alındığında

¹ Önceki bir bölümde isteklerimizin *açık eğrileri* ve kapalı eğrileri arasında yapılan ayırım bütçe şekli altında kendisini gösteriyor burada.

her suç, atmosfer değişikliklerinin dolaylı da olsa her türlü etkisine yabancıymış gibi görünse bile. Zengin özel bir şahıs beklenmedik durumlar için öngörebildiği oranda ve hiç değişmeyen bir miktar ayırır.

Eğer aynı bir sosyal sınıfta eski bütçeler ile yeni bütçeleri karşılaştırsak, eskiden periyodik olarak listelerde yer almayan hiçbir giderin beklenmedik veya rastlantısal hale gelmeyeşine fakat vaktiyle istisnai olarak bakılan birçok giderin yıllık, haftalık veya günlük giderler arasında yer alışına çok şaşırırız. Periyodik olarak düzenlenen tek giderler öncelikle beslenme giderleri olmuştur, fakat bunlar yemeklerin düzeninin bilinmediği avcılık dönemlerinde böyle olmamışlardır. Giyim giderleri uzun bir süre, çok uzun bir süre periyodik olmamışlardır, yukarıda bu konuda söylenenlerin bir sonucu olarak. Yoksul sınıflarda, pek çok köylü ailesi arasında, bir elbise sonsuza dek giyilmek için yapılır; eskiden en zengin sınıflarda da bu böyleydi, ki bu sınıflarda elbise sadece bir kereliğine satın alınan bir şey olarak düşünülürdü. Bu eski düşüncelerin kimi kalıntıları evlilik *bohçası* sunma ve *çeyiz* yardımı adetine varolmaya devam ediyor. Bohçada ve çeyizde yeni evli kadının ömrünün sonuna kadar evinde bulunması gereken çamaşır ve elbiseler bulunurdu başlangıçta. Şimdi ise, sadece elbise değil mobilya da vardır, ki bu mobilyalar giderek daha kısalan düzenli aralıklarla yenilenmeye yöneliktir; zengin ailelerde bu giderin yıllık periyotlar haline geldiği görülür.

Bireyler için olsun, aileler için olsun, ortaklıklar için olsun veya devletler için olsun, bütçe dönüşümünün farklı yönlerini ayrıntılı olarak ele almak gerekir: İlk olarak, dönüşümün büyüklüğü, yani bütçeyi oluşturan unsurların sayısı ve yoğunluğu, ki bunlar gelir kaynakları ve karşılanması gereken ihtiyaçlardır; ikinci olarak, bu çemberin unsurlarının yapısı, doğası; üçüncü olarak, bu çemberin dönüşüm hızı, farklı çemberlerin yıllık veya günlük ortalama hızının benzerliğine ve ısrarlı devamlılığına rağmen çok eşitsiz ve çok değişken olan bir hızdır bu, az önce gördüğümüz gibi; dördüncü olarak, verili bir bölgedeki değişik

ailelerin, değişik ortaklıkların, farklı devletlerin içerisinde olduğu çemberlerin büyüklük ve yapı olarak az çok belirgin olan benzerlikleri ve, bu farklı çalışma ve ihtiyaç çemberlerini yansıtan şu veya bu tipteki özel veya kamu bütçelerinin gerçekleştirdiği eşitsiz özümleyici geçişimi. Verili bir bölgede, verili bir dönemde, aileler arasında olsun veya devletler arasında olsun giderek daha uzağa yayılan ve dağılan hakim bir bütçe vardır her zaman. Ve devlet bütçeleri söz konusu olduğunda, bu uluslararası geçişimin hangi nedenlere, hangi etkilere bağlı olduğunu çok iyi görüyoruz; örneğin kamu çalışmaları bölümünün veya kamu eğitimi bölümünün, ya da ordu ile ilgili bölümün çağdaş devletlerimizin bütçelerinde neden fazla şişirildiğini çok iyi anlıyoruz.

Bu inceleme bizleri çok uzağa götürecektir: devletin gelirler bütçesi konusunda, verginin karşılaştırmalı evrimini, çok sayıda olan değişik formlarının evrimini kimi genel saptamalar için ana tarihsel hatlarıyla çizmek gerekir; ve aynı şekilde kamu giderlerinin karşılaştırmalı evriminin genel niteliklerini ortaya koymak gerekir. Özel şahışların bütçeleri ile ilgili olarak benzer bir çalışma yapmamız gerekebilir; gelirlerinin farklı ve değişken kaynakları ve giderlerinin farklı ve değişken yapıları bizim bu varyasyonların genel nedenlerini görmemizi sağlayacaklardır. Devlet bütçeleri ile şahıs bütçeleri arasındaki benzerlik, devlet bütçesine yeni bir madde koydurtan veya başka bir bölümün ödeneğini arttıran psikolojik nedenlerin, enter-psikolojik nedenlerin (kimisi politika yazarları tarafından ortaya atılan düşüncelerin bulaşıcı kızışmaları, büyük ihtiyaçlar haline gelen kimi alışkanlıkların yayılması, vs.) neler olduğunu parlamentodaki tartışmalar ışığında açık bir şekilde gördüğümüz birincilerden çok ikincilerin iyi bir şekilde anlaşılması için çok daha öğretici olabilirler. Hiçbir yeni ihtiyacın kendisinin engellediği ve kendisini geri çeviren rakip ihtiyaçlarla savaşmaksızın bütçede yer alamadığını da görüyoruz burada; ve meclislerdeki tartışmalar, her bir ailenin içinde edinilmiş yeni bir alışkanlığın eskilerin aleyhine bir şekilde yeni bir harcamayı zorladığı her seferinde farkında olmadan neler olup bittiğini bize gösteriyor bu şekilde.

Böylesine önemli bir araştırmaya girişmeden, şimdilik, göze çarpan şu genel durum ile sınırlayalım kendimizi: özel veya kamu olsun – özel olduğu için kamu - bütün bütçe ve ihtiyaç çemberleri durmaksızın genişleme ortak *eğilimine* sahiptirler. Bunu her zaman gerçekleştiremezler, bazen daralmaya zorlanırlar; fakat kamu veya özel olsun bütçenin uzun süreli bir *şişkinliğinden* sonra bir iflas, ani bir düşüş ortaya çıktığında, herkes bunda bir hastalık, bir anormallik görmeye başlar, oysa ki bundan önceki yavaş ve düzenli büyüme sağlıklı ve normal bir gelişme olarak geçmekteydi. Bireyleri, şehirleri, devletleri giderek daha fazla harcamaya ve artan ihtiyaçlarına cevap vermek için hep daha büyük olanaklar yaratmaya iten sürükleyişte karşı konulmaz bir şey vardır gerçekten de. 1891'den 1899'a olan kısa dönemde (daha yukarıdaki karşılaştırma noktasını ele alsaydık ne olurdu?) Paris şehrinin olağan gelirler bütçesi 264 milyondan 304 milyona çıktı; ve Fransa'nın diğer şehirlerinin bütçesi 410 milyondan 459 milyona yükseldi. Giderlerin paralel artışı da en azından bu denli hızlı olmuştur. Oysa, sayın Paul Leroy-Beaulieu'nün bu konuyla ilgili olarak belirttiği gibi, Paris konusunda bütçelerin bu şişkinliğini nüfusunun yükselerek giden eğrisiyle açıklayabiliriz; fakat bu gerekçe, Fransa'nın ortalama nüfusu artmayan diğer şehirlerin bütünü için ileri sürülemez. O halde, sadece örneğin geçişimi, ister birbirlerini taklit eden, birbirleriyle rekabet eden şehirlerin örneğinin olsun, ister bu şehirlerin her birinde yeni ihtiyaç biçimlerini ve yeni çalışma biçimlerini birbirlerine ileten bireylerin örneğinin olsun, sadece örneğin bir tür bulaşımı açıklayabilir giderlerinin ve gelirlerinin bu hızlı ilerleyişini.

İşçi bütçelerinin karşılaştırılması çok zordur, çünkü bu konuda yazılı belge pek azdır. Şuna inanabiliriz, bu bütçelerde daima en çok yer kaplayan beslenme giderlerinin oranı azalarak devam ediyor: fakat bu umduğumuz kadar hızlı da değil bununla birlikte. Örneğin, Beauregard'ın *Ücret Teorisi* adlı çalışmasında çok ilgi çekici bir belge var, buna göre, 1764'te Abbeville'de, bir dokuma işçisi kendi beslenmesi ve ailesinin beslenmesi için toplam giderlerinin yaklaşık olarak %70'ini harcıyordu; ve gö-

rüyorum ki, 1880'de, Mulhouse'daki endüstri derneğinde yapılmış bir ankete göre, bu oran %61 dir, diğer işçi aileleriyle ilgili başka çağdaş araştırmalardan çıkan sonuç ile (%63) hemen hemen örtüşen bir rakamdır bu. Birkaç rakamdan oluşan bu fark büyük değildir; işçinin kendisini eğitmek için veya eğlenmek için kazancının giderek daha fazla bir kısmını ayırdığını gösteriyor bu fark yine de. Buna sevinmek lazım, zira sosyal barışın en kesin koşullarından biridir bu. –Çalışma yorucu değil de monotonluğuyla– işçinin kültür seviyesi oranında reel veya reel olduğu düşünülen - ne denli sıkıcı hale gelirse, işçi ailelerinin bütçelerinde iyi zaman geçirmek için yapılan etkinliklere ve eğlencelere ayrılan bölümü arttırmak o denli önemlidir. Bu eğlenceler bölümü, *Le Play'in Avrupalı İşçiler* üzerine kitabında bize ataerkil organizasyonundan övgüyle bahsettiği yarı-barbar ailelerde fazlasıyla küçükmüş gibi geliyor bize; belki de öyledir, zira bu zanaatçıların çalışması kendi başına oldukça eğlendiricidir zaten, veya basitliğiyle öyle görünüyor. Ve bütçede bu bölüm çok küçük ise de, eğlenceli bir şekilde doldurulur bu: Rakı, mezarlık ziyaretleri, vs. Türk Araplarında, bir istisna olarak, eğlenceler arasında bir tür halk ozanı tarafından anlatılan hikayelerin kendini gösterdiğini görüyorum: Sanatın bu ilkel yaşam biçimlerinde ortaya çıktığı nadir yönlerden birdir bu. *Le Play'in meziyeti*, *sosyal sorunun* bizde olduğu gibi en barbar topluluklarda da kendisini ortaya koyduğunu ve burada uzun süreden beri çözümlenmiş olduğunu görmek olmuştur; fakat hatası, toplum yaşantısının aşağı evrelerine uygun olan bu çözümlerin günümüzün uygar toplulukları için yeterli olduğunu düşünmek olmuştur. Belirttiği *eğlenceler* modern işçiyi mutlu kılmada belirgin bir şekilde yetersiz hale gelmişlerdir, ve bizim kendi sosyal barışımız sosyal sorun için çok daha komplike cevaplar istemektedir.

BÖLÜM V

ÇALIŞMA

I

Çalışma nedir? Bir amaç için harcanan insan gücünün bütünü anlamak kelimenin anlamını biraz fazla genişletmek olur. Netleştirelim. Her çalışma ilkin bir amaç barındırır, araçlar ve engeller barındırır. Fakat bir oyun partisi, kağıt oyunu veya el topu oyunu da amaç, araçlar ve engeller içeriri doğal olarak. Askeri operasyonlar dizisi için de bu böyledir. Peki aynı *çalışma* terimi altında böylesine farklı olan bu çalışma biçimlerini karıştıracak mıyız birbirine? Hayır, çalışmayı karakterize eden şey, kelimenin ekonomik anlamında, ki bunu oyundan farklı kılar bu, izlediği amacın ister başkasının ister işçinin kendisinin isteğini tatmin etmeye özgü bir zenginliğin üretimi olmasıdır, yaptığı işi tamamlama isteğinden başka bir istektir bu. Top oynadığımda top oynama isteğinden başka bir isteği tatmin edecek hiçbir şey üretmiyorumdur. Birinciden kaynaklanan bir diğer fark da şudur: oyuncunun kullandığı araçlarla aşmaya çalıştığı *engeller* oyuncunun kendisi tarafından bu engelleri aşma zevkini tatmak için yaratılmış engellerdir. Fakat işçiye karşı direnen engeller onun karşısına kendi isteğine karşı bir şekilde konulmuşlardır, amacı ona ister başkasının emri veya isteğiyle olsun ister kendi kişisel talebi ve isteğiyle olsun benimsetildiği gibi.

Askeri operasyonların endüstriyel çalışmalardan, tam tabiriyle çalışmalardan farklı olmasının başka nedenleri vardır, öyle olması da gerekiyor. Kuşkusuz, askerlerin geçmek zorunda olduğu *engeller* çok daha ciddi engellerdirler, ve izledikleri amaçta değişken veya keyfi hiçbir şey yoktur. Fakat bu amaç üretmekten çok yok etmeye dayanır. Düşman güçlerinin yok edilmesi savaşım halindeki ordunun çabalarının direkt bir amacıdır; ve bunun arkasından gelen şans ve şöhreti veya etki ve hafta girişimci ve zenginleştirici çalışmaların üretimine gelince, çok yüksek bir değeri vardır bunun gerçekte, zafer kazanan halka çok büyük pazarlar açar ve savaş alanında yaptığı fedakarlıkların karşılığını fazlasıyla verir, fazlasıyla telafi eder. Bu nedenle, bunlar için endüstriyel çalışmalar adını reddetmemin nedeni bu savaşçı çabaları üretken-olmayan şeklinde değerlendirmem değildir; zira başarılı olduklarında bunlardan daha üretici bir çalışma yoktur, hatta zenginlik üretimi konusunda bile. Spencer'in arzuladığı gibi militarizmle ters orantılı olmak şöyle dursun, sanayicilik militarizmle orantılıdır genel olarak. Fakat zenginliklerin savaş ile üretimi, sadece dolaylı olmasının ve zenginliklerin zorunlu ve devamlı bir yok edilişi aracılığıyla elde edilmiş olmasının ötesinde, zenginliklerin çalışma ile üretilmesinden kendisini ayıran iki özelliğe sahiptir: Fazlasıyla rastlantısal ve şüphelidir, oysa ki zenginliklerin çalışma ile üretimi görece daha kesindir; zenginliklerin savaş ile üretimi, çok kısa ve zayıf olduğunda kimi zaman bol olan ve uzun olduğunda kimi zaman fazlasıyla küçük olan savaşçı çabanın yoğunluğu ile orantılı değildir, oysa ki çalışma ile üretim çalışma için sarf edilen çaba ile her zaman belli yaklaşık bir bağıntıya sahiptir. Barış dönemlerindeki askeri operasyonları, askerin eğitime yönelik olan çalışmaları ayrı tutmak yerinde olur. Bunlar rastlantı olmaksızın amaçlarına her zaman ulaşan gerçek çalışmalardır, ve süreleriyle, büyüklükleriyle ve güçleriyle ölçülen bir sonuç yaratırlar.

Bir zaferin malolduğu sözde çalışma bir buluşun malolduğu yine aynı şekilde sözde olarak adlandırılan çalışmaya benzetilemez mi? Gerçek tabiriyle çalışma üretimin kesinliğini gerektirir, fakat askeri operasyonların etki derecesi, bir bilim adamının

veya mekanik bir problemin çözümünü bulmaya kararlı olan mühendisin araştırmalarının etki derecesi gibi belirsiz ve şüphelidir esas olarak. Belli bir anda bir savaş meydanında bir generalin doğru gözlemi şüpheli olan zaferin bir yönüyle ağır basmasını sağladığında, zafer bu ani düşünceden doğar, geçmişteki çabaların birikiminden değil. Ve bin araştırmacıdan sadece bir taresi, ani bir önsezi ile, herkese sorulan bulmacanın bir kelimesini bulduğunda, bu keşfin onuru başkalarının uzun ve sonuçsuz çabalarına ait değildir, hatta o araştırmacının kendi özel çabalarının –çoğunlukla diğerlerinkine göre daha az olan– uzun sürmesine veya yoğunluğuna da ait değildir.

Üretmek değil de *yeniden üretmek*, çalışmanın asıl sonucudur temelde. Çalışma sadece önüne koyduğu şey zaten bilinen bir tipte bir hizmet veya bir mal, taklit etmeye çalıştığı bir model olduğu için ve de bu kopyalamayı gerçekleştirmek için zaten bilinen yöntemler kullandığı için, bilinen ve bu araçlarla önceden zaten aşılmış olan engelleri yenmek için yeniden üretilmesi söz konusu olan önceden bilinen yöntemler kullandığı için amacına kesin olarak ulaşabilir, önüne koyduğu şeyi yaptığına emin olabilir. Ekonomik çalışmada her şey taklit ve yeniden üretimdir.

Araştırma çabası çalışma olmaktan çıkıyor demek değildir bu. Her çalışma, gerçekte –kimi durumlarda makinelerin bakımı ve yönetimi işi dışında belki de– kendisine sırasıyla sorulan ve işçi tarafından çözümlenen bir küçük problemler dizisidir. Moloz taşlarından duvar ören bir duvarcı her an önündeki bir boşluğu nasıl dolduracağını sorar kendisine ve o boşluğu doldurmak için uygun bir taş arar; ana dilinden yabancı dile veya yabancı dilden ana diline çeviri yapan bir öğrenci her an düşüncesine uygun Latince veya Fransızca bir ifade arar. Fakat burada aranan şey yeni değildir, binlerce defa kullanılan yöntemlerin izlediği binlerce defa hedeflenen bir amaçtır bu. Bilinmeyene yönelen çaba bambaşkadır. Yeniden araştırmak çalışmak değildir, araştırma zincirleme yapısı ve yönü yeni bir şey olan bilinen eylemlere dayanmadığı ölçüde.

Çalışmada amaç esastır. Aynı bir hareketi tekrarlaya tekrarlaya bir işçi mekanik olarak, neredeyse uyuyarak bu hareketi yaptığında, artık ne amacın ne aracın, ne de ikincinin birinciye adaptasyonunun bilincinde olmadığı ve hareketlerin yeniden yapılması otomatik hale geldiğinde, yaşamsal fonksiyon ya da yaşamsal çalışma vardır, fakat kelimenin psikolojik ve sosyal anlamında çalışma yoktur artık. Bunun tersine, belli bir yöntem izlemeden, hangi araçlarla olduğunu bilmeksizin bir amacın peşinden bilinçli olarak gittiğimizde çalışma da yoktur. O halde çalışma otomatik hale gelenin rutinliğiyle ile dahinin yeniliği arasındaki bir ara eylem biçimidir.

Dua bir çalışma mıdır? Evet, *inanan için*. Burada açık bir amaç vardır, Tanrı'yı hoşnut etmek, daima süre ile ve duanın içtenliğiyle, tutkululuğuyla orantılı tinsel zenginlikler yaratmak; aşılması gereken bir engel var, eğlenceler, cinsel eğilimler; bilinen bir yöntemi var bunun, ezbere okunan kutsayıcı formüller. Her türlü ayini yerine getirmek inanların gözünde bireysel veya toplumsal kurtuluşun en verimli ve en vazgeçilmez çalışmaları arasında sayılır. Bu nedenle bütün dinlerde, dini uygulamalardan daha kusursuz bir şekilde taklitçi, tam olarak daha konformist bir şey yoktur. Bu başka türlü olduğunda, yaptığımız şey artık bir çalışma olarak değerlendirilmez, fakat kutsal bir ödül olarak görülür. Saint François d'Assise duasını okurken çalışıyor sayılırdı, ayin yaparken çalışıyordu; fakat güzel bir manzaranın karşısında gizemli lirizminin coşkusu onu yendiğinde ve ruhunun neşesini duyulmamış türden ve doğaçlama olan ezgiler halinde dile getirdiğinde, çalışmıyordu; tersine, günlük çabalarının bu kendinden geçişleriyle dinleniyordu.

Çalışmayı ve buluşu mümkün olduğunca net bir şekilde ayırdım az önce. Bunların gerçekte fazlasıyla eşitsiz dozlarda sıkı bir şekilde birbirine karışmış olduklarını da eklemeliyim bununla birlikte. Rutin bir zanaatçının çalışmasında iki bölüm vardır: taklitçi yeniden üretim bölümü, ki bu en önemlisidir, ve küçük bir beceri bölümü, bu sonuncusu birincisi için maya ve tohum hizmeti görür ve ona kendi özel tadını verir. Bu nedenle

el işi, el emeği mekanik üretime göre çok daha fazla karşılık almaya layıktır.- Buna karşılık, taklit payı olmayan hiçbir deha eseri yoktur, ve en büyük sanatçıların yetiştirilmesinde, özel olarak kendilerine ait olan ile kendilerine üstatları veya rakipleri tarafından öğretilenlerin bir karışımını buluruz.

Canlı bir varlığın organlarının ve özellikle de bir hayvanın kollarının ve bacaklarının normal işleyişine çalışma diyebilir miyiz? İnsan ırkı bir tür takma organ olan çeşitli aletleriyle, her biri kendi özel organlarıyla çalışan sayısız hayvan türü tarafından ayrı ayrı olarak yerine getirilen görevlere benzeyen her türden farklı çalışmalarını yerine getirir, Louis Bourdeau'nun belirttiği gibi. Kemirgenlerin dişleri kadar güzel ve daha iyi bir şekilde, testeresi ve baltası ağaçları keser; ağaçkakanın gagasından daha iyi bir şekilde matkabı ve burgusu ağaçları deler. Kunduzun kuyruğundan daha iyi bir biçimde malası harç sürer. İpekböceğinden ve örümcekten daha iyi bir şekilde iplik ve dokuma tezgahlarıyla örür ve dokur. Bir kuşun yuvasını veya bir örümceğin ağını yapabilmesini sağlayan benzer eylemler serisine çalışma adını verebilir miyiz bir kez daha? Burada bir amaç var, araçlar ve engeller var, tıpkı bir duvarcı ustası bir ev yaparken veya bir dokumacı bir bez parçası dokurken olduğu gibi; bu amaç ciddi bir amaçtır, hayvana empoze edilmiştir, eğlenmekten başka bir amacı olmayan bir oyunla seçilmemiştir; bilinçlidir, otomatik değildir; yeni bir eserin üretilmesini değil kabul görmüş bir tipte eski bir eserin yeniden üretilmesini hedefler. Ve bu engeller de ciddi engellerdirler, bilinen engellerdirler. Ve bu araçlar, ister geçmişinde bireyin kendisi tarafından, ister geçmişteki kuşaklar tarafından olsun benzer şekilde tamamlanan sonsuz çalışmalar zincirine uygun çalışmalardır. Bu hayvansal çalışmalar ile insan çalışmaları arasındaki tek fark, ikinciler her şeyden önce taklit ile tekrarlanan eylemlere ve amaçlara dayanırlarken birincilerin ilk olarak kalıtımla, doğuştan içgüdüsel bir tepi ile, ikinci olarak taklitle tekrarlanan eylemlere ve amaçlara dayanmasıdır. Fakat eğer kalıtımın taklidin yaşamsal eşdeğeri olduğunu hatırlarsak, bu farkın geçen benzerlikleri yalanlamaktan çok doğruladığını kabul ederiz. O halde hayatın çalışmala-

rından bahsetmek oldukça yerinde bir şeydir. Karşılaştırmayı daha ileri götürürsek, çalışma ile buluşun farkını canlı dünyaya uygulayabiliriz. Her yeni yaşamsal çalışmanın, yani her yeni organik işlevin ve de her yeni bireyin temelinde bir buluş veya yaşamsal buluşların bir birikimi vardır kuşkusuz, spesifik bir tipin bütün önemli veya anlamsız varyasyonlarını yaratan ve organik bir yeniden elden geçirilişi hazırlayan veya buna karar veren açıklanamayan gizemli olayı eğretileme ile bu şekilde nitelendirebilirsek eğer. Bu gizemli olay döllemedir, kesişen ve birleşerek kendilerinden *başka bir şey* yaratan, eski bir melodinin veya yeni bir melodinin bir değişkesini yaratan iki soyun karşılaşmasıdır. Darwinizm'in yanılığı, her şeyden önce bu olguya dayanmadan ve açıklamalarının temel ilkesi olarak seçilimin eleyici kalburu aracılığıyla yüzyıllar boyunca uzayıp giden basit yaşamsal çalışmayı alarak türlerin kökenini açıkladıklarına inanmak olmuştur.

Bu hata ekonomistlerin hatasıyla tamamen karşılaştırılabilir bir hatadır –yaşamsal rekabetin prototipi olan nüfus ve rekabet üzerine düşünceleriyle Darwin'in çok sık rastlanan şu telkinleri– bu ekonomistler ki bilimlerinin başını vurmuşlardır adeta, veya yaratıcı, becerikli ya da dahi araştırmaların çabasını tüm bayağı çalışma türleriyle karmakarışık bir şekilde karıştırarak onu başsız olarak yaratmışlardır daha çok.

İşte bu kelle uçurmalardan bir örnek. İş bölümünün avantajları Adam Smith'e göre üç türlüdürler: 1. İşçinin kazandığı daha büyük bir ustalık, yetenek; 2. Bir işten diğerine geçişte kaybedilen zamandan tasarruf edilmesi; 3. Çalışmayı kolaylaştıran ve kısaltan çok sayıda makine ve aletlerin bulunuşu¹. Buluşun nasıl tamamıyla ikinci planda kalan basit bir yere konulduğunu görüyoruz. Asıl neden iş bölümüdür, dölleyici kaynak budur; buluş –ki bunsuz ne bütünlüklü ne de bölünmüş olmazdı– küçük

¹ Smith'in göremediği başka avantajlar da var: farklı yeteneklerine göre işçilerin daha iyi sınıflandırılması; aletlerden kazanılan daha büyük bir yarar, ki tek bir işçi kullandığında bu aletlerin dörtte üçü her an kullanılmıyor olarak kalırdı.

bir etkiden, bir türevden başka bir şey değildir. Stuart Mille'in bu konuda çekingen kuşkuları olmuştur, fakat bunun üzerinde pek durmamıştır. Çalışmaların uzman hale getirilmesinin buluşların tek nedeni olduğuna karşı çıktı. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu uzmanlaşma hiç de bunun nedeni değildir; yaratıcı zihne kimi zaman oldukça nadir bir şekilde bir kaç önemsiz düzeltme veya yetkinleştirme yapma olanağı veren koşullardan biridir bu sadece. Gerçekten yenilikçi olan büyük ve önemli düşüncelere gelince, tek bir uğraşın boyunduruğu altına girmiş bir zihnin çalışmasından veya zorlamasından değil, dinlenik ve özgür zihinden doğarlar bunlar. İkinci olarak, Mill'in gösterdiği gibi, "buluşların nedeni ne kadar güçlü olursa olsun, gerçekleştirildikleri andan itibaren çalışmanın gücünün artması iş bölümünden değil buluşların bizzat kendisinden doğar..."

Çalışmanın ve buluşun ayrılması el emeği ile zihin emeğinin ayrılmasına denk düşmez¹. Derslerini öğrenmeye çalışan bir öğrencinin, rollerini çalışan bir aktörün, kendi formülüne uygun bir şekilde bir belge yazan bir noterin, düzenli olarak kayıtlarını tutan bir bankada veya bir mağazada çalışan bir kasa memurunun zihinsel çalışmasında yaratıcı, bulucu hiçbir şey yoktur; hatta Leverrier'in gökyüzünün belli bir bölgesinde yeni bir gezegenin keşfini yapabilmek için kullandığı uzun hesaplarda da dahice olan hiçbir şey yoktu kesinlikle. Fakat eğer zihinsel buluştan farklı bir zihinsel bir çalışma var ise de el işinden farklı olan elde yapılma hiçbir buluş yoktur. Her buluş zihinseldir esas olarak. *Men agitat molem*. Her şey buradan doğar ve buradan yayılır.

Buluşun ve çalışmanın ayrımını tamamlamak ve bunu antitez olarak vurgulamak için, her çalışmanın az çok zorlu olduğunu ve her buluşun da az çok hoş giden bir yönünün olduğunu da ekleyebilirim. Yine de bu karşıtlığın gerçekliği konusunda bana karşı çıkılabilir ve zorluğun, zahmetin değil de zevkin eşik ettiği çalışmaların varolduğunu bana gösterilmeye çalışılabilir. Fakat

¹ *Zihin emeğiyle ilgili olarak sayın Fouillée'nin İki-Dünya Dergisi'nde Ağustos 1900'de yayınlanan güzel çalışmasına bakınız.*

eğer bu zevkli veya ilgi çekici çalışmaları yakından incelersek, bunlarda bulduğumuz tüm ilginin ve tüm çekiciliğin, ortaya koydukları ve çözümledikleri küçük sorunların kısmen yeni olan, ki bu oldukça zayıf bir yeniliktir, fazlasıyla anlamsız bir değişikliktir, fakat artarda gerçekleştirilen küçük çözümlere biraz buluş havası vermeye yeten karakterine bağlı olduğunu fark edeceğiz. Bu nedenle bir çalışma, zor ve ustaca olduğu ölçüde, yaratıcı olduğu ölçüde ilgi uyandırır ve hoş'a gider, ilkel zanaatçının, eski katedrallerin ustalarının çalışmaları gibi; ve bu sanatsal çeşitlilik unsuru eksik olduğunda burada, fazlasıyla yılgınlık verici ve tatsız hale gelir.

II

Çalışmanın provoke ettiği iki psikolojik veya fiziko-psikolojik olgudan bahsetmenin yeri tam da burasıdır: yorgunluk ve sıkıntı. Ekonomistler sadece birincisini göz önünde bulundurmuşlardır, ve oldukça yetersiz bir dikkat ile. Sosyalistler gibi sadece çalışma süresi açısından ele almışlardır bunu. Sıkıntıya gelince, yine sosyalistler gibi, ekonomik olguların bütün psikolojik yönünü ihmal etme alışkanlığından dolayı bunu hiçbir şekilde açıklamamışlardır. Ve bu önemli bir eksikliktir.

İki tür yorgunluk vardır, kas yorgunluğu ve sinirsel yorgunluk. Makinelerin insan çalışması üzerine olan etkileriyle ilgili tüm tartışmalarda, öyle görünüyor ki sadece birincisi göz önüne alınmaktadır. Makinelerin bu bakımdan insan çalışmalarını hafiflettiği gibi yanlış bir saptama yapıldı. Doğru olan şu ki, çalışma ihtiyacı tasarruf ihtiyaçlarının artmasıyla çalışmanın üretkenliğinden daha hızlı bir şekilde gelişmiştir ve bunun sonucunda çalışma miktarı azalmıştır; fakat şu da kesindir ki, bu üretkenlik kaslar için daha yorucu hale gelmiştir. Fakat sinirler için aynı şey geçerli değildir. Makinelerin bakımı için gerekli olan çalışma, insan için, bu makinelerin kendisini kurtardığı kas yorgunluğuna göre çok daha tehlikeli olan sinirsel bir yorgunluk yaratır. Bu makinelerin kullanımı için gerekli olan sabit ve sü-

rekli dikkat beynin doğal eğilimlerine karşıdır. “Beyin olgularını incelerken, diyor Mosso, sinirsel unsurların enerjisinin nasıl bir hızla tükendiğini görüyoruz; birkaç saniyelik çalışma (dikkat çalışması) bu tükenme durumunu beyinsel hücrelere taşımaya yetiyor; ve beynin uzun süreli etkinliği, öğelerinin bu hızlı yorgunluğuna rağmen, beynin kıvrımlarında karşılıklı olarak birbirlerinin yerini alan milyarlarla hücrenin varlığıyla anlaşılabilir.” Zihinlerinin daha yorucu işlerin ortasında sonradan aniden doğaya karşı dikkatlerini sabitleştirmek zorunda kalmak üzere tatlı bir ilgisizlik içerisinde dinlendiği tarlalarından daha dün koparılıp getirilen işçilerin sinirsel tansiyonunun aşırılığının neden olduğu aniden meydana gelen onca demiryolu kazasına şaşmamak gerekir. “Yorgunluk, diyor Mosso, reaksiyon anları üzerinde çok büyük bir etki yapar: ayağına dokunulan bir kişinin eliyle bir hareket yapması için eğer saniyenin 134 binde biri kadar bir zaman gerekiyorsa, dikkatin tükenmekte olduğu bir anda saniyenin 230 binde 200 bini kadar bir zaman gerekiyor.” Bu gözlemin kimi işaretlerin neden zamanında algılanmadığını veya neden hiç algılanamadığını kısmen açıklayıp açıklamadığını kim bilebilir? *Dikkat yorgunluğu* eskinin büyük işkencelerinde bile bilinmeyen ve makinofaktürün modern dünyada ortaya çıkardığı yeni ve daha sert bir işkence türüdür. Zihinsel rahatsızlıkların ilerlemeleri, intiharların çoğalması ve alkolizmin ilerlemesi kısmen buradan kaynaklanır.

Bürokrasinin, şu büyük idari mekanizmanın gelişmesinin ve serbest mesleklerin yayılmasının neden olduğu entelektüel yorgunluk durmaksızın artıyor. Ama ne yorgunluk! Toprağını bellemekte olan bir çiftçinin alnındaki ter yeterlilik sınavlarında sınav yapan birinin ve hatta sınav yaptığı öğrencinin bir aylık sınav döneminden sonraki beyinsel yorgunluğuyla karşılaştırılabilir mi? Sınav yapan birinden bahsediyorum, profesörden değil. Ders veren bir profesörün çalışması az önce bahsettiğim bu ilgi çekici çalışmalar kategorisine girer, bu çalışmalar yorucu olsalar da. Zanaatçı bir duvar ustası gibi, antik bir sanatçı gibi profesör yeni olan ve sürekli yeniden doğan küçük zorlukları çözer her an. Önemli değil, o da yoruluyor. Ve Mosso bu ko-

nuyla ilgili olarak oldukça ilgi çekici bir şey anlatıyor, ki kendi üzerinde bunu kanıtladığını iddia ediyor: profesör, diyor, seyircisi ne kadar kalabalık ise o kadar çabuk yorulur.

Eğer bu gözlem doğruysa, bilinçsiz ruhlar-arası etkinin gerçekliğini kanıtlayacak türden bir gözlemdir bu. Zira hiçbir profesör dinleyicilerinin her birinin varlığıyla kendisi üzerinde yaratılan bu etkinin bilincinde değildir şüphesiz.

Böylelikle, çalışma psikolojisinde makinofaktür ile gerçekleştirilen devrim kasların yorgunluğunu azaltmış olmasına ve sinirsel yorgunluğu arttırmış olmasına dayanıyor. Peki sıkıntıyı arttırdı mı azalttı mı? Çözülmesi aynı derecede önemli olan bir başka sorun. Zira çalışmayı en azından kaslar açısından daha az yorucu hale getirmekle makinelerin bulunuşunun çalışmayı daha sıkıcı hale getirdiği kanıtlanmış olsaydı eğer, insanlığın asıl kazancı bunun neresinde olacaktı? Daha az yoran ama daha fazla sıkıcı olan yeni bir yöntem ile daha fazla yorucu olan ama daha az sıkıntı veren eski bir yöntem arasında duraksamak, kararsız olmak muhtemeldir ve birçok köylünün, geri kalmış denilen birçok işçinin birincisine tercihen ikincisini kullanmadaki ısrarlarında “gelişme” adamlarının küçümseyici merhametini haklı çıkaracak hiçbir şey yoktur.

Sıkıntı açısından, yorgunluk açısından olduğu gibi, makine savunucularının argümanlardan yoksun olmadıklarını da ekleyelim hemen. Makinofaktür işçileri fabrikalarda bir araya getirme gibi bir etkiye sahiptir, bu fazlasıyla eleştirilen bir şeydir; fakat kuşkusuz dağınık ve yalnız çalışmanın yerine toplu ve ortak hale getirilmiş çalışmayı bu şekilde koyarak makinofaktür bir taraftan aynı güç harcamasını hiç olmadığı kadar az yorucu hale getirmeye, diğer taraftan aynı işi daha az sıkıcı hale getirmeye yönelir. Yorgunluk sadece tek başına olan bireyde incelenmiştir; fakat bu olgu sadece bireysel psikolojide göstermez kendisi, kolektif psikolojide de vardır bu olgu. Hep birlikte çaba sarf edildiğinde yorgunluk ve bıkkınlık daha yavaş gelir ve daha yavaş artar; toplanmalarının karşılıklı uyarıcısı ile güçlerini arttırmak için değil midir ki göçmen kuşlar çok tehlikeli olan deniz

geçişlerini yapmadan önce bir araya gelmeye dikkat ediyorlar? İşlerinden biri gruptan uzaklaştığında kaybolur. İstisnai bir şekilde işçileri bir araya getiren tarla işlerinin yorulmak bilmez nasıl bir enerjiyle yapıldığını da gördük, örneğin hasat, on dört on beş saatlik bu zorlu iş son sesle şarkı söyleyerek yapılır, harman dövme de aynı şekilde. Aynı saptama, bir ocağın etrafında toplanmış pek çok aile tarafından köy gecelerinde yapılan, eğlenceli gibi görünen kimi çalışmaların sıkıntısına da uygulanabilir; mısır tanelerini, bezelye tanelerini ayıklamak, vs.

Yorgunluğun ve sıkıntının bulaşıcı olduklarını ve bir işçi grubunun öncüleri yorulmuş veya sıkılmış gibi davrandıklarında veya öyle göründüklerinde, arkadaşlarının sıra kendilerine geldiğinde aslında bu olmadan hissedemeyecekleri bir yorgunluktan veya sıkıntıdan şikayet etmekte gecikmeyeceklerini söyleyebiliriz. Sonuç olarak, kolektif psikolojiyi özellikle bireysel psikoloji olgularının en karşıt yönlerde bir abartılışı karakterize eder.

Fakat makineler sorununu bir kenara bırakıp, daha genel bir biçimde, çalışmayı sıkıcı ve zor hale getiren koşulları araştıralım. Her şeyden önce canlı varlığı bundan önce geçen iki olgu kadar karakterize eden bir olguyu hesaba katmak lazım: alışkanlık.

Bir makine kullanıldığından daha fazla alışmaz bir şeye, fakat organizmalar için, özellikle de canlı organizmalar için, yorgunluğun ve sıkıntının yasalarıyla olan ilişkilerinde incelenmesi gereken alışkanlık yasaları vardır, eğer çalışma konusunu ciddi olarak ele almak istiyorsak bu incelemeyi yapmalıyız. Aynı olan yorgunluğa ve aynı olan sıkıntıya alışırız. Başkalarının alıştıklarını görerek alışırız; bu da bulaşıcıdır.

Güç bir duruma, bir şeyden yoksun kalmaya, aşırı bir şeye birlikte olduğumuzda yalnız olduğumuzdan daha hızlı ve daha tam bir şekilde alışırız.

Alışkanlık karşıtına sahiptir, ve bu oldukça alışılmış bir şeydir: ilkin dayanılabilir gibi görünen, aynı bireyde tekrarlanmayla veya bir bireyden diğerlerine yayılmayla giderek daha zorlu ve

zahmetli hale gelen ve sonunda tamamen çekilmez hale gelen güçlükler, sıkıntı verici durumlar yok mudur gerçekten de?

Main de Biran ünlü anılarında, psikolojik alışkanlığın şu temel yasasında, duyguların tekrarlanmalarıyla köreldiğini fakat aktif durumların, dikkatin ve istemin güçlendiklerini göstermiştir. Aktif durumlarla, gerçekte tekrarlanarak ve yayılarak yoğunlaşan inançları ve istekleri anlıyoruzdur çoğunlukla. O halde şunu söyleyeceğiz, bir çalışmanın tekrarı genelde içsel yönünü azaltır, fakat kendisinin yerine getirdiği özel üretim isteğini ve bunun yararlılığına olan inancı artırır. Bir işe olan direngen bir bağlılık, sonuç olarak, zorlu olan şeyin hissedildiği ve yorgunluğun başladığı anda azalmaya yönelir belli bir noktaya kadar. Uzmanlaşmanın avantajı buradan çıkıyor.

Sıkıntıya alışır mıyız? Kimi uğraşların verdiği sıkıntı bu uğraşlar tekrar edildiklerinde artarak devam ediyor gibi görünmüyor mu tersine? O halde, çalışmanın, hatta fazla yorucu olmayan çalışmanın da usanç verici olmasından kaçınmak önemlidir, ve bir çalışmanın hiçbir değişiklik olmadan tekrarlanmasının yorucu olmaya başlamadan çok önce sıkıntı vermeye başlaması da dikkate değerdir. Pratik olarak en çok korkulması gereken şey çok nadir olan aşırı yorgunluk değil, işçinin tabiatına iyi uyarlanmamış olan çalışma yapısının neden olduğu sıkıntıdır daha çok. Çalışma saatlerini kısaltmamız, sekiz saate, altı saate indirmemiz boşuna olacaktır, bu süre içerisinde kendisinin haklı veya haksız bir şekilde fazlasıyla can sıkıcı olarak gördüğü bir görevi yapmak zorunda olan kişi için yine çok olacaktır bu. Eşit güç harcandığında, işçinin, görevi kendisini giderek daha fazla sıkıttığı oranda hızlı bir biçimde yorulduğunu eklemeyi de unutmayalım. Çalışma saatlerinin sayısının hesaplanması, söz konusu olan görevin ilgi çekici veya yılgınlık verici bir görev oluşuna göre değişmelidir.

Sonuç olarak, eğer yorgunluk olmaksızın maksimum oranda bir çalışmaya ulaşmak istiyorsak çalışmanın sıkıntısını minimuma indirmek gerekir. Peki bu nasıl başarılacak? Fourier'nin yöntemleriyle mi olacak bu, kendisine göre çalışmayı çekici hale

getirecek olan çok çeşitli uğraşların şu göz alıcılığıyla mı olacak bu? Zamanın bu parçalanışı, farklı çalışmaların bu mozaigi sadece çocuklara uyabilir, ve gerçekten de sadece kolejlerde görülür bunlar. Yetişkinler için, sıkıntıya karşı ilaç olan *çalışmaların çeşitliliğinden çok aynı bir çalışmanın varyasyonudur* bu. Çalışmaların çeşitliliği veya tekbiçimliliği, geçerken söyleyelim, sıkıntı açısından değil daha önemli bir açıdan büyük ve güç bir sorun koyar ortaya. Bireyin entelektüel ve moral gelişimi uğraşların dönüşümlülüğünü ve çeşitliliğini gerektirir geniş ölçüde, bu kesin. Oysa ki, toplumun ekonomik gelişimi çalışmanın bölüşümünü, özelleştirilmesini ve uzmanlaşmayı gerektirir. Bu çelişkili iki gerekli şey arasında hangisini seçmeli? Bunların en iyisi artarda nöbetleşerek gelmeleri gerektiğini ve her birinin kendi sırası geldiğinde baskın gelmesinin uygun olacağını söyleyebilir miyiz? Her ne olursa olsun, bu çatışkı ile ortaya konan sosyal sorun belli bir sayıda yaklaşık ve farklı yönlerde çözümler içeriyor, ve bunlar tarihsel evrime açılmış çok sayıda yoldurlar ve tarihin zikzaklı gidişatını anlamamızı sağlarlar.

Sıkıntı sorununa geri dönelim. İşçinin bu psikolojik hastalığına karşı en önemli ilaç, özel olarak çeşitlilik değil de çalışmaya ilgi çekici bir yön ve özgünlük katan *risk* ve *şanstır*. İlginç sıkıcının karşıtıdır. Her türlü riski ve her türlü şansı, rastlantıyı ortadan kaldırırsanız her çalışmayı bugün idari bir çalışmanın olduğu kadar sıkıcı hale getirirsiniz. Bir işin sıkıcı olmaması için, herhangi bir karşıtığa, bir başkaldırıya neden olmayan ve hissedilmeyen bir zorlama olan aile tarafından çocukluktan itibaren benimsetilmiş olması veya yetişkin birey tarafından özgür bir şekilde kabul edilmesi gerekir. Birçok mesleğin, özellikle de en zorlu olanların –veya çoğunlukla haksız bir şekilde en sıkıcı meslekler olarak değerlendirilenlerin, örneğin tarım işlerinin– kalıtımsal karakterinde eleştirilmeye, reddedilmeye değer bir şey yoktur o halde. Zorunlu ve gerekli bir meslek ne denli yılgınlık ve usanç verici olursa veya böyle değerlendirilirse o denli kalıtımla meydana gelmiş olması arzulanır, yani kalıtımla geçmişten gelen bir şey olması arzulanır. Bunun karşılığı da doğrudur: En güzel meslekler olarak değerlendirilen serbest mesleklerin, kalı-

tımsal intikal oranının en az olduğu meslekler olmaları da arzu edilir bir şeydir. Bu böyledir gerçekten de.

Yüksek öğretim, kendisi olmadığında sıkıcı olmayacak olan ve vazgeçilmez olan çalışma türlerini sıkıcı hale getirmez miydi kaçınılmaz olarak? Şurası kesindir ki, edebiyat alanında lisanslı olduğuna dair ya da olgunluk sınavını verdiğine dair diplomasını alan genç bir adam, öldürücü bir yılgınlık, bir bıkkınlık olmadıkça bir toprağı asla işleyemez ve hatta belleyemez bile. Bağ budamak, ağaçları aşlamak yorucu değildir; fakat bir saat sonra “entelektüellerin” çoğu korkarım ki bu şekilde faydalı olmak adına sıkıntıdan patlayacaklardır. Bu durumda, *eksiksiz* bir eğitime sahip olma idealinin, aynı anda hem çok can sıkıcı görevler içeren hem ince, çok yüksek belli kültürler içeren uygarlık için derin zararlara neden olmaksızın gerçekleştiremeyeceğini kabul etmek zorunda kalmak can sıkıcı bir şeydir.

Hepimiz çalışmaların, hatta uygar yaşantımızın devamlılığı için zorunlu olan en sıkıcı ve en tehlikeli çalışmaların bile düzenli olarak yapılmasını isteriz. Fakat bu çalışmaların birçoğunu kendimiz yapmayı pek arzulamayız. Eğer *hiç kimse* bu usanç verici veya tehlikeli diyebileceğimiz çalışmaları yapmak istemeseydi, zenciler, fellahlar, sarı Asyalılar gibi kimi paryaları bu can sıkıcı işlere zorlamak için güç kullanmak gerekirdi. Sorun *temelde* bu çalışmaların her zaman *güç kullanılarak* yapılıp yapılmadıklarını bilmektir. Gücün etkisi, insanları köleleştiren zorbalığın etkisi istediğimiz sürece gizli olarak kalacaktır, her zaman varolmasından korkulur bunun, azalmasını umalım.

Söz konusu adaletsizliğe karşı sağaltıcı ve ilaç olarak zihinsel çalışmaların ve elde yapılan çalışmaların dönüşümlülüğünü, alışıklılığını önerdik. Fakat Mosso deneye dayanan ve zihinsel çalışmaların ve el çalışmalarının ayrımını doğrulayacak ve bunların aynı bir işçinin bir günü içerisinde artarda geldiklerini görme umudunu yok etmeye yarayacak bir açıklama yapıyor. Mekanik bir mesleğin kesikli olarak icra edilmesi beyin gücüyle çalışanlara bir tür spor olarak önerilebilir olsa olsa. Ve dahası fizyolojinin kendi çekinceleri var. “Zihinsel yorgunluğu

karakterize eden rahatsızlık duygusu ve bitkinlik, diyor Mosso, yorgun beynin zayıf kaslara onları harekete geçirmek için daha güçlü uyarılar göndermek zorunda kalmasından ileri gelir. Beyin yorgunluğunu azaltmak ümidiyle öğrencilere jimnastik egzersizleri yaptırmak için dersleri yarıda bırakmak fizyolojik bir hatadır bu durumda.” Serbest mesleklerdeki aşırı zihinsel yorgunluk ne denli artarsa, Tolstoy’un hayal ettiği şeyden o denli uzaklaşırız.

Yorgunluk konusunda son bir gözlem daha var. Yorgunluk, başladığı andan itibaren, kendisine neden olan şeye göre çok daha hızlı bir şekilde artar. Sıkıntı ile ilgili olarak da aynı şeyi söyleyebiliriz.

Eğer belli bir çalışma süresinden sonra yorgunluk başlar ve yarım saatte 1’e eşit hale gelirse, ikinci yarım saatten sonra 2’ye, üçüncü yarım saatten sonra 3’e eşitleneceğine inanmak yanlış olur. Hayır, aynı çalışmanın süresi sadece iki katına çıkarken, örneğin, yorgunluk üç katına, dört katına çıkmış olacaktır. O halde yorgunluk Weber’in yasasına tam olarak karşı olan bir yasa tarafından yönetilir. Duyum hatırlayacağımız gibi uyarımına göre daha yavaş artar. Yorgunluk, her ne kadar hissedilse de, olağan bir duygu gibi değildir. Yorgunluk her şeyden önce bir mutsuzluk olduğu içindir bu, ve az önce mutsuzluk-yorgunluk hakkında söylediğimiz şeyi genel olarak mutsuzluk için söyleyebiliriz: kendi nedenine göre daha hızlı artar, en azından belli bir noktaya kadar, ki bu noktanın ötesinde daha yavaş artar, ardından durağan olarak kalır ve finalde baygınlıkla ortadan kalkar¹. Aynı durum yorgunluk için de geçerlidir. Mutsuzluk

¹ Karamsar biri sevincin mutsuzluktan bu noktada farklılaştığını ve nedenine göre çok daha yavaş arttığını söyler miydi? Gözlem doğru olmazdı. İyi biliyorum ki, fakir biri 100 000 frank kazandıktan sonra piyangoda 100 000 frank kazandığında sevinci ikiye katlanmaz; ama sevincinin en yüksek derecesine ilk kazanışında ulaştığı içindir bu. Eğer yavaş yavaş birikmiş miktarlarla 100 000 frank kazanabilmiş ise, belli bir zaman sürecinde sevinci sahip olduğu şeylerden daha hızlı bir şekilde artar. Bir aşkın umudu ve hayranlığı, aşkın gördüğü her yeni küçük lütufla, sevgiyle, bu içli dışlılıkların seviyesinin veya öneminin artışından daha hızlı bir şekilde canlanırlar.

denilen kompleks durumda duyum-unsuru ile birleşmiş olarak bulunan istek-unsuruna bağlı değil midir bu?

III

Uygarlığın seyri boyunca, kölelerle yapıldığında başlangıçta oldukça verimsiz olan insanların çalışması giderek daha üretken hale geldi ve giderek daha kolaylaştı; peki daha az can sıkıcı veya daha az tatsız hale geldi mi? Çalışmadaki mutluluğun maksimumunun veya sıkıntının genel minimumunun sosyal gelişimin en yüksek seviyelerine değil de sosyal gelişimin ortalama hallerine, tarımın ve küçük ev endüstrisinin kendisini gösterdiği evreye karşılık düşmesi oldukça muhtemeldir. Çalışırken şarkı söylediğinde bir işçinin sevincinin güzel bir belirtisini görürüz. Ve büyük endüstrinin dünyayı kaplamasından beri, şarkı söyleyerek çalışılan mesleklerin yerine üzerimizdeki uyusukluğu atmak için çalışırken sigara içilen ve içki içilen meslekler geçmiş gibi görünmüyor mu?

Son *Felsefe Dergisinde* okuduğum bir açıklamaya göre, Wundt son çalışmasında (Etnik Psikoloji), “çalışmaya eşlik eden şarkıların tüm olasılıklara göre şiirin ve müzikal ifadenin en ilkel formu olduğunu” gösteren Bücher’in düşüncesini benimsiyor. Şurası kesindir ki, “basit çalışmaların çoğunda benzer hareketler birbiri ardına gelirler ve ritmik tekrarlamalar meydana getirirler.”

O halde çalışma bir düzyazı sayfası haline gelmeden önce bir şiir sayfası olmakla başladı. Şiirin, müziğin ve çalışmanın (alışıldığı üzere çoğunlukla: *ve de dansın* deniyor) bu ortak kökeni ekonomistlerin yararlıkçı bakış açılarında neyin yetersiz olduğunu gösteriyor. Çalışma başlangıçta sahipmiş gibi göründüğü bu ritmik ve müzikal karakteri uzun süre muhafaza etmiştir. “Yunanistan’ın küçük atölyelerinde, diyor sayın Guiraud, çalışma bizim büyük fabrikalarımızda olduğundan daha çekiciydi. Kimi meslek topluluklarında görevini şarkılarla neşeli hale getirmek gibi bir alışkanlık vardı. Bu özellikle değirmen-

cilerin, tane dövme işçilerinin, yıkayıcıların, iplikçi ve dokumacı kadınların bir geleneğiydi. Bu şarkılar arasında bazıları çok eski bir kökene dayanıyorlardı ve anonimdirler, ve diğerleri bilinen şairlere atfediliyorlardı. Pirée’de flütler, çığırtmalar ve düdükler kullanılıyordu askeri tersanelerdeki işçilere neşe vermek için ve hareketlerini düzenlemek için.

Avrupalı İşçiler adlı çalışmasında Le Play, işçi ailelerinin monografilerinin her biri ile ilgili olarak, *dinlenmelere, eğlencelere* özel bir bölüm ayırıyor. Oysaki çoğunlukla, bize tasvir ettiği kırsal kesimlerdeki ilkel işçilerde en çok aranan *eğlencenin* gönüllü ve karşılıksız olan fakat karşılıklı yardım mantığıyla ortaklaşa olarak yerine getirilen ve büyük bir yemeğin takip ettiği bir çalışmaya dayandığını öğretiyor bizlere. Bu eski geleneğin kalıntılarına hâlâ rastlanabiliyor kolaylıkla. Modernleşmesi en az olan kimi kırsal bölgelerimizde, birkaç yıl önce, kırsal kesimdeki bir ev sahibinin yakacak odunlarının taşınması için komşularının bu yorucu fakat her zaman çok keyifli olan, sabah erkenden yapılan ve bol bir yemeğin takip ettiği iş için kendiliğinden ve karşılıksız olarak yardım etmeleri hâlâ gelenektendi. *Ortaklaşa çalışma*, köyde bir istisna olduğundan, sosyallik ihtiyacına verilen nadir bir tatmin olduğu içindir bu. Bu nedenler, şarkılar eşlik ettiğinde eğlenceli olur ve atölyelerde bir araya getirilmiş çalışmalardan derin bir şekilde farklılaşır. Sadece odun taşınması değil hasatlar, bağ bozumları, biçme, geceleri yapılan ayıklamalar tamamen sosyal olan bu eğlence niteliğine sahiptirler. Gemicilik işin elverişli olan ırmaklarımızdan birinin kıyısında yeni bir duba suya atıldığında, gemiciler toplanırlar ve hem savaş çığlıklarına hem sevinç çığlıklarına benzeyen uzun *hurralarla, haydilerle* dubayı birlikte akıntıya doğru iterler. Fakat ekonomik ilerlemenin aşağı yukarı ortadan kaldırdığı ve yerlerine başkalarını koyduğu bu basit, ilkel sevinçler bizlerin arasında birer anıdan başka bir şey değildirler. Değişik isimler altında Le Play bunları Urallardaki topluluklarda ve kendi döneminde Béarn’da, Aşağı Britanya’da tam bir gelişim halinde bulmuştur yeniden. Gelenek olduğu üzere dağınık ve yalnız olan insanların tadabileceği en canlı sevinçlerden biri, bir araya gel-

mek ve ister savaş olsun ister bir iş olsun ortak bir çalışmayı birlikte gerçekleştirdiklerini hissetmektir. Basit temaslarından doğan bu karşılıklı uyarımdan daha güçlendirici bir uyarı, daha güçlü bir teşvik yoktur. Bu düşünce doğal olarak fazlasıyla tembel olan ilkel insanların nasıl çalışma alışkanlığını edindiklerini anlamamıza yardımcı olabilir: İlk işlerin, avcılık, balıkçılık ve tarla açma gibi işlerin ortaklaşa yani keyifli, eğlenceli bir şekilde yapılmak zorunda kalmaları gerçekten de dikkate değerdir. Kuru ve verimsiz çalışma için başlangıç görevi gören *çekici iş* ütopyası, uygarlığın başlangıcında bu şekilde ve Fourier'nin hayal ettiğinden daha iyi biçimler altında gerçekleşti bu durumda. Zira çalışmayı çekilir ve hatta zevkli hale getiren çekicilik egoist olmayan sosyal bir yapıya sahiptir.

Çalışmanın hoşluk veya ilgi çekicilik derecesi gerektirdiği çalışma ortaklarının tabiatına bağlıdır büyük ölçüde. Zira her çalışma bir işbirliğidir: Aynı anda hem doğa ile hem diğer insanlarla olan bir işbirliğidir. Doğa ile: bitkisel ve hayvansal güçleri yöneten çiftçiden veya çobandan fiziksel ve kimyasal güçleri kullanan endüstriye kadar, kimi doğal etkenlerle birlikte hareket etmeyen hiçbir işçi yoktur, ki bu etkenler olmadığında sarf ettiği bütün kişisel çalışması bir kayıp olurdu. Diğer insanlarla: bir toplumda yapılmış olan, hatta en yalnız zanaatçı tarafından yapılmış olan, bir bütünün parçası, bir kumaşın bir ilmiği, kuramı kendisine hakim olan genel bir hazırlanışa bağlı kısmi bir görev olmayan hiçbir çalışma yoktur. Oysa ki, bu ikili bakımdan, bitkilerin veya hayvanların organik çalışmasını gözetmeye ve yönetmeye dayanan tarımsal çalışma bir makinenin işleyişini gözetmen ve yöneten modern işçinin çalışmasından lehte bir biçimde ayrılır. Birinci durumda, insan, olağanüstü bir deha ile işbirliği yapar, derin bir biçimde gizlenmiş fakat yararlı olan, önünde kendi özel dehasının onu denetim altına alarak bile olsa küçülmek zorunda kaldığı yaşamın dehasıyla işbirliği eder, oysa ki ikinci durumda, insan, kör ve amaçsız güçleri yönetir, ki bu güçler sahiplermiş gibi göründükleri bütün ereği yaratıcısına borçludurlar. Bu yüzden, tarla işleri atölye işlerine göre çok daha ilgi çekicidir; aynı işle uğraşan insanlara özgü bir şeylere sahip

olan bir sevinç tadılır orada, dingin ve zengin başka insanlarla, başka ruhlarla olan ortaklığın çekiciliği tadılır. Bahçıvan ağaçlarıyla iken yalnız hissetmez kendisini, bir çoban koyunlarıyla veya sığırlarıyla iken kendisini yalnız hissetmediği gibi. Fakat makine işçiye arkadaşlık etmez, alet-makine bile etmez. Hiçbir bisikletçi bisikletine bağlanmaz, ya da hiçbir makinist veya şoför bir süvarinin atına bağlandığı gibi, bir fil bakıcısının filine, bir devecinin devesine, bir hayvan eğiticisinin vahşi hayvanlarına bile bağlandığı gibi lokomotifine veya arabasına bağlanmaz. Ekilmiş bir tohumdan, bir şeftali çekirdeğinden veya bir üzüm bağı kütüğünden ne çıkacağını tam olarak asla bilemeyiz. Bu nedenle toplayacağımız şeyin beklentisi seksen yaşında bir çiftçinin hâlâ neredeyse torunları kadar duyumsadığı, hissettiği her zaman yeni ve bitmek bilmez bir ilgiyle doludur. Fakat bir makinenin yardımından ne elde edeceğimizi her zaman tam olarak bilebiliriz; objektif açıdan büyük bir yarar, subjektif açıdan büyük bir aşağılık, düşüklük duygusu, zira makinenin işlediğini görmekte hiçbir zevk kalmaz zamanla. Tarım işi yeni bileşimler deneyen ve bundan bir sonuç bekleyen genç bir bilginin, araştırmacının ve girişimcinin laboratuvarına benzer bu açıdan. Tarım işi, hayat adını verdiğimiz, kendisiyle köylü arasında kurulu olan uzun süreli içtenliğin köylü üzerinde kendisinin bir yansıması olarak bıraktığı bu üzeri örtülmüş tuhaf ve kutsal kişilikle olan bir ortaklıktır. Köylünün kurnaz ve direngen becerikliliğinde canlı doğanın dehasından bir şeyler vardır, dünyada gözlemlediğimiz kimi ülkelerde.

Serbest meslekler arasında, tarım mesleği gibi hayatın yönetilmesine ve gözetilmesine dayananlar vardır: doktorun ve cerrahın fonksiyonu böyledir. Ve diyebilirim ki bunlar, eğer daha çekici olan başka meslekler yoksa, en yüksek yaşantıların, insan ruhlarının işleyişidirler, ister çocuk ruhlarının olsun (profesörler, ilkokul öğretmenleri), ister yetişkin ruhlarının olsun (gazeteciler, avukatlar, yargıçlar). Somut insanları değil de, böyle diyelim, soyut insanları, yönetim çarklarını harekete geçirmeye yönelik olan yazıları yazmak veya kopya etmek gibi bir görevin olduğu diğer mesleklere gelince, insan çalışması konusunda bunların

can sıkıcılığına, yavanlığına eşit olabilecek hiçbir şey yoktur. Kürek mahkumları bazen, kürek çektikleri yerlerde, aydınlık bir denizde “armonik dalgaları” tek bir ritim üzerinden kürekleriyle döverek şarkı söylüyorlardı; bir noter yardımcısının veya bir bakanlık yazmanının görevini yaparken şarkı söylediğini hiç sanmıyorum.

IV

Bireysel psikoloji açısından önem arz eden sadece yorgunluk derecesini ve farklı çalışma türlerine bağlanan sıkıntı derecesini incelemek değildir, fakat zihinler-arası psikoloji açısından, farklı çalışma türlerinin konusu olduğu incelenme veya önemsenmeme derecesini göz önünde bulundurmak da önemlidir, hem de daha çok.

Burada yapılacak ilk saptama şu ki, eğer mesleklerin az çok yararlı veya gerekli olarak bilinmelerine göre az çok göz önünde bulundurulduklarını düşünmüş olsaydık fazlasıyla yanılırdık. Floransa *sanatları* arasında ekmekçilik mesleğinden daha küçültücü bir meslek yoktu, oysa ki aynı derecede zorunlu olmayan kumaşçılık mesleği halktan daha çok saygı görüyordu. Casetlerin mumyalanmasının en büyük öneme sahip olduğu Antik Mısır’da tahnitçiler son derece küçümseniyordu. Rusya’da *papazlar*¹ hiçbir şekilde önemsenmezler, bu ülkenin yoğun dini inancının bir sonucu olarak dini eylemlerin yönetilmesine verilen büyük öneme rağmen. Hindistan’da, –en azından eski Hindistan’da, (*Örnek mektuplara* göre)– her kunduracı, “deri üzerine çalışan her işçi” parya olarak bilinir. Eğlenceli bir mesleğin, zevk veren bir mesleğin, hatta tinsel bir zevk sağlayan bir mesleğin genel değerlendirmede yüksek bir yere konması nadir bir şeydir. Sosyal olguların yararlıkçı açıklamalarına bundan daha karşıt bir şey yoktur görüldüğü ki.

Farklı çalışma türlerine verilen değer eşit olmamasının bağlı

¹ Slav Ortodoks kilisesi papazı. (Çev.)

olduğu nedenleri araştırırsak eğer, bana göre en iyi metot, tarihin verili bir dönemine gitmek ve o anda farklı ülkelerin aynı mesleklere neden eşit olmayan bir şekilde değer verdiğini kendi kendine sormak değil, belli bir sayıda mesleği ele almak, aynı bir ülkede, değerlendirilişlerinin daha fazla veya daha az değişikliklere maruz kaldığı az çok uzun bir zaman periyodunda onları izlemek ve bu değişikliklerin hangi eş zamanlı varyasyonlara bağlı olduklarını bulmaktır.

Bununla birlikte, Atina'da sadece aylıklık utanılacak bir şey olarak bilinirken Isparta'da her türlü endüstriyel çalışmanın neden küçümsendiğini de oldukça iyi biliyoruz. Bu farkın yapının aristokratik veya demokratik doğasına bağlı olduğunu saptayabiliyoruz, kuraldışı istisnalar olsa bile, örneğin endüstriyel çalışmanın saygı gördüğü aristokratik bir site olan Corinthe gibi. Ayrıca, "Thespies'de bir meslek öğrenmek ve hatta tarımla uğraşmak bir ayıp sayılırdı. Birçok cumhuriyette, vatandaşın niteliği mekanik bir mesleğin icrasıyla bağdaşmaz bir şeydi. Thebes'de dükkancılar ve perakendeciler sadece işlerini bıraktıktan on yıl sonra yüksek görevlere geçebiliyorlardı." (Guiraud, *Eski Yunan'da Endüstriyel Çalışma*).

Fakat burada herhangi bir mesleğe bağlı bir küçümseme veya bir saygınlık söz konusudur; bizim incelediğimiz sorun başkadır, farklı çalışma türlerinin eşit olarak değerlendirilmemesinin neye bağlı olduğunu bilme sorunudur bu. Peki bu açıdan, tarıma pek özgü olmayan fakat ticarete fazlasıyla özgü olan bir ülke olan Yunanistan'da tarımsal uğraşlar neden diğerlerine göre hep daha soylu gibi görünmüşlerdir? Bunu yeterince açık olarak bilemiyoruz.

Eğer Homeros dönemlerine kadar uzanırsak, sadece tarım değil endüstriyel çalışma da yüksek ölçüde değer görüyor gibi gelir bize. Bunun belirgin kanıtı tanrıların ve kralların da çalışıyor olmalarıdır. Vulcain Olimpos'un bütün çalışanları için kalkan döven, zırhlı başlık ve mızrak döven bir demircidir; Junon'un binasının kapılarını yapar, Archille'in silahlarını imal eder. Mars'ı ve Venüs'ü yakaladığı demirden ağı da yapar. "Athena

Hera'nın ve kendisinin elbisesini dokur. Peri Calipso tezgahının üzerinde altından bir mekik dolaştırır," ve Circé harika kumaşlar hazırlar. Apollon ve Poseidon gibi kral Loamédon'un sürülerini korumayı ve Troya'nın surlarını inşa etmeyi kabul eden tanrılardan bile bahsediliyordu."İşte tanrılar ve tanrıçalar, ve işte krallar ve kraliçeler. Nausicaa çamaşır yıkar; Ulysse en güçlülerinden bir doğramacıdır ve aynı zamanda iyi bir marangozdur. Düğün yatağını kendisi yaptı, ve bununla övünür hep. Pâris kendi evini yapmasına yardım etti.

Yine Homeros döneminde ünlü ve şöhretli hale gelen zanaatçıların adı da geçiyordu. Homeros mısralarını Epeios'un, Phereclos'un, Tychios'un, Laerkes'in ve Ikmalios'u adlarıyla süsler (Guiraud). Bir zanaatçının şöhrete, hemen hemen kahramanlarinkine eşit bir üne kavuşabilmesi için, endüstriyel çalışmanın –özellikle madenciliğin– genelde tutulması, beğenilmesi gerekmez miydi? Fakat birkaç asır sonra hemen hemen bütün Yunan sitelerinde endüstriyel çalışmaya küçümsenir hale gelir: neden? Açıktır ki eski dönemlerde zaten varolan kölelik çok geliştiği içindir bu. Yavaş yavaş özgür insan yapabildiğinde bütün mekanik çalışmayı kölelerin üzerine yıkmıştır ve sadece tarım işinin bir kısmını, en kolayını, bakımı elinde tutmuştur. Bu nedenle özgür zanaatçı da alışıldığı üzere kölelere özgü olan bir çalışmanın kademeli olarak gözden düşürülmesine katılmıştır.

Genel kural olarak, bir mesleğin giderek yükselen sosyal katmanlarda oluştuğunda saygınlık kazandığını söyleyebiliriz, ve de bunun tersi. Örneğin orta çağdan modern zamanlara kadar ozanlık işinin artan saygınlığı buna bağlıdır. Saz şairi, gezgin ve aç olan yoksul ozan, şatoların ve kulübelerin eğlencesi, Moliere gibi zamanla kralın sıradan bir komedyeni haline geldi, saray şairi oldu ve nihayetinde dünyanın en büyük şöhretiyle çevrilmiş ulusal şair haline geldi. – Minyatürcüler için, İtalya'da Rönesans döneminde ünlü ressamalar haline geldikleri görülen ortaçağın kilise kitaplarını süsleyen tezhipçiler için de aynı şeyi söyleyebilirim. XIII. Yüzyılda Rönesans'ın edebiyatçı ve sanatçı alayının giderek yükselen sosyal tabakalarda oluştuğu şüphe götür-

mez bir şeydir. Roma İmparatorluğunun başlangıcında imparatorluğun sonuna kadar, askerlik mesleğinin (barbarlara karşı giderek daha fazla yararlı ve gerekli hale gelse bile) prestijinin düştüğünü görüyoruz, çünkü Romen gençliğinin bütün seçkin tabakasını cumhuriyetin sonuna kadar kendine çektikten sonra, sadece çaresiz mutsuz kişiler üzerinde, yersiz yurtsuz insanlar ve düşkünler üzerinde çekici bir etkisi kalmıştı. Bizim yüzyılımızda, askerlik mesleği her zaman çok değer görmüştür, fakat bununla birlikte 1815'ten yaklaşık 1855'e ve 1870'ten günümüze, prestiji ilkin bir düşüş ve ardından fazlasıyla hissedilir bir yükseliş arz etmiştir; ve belirttiğim neden bu iniş çıkışlar yabancı olan bir neden değildir.

Bir meslek halkın gözünde sadece onu icra eden kişilerin mevkisi oranında yükselmez veya gerilemez; bu mesleğin kendileri için icra edildiği kişilerin mevkisi oranıdır da bu aynı zamanda. Eski bir monarşide hükümdar için yapıldıklarında en değersiz görevlerin bir adama saygı kazandırmasının, onurlandırmasının nedeni işte budur. Kralın oda hizmetçisi, XIV. Louis döneminde, görevlerinden çok gurur duyardı. Büyük vasalların¹ yanındaki soylu gençler feodalite döneminde aynı derece gururluydular, nihayetinde rolleri küçük ev hayvanlarınıninki gibi bir rol olmuş olsa bile.

Burada genel bir açıklama yapılabilir: kendi kendine hizmet etmekte –Ulyse kendi düğün yatağını kendisi yaptığı gibi– ve de ailesindeki ve evindeki kişilere hizmet etmekte küçültücü hiçbir şey yoktur asla Nausicaa kendi evindeki çamaşırları yıkadığı gibi. Ve ekonomik evrimin en uç karşıtlığında, *halk için* çalışmada, tanımadığımız, bizimle hiçbir ilgisi olmayan çok sayıda insan için, dağınık ve kimler olduğu bilinmeyen bir yığın için çalışmada küçültücü hiçbir şey yoktur. Fakat bu iki uç evre arasında, insanların çok direngen olan önyargısı, bir kişi için ve yahut da bireysel olarak tanınan ve feodal yeni yetme gençler ve hükümdarların oda hizmetçileri gibi geçici istisnalar dışında aileye yabancı olan küçük bir insan grubu için çalışma olayına

¹ Derebeyi ya da hükümdara bağımlı kimse. (Çev.).

az çok köleci bir karakter atfediyor. Ortadan kalkması bunca yavaş olan bu önyargının tarihsel açıklaması nedir? Kölelerin hemen hemen bütün antik dönem boyunca akrabaların dışındaki kişiler için çalışmış olmalarından ileri gelen eski bir düşünce ortaklığı nedeniyle mi böyledir bu sadece?

Bir mesleği icra eden kişilerin veya o mesleğin hizmet ettiği kişilerin karakterinden bağımsız olarak, bu meslek, izlediği amaca ve o amaca ulaşmak için kullandığı araçlara göre az çok saygın bir şekilde değer görür. Kayıp tehlikelerine, hayat veya mülk kaybı tehlikelerine karşı koruyan mesleklerin kazanç yolları açan mesleklere göre genelde daha saygın olarak bilinmesi dikkate değerdir. İstila tehlikelerine ve yabancı soygunlara karşı en üstün derecede koruyucu olan meslek askerlik mesleğidir. Papazlık mesleği bir kenara konulmalıdır, çünkü özellikle başlangıçta insanı görünmez düşman lejyonlara ve gizli ve kötü güçlere karşı koruyor olarak bilinmektedir. Bu nedenle, bu iki meslek her zaman ve her yerde çok büyük değer görürler, oysa ki hızlı servet kazanma için onca şans veren ticari spekülasyon ve endüstriyel imalat daha az değer görürler.

Bizleri fiziksel zorluklara ve fiziksel acılara karşı koruyan mesleklerin bizlere fiziksel zevkler sunan mesleklere göre değer olarak üstün geldiklerini de daha büyük bir genellekle ekleyeyim. Doktorlar ve cerrahlar aşçılara, parfümerilere ve dansçılara göre çok daha fazla değer görürler.

Hatta diyebiliriz ki, tinsel yani sosyal doğaya sahip güçlülere karşı bizleri güvenceye alan meslekler, örneğin bizleri maruz kaldığımız adaletsizliklerin, mağduru oluşumuz çıkarların getirdiği zorluklara ve acılara karşı koruyan yargıçlık mesleği, dramatik sanat gibi, roman ve müzik gibi tinsel eğlencelere adanmış sanatlarla göre daha çok saygı veya kişisel hayranlık uyandırırılar.

Zevk kazanmaya değil de *acıdan uzak durmaya* insanların uzun süredir verdiği bu büyük önem Schopenhauer'e hak veriyor gibi görünüyor: Fakat uygarlığın Epikürcü ilerleyişi bu egzantrik durumu ortadan kaldırma ve hatta belirtilen sırayı da tersine çevirme eğilimindedir.

Farklı mesleklerin izlediği amaçların doğası kendilerine bağlı olan saygınlık derecesi üzerinde etkili oluyorsa da kullanılan araçların doğası hiçbir etkiye sahip değildir. Sadece şeyler üzerine maddi bir etki ile, fiziko-kimyasal etkenlerin, mekanik güçlerin kullanımıyla amacına ulaşan meslekler, bitkisel ve hayvansal güçlerin yönetilişiyle hareket edilen mesleklere göre daha aşağı olarak sınıflandırılmaktadırlar, ve bu sonuncular, kendi etrafında zihinler-arası bir etki uygulayarak amaca varılan mesleklere göre daha düşük olarak değerlendirilirler. Bu yüzden, istençler üzerinde, zeka üzerinde ve hatta duyumsallıklar üzerinde en yaygın veya en derin zihinler-arası etkinin uygulandığı veya her ikisinin aynı anda olduğu meslekler en çok değer verilen mesleklerdir, ve öylesine ki, etkileri giderek daha fazla yayılıyor ve derinleşiyor. Prestij buradan çıkıyor: 1. *Emredilen*, istegin benzerlerinin uysal isteğiyle iletme sokulduğu mesleklerin prestiji (ordu, yargı, kamu yönetimi); 2. *Bilgi verilen*, düşüncenin başkasının zihnine bir tür tinsel elektriklenme ile iletildiği mesleklerin prestiji (kilise, profesörler, hatipler, büyük gazeteciler); 3. İnsanların *coşturulduğu*, kendi duyumsallığının birliğine yabancı duyumsallıkların bir tür titreşime sokulduğu mesleklerin prestiji, sanatlar demek istiyorum bunlara (şairler, edebiyatçılar, sanatçılar).

Gazeteciler topluluğu, yüzyılın başlangıcından beri, ortalama olarak giderek daha az arzu edilen çevrelere dayanmaktadır; bu onu genel değerlendirmede fazlasıyla aşağı düşüren bir şeydir; fakat diğer taraftan, uyguladığı bulaşıcı etki iletişim kolaylıklarıyla ve gazetenin aşamalı dağıtımıyla yayılmaya devam ettiğinden, gazetecilik mesleği nihayetinde düşüncede büyüdü. Önemli gazetecilere gelince, ulusal düzeyde birinci derecede şahsiyetler arasında sayılıyorlar. Kimi ülkelerde, özellikle de endüstrinin girişimci her bireye onca avantaj sunduğu Birleşik Devletler'de, eğitilmiş gençlikten geriye kalanlar, sonuç olarak başka yerlere göre daha az saygın olan idari kariyerlere veriyorlar kendilerini; fakat Birleşik Devletler Cumhuriyeti büyüdükçe ve merkezileştikçe memurların yetkisi arttığı gibi, kamu görevlerinin prestijinin başka yerlerde olduğu gibi burada da

arttığı ve yükseldiği görülüyor çoktan, bu prestij otel sahibinin prestijinin her zaman altında kalsa bile, ki Amerikalılar bu otel sahipliği mesleği için derin bir hayranlık duyuyorlar.

Bu nedenle, kendi başına hiçbir zihinler-arası etki göstermeyen bir meslek, herhangi bir el işçiliği, herkesin gözünde derece olarak yükselmek istediğinde, ortaçağda olduğu gibi loncalar halinde ve günümüzde olduğu gibi sendikalar halinde organize olmaktan daha iyi bir şey yoktur; çünkü o zaman, üyelerinin arasında karşılıklı olarak kendisini gösteren zihinler-arası etkinin ötesinde, bu şekilde oluşmuş bir grup devlette belli bir yetkiye sahip olur ve kullanır, halkı etkiler ve ona telkinlerde bulunur. Ortaçağda ticaretle uğraşanlar uzun süre zanaatçılara göre daha çok değer görmüşlerdir; ticari birlikler, Hansa¹ birlikleri veya başka birlikler, beklenmedik bir biçimde, endüstriyel birlikleri yüzyıl kadar bir süreyle önceledikleri için değil midir bu? Bizim dönemimizde, tersine, büyük endüstri büyük ticarete göre daha saygındır, ve endüstriyel veya tarımsal sendikalar hemen peşlelerinden gelen ticaret sendikalarını öncelemişlerdir.

Güç ve yetki sağlayan sadece birlik değildir, fiziksel yakınlaşma da güç ve yetki sağlar. Bu yüzden, eski loncalar, eski birlikler aynı sokak veya aynı mahallede toplanmaya dikkat ederlerdi. Fransa'nın bütün şehirlerinde *kasaplar sokağı* (Limoges'da hâlâ vardır), *fırıncılar sokağı*, vs. vardı. İngiltere'de de aynıydı bu. "Her mesleğin üyeleri, diyor Ashley İngiliz ekonomi doktrinlerinin tarihi üzerine çalışmasında, genelde aynı sokakta veya yakınlarda yaşarlardı. Bu şekilde Londra'da saraçlar Saint-Martin le Grand çevresinde otururlardı ve buranın mensuplarıydılar; dokumacılar Carmon-Street'te yaşarlardı, demirciler Smithfield'da. Bristol'de çırpıcılar sokağı, buğdaycılar sokağı, bıçakçılar sokağı, kasaplar geçidi, aşçılar sokağı vardı, ve bu böyle devam ederdi." Benzer bir gruplanma korporatif yaşam duygusunu dikkate değer bir biçimde güçlendiriyordu, çünkü mesleklere birbirlerini devamlı ve karşılıklı olarak etkileme olanağı veriyordu. Eski birlikleri ve loncaları, şimdiki sendikalar

¹ Ortaçağda kimi Alman kentleri arasındaki ticaret ortaklığı. (Çev.).

gibi, bilinçli veya bilinçsiz olarak kazancın veya ücretlerin artışı düşüncesinden çok değer ve saygınlık olarak biraz yükselme isteğinin yarattığına emin olabiliriz. Ve gerçekten de, bu ortaklıklar zenginlikten çok saygınlık ve güç açısından büyümeyi her zaman çok iyi başarmışlardır. Bu durum ekonomik olarak da önemlidir ayrıca: daha değerli, daha saygın hale geldiğinde daha kolaylıkla dayanır, bir mesleğin verdiği yorgunluğu ve sıkıntıyı *daha az hissederiz*. Belli bir saygı görmemiş olduklarında can sıkıcı ve yorucu oldukları ölçüde çekilmez olan çalışmalar vardır. –idari ve hükümet çalışmaları örneğin.–

O halde, her şey eşit olsa bile, insanların grup halinde yaşadıkları, yoğun bir sosyal hayat şeklinde yaşadıkları bir meslek tek başına çalışılan bir mesleğe göre değer olarak, saygınlık olarak üstündür. Kentsel bir bölgedeki bir mesleğin, insanların grup halinde olmadıkları fakat zihinler-arası etkinin en yüksek yoğunluk noktasında olduğu bir çevrede icra edilen bir mesleğin taşrada yaşayan birinin gözünde bile kırsal bölgedeki bir mesleğe göre daha çok değer gördüğünü de ekleyelim. Eğer neyse ki henüz çok nadir olan bir istisna eseri olarak bir köylü şehirlerde olduğu gibi kartvizitlere sahip olursa kendisini *satıcı* veya *bakkal* olarak görecektir. Onun yerinde olsaydım, iyi bir çiftçi, zengin ve bağımsız bir tarımcı olmakla daha çok gurur duyardım; ama hayır, onun gözünde önemli olan şey, komşu şehirdeki gibi bir dükkana sahip olmak ve ara sıra pazarları yarım kilo şeker veya bir paket mum satmaktır.

Yukarıda söylenenlere uygun olarak, farklı sınıflar arasında ve farklı meslekler arasında güç ve yetki dağılımını değiştiren bütün politik devrimler buna bağlı olan saygınlık derecesi üzerine tepki alırlar. Antik Yunan sitelerinin eski aristokrasisi İ.Ö VI. Yüzyılda zorba hükümdarlar tarafından, demokrasilerin habercileri olan bu küçük Cesarlar tarafından yıkıldığında, sayın Guiraud'dan “tiranlığın yerleşmesinin bütün Yunan dünyasında çalışanların durumlarını biraz düzeltme gibi bir etkisinin olduğunu” öğrendiğimizde şaşırmayız. Demokratik cumhuriyetlerde bu değişim daha vurgulu hale geldi ve sonuç olarak kent işçile-

rinin durumlarını tarım işçilerinin durumlarına göre daha da iyileştirmiştir. Atina'da halk meclislerinin çoğunluğu dericilerden, kunduracılar, doğramacılar, zanaatçılardan meydana geliyordu, "ve Arsitofan'ın bir yazısından taşralıların genelde azınlık olarak bulundukları sonucu çıkıyor."

XIX. yüzyılın aşağı yukarı ilk yarısına kadar, Fransız devrimine rağmen, el işçiliğine dayanan meslekleri serbest mesleklerden ayıran değer vermedeki, saygınlıktaki eşitsizlik fazlasıyla büyük bir eşitsizlik olarak kalmıştır ve hatta el işçiliğine dayanan farklı meslekler arasındaki mevki farkı çok güçlü bir şekilde hissediliyordu. İşçi derneklerinin örneğin iğrenç ve rezil olarak görülen ayakkabıcıları gülünç bir duruma düşmeden kendi içlerine kabul etmeyi reddedebildiği bir dönemdi bu. Fakat bütün mesleklerin evrensel oy hakkını kullanarak siyasi iktidara eşit olarak katıldığı andan başlayarak, Atina'da olduğu gibi aralarındaki mesafenin değer ve saygınlık açısından azaldığı görülmüştür; gerçekten de eskiden iktidar tekeli ellerinde bulunduran mesleklerin değeri görece düştü ve iktidarın dışında bırakıldıktan çok sonra iktidara geçen mesleklerin değeri o derece arttı.

Meslekler arasındaki mevkiilerin bu demokratik eşitleştirilişi büyük bir ekonomik bir öneme sahiptir, çünkü bu eşitleştirme büyük korporatif federasyonları mümkün hale getirmektedir, ki bu korporatif federasyonlar Birleşik Devletler'de ve Avrupa anakarasında çok sayıda meslek topluluklarını bir araya getirmektedirler, bu meslekler kendi aralarında egemen olan *eşitsizlikçi* mantık nedeniyle eskiden uzun süre birbirlerinden ayrı olmuşlardır.

Nihayetinde, bir mesleğin amaçlarına ulaşmak için kullandığı araçlar belli buluşların bir sonucu olarak arttıklarında kamu bilincinde değer kazanması, yükselmesi dikkate değer bir şeydir. Yaratıcı deha, "istediği yere esen" Zihne benzer olan yaratıcı deha bugün falan mesleği yarın bir başkasını verimli hale getiriyor, zenginleştiriyor; ve mantıksal yasalarla çevrilmediklerinde varolmayan değişikliklerine göre, kaprislerine göre, desteklediği ve kamçıladığı meslekler düşüncede değer kazanır, yükselirler.

Mühendislik mesleğinin XIX. Yüzyıl boyunca değer açısından, saygınlık açısından bunca büyümesinin açık nedenidir bu; endüstrinin çoğalan buluşlarının böyle bir sonucu olmuştur, askeri dehanın parıltıları birinci imparatorluk boyunca silahçılık mesleğini çok prestijli hale getirmeye katkıda bulunduğu gibi.

Tıp mesleği en mütevazı mesleklerden biri olmuştur, XVIII. Yüzyılın sonuna kadar bir iki parlak şahsiyet dışında. Tıp mesleğini yüksek derecede saygın meslekler seviyesine yerleştirebilmek için, biyolojiyi yenileyen çok sayıda keşif gerekmiştir.

Bu belki de daha yukarıda dediğim gibi bir mesleğin kimi zaman nüfusun giderek yükselen tabakalarına dayanmasının nedenidir. Saz şairleri başarılı esinlere sahip oldukları ve sanatlarını yeni keşfedilmiş kimi güzelliklerle donattıkları için değil midir ki *soylu*, *temiz* şahsiyetleri kendilerine çektiler?

Az önce söylenenlerle farklı çalışma türlerine bağlı olan saygınlığın eşitsiz derecesi ve değişken derecesinin ortaya koyduğu bütün sorunları çözdüğümü iddia edemeyeceğim. Hemen hemen hiç keşfedilmemiş ve uzun araştırmalar isteyen bir konudur bu. Bununla birlikte yukarıda belirtilen genel açıklamaları birleştirerek kimi zorlukları çözmeyi başarabileceğimize inanıyorum. Fakat her şeyden önce, dini inançların evrimini göz önünde bulundurmak gerekiyor, zira bu evrim, ekonomik çıkarların evriminden daha çok, pratik olarak aranan, istenen kimi meslekleri rezil hale getiren veya pratik hiçbir yararı olmayan çalışmalar yapmaya derin bir saygı atfeden bir evrimdir. Belli bir ölçüde bu iki evrim, dogmaların veya ahlak kurallarının, prensiplerin evrimi ve çıkarların evrimi karşılıklı olarak birbirlerini etkilerler ve uzlaşma eğilimindedirler, fakat yine belli bir ölçüde bu iki evrim birbirlerinden bağımsızdırlar; ve farklı ülkelerde veya farklı dönemlerde mesleklerin saygınlığı veya değersizliği üzerine yöneltilen yargıların eşitsizliğinin sunduğu tuhaflikları açıklayan şey sosyal bilimin her alanında saptanması çok önemli olan bu bağımsızlıklarıdır. Eğer her ülke için ve her dönem için en saygın mesleğin hangisi olduğunu ve en çok küçümsenen mesleğin hangisi olduğunu araştırsaydık, hemen hemen her zaman bu

büyük saygının veya bu aşağılayıcılığın kaynağının tamamen dini olduğunu görürdük.

V

Sınıflandırıcı olarak doğan beyinler, ki bunlardan hayli çok vardır, bizleri meşgul eden konuyu en azından insanların çalışmalarının sınıflandırılışının genel hatlarını belirlemeden bırakmamı hiç hoş karşılamayacaklardır. Her çalışma, dedik, bir amaç, araçlar ve engeller içerir doğal olarak. O halde çalışmaları ilkin amaçlarına göre, yani cevap verdikleri ihtiyaçlara göre ve ardından kullandıkları araçlara veya amaçlarına ulaşmak için aşmak zorunda oldukları engellere göre sınıflandırmalıyız. İhtiyaçlar organik veya sosyaldirler. Fakat doğrusunu söylemek gerekirse, sosyal bir forma girmeyen hiçbir organik ihtiyaç yoktur; ne de temeli organizmada olmayan sosyal bir ihtiyaç vardır. Bu kategorilerin birinden diğerine geçerken, çok küçük, önemsiz, duyumsanmayan seviyelerden geçeriiz. Organik karakterin egemen olduğu, fakat giderek daha az egemen olduğu ihtiyaçlar –beslenme, giyinme, barınma, ısınma, aydınlatma, oturma, yatma, bulunduğu yeri değıştirme, sağlıklı olma, eğlenme, çoğalma vs– modaya veya çevresinde ya da sınıfında egemen olan geleneğe uygun olarak beslenmiş, giyinmiş, yerleşmiş, ısınmış, aydınlatılmış, donatılmış, taşınmış, bakılmış, eğlenmiş ve evlenmiş olma açık isteğı halinde gösterirler kendilerini¹. Bunun ardından, sosyal karakterin ağır bastığı ve giderek daha fazla ağır bastığı fakat benzerden benzere ve benzetilenden benzetilene olan ve tamamen fizyolojik olan aynı bir doğal yakınlık içgüdüsünün büyük bir renk zenginliğiyle ifade edildiğı ihtiyaçlar gelir: başka insanlarla olan zihinsel iletişimlerini yaymak, karmaşıktırtmak, inceltmek, rafine hale getirmek

¹ Bu iki ihtiyaç kategorisi arasına, annelik ve babalık ihtiyaçları gibi, bunların birleştiricisi olan fiziksel aşk ihtiyacı giriyor. Bunlarla ilgili olan endüstrileri kollarının ekonomistlerden çok moralistleri meşgul etmesi yerinde ve doğal bir şeydir. Bu nedenle bununla meşgul olmak yararsız olacaktır burada.

(dilini daha iyi konuşarak, yabancı dilleri öğrenerek, kendini mümkün olduğunca yetiştirerek); başka insanlar tarafından saygı görmeyi sağlamak (onlara karşı haklarını koruyarak veya herkesin haklarının korunması için bir kamu otoritesini destekleyerek, zenginleşerek, iktidara ulaşarak); başka insanlar tarafından sevilmeyi sağlamak (yardımseverlik göstererek, kendini bir şeylere vererek, bir şeylere adanarak); diğer insanları etkilemek, büyülemek, onları eğitmek, yetiştirmek ve bunun için alkışlanmak (eski bir sanata olan sevgiyi veya yeni iyi bir şeyin zevkini yayarak).

Amaçlarını gerçekleştirmek için kullandıkları araçlara göre sınıflandırıldıklarında çalışmalar ilkin iki büyük kola ayrılırlar: kas gücü harcanmasının hakim olduğu çalışmalar ve sinirsel güç harcanmasının hakim olduğu çalışmalar. İnsan ihtiyaçlarının az önce geçen sıralanışını gözden geçirirsek, bu ihtiyaçları tatmin etmek için yapılan çalışmanın hemen hemen tamamen kas çalışması olarak başladığını ve aşağı yukarı sadece sinirsel olmakla son bulduğunu göreceğiz. Yorgunluğun (kas yorgunluğu) sıkıntıya göre daha korkulur bir şey olduğu birinci çalışma türünden, sıkıntıdan yorgunluğa göre daha çok kaçınılması gereken ikincisine geçeriz derece derece. Sanatsal çalışmalarda en büyük eksiklik, en büyük kusur çalışanın bunları yaparken sıkılmış olmasıdır: eseri soğuk ve yapmacık kalır, kendisi için olduğu gibi seyirci için de can sıkıcı ve yavan kalır. Ruskin büyük yapıları dekore eden süslemeler konusunda bununla ilgili bir açıklama yapıyor. “İnanıyorum ki¹, diyor, her türlü süslemeyle ilgili olarak sorulması gereken gerçek soru şudur: Zevkle mi yapılmıştı, sanatçı bunun için çalışırken mutlu muydu? En zor, en zahmetli iş olabilir bu, fakat işçinin mutlu olması gerekiyor, yoksa yaratılan eser canlı olmaz, yaşamaz. Rouen yakınlarında gotik bir kilise inşa edildi yakın zamanlarda; doğrusunu söylemek gerekirse, genel yapısı açısından pek değersiz bir şeydir bu kilise, fakat detay olarak fazlasıyla zengindir. Bu detayların çoğunluğu zevkle çizilmişlerdir, ve kuşkusuz, eski çalışmaları

¹ *Mimarinin Yedi Işığı* (Fransızca çeviri.)

yakından incelemiş bir adamın eseridirler. Fakat Aralık ayındaki yapraklar gibi ölüdür bu yinede: Yüzeyinde tatlı tek bir iz, tek bir dokunuş bulamazsınız, diri ve güçlü tek bir dokunuş bile yok. Bunu yapan insanlar nefret ederek yapmışlar ve bitiği için çok mutlu olmuşlardır. Bu şekilde çalıştığımız sürece, duvarları kilden formlarla doldurmaktan başka bir şey yapmayız. Père-Lachaise'in sarmaşık yapraklarından yapılma tacı daha hoş bir süs olur." Bu subjektif durum objektif değer için, duvar işlerinin iyi bir şekilde yapılması için kesinlikle gerekli olsa da, aciliyetlik heykeltıraşın, ressamın, yazarın eserlerinde kendisini fazlasıyla hissettiriyor, hatta mesleklerinin sadece bir tür günlük çalışmasının söz konusu olduğu burada bile. Çabayla, gayet ederek yazınız, olsun, ama asla sıkıntıyla olmasın.

Devam edelim. Temel olarak kas gücüne dayanan çalışma, amaçlarına (temel olarak organik olan ihtiyaçlara cevap veren amaçlarına) ister insanlardan, ister hayvanlardan, ister bitkilerden olsun, ister bu durumda elde edilmesi, taşınması ve dönüştürülmesi söz konusu olan inorganik maddelerden olsun alınan fiziksel güçlerin elde edilişi ve yönetilişi aracılığıyla ulaşan alt çalışmalara bölünür: Çok sayıda farklı çalışmaya. Temel olarak sinirsel güce dayanan çalışma (temel olarak sosyal olan ihtiyaçlara cevap veren çalışma) çok sayıda farklı alt çalışmalara bölünür, ki ruhlar-arası etki/hareket türleri vardır burada. Bütün içsel durumlarda eşitsiz ölçülerde birleşmiş üç tür psikolojik unsur olduğu için –duygu, inanç ve istek– ruhlar-arası etkileşim/hareketlerin üç büyük sınıfı vardır, ve bunlar başkasında içlerinden biri hakim olan içsel durumlar uyandırma eğilimindedirler, yani *etkileme*, *inandırma* veya *karar verdirme* eğilimindedirler. Güzel sanatların ifade edici, etkili ve ilgi çekici olmak gibi bir karakterleri vardır; profesör kürsüsünde, gazeteci kitabında veya gazetesinde inandırıcı, ikna edici olmak ister; parlamentodaki konuşmacı, halka seslenen biri, bir vaiz her şeyden önce kararlar ve kararlılıklar uyandırmaya çalışır. Bakan karar verir ve emreder, bilgin iddia eder ve ispatlar, ressam veya şair göze çarpmaya veya yeni renklerin imgesini vermeye çalışır.

Daha genel bir bakış açısıyla, bütün mesleklerde kullanılan iki tür araç ayırt etme gibi bir alışkanlığımız var: *Aletler ve ham maddeler*. Fakat bir endüstride her zaman ham maddenin olacağına inanmanın bir hata olduğunu da görmek lazım. Kırsal veya tarımsal endüstride ham madde var mıdır? Yoktur. Çobanın veya çiftçinin yetiştirilmesiyle ilgilendiği kuluçka civcivleri veya tohum, marangozun rendelediği ağacın, çilingirin törpülediği demirin karşılığı değildir hiçbir şekilde: Çoban veya çiftçi için bir şeyi yapay olarak dönüştürmek değil doğal bir gelişimin gerçekleşmesine olanak vermektir söz konusu olan. Tohumun ekildiği toprak da bir ham madde değildir; burada hiçbir şey demir filizinin, örülecek taşın, kiremit yapılacak kilin çıkarılmasına, taşınmasına, dönüştürülmesine karşılık düşmez. Eğer sanayide ve özellikle de makinofaktür sanayisinde bir ham madde var ise zorunlu olarak, eskiden insan, hayvan veya bitkisel yaşamdan elde edilen şeyin burada madde ile elde edilmesi söz konusu olduğu içindir bu. Zira canlı dokuların hayvan yetiştiricisinin, çiftçinin ve aynı şekilde hekimin veya cerrahın baktığı ve yönettiği organik çalışması da tam olarak inorganik ham maddeleri alabildiğine ustaca yöntemlerle taşımaya ve dönüştürmeye dayanır. Fakat eğer istersek, bilginin veya filozofun yeniden şekil vermek için çalıştıkları veya politikacının yararlandığı ya da hukukçunun benimsediği önyargıların, eski kurumların, kökleşmiş alışkılarının katı yapısında bir ham maddenin eş değerini görebiliriz. Görme, duyma ve tat alma alışkanlıklarına gelince, ki sanatçı bunlara saygı duyar ve yeniliklerini benimsetmek için bunlara dayanır, bu alışkanlıklar bir duvarcının yonttuğu taşın evin üzerinde yapıldığı topraktan daha az benzerler. Bir ham maddeden çok bir yer, bir arazi gibidirler. Sanatçı bunlara dayanır, fakat hiçbir şey üretmez bununla.

Bireysel ve organik ihtiyaçlara, bireyin bütün doğa ile olan bedensel ilişkilerine cevap veren mesleklerin kullandığı araçlar, sosyal ihtiyaçlara, enter-spiritüel ilişkilere cevap veren mesleklerin araçlarından çok farklıdır. Birinciler ellerimizin geliştirilmesi, büyütülmesi olarak, güçlenmiş hareket biçimlerinin uzmanlaştırılması ve devingen hale getirilmesi olarak düşünüle-

bilirler. Çekiç, kerpeten ve testere böyledirler. İkinciler de bu özellikleri sergiliyorlar (kalem, fırça vb.), fakat zihinsel emek gücü ile çalışan işçi tarafından yardımcı olarak kullanılan aletlerin küçük bir kısmı için doğrudur bu sadece; büyük aletler, işçinin kullandığı gerçek aletler, baskı makinesi, taşbaskı, fotoğraf, fotogravür, telgraf vs. sınırsız hale gelmiş kademeli gelişme ve büyümedirler: 1. İfade araçlarının, fizyonomisinin, jestlerinin ve, her şeyden önce, düşüncelerinin, isteklerinin ve heyecanlarının ifade edildiği vurgulu sesinin; 2. Mikroskopla ve teleskopla, termometreyle ve diğer bilimsel araçlarla gerçekten de çok gelişmiş olan duyumlarının sınırsız gelişmesi ve büyümesidirler.

Bütün aletler, el çalışmaları için olsun, zihinsel çalışmaların kendileri için olsun, sıvı veya gaz halde değil de katı halde olan maddelerdirler, buna dikkat edelim. Bu kurala uymayan tek bir istisna göremiyorum. Değirmeni döndüren su, lokomotifin silindirin hareket ettiren buhar aletlerle kullanılan güçlerdirler, fakat alet değildirler. Yazarın kaleminin kullandığı mürekkep, ressamın fırçasının ıslatıldığı yağlı boya sıvı veya plastiktirler, fakat kalem ve fırça katıdır; bilgini aydınlatan lambanın ışığı, gazetecinin haberlerini gönderen telgraftaki elektrik hava moleküllerinin hareketleridirler, fakat lamba ve telgraf katı cisimlerdirler. Peki neden böyle? Çünkü sadece dayanıklı olan şeye dayanırız: katılık, bu da dayanıklılık ve dayanaktır aynı şekilde. Alet ve dayanıklılık öylesine birleşmiş iki düşüncedirler ki, hayvansal veya bitkisel yaşamın çalışmasında bile, zoolojik dizinin bir ucundan diğerine, bu çözülmez bağı görebiliyoruz.

Canlı varlığın aletleri her bir hücre için uzantıları veya az çok değişken ve her zaman az çok dayanıklı bir dokuya sahip dallanmalarıdır, ve organizmanın bütünü için, vücudun geri kalanına göre her zaman belli bir sertlikte olan organları, kolları veya bacaklarıdır.

Claude Bernard ve bütün ekolü organizmanın sıvı kısımlarının ve katı kısımlarının farkı üzerinde haklı olarak ısrar etmişlerdir ve tam olarak yaşamsal olan fonksiyonların bütün çalışmasını

sadece bu sonunculara dayandırmışlardır¹. Zoolojik veya botanik dizi üzerinde ne denli yukarı çıkılırsa hayvansal veya bitkisel aletlerin o denli katılaştığını göstermek kolay olurdu; bu açıdan denizaneleri ve gelişmiş memeliler arasındaki karşıtlık büyük bir karşıtlıktır. Yaşamın başlangıçta en büyük güçlüğü kendisinin başladığı yumuşak ve jelatinsi varlıklardan, dış iskeletten ve ardından iç iskeletten oluşan ve daha sonra gelen varlıklara olan geçişi aşmak olmuştur. Kalkerli veya silisli bir maddenin salgısı, çakmaktaşını yontma sanatı ve daha sonra madencilik ilkel insan için ne oldu ise bu da kendisi için o olmuştur. Geçen düşüncelere göre bu keşiflerin büyük önemini anlıyoruz gerçekten de. İnsanlığın büyük evrelerinin ayrımının bu keşifler üzerine kurulması ve ardından şu şekilde devam edilmesi doğru, mantıklı bir şeydir: yontma taş devri, cilalı taş devri, maden devri.

Çalışmaları aşmak zorunda oldukları engellerin doğasına göre sınıflandırabiliriz, bu engelleri aşmak için kullandıkları araçların doğasına göre sınıflandırdığımız gibi. Canlı güçleri bizim için çalıştıran kırsal veya tarımsal ve yahut da tıbbi zanaatlarda engel kimi zaman yaşamsallığın aşırılığı kimi zaman da eksikliğidir, sonuç olarak içgüdülerin ve kalıtsal ihtiyaçların, gençliğin taşkınlıklarının, olgun yaştan direngenliğinin, yaşlılığın durgunluklarının ve nihayetinde ölümün sağlamak istediğimiz yönetimin karşısına koyduğu zorluktur. Endüstride, öncelikle de taşımacılık endüstrisinde engel ya ağırlık, ya hacim, ya da taşınacak nesnenin kırılabilirliği veya dayanıksızlığıdır. Dönüştürüm endüstrisinde engel ya kimyasal yakınlıktan, ya fiziksel bağlandıktan, ya motor güçlerden ya da diğer güçlerden ileri gelir. Enter-spiritüel hareket/etki çalışmalarında engel ilkin hitabedilen ve dikkati çekilmesi amaçlanan kişilerin dikkatsizliğinin sonucu olarak ortaya çıkar; daha sonra düşüncelerden ve isteklerden, içlerinde sökülüp atılması gereken, izlenilen amaca karşıt gibi görünen kimi duygulardan, yani başkaları tarafından eski gelenekler ve yeni modalar veya bireysel kararsızlıklar ve kap-

¹ Güneş gibi yanmakta olan bir gök cismi üzerinde daha az sosyal olan organik bir çalışmanın varolması mümkün olmazdı o halde.

risler şeklinde yaratılmış karşıt enter-spiritüel etkilerden doğar.

Aracın doğası engelin doğasına göre değişmek zorunda değil midir? Ve aracın veya aletin en iyi tanımı onun bir *karşı-engel* olması değil midir? Eğer bu açıdan bakarsak, aletlere veya araçlara bağlı dayanıklılık karakteri üzerine yukarıda az önce söylenen şey üst mesleklerin araçları konusunda tamamıyla tinsel bir anlamda anlaşılmalıdır. Enter-spiritüel hareketteki gerçek araç ne kalem ne de baskı makinesidir, fakat inançların ve inanışların sertliği, tutkuların katılığıdır, ki bunlarla karşıt inanışların ve karşıt tutkuların katı yapısını şiddetle eleştirir, topa tutarız. Bir gazeteci gerektiğinde ikna da olmaz etkilenmez de, fakat her durumda, ki işin özü buradadır, her zaman dış inanışlardan ve dış tutkulardan, önyargılardan ve sağlam ve direngen kurumlarda yoğunlaşmış taraf tutmalardan yararlanır ilkin, ulusal kurumların en eskisi ve en dayanıklısı olan dilden, bu tapılası araçtan yararlanır başkalarını ortadan kaldırabilmek için. Sosyal bir devrim sadece istikrar ölçüsünde, başka prensipleri, başka önyargıları ve başka yaşayış tarzlarını aşmak ve dağıtmak için üzerine dayanılan kurumların –dil, politik dogmalar, dini dogmalar, gelenekler- dayanıklılığı ölçüsünde mümkün olabilir.

Çalışmaları sadece amaçlarına, araçlarına ve engellerine göre değil başka açılardan da sınıflandırabiliriz, örneğin kullanılma biçimlerine göre de sınıflandırabiliriz. Bütün çalışmalar hizmet sağlarlar, ancak direkt olarak kullanılan hizmetler vardır ve somutlaştıkları, vücut buldukları ürünlerle sadece en direkt olarak kullanılanlar vardır. O halde *hizmet-çalışmaları* ve *ürün-çalışmaları* ayırt edelim; ve bu iki büyük çalışma sınıfının oranının aynı kalıp kalmadığını görelim.

Ürün-çalışmaların görelî oranının büyüyerek devam ettiği ve hizmet-çalışmaların ekonomik ilerleme boyunca azalarak devam ettiği açık değil midir? Eski bir soylu, ortaçağdaki bir senyör ihtiyaçlarını ve heveslerini sadece köle yığınları ve hizmetçi yığınları tarafından verilen hizmetler aracılığıyla tatmin edebirdi. Günümüzün zengin insanı, farklı mağazalardan çeşitli mallar şekli altında ihtiyaçlarını ve çok daha fazla olan fantezile-

rini tatmin etmek için alışveriş yapar ve kendisine yetecek bir iki hizmetçi alır.

Ürün-çalışmaları ürünlerin yapısına göre de ayırt edebiliriz. Sanatsal çalışma diğer çalışmalardan şu açıdan ayrılır: benzer ve tekrarlanan bir hareketler serisi aracılığıyla bir eser halinde son bulur sanatsal çalışma, bu eser, orijinal ve benzersiz bir yaratı olma iddiasında olduğu ve bu iddiayı fazlasıyla doğrulayacak ölçüde sanat eseri adını almaya değer olduğu için derinlikli varyasyonlarla bazen bile olsa bu çalışma tarafından yeniden üretilme yönünde olmayan bir eserdir. Fakat endüstriyel çalışmalar, benzer ve tekrarlanan hareket serileri aracılığıyla aynı şekilde benzer olan sayısız eser üretirler. Birinci kategoriden ikinci kategoriye geçiş ayrıca kademelidir ve sayısız geçiş derecesi içerir. İşçiler için oldukça alışıldık olan bir fark az önce geçen fark ile kimi bağlantılara sahiptir: işçiler *günlük çalışma* ile günlük olmayan çalışmayı ayırt ederler. Birincisiyle, günlük çalışma ile, bir kurala, bir usule bağlanması kolay olan ve her zaman aynı olan bir görevi anlarlar, oysa ki ikincisinin önceden yapılmış bir tahmine uyması pek kolay değildir: birincisi için işçi *önceden belirlenmiş ücret ile* çalıştırılır; ikincisi için günlüğüne veya saatliğine çalıştırılır. Oysa ki bu iki çalışma türünün oranının her zaman aynı yönde endüstriyel gelişim boyunca değişerek gittiğine dikkat etmek gerekir. Günlük çalışma günlük olmayan çalışmanın alanına girer durmaksızın, yani sanatsal çalışma veya en azından, çalışanın becerikliliğini gerektiren dikkat çekici ve beklenmedik türden çalışmanın alanına girer. İhtiyaçlar bir taraftan çoğalarak kendilerini kabul ettirdikçe, bu ihtiyaçları tatmin eden ürünler artık bireysel istek üzerine değil de genel istek üzerine üretilebilirler, ve üretimleri *günlük* hale gelir.

Bütün çalışmaların günlük olduğu hazır giyim mağazalarının gelişmesi, her şeyin ölçü üzerinden yapıldığı küçük dükkanları geri plana itiyor ve engelliyor.

Bu yüzden sıkıntı veren çalışmanın oranının uygarlıkla birlikte çekici çalışmanın zararına bir şekilde durmaksızın arttığını söyleyebilirdik eğer makinelerin insanlar için can sıkıcı olan tüm

bu çalışmayı giderek daha fazla yüklendiklerini, üstlendiklerini unutsaydık.

Çalışmaların bu sınıflandırılışı, ne kadar eksik olsa da, çalışmaların büyük ölçüdeki heterojenliklerini ve sonuç olarak, doğru olarak ücretlendirilmeleri sorununu çözme zorluğunu bize göstermeye yeterlidir. Her geçen gün daha acil hale gelen adalet ihtiyacını tatmin etmek için böylesine heterojen olan bu çalışmalar için *ortak bir ölçü* bulmak gereklidir: kendini bize kabul ettiren çemberin gerçek temelidir bu. Bu sorunu iyice inceleyerek çözümleyebiliriz sadece. Ne çalışmanın süresi ne de yoğunluğu aradığımız ortak ölçüyü veremeye yetmez. *Yavanlık* derecesi ve sıkıcılık derecesi de hesaba katılmak zorunda değil midir? Kuşkusuz evet, ve aynı şekilde değer ve saygınlık derecesi de. Bir çalışma türünün değeri kendisine bağlı saygınlıkla ve değerlendirmeye ters orantılı olarak artar çoğunlukla; kısmen bunun içindir ki yüzyılımızda bütün kadın maaşlarının arasından hizmetçilerin ücreti karşılığını en çok alan ücrettir ve işçilerin ücretlerine göre daha çok yükselmiştir. *Zararlılık* ve *tehlikelilik* derecesi de, bu yeni sözcüğü kullanmama izin verin, dikkat vermeye değerdir. Fakat her şeyden önce, üretici veya hizmet verici çalışmanın değeri ürünün veya hizmetin çalışmadan doğan günlük değeriyle ölçülür ve hep bununla ölçülecektir. Ve ürünün veya hizmetin fiyatının varyasyonları daha akla yatkın kurallar olmadığında ücretin varyasyonlarını düzenleyeceklerdir her zaman. Fakat ücretlerden bahsetmeyelim henüz, bu konu ücretlerin genel teorisiyle ilgilidir.

VI

Çalışmanın *bir* veya *birden fazla* tarihsel evriminin olup olmadığını ve bunların genel açıklamasının ne olduğunu soralım şimdi kendimize.

Öncelikle, ilkel insanın sergilediği ayrıksın bir duruma dikkat çekmekle başlayalım. Yabanıl insanların çoğunluğu ağır çalışırlar ve tembeldirler, ve genelde tembellikleri gerçek hafızanın

ve ileri görüşlülüğün yokluğuyla açıklanıyor. Geçmiş ihtiyaçlarını, dünkü açıklıklarını ve susuzluklarını unutuyorlar geçici olarak bundan dolayı artık zorluk ve acı çekmediklerinde, ve gelecekteki ihtiyaçlarını öngöremiyorlar. Fakat oldukça tuhaf olan şey ise, bunca unutkan ve öngörüsüz olan bu varlıklar dünyanın en kinci varlıklarıdır aynı zamanda; bu da onların, çok uzun geçmişe dayanan haksızlıkları ve hakaretleri inatçı bir şekilde hatırlamaya devam ettikleri ve öç alarak kendilerini gelecekteki yeni haksızlıklara karşı güvenceye almayı düşündükleri anlamına geliyor. Böylelikle, zorlukları ve acıları, açlığı, susuzluğu, sertlikle maruz kaldıkları soğuğu unuttuklarından, özsaygı ile ilgili en küçük iğnelemeleri hatırlıyorlar; ve geriye kalan her şey için öngörüsüz olduklarından, onurlarının ve şereflerinin karşılaşılabileceği daha küçük tehlikeleri açıklıkla öngörebiliyorlar. Eğer bugün yabancı insanın belki de en karakteristik olan özeliği, olağanüstü özsaygısı, yakınındakilerin düşüncesiyle ilgili büyük ve dengesiz, saçma saplantısı bilincimizde yer almasaydı, bilmeseydik bu zıtlık açıklanamaz hale gelirdi.

İlk bakışta, halkın sayıca en az olduğu ve hatta fiziksel olarak en dağınık olduğu yerde kamu düşüncesinin gücünün kendisini böylelikle daha güçlü ve daha zorbaca göstermesine şaşırmayabiliriz. Fakat fiziksel dağınıklığı, bir klanın veya bir kabilenin üyelerini zihinler-arası hareketlerinin yoğunluğuyla, ortak bir eğitim bağına eklenen ve küçük sayılarını dengeleyen kan bağlarıyla birleştiren benzerliklerle ve dayanışıklıklarla sosyal olarak çok yoğun olmasına engel olmaz. Yabancı insan başkasının düşüncesine ne derece bağlıdır, kendisi hakkında sahip olduğu düşüncüyü başkasının düşüncesine ne derece uydurur ve kurgusal varlığını bu kurgu çevresinde inanılır hale geldiğinde ve saygınlık kazandığında gerçek varlığı olarak ne derece alıyor, bunu bir savaş esiri başının vurulması yerine istisnai bir şekilde düşman bir aile tarafından kabul edildiğinde, kadınlar tarafından yanlarına kabul edildiğinde, ismini aldığı ve kendisinin reankarnasyonu olarak bilindiği bir ölünün yatağında onlarla birlikte yattığında olup bitenlerle anlayabiliyoruz. O andan itibaren, yeni ailesine, yeni milletine içtenlikle bağlanır ve yeni yurttaşlarla birlikte, yaka-

landığı için kendisini ölü sanan eski yurttaşlara, eski vatanselverlere karşı savaşıır. Bu ikili kurgu, öz vatanında yurttaş olarak ölümü kurgusu ve yeni vatanındaki ruh göçünün kurgusu, kalbinin derinliklerine iyice yazılmış davranış kuralı haline gelir.

Yabanıl insan o halde özsaygıdan ibarettir ve sadece onuruyla ilgili şeylerde öngörölü ve hafıza sahibidir. Fakat uygarlaşan insanda, hafızanın ve öngörünün alanı büyür, ve genel hafızasının gelişimi özel hafızanın gerilemesiyle, haksızlıklarla ilgili hafızanın gerilemesiyle birlikte varolur. İhtiyaçlar konusunda daha öngörölü hale geldikçe daha az kinci olur. Bunun sonucunda daha çalışkan ve daha dingin hale gelir, daha dingin çünkü daha çalışkandır, daha çalışkan çünkü daha dindir.

Peki ilk olarak kendisini insana empoze eden çalışmanın doğası nasıldır, ve bir halkın gelişiminin artarda gelen dönemlerinde ağır basan farklı çalışma türlerinin artarda geliş düzeni nasıldır? Çıkış noktası her yerde aynı mıdır ve izlenen yol herkes için aynı mıdır? Kesinlikle hayır, hiçbir şekilde. Çıkış noktası, bir ırkın çalışma yollarına girmeye başladığı toprağın ve iklimin yapısına göre ve aynı zamanda bu ırkın yeteneğine ve eğilimlerine göre çok farklılık gösterir. Burada ilk çalışma nitelikli bir topraktaki doğal meyvelerin toplanması olur, Okyanusya'nın kimi adalarında veya eski kıtanın kimi vadilerinde olduğu gibi. Başka bir yerde, balıkçılık olur, şu veya bu türden bir balık avcılığı; bir başka yerde avcılık olur, yörenin hayvan yapısına göre çok farklı olan şu veya bu türden bir avcılık; veya, çoğunlukla eş zamanlı olarak, kırsal ve hatta tarımsal zanaatın ilk izleri olur. Le Play'in ekolünün, en azından ekonomik evrimin başlangıcında bu coğrafik ve iklimsel unsurun önemi üzerinde durması haksız veya yanlış bir şey değildi demek ki. Yanılgısı ise, sanki sosyal hayatın sürekli olarak egemen olan faktörüymüş gibi, yaşama alanı otlak veya tahıl ekimine özgü olduğu için sonsuza dek falan kuruluşa, her türden şu veya bu kurumlara mahkum olan ulusun evcil, politik, ahlaki ve estetik karakterini buradan çıkarmak istemesidir. Çalışmanın doğası ve çalışmanın doğasında meydana gelen değişimler başlangıcından itibaren her

şeyden önce buluşa, yaratıya bağlıdır. Dönemden döneme artarda gelen buluşlarla derinlemesine bir şekilde dönüştürülmemiş olan ve bu buluşlarla bölgelere ve yeni iklimlere uygun hale getirilmemiş olan ilkel tek bir çalışma şekli yoktur. *Toplamacılık* ortadan kalkmadı. İlk ormanlarda olgun meyvelerin yenmesi veya düşen dalların toplanması olayına indirgenmiş olan *toplamacılık*, yavaş yavaş, gemi yapımı amacıyla yüzyıllık büyük ağaçlardan mekanik hızlarla yararlanılması haline geldi; çakmaktaşı parçalarının yerden toplanmasına dayandığı dönemden sonra toplamacılık minerallerin ve giderek daha çeşitli minerallerin giderek daha büyük derinliklerden çıkarılması şeklini aldı. Şu an yoğun ve gönençli bir nüfus tarafından işletilen zengin minerallere sahip olan kaç tane ülke paleolitik veya neolitik dönemlerdeki atalarımız için bakımsız, verimsiz çöller haline gelirdi! *Balık avcılığı* daha az değişime uğradı; bununla birlikte, yelkenli geminin bulunuşu, yeni adaların ve yeni denizlerin keşfi (Yeni Toprakların keşfi örneğin) balıkçılığı alabildiğine genişletti ve çeşitlendirdi. Göl ve ırmak sularına bırakılacak yeni balık türlerinin ve bunu yapmak için başvurulmuş yeni yöntemlerin keşfine bağlı olarak doğan balık yetiştiriciliğinin ilerlemelerini de göz önünde bulunduralım. *Avcılık* başkalaşıma uğradı diyebiliriz, kimi hayvanların evcilleştirilmesiyle, köpeğin, doğanın ve şahinin evcilleştirilmesiyle, yeni bulunmuş her türlü silahla, vahşi hayvanların yok edilmesine çok katkıda bulunan okla, yayla ve tüfekte, ki bu bir bölgedeki uygarlaşmanın ilk koşulu- dur. Nihayetinde *hayvancılık* evcil yeni hayvan türleriyle ve bu hayvanları beslemeye özgü yeni bitki türleriyle yenilendi: doğal çayırlara, hayvancılığı ve yetiştiriciliği başlangıçta bu iş için çok az uygun olan bölgelerde yaygın hale getiren suni çayırlar eklendi. En durağan ve ilerleme için en uygunsuz olarak bilinen üretim şekillerinden bahsettim burada sadece; ne tarım hakkında ne de tam tabiriyle endüstri hakkında hiçbir şey söylemedim, çünkü çok açıktır ki yaratıcı deha bütün kökten değişikliklerin ve bunların evriminin en büyük nedenidir.

Çalışmanın evrimiyle veya çalışmada devrimle sadece yeni formların ortaya çıkışını veya çalışmanın eski formlarının orta-

dan kalkmasını değil, zaten varolan değişik iş ve işçi kategorilerinin sayısal orantısını da anlamak gerekir aynı zamanda. Neden falan çalışma kategorisi, ticari meslekler veya endüstriyel meslekler ya da serbest meslekler kategorisi falan dönemde ve falan ülkede gelişerek veya başka bir dönemde ve başka bir ülkede küçülerek gidiyor? Ve ticaretin veya endüstrinin falan kolu, falan serbest meslek diğerlerine göre neden daha hızlı büyüyor veya falan dönemde falan bir ülkede neden küçülüyor? Örneğin memurların orantısal sayısı Fransa'da XIX. Yüzyılda neden arttı ve neden sürekli artarak devam ediyor? Böyle bir soruya verilecek cevap çok karmaşık olacaktır, bir ulustaki elit tabakanın kimi zaman falan mesleklere kimi zaman başka mesleklere doğru atılmasını sağlayan nedenler çok sayıdadırlar ve değişiktirler; ve bu karmaşıklığın, bu çeşitliliğin zaten önemli bir anlamı vardır, çünkü bu, değişimlerinin böylesine ilginç, böylesine değişken, kararsız ve kaprisli olan serisini tek biçimli ve düzenli bir evrim formülüne bağlamanın imkansızlığını gösteriyor. *In abstarcto* (ayrı olarak. Çev.) olarak değerlendirilen çalışmaların iki büyük sınıfının sırasıyla hakim olan önemindeki belli bir artarda geliş düzeninin tartışma götürmez bilinen tekbiçimliliğini ortaya koyabiliriz sadece.

Oldukça iyi bilinen bu tarihsel dizi, özet ve kısa bir tür görünüm halinde, Birleşik Devletler'de yeniden ortaya çıkıyor yeni bir toprak kolonileştirildiğinde. "Bölgenin oturma düzeni ve gelişim sırasında, diyor sayın Paul Leroy-Beaulieu, Amerika kaynaklı bir belgeye göre, zanaatlar ve endüstriler şu şekilde artarda gelirler: avcı; avcıdan sonra *tuzakçı avcı* (kapanla hayvan avlayan); çoban veya sürü koruyucusu bunu takip eder, ve sürü yetiştiriciliği bir dönem için egemen olan bir iştir, daha sonra tarım ve manifaktür gelir..." Fakat belirli bir bölgede yapılan bu gözlem ne kadar ilgi çekici olursa olsun, istisnasız olmayan oldukça muğlak bir formüle yer verir sadece ve yukarıda ortaya konan soruna fazlasıyla yetersiz bir cevap verebilir sadece.

Meslekler hiyerarşisinde, enter-spiritüel hareketlere dayanan gerçekten sosyal olan mesleklere kadar, yukarı doğru ne denli

çıkılırsa, bunların önceden belirlenmiş artarda geliş kurallarına ve az çok belirgin olan evrim yasalarına uymadıkları o denli görülür.

Fakat yeni bir ülkedeki farklı çalışma yapılarının detaylı olarak artarda geldikleri sırayı önceden belirtmeye olanak verecek bir evrim yasası olmadığından, yerçekimi kanunu bütün taş düşüşlerine, topun, havan mermisinin ve herhangi bir cismin bütün düşüşlerine havadaki yolları ne kadar değişik olursa olsun hep aynı olarak uygulandığı gibi, izlenecek en değişik yollara bu yolların her birinin çizgiselliğini açıklamak için uygulanan *nedensellik yasalarını* formüle edebiliriz. Farklı mesleklere verilen değer derecesini farklılaştıran nedenler konusunda bu nedensellik yasalarının birkaçını zaten belirtmiştik. Her şeyden önce, kendilerini farklı mesleklere veren bireylerin sayısal oranının bu mesleklerin her biri tarafından tatmin edilmiş genel isteğin veya bu mesleklerin her birine verilen değer göreli artışı veya azalışı oranında değiştiğini ve bu göreli isteğin, kendisine daha iyi bir tatmin sağlamaya özgü yeni ürünler yaratmış olan veya eski ürünlerin fiyatını düşürmüş olan yeni buluşların sonucunda kendisini tatmin etmek için bulduğu kolaylıklar oranında arttığını söyleyelim. Örneğin taşımacılık endüstrisinin demiryollarının bulunuşundan beri gördüğü olağanüstü gelişimin başka nedeni yoktur.

VII

Görülüyor ki, az önce belirttiğimiz konu, çalışmanın değişimleri ve dönüşümleri, bu dersin daha çok üçüncü kısmıyla ilgilidir, buluşun rolünün ele alınacağı ekonomik adaptasyonla ilgilidir. O halde, birinci kısma ait olan ve daha yukarıda az çok değindiğimiz bir başka konuyla, çalışmanın *periyodikliği* konusuyla ilgilenmek için bunu şimdilik bırakalım.

Çalışmaların çevrimi, ilkel insanlarda, her işçi için yaptığı işi tamamıyla bitirmeye ve buna yeniden başlamaya dayanır. Bir sepetçi sepetini doldurduğu her seferinde üretici çevriminin çarkını bir defa döndürür; bir fıçıçı fıçısını öldürdüğü her seferinde;

bir balık avcısı serpmesini suya attığı ve ağını çektiği her seferinde; bir çilingir bir anahtar veya bir kilit yaptığı her seferinde üretici çevriminin çarkını bir defa döndürür. Bu periyot genellikle çok kısadır, artarda geliş üretici çevrimi oluşturan farklı hareketlerin sayısı az olduğu için. İstisnalar da var: elde bir şal veya bir halı dokuyan doğulu bir işçi buna çoğunlukla aylarını ayırır; ve bundan sonra yeniden başlar.

Penelope'un kumaşını dokumak için ne kadar zaman ayırdığını biliyoruz. Fakat nasıl ki astronomide yerin kendi etrafında dönüşü yerin güneş etrafında dönüşü ile karmaşılaşıyor, ki bu çok daha görkemli bir elipstir ve bu dönüşümler bunun basit bölümleridirler, aynı şekilde burada aynı çalışmanın günde veya haftada birçok kez yeniden başlamasının ötesinde, tarımda ve de endüstride daha uzun bir periyodun sonunda farklı çalışmalar serisinin, *genelde yıllık bir periyodun* yeniden başlayışını gözlemliyoruz.

Bu öncelikle tamamen bireysel bir çevrimdir; fakat çalışmanın bölüşümü birçok işçi arasında, çoğunlukla birbirlerine çok uzak olan birçok işçi grubu arasında aynı bir çalışmanın toplamını paylaştırdığında, toplam üretken çevrim kolektif hale gelir ve genelde dönüşüm periyodunun süresi uzar, fakat aynı zamanda, tek tek işçilerin her birinin yerine getirdiği çalışma bölümünün süresi azalarak devam eder. ve küçük kısmi çemberlerin düzenli bir zincirlenişle oluşan bütünsel çember büyüyerek ya da yavaşlayarak devam ederken, üretken toplam çevrim, serisi durmaksızın kendini tekrar eden giderek daralan bir işlemler çemberinde giderek daha hızlı döner.

İlkel üretim ile uygar üretim arasında işaret edilmesi gereken başka bir fark var: başlangıçta her çalışma el işçiliğine dayandığından ve belli bir beceri seviyesi gerektirdiğinden, yapılan bir çalışma (sepet, çorap, şapka, elbise, vs.) aynı işçi tarafından ve yahut da farklı işçiler tarafından yeniden tam olarak aynı şekilde başlatılmamıştır asla. İşçi her seferinde biraz değiştiriyordu çalışmayı, bir yarım-sanatçıymış gibi. Fakat üretim ne denli geliştirse ürünün tekrarlanması o denli tam hale geldi; makinelerle

üretim bu evrimi sınıra kadar zorlamıştır. Makineler, tam olarak endüstriyel olan tekrarlama-öge ile sanatsal bir şeylere sahip olan varyasyon-öge arasındaki ayrımı kesip atmışlardır. Cilalı taş devrinden ve hatta belki de yontma taş devrinden itibaren başlamış olan bu ayrımın dereceleri takip edilemeyecek kadar sınırsızdırlar. Ortaçağın zanaatçısı izlenecek bu yolun sadece ortasındadır. Şimdiki zanaatçı ve şimdiki makine bu ikiye ayrılmanın en uç noktalarıdır. Zanaatçının son kalıntısı olan şimdiki işçiye gelince, sanatçı tarafından olsun, makine tarafından olsun giderek silinip atılma yolundadır elbette ki mekanisyen işçi dışında. Mekanisyen işçi çalışma halindeki makinedir, şövalye kullanılan at olduğu gibi.

Her ekonomik evre kendisine karşılık düşen toplam üretken çevrimin genişliğiyle, süresiyle ve kompleksliğiyle karakterize edilebilir. Toplam üretken çevrim giderek genişliyor, giderek kompleks hale geliyor ve giderek düzenli olarak periyodik hale geliyor. Fakat süre açısından, kendisini zorla kabul ettirdiği tarım alanında da hakim olmaya ve kendisini göstermeye yönelen, çabuk ulaşılan ve nadiren aşılın bir sınır vardır: Yıllık çevrimdir bu. Tarımsal üretim bitkilerin çiçeklenmesinin ve meyve vermesinin gerektirdiği süre içerisinde kapalı olan bir çevrime sahiptir. Bu süre yıldır. Hayvan sürülerinin büyümesi bu aynı periyoda bağlıdır. Üretken dönüşüm, bitkisel veya hayvansal gelişim ve dönüşüm konusunda asla kısılamaz. Endüstriyel imalat konusunda kısabilir aslında fakat her bir endüstrinin cevap verdiği ihtiyaçlar, sıcak veya ince elbise endüstrisi örneğin, yılın belli dönemlerinde yeniden ortaya çıkarlar ve bunun sonucunda imalatçıyı ölü sezonun ve canlı sezonun yıllık alternatiflerine mahkum eder. Böylelikle yıldızların hareketi insanların çalışmasının hareketini hayvansal veya bitkisel çalışmanın hareketi gibi kendine bağlı olarak tutar ve bu ritmik çalışma için metronom görevi görür.

Teorik açıdan, bitkisel olsun, hayvansal olsun, insanlara özgü olsun, insanların kullanımı için bir zenginlik üretmek için birlikte çalışan veya yalnız başlarına üreten bütün canlı aktiviteleri

aynı *çalışma* ifadesinde bir an için karıştırmakta büyük yarar vardır. Sadece fiziksel olan rüzgar veya gelgit, güneş ışınları ya da kimyasal maddelerin gücü gibi hareket ve etkinliklere gelince, bunlarla canlı aktiviteler arasında –kesinlikle, çünkü bu sonuncular birincilerden yapılmışlardır fakat yönetilen ve sistematikleşmiş olan birincilerden– teorik olarak en önemlilerinden derin bir fark vardır. Üretim ister bitkisel olsun ister hayvansal olsun, ister insan üretimi olsun, ürün, yaşamın bütün eserlerini karakterize eden özel bir tat ile tanınır. Yazı yazmak için ister papirüsten, ister parşömenden ve hatta isterse atalarımızın elde üretilen kaba kağıtlarından yararlanalım bu maddede bir sanatçı gözü için ilgi çekici bir şeyler olacaktır her zaman, çünkü kağıdın her bir yaprağının kendi farklı nüansı vardır, kendine özgü özel bir yanı vardır, her parşömen veya her papirüs için olduğu gibi. Buharla çalışan kağıt fabrikalarından çıkan kağıt için aynı şey olmazdı, bu kağıt başka açılardan pratik olarak tercih edilir olsa bile. Makinelerce üretilen ürünün kusursuz olan özdeşliğinde, eşsiz düzenliliğinde soğuk bir şeyler vardır her zaman, özellikle de ham madde inorganik yapıda ise.

Hayvansal veya bitkisel imalatın insanın yönetimi altında makine imalatına geçildiği ve çalışmanın tüm bu farklı biçimlerinin tüketicilerin hemen hemen çoğunluğu için, ürün aynı ihtiyaca aşağı yukarı cevap verdiğinde, yarar açısından eşdeğer olduğu da aynı derecede doğrudur; öyle ki, bu üretim türlerinin birinden diğerine geçişten doğan fiyat düşüşü yavaş yavaş benzer bütün ürünlere yayılır, bunların kökeni ne olursa olsun. Fakat bu kökeni estetik açıdan olduğu kadar teorik açıdan ayırt etmek de aynı şekilde önemlidir.

- Üretimin çevrimiyle ve bu çevrimin değişimleriyle ilgili olan formüllerde, insanın el işçiliğine dayanan çalışmasını veya zihinsel çalışmasını sanki sadece bunlar değer içerisinde hesaplanmalıymış gibi tamamen bir yana koymak, hayvanların veya bitkilerin çalışmasıyla olan her türlü temasın dışında bırakmak uygun olmaz. Bir taraftan canlı çalışma ve diğer taraftan *çalışma* veya daha çok *mekanik veya fiziko-kimyasal* işlem arasında derin

bir ayırım yaptığımızı anlıyorum; fakat bir taraftan insan çalışması ve diğer taraftan bitkilerin ve hayvanların çalışmaları veya makinenin bir araya toplanmış yenilikleri arasında bu derin uçurumu yaratmak şeylerin insan ile doğanın geri kalanı arasında değil de organik olan ile inorganik olan arasında, canlı dünya ile cansız dünya arasında net bir kopukluk yaratan doğasına pek uygun gelmez. Oysa ki, sermaye adı altında insanla *işbirliği yapan* bitkilerin ve hayvanların bütünü anlıyoruz, bu *işçilerin* kullandığı kimi fiziko-kimyasal güçlerle ve aynı şekilde makinelerle ve aletlerle, insan tarafından imal edilmiş inorganik maddelerle veya bitkiler ya da evcil hayvanlar tarafından üretilen yiyeceklerle ve besinlerle karışmış bir şekilde. Bu sermaye kavramı pratik olarak çok faydalı ve hatta gerekli olabilir. Peki son derece dar ve kusurlu olan çalışma kavramının karşısına –sanki burada bir karşıtlığı olabilirmiş gibi– koyduğumuz böyle-sine karmaşık ve belirsiz bir kavramdan teorik nasıl bir verim bekleyebiliriz?

Her şeyden önce insan canlı bir varlıktır. Ve bu onun unuttuğu şeydir, bitkilerden ve hayvanlardan oluşan ortaklarının buğday veya süt üretimindeki veya varlığı için gerekli olan başka her şeyin üretimindeki işbirliğini unutmamasına neden olacak şekilde bu sermaye veya tarım ve çiftçilik mülkiyeti adı altında bir çift öküzü, tohumu, sabanı, binaları ve mobilyaları birbirine karıştırdığımızda ona unutturmaya çalıştığımız şeydir. Köylünün kendisi bizden aşağı olan kardeşlerimizle, kendileri sayesinde yaşadığımız canlılarla olan bu işbirliğini ve bu ortaklığı çok iyi hisseder. İstisnai olarak eksik öküzün yerini doldurmak için hâlâ sabana karısını koşuyorsa da, öküzüne verdiği değeri kadın için olan küçümseme kadar kanıtlıyor bununla. Eskiler canlı mülkleri içinde kölelerini de sayıyorlardı. Köleler özgürlüklerine kavuşturuldu; bize geriye kalan, evcil hayvanları ve yetiştirme bitkileri serbest bırakmak değil de teorik olarak daha az küçümseyici bir gözle değerlendirmektir. İnsan uygarlaştıkça kendisini bütün canlı doğanın aynı zamanda hem efendisi hem koruyucusu gibi hissetmelidir; ve başka canlılara karşı olan görevlerine giderek daha fazla inandığında, hizmetlerinin karşılığını vermese bile en

azından onlara yakınlıklarının sürekli daha canlı olan bilinciyle iyi davranmalı ve ekonomik teorilerinde bu akrabalığı tanımazlıktan gelmemelidir. Ekonomi politikte psikolog olduğumuz kadar natüralist de olalım. Bu açıdan, üretimin sadece iki bileşeni vardır (üç değil): *Çalışma* ve *inorganik doğa*. Bu düalite temelde *yaşam* ve *çevre* düalitesidir, ve devamlı olarak çevreyi özümsemeye, kendisini buna adapte etmeye ve bunu kendisine adapte etmeye dayanan temel yaşamsal işlem bu düalite üzerine kuruludur. Ekonomik çalışmayı hayatın büyük evrensel çalışması içerisine koymak gerekir. Eğer insan aktivitesinin ve genel olarak canlı aktivitenin bu temel özdeşliğinden kuşku duyuyor olsaydık, bunun kanıtını göstermek için, canlı aktivitenin periyodik artışlarında veya azalmalarında olduğu gibi endüstriyel aktivitenin genel ritminin yükselişlerinin ve düşüşlerinin yerin kendi etrafında veya güneşin etrafında dönüşüyle düzenlendiğini yani günlük veya yıllık olduğunu hatırlamak yeterli olurdu. Çok farklı ülkelere periyodik olarak göç eden endüstri veya tarım işçilerinin gruplarının gelişleri ve ayrılışları balık sürülerinin geçişleri ve göçmen kuşların yolculukları gibi yıllıktırlar. Le Play *Avrupalı İşçiler* adlı çalışmasında, Oka havzasındaki ve Rusya'daki periyodik göçlerin düzenini fazlasıyla incelemiştir. Saint-Petersbourg'da taşıma işçileri, hamallar kış boyunca bu şekilde göç ederler. "Bu göç rejiminin özü, diyor Le Play, belli şehirlerde veya belli bölgelerde yabancı işçilerle çoğunluğu kesintili (daha doğrusu yıllık diyelim) olan ve yerel nüfusun yetmediği çalışmaları yaptırmaktır. Bu hizmetle görevlendirilmiş göçmenler her zaman tarım çevrelerindendirler, ve akrabalarını, eşlerini ve çocuklarını yeniden görme isteğiyle olduğu gibi çalışmalarının kesintili oluşu nedeniyle de sık sık bu bölgelere giderler." Rus yaşayış tarzının karakteristik özelliği olarak, bu şekilde göç eden ve aile ve *mir* hayatının ortaklığına alışmış olan Rus işçilerinin bundan yolculuk sırasında bile vazgeçemediklerini ve göçmen yaşamları boyunca *artel* denilen gönüllü ortaklıkları bunun yerine koyduklarını da belirtmek gerekiyor. Rusya'daki işçi birliklerinin tamamıyla tarımsal ve kırsal olan kökeni böyledir.

Sadece Rusya’da değil az buçuk her yerde oluyor bu periyodik göçler. İngiltere’de tarımsal işçiliğin pahalılaşması XIX. Yüzyılın ortalarına doğru tarım gruplarının oluşmasına neden oldu, bunlar üzerine 1863’te İngiliz topluluğu tarafından bölgede hakim olan ahlaksızlığın yayılmasının tehlikeleri üzerine yapılan ve çoğunlukla temeli olan şikayetlerin ardından bir araştırma yapılmıştır. Bunlar bir çıkıp bir kaybolan yığınlardır, ve kesikli karakterleri mevsim hareketleriyle düzenlenir, bunlar öncekilerden derin bir şekilde farklılaşsalar bile. Bir artele veya büyük bir aileye benzer hiçbir şey yoktur burada. Çoğunlukla her iki cinsiyetten olan fazlasıyla özgür gençlerden oluşan bu gruplar, üzerilerinde büyük bir otorite uygulayan bir şef tarafından yönetilirler. Bu grup şefleri, yapılan araştırmaya göre, genelde “kaba, kötü huylu, kişilikleri bozulmuş, sarhoş insanlardırlar.” Götürü olarak çalışan ve kendilerine bağlı işçilerden bu işçiler yalnız olduklarında yapabileceklerinden çok daha üstün olan bir çalışma elde eden girişimcilerdir.

Görülüyor ki, endüstriyel organizasyonun ulaştığı komplikasyon derecesi ne olursa olsun, hayvansal veya bitkisel çalışma göstergelerinde olduğu gibi insan çalışmaları göstergelerinde her şey temelde periyodiktir, genelde yıllık olan bir periyodikliğe sahiptir. Çok çeşitli zaman limitlerinde yer alan basit periyodik şeylerden bahsetmiyorum. Zira insan çalışmasında olduğu gibi bitkisel veya hayvansal çalışmada her şey temel olarak periyodiktir: kan dolaşımı veya özsu dolaşımı, solunum, bezlerin salgıları vs. Bu periyodiklik karakterinin inorganik etkenlerin hareketine özgü olduğu doğrudur, çekim gücü uygulayan gök cisimleri, titreşen moleküller, med-cezir, atmosfer ve deniz hareketleri, denizden dağlara ve dağlardan denizlere inen ve yeniden çıkan suların dönüşümü. Bu nedenle, canlı varlıklar fiziksel etkenlerden bu periyodiklik karakteriyle ayrılmazlar hiç de, demek istediğim şu ki, insan dahil canlı varlıklar bununla birbirlerine yaklaşırlar, doğanın geri kalanından ayrılmazlar bununla. Fakat canlı varlıkları bundan ayıran daha derinlikli karakterler vardır.

Ve yine iyi biliyorum ki her canlı tür, mümkün olduğu ölçüde, sadece kapsamındaki tüm diğer canlı türlerden değil bütün fiziksel ve kimyasal etkenlerden yararlanmaya çalışır ve bu ayrım onun yararlıkçı egoizmi için oldukça ilgisiz bir fark gibi görünüyor. Bununla birlikte bu kural istisnasız değildir, dalları bir çalı gövdesinin veya demirden bir çubuğun etrafına aynı biçimde dolanmayan bitkiler vardır. Ve bütün kuşların yuvalarını ayrım yapmadan bir ağacın oyuğuna veya bir duvardaki deliğe yaptıkları konusunda da emin değilim. Sonra insan diğer canlılar açısından bu canlıların karıştırdığı şeyleri ayırt ederek üstünlüğünü göstermek durumunda gibi görünmüyor mu? Ve gerçekte uygarlığın ilerlemesi, her gün daha açık ve daha derinlikli bir şekilde, insanın bitkiler veya evcil hayvanlar tarafından hizmet görme şeklinin sıcak tarafından, ışık, elektrik, mineraller ve bu güçlerle veya bu cansız maddelerle meydana getirdiği makineler tarafından hizmet görme biçiminden ne derece farklılaştığını hissettirme etkisine sahip değil midir? Tarım ve yetiştiricilik her geçen gün endüstriden giderek daha farklı hale gelmiyor mu, ki kırsal ekonomi ile ilgili bir çalışma özellikle endüstrinin hedeflendiği sıradan bir ekonomi politik çalışmasıyla artık ortak hiçbir şeye sahip değil gibi görünüyor?

İnsan bitkiler ve hayvanlar tarafından temelde kendi türünün diğer bireyleri tarafından olduğu gibi hizmet görür. Canlı varlıkların en mütevazısı kendi içinde bilinçli veya bilinçsiz olan ama her zaman becerikli olan, hayatın da prensibi olan ve insan istencinin kendi canlı imgesinde olduğu gibi yansıdığı özel bir istek taşır.

Bu nedenle, bu isteği benzerlerimizin isteğini kullandığımız gibi kullanabiliriz sadece, özel amacının bizim amacımızın gerçekleştirilmesine doğru yönelmesine çalışarak.

Tersine, inorganik şeylerin kendi amaçları yoktur, o halde bunlar, bizim onlara yaratıcı dehamızla verdiğimiz görünen ve tamamen yapay olan beceriden başka bir şeye sahip değildirler. Amaçları yoktur, yani bizim iş tanımımıza göre çalışmazlar. Adaptasyon konusunda bunların içinde makine formları şeklinde

koyduklarımızdan başka bir şey yoktur; oysa ki, yetiştiricilikle, metodik seçimle, yeni bir makinenin bulunuşuyla ortak hiçbir şeye sahip olmayan dolaylı araçlarla amaçlarımıza daha iyi adapte olmuş yeni bir bitki veya yeni bir hayvan *yarattığımızda*, canlı imgelemin verimli göğsünden fışkıran bu çeşitlilikler, isterse nasıl olduğunu bilmeden bizim tahrikimizle, provokasyonumuzla olsun, içlerinde keşfettiğimiz beklenmedik özgünlüklerle, nitelikliliklerle, güzelliklerle ve çekiciliklerle bizleri şaşırtırlar hep.

Bitkisel veya hayvansal yenilikleri *keşfederiz* sadece, onları icat etmeyiz.

Canlı varlıklarda yeni alışkanlıklar yaratırız; kendilerine bizim tarafımızdan yönemsiz, rasgele bir şekilde verilen tepki ve itkidir bu, alışkanlık bunu korur ve kökleştirir. İnorganik şeylerde alışkanlığa benzer bir şey yoktur. Bunları daha tam bir şekilde kullansak da, kendilerini asla kendi başlarına yönetemezler, her zaman aynı dikkat ve itina ile bakmak, gözetlemek gerekir bunları. Bize itaat etmez bunlar, sadece nereye itersek oraya giderler.

Nihayetinde, başka canlı varlıkların bizlere verdikleri hizmetler karşılıklıdır, onları yemek için beslesek bile. Özgür olsalar da yenilirlerdi, ve çok daha kötü yemekler olurlardı. Fakat fiziksel güçlerin ve kimyasal maddelerin bizlere verdikleri hizmetler tek yanlıdır; karşılığında ne veriyoruz ki bunlara?

Pratiğin giderek farklılaştırdığı şeyi teorik formlülarda karıştıramayız demek ki. Anlaşılan o ki endüstriyel evrimin başlangıcında, kendisini çok daha eski ve çok daha gelişmiş olan tarımsal veya kırsal evrim içinde boğulmuş olarak gösterdiğinde, her ikisini aynı kavramların içerisinde kabul etmişiz; fakat şeylerin doğası üzerine kurulu olan bir ayrım vurgulu hale geldikçe, bunu pratik olarak olduğu gibi teorik olarak da göz önünde bulundurmak önem taşır. İnsanlığın açık olarak bilincinde olmaksızın koştığı ideal son, bir yandan, gezegendeki bütün hayvan topluluklarının ve bütün bitki topluluklarının seçkin kısmıyla, aynı bir *amaçlar dizgesinde*, insanların özgürce izlenen amaçları için

çalışan uyumlu bir canlı varlıklar birliği oluşturmaktır; diğer yandan, bütün güçleri, bütün inorganik maddeleri ele geçirmek- tir, bunları basit araçlar gibi hayatın artık ortak ve uyumlu olan amaçları için bütün olarak kullanmak için. Ekonomi politiğin temel kuramlarının ne derecede yeniden ele alınması gerektiğini anlamak için işte bu uzak son bakış açısına dayanmak gerekir.

VIII

Çalışma konusunu bunun karşıtı olan dinlenme zamanı ile ilgili olarak birkaç şey söylemeden ve dinlenme zamanının, boş zamanın, çalışma gibi giderek daha fazla periyodik olan bir karaktere sahip olduğunu göstermeksizin bırakamayacağım. Her zaman ve her yerde, yıllık olarak veya aylık ya da haftalık olarak aynı tarihlere denk gelen *tatil günler* olmuştur. Fakat, modern dönemlerden beri, ilkin bir meslekle sınırlı gibi görünen, dışarıda gittikçe yayılan ve bütün meslekleri kapsamaya, istila etmeye yönelen bir alışkanlık var: *tatiller* dediğimiz şey, yaz ortasında veya sonbaharda bir veya iki aylık olan bu uzun süreli dinlenmedir. Tatillerin oluşturulması (haftalık olan Pazar veya Cumartesi dinlencesinin oluşturulması gibi) şenliklerin ve bayramların oluşturulmasından çok farklıdır: bayramların ve şenliklerin dini veya vatanseverliğe değgin bir kökeni vardır; neşeli, eğlenceli bir anmadırlar, bir aziz onuruna, bir kahraman, mutlu veya şanlı bir olay onuruna toplanadırlar şenlikler ve bayramlar; tatiller (Pazar tatili gibi) hiçbir şeyi anmazlar, hiçbir şeyi kutlamazlar, bireyleri bir araya getirmekten çok onları dağıtır veya yalnızlaştırırlar, güçlendirici ve diriltici bir sevinçten çok rahatlatıcı, iyileştirici bir dinlenme olarak bilinirler.

Mısırlı, Atinalı ve Romalı görevliler tatil diye bir şey biliyorlar mıydı? Pek öyle görünmüyor. Kölelerin Tanrı Saturnus için yaptıkları şenliklerde tatil diye bir şeyin oluşumuna rastlayamayız. Hiçbir dönemde ve hiçbir ülkede tatil içermeyen çalışma türleri vardır: Çiftçilik, aşçıların ve genel olarak hizmetçilerin çalışmaları, fırıncılık, kasaplık ve zanaatların çoğunluğu; ve

nihayet, *kışları* da olan ve *yaz* dinlencesinin tamamen karşıtı olan savaş. Sonuç olarak, fazla sakınca taşımaksızın tatil içerenler sadece serbest mesleklerdirler, doktorluk ve diğer kimi istisnalar dışında. Ve serbest meslekler arasında bu geleneğin güzelliklerini ilk tadan meslek öyle görünüyor ki yargıçlıktır. Buna sonsuz bir minnet duymak lazım bu yüzden. Tarıma da minnettar olup olmadığımızı soruyorum kendi kendime; zira, tarla işleri kesintisiz olsalar bile, iklimlerimizde ağustos aylarının, eylül ve ekim aylarının hasat mevsimi olma ayırt edici karakterini hissettiren şey toprağa duyulan sevgi değil midir yine de? Ve eski rejimlerdeki yargıçlar kırsal mülkiyet sahipleri oldukları için değil midir ki bağlarına ya da ekinlerine bakmak için adli çalışmalarını yarıda bırakıyorlardı? Her ne olursa olsun, bu örnek bir defa yargıçlar tarafından verildikten sonra, bütün endüstriyel ve ticari meslekler bunu izlemek için çaba gösterdiler ve mümkün olduğu ölçüde bunu başardılar. Yalnız, bu eski kurum yayılarak nitelik değiştiriyor biraz, yeni bir anlayışın izlerini taşımaya başlıyor. Yargıç için veya herhangi bir görevli için kırsal arazisindeki ürünleri toplama işi ilk ve başlıca nedenleri olduktan sonra, tatiller, günümüzün seçkin ve uluslararası gezginleri için, giderek evrensel hale gelen büyük ve periyodik olan yolculuk ihtiyacı için bir tatmin haline geliyorlar. Artık bağ bozumu zamanı değildir bu, suyun ve denizin olduğu kentlere, sahillere, yabancı ülkelere yolculuk zamanıdır. Fazlasıyla hareketli ve çalkantılı hale gelen fakat oldukça eğitici olan bir dinlenmedir bu artık.

Bir diğer dikkat çekici nokta da şudur. Çalışmaya hiçbir zaman günümüzdeki kadar övgü dizilmemiştir, ne de *çalışmasız gelirler* şeytan kovar gibi bunca kötülenmiştir. Kimse bunları ortadan kaldırmaya çalışmıyor hiç de. Bununla beraber, zahmetsiz bir şekilde zengin olma ihtiyacı ne bu denli yayılmıştır ne de bu kadar sıklıkla tatmin edilmiştir. Mali spekülasyonlar, değerli hisseler, oyunlar, piyangolar, koşu bahisleri, vs., halkın iyi şans için olan, sosyalizmin lanetlediği ve sosyalizmle birlikte yayılan bu talih ve kader tutuculuğu için olan bu tutkusunun gün ışığına çıkma şekillerinden binlercesidir.

BÖLÜM VI

PARA

I

Tekrar belli bir süre işlediğinde ve herhangi bir gerçeklikler dizisinde belli bir sayıda benzer şeyler ürettiğinde, bu benzerliklerin sentezi olan niceliklere yer verir bu dizide. Bütün fiziksel nicelikler, ısı, ışık, elektrik, dalgalanmanın işleyişinden doğarlar. Bir insanın dinamometreyle kıyaslayabileceğimiz kas gücü, sinirsel gücü, kan dolaşımı veya solunum enerjisi de niceliklerdir, ve bu organik niceliklerin bütünü, dirimsellik, beslenme denilen bütün sürekli hücresel yeniden oluşumların işleyişinden ve de bunların doğduğu neslin fonksiyonundan doğan oldukça belirsiz olan fakat bununla beraber reel olan bir niceliktir. Ve elbette, tam olarak ekonomik olan ve bütün tüketimlerin ve de bütün endüstriyel yeniden üretimlerin işleyişinden doğan nicelik parada somutlaşmış olan *maliyet-değeridir*. Bunun doğasını ve rolünü inceleyeceğiz.

Her şeyden önce, paranın nasıl ortaya çıkıp yerleştiğini kendi kendine sormak oldukça ilginçtir. Birincil önemde bile olsa evrensel bir tüketimi olan hiçbir mal yoktur, ne ekmek, ne de et. Birçok halk pirinci ekmeğe tercih eder; vejeteryanlar et yemezler. Ayrıca, en gerekli ve yaygın olan ve mallar, düzenli olarak veya periyodik olarak yeniden kendini gösteren belli anlarda arzulanırlar sadece. Ve belli bir miktarın ötesinde artık bunları arzulamayız da. İki yada üç tam takım elbiseye veya beş ya da altı çift potine sahip olmak bir adam için can sıkıcı olurdu. Her-

kesin arzuladığı, her an arzuladığı ve de sınırsız miktarda arzuladığı bir tek şey vardır. Paradır bu. Sadece paraya özgü olan bu *evrensel ve sınırsız sürekli arzulanabilirlik* niteliği nedendir peki? Çünkü, para herkes tarafından bu şekilde arzulandığından, parası aracılığıyla ihtiyacı olabilecek her şeyi kolaylıkla temin edebileceğini bilir herkes, herkes buna inanır¹. Böylelikle bir kısır döngü oluşur: para sürekli ve sınırsız olarak herkes tarafından arzulandır, çünkü herkes, bütün diğerlerinin de parayı sürekli ve sınırsız olarak arzuladığını bilir.

Peki o halde nasıl oldu da bu sürekli ve sınırsız istek bir bireyde doğdu ve diğerlerine yayıldı? Bunu varsaymak çelişkili değil midir, bu yayılma olayının ve bunu ortaya çıkaran yargı olayının herhangi bir bireyde bu isteğin nedeni olduğunu madem ki az önce kabul ettik? Paranın kökeni sorununun kendisini gösterdiği bu çözülemelik görüntüsünün dilbilimde karşılığının olduğunu da gözlemleyelim, özellikle de dilin kökenini aydınlatmaya çalıştığımızda: falan şeyi anlatmak için falan kelimenin nasıl benimsendiğini bilme sorunu benzer nedenlerden dolayı aynı şekilde bir çözülemelik görüntüsüne sahiptir. Fakat hayat tüm bu sıkı düğümleri çok kolay bir şekilde çözmeye alıştı. Başlangıçta toplumların çok dar ve çok kapalı gruplara indirgendiklerini hatırlamak yeterlidir. Sadece bu varsayımda anlaşılır ve kavranır parasal kurumun ilk oluşumu. Hiç zorlanmadan anlıyoruz ki, bütün ihtiyaçların ve bütün zevklerin aşağı yukarı benzer olduğu ilkel bir klanın dar sınırlarında, yararlıkçı ve dahası estetik nedenlerle belirli kimi nesnelere sahip olma çocuksu isteği çok çabuk genelleşmiştir² ve karşılıklı uyarma ile pratik

¹ İnancın isteğin periyodiklik yasasına uymadığını hatırlatalım. Paranın değerine bağlı olan devamlılık karakteri ona, istekten çok inanca dayanmasından gelir.

² En seçkinlerinden bir ekonomistin yazılarında şunu okuyorum: "Hayat için ve toplumların ilerlemeleri için gerekli olan bütün genel organlar gibi, dil gibi, değişim/mübadele gibi, hak gibi, para, deha sahibi bir insanın bir buluşundan değil, *içgüdüsel olarak hareket eden* kolektiflikten doğmuştur." Genel düşünce budur. – Fakat eğer bu böyle olsaydı, eğer para *bir içgüdüden* doğmuş olsaydı, Aztek veya İnka uygarlıkları gibi gerçek bir paraya sahip olmayan

olarak sonsuz bir seviyeye yükselmiştir, öyle ki, herkes tarafından sınırsız ve sürekli bir şekilde değer genel ölçüsü olarak, değişim aracı olarak ve zenginliklerin birikimi aracı olarak değerlendirilen bu şeylerden yararlanma düşüncesi kendi kendisinden çıkmıştır. Sonra, klanların engelleri derece derece ortadan kalktığından, bu değişik paralar birbirleriyle yarışa girmişlerdir ve bunlardan biri taklitçi seçimle başarı kazanmış, üstün gelmiştir.

Başlangıçta zor olan verili bir bölgede herkes tarafından arzu-lanan ve her şeye karşılık olarak değiştirilebilen bir nesne üzerinde uzlaşmak olduğundan, böyle bir nesne varolur olmaz para doğmuştur. Bu nesne bölgelere göre çok farklı olmuştur. Belirli ve hatta periyodik olan bir ihtiyaca cevap veren bir mal olmuştur kimi zaman, fakat aynı anda hem sürekli hem kullanılabilir olan bir mal, “Birleşik Devletlerin ilk sömürgelerinde buğday ve tütün, Çin Tataristan’ında çay; Sibiry’a da kürk” (J-B. Say), kırsal dönemde hayvan sürüleri; ve kimi zaman da, çoğunlukla süs görevi gören bir nesne olmuştur, parlak fakat bir faydası olmayan, her zaman bakışları üzerine çeken bir nesne. Sonunda bu son türün iki veya üç çeşidi üzerinde, altın, gümüş ve deri üzerinde sabitlenmiş ve durmuştur parasal metamorfozlar serisi. Kimi madenlerin kendilerini ayırt eden fiziksel veya kimyasal niceliklerle olan bu seçimi iş iştenden geçtikten sonra açıklanmış ve doğrulanmıştır. Oysa ki, para ile alınan herhangi bir nesnenin

uygarlıkların veya yarı-uygarlıkların para adını hak etmeyecek kadar değersiz veya ilkel olan yada bir tür embriyon halinde bulunan paralarla yetindiklerini göremezdik. Yazının evrimi gibi paranın evriminin, bu açıdan yüksek seviyede ayrıcalıklı olan ve örneği her yere yayılan tek bir klasik halklar grubunda devam ettiğini göremezdik. *Güçlü para*, yani gerçek ve tam para en son araştırmalara göre Lidyalılarda doğmuştur, ve paranın burada hükümdarın bir kaşifin veya dahi bir öncünün düşüncesinin dışavurumu olan istencinden doğduğu da şüphe duyulacak bir şey değildir. Buradan güçlü para her yere yayıldı, alfabetik yazı yani en üstün yazı Fenike’den dünyadaki bütün halklara yayıldığı gibi.

Paranın içgüdüyle açıklanması dilin *kutsal bir yetenekle* açıklanmasıyla aynı kefeye koyulacak cinstendir, sayın de Bonald’ın dilin kökeninin ortaya koyduğu sorunun çözülemez görünmesinden çıkardığı sonuçtur bu.

nadir olması, istenildiği gibi genişletilemeyen sınırlı miktarlarda olması önemlidir hiç kuşkusuz, çünkü bu olmadığında, bu nesneyi elde etmek için değişime başvurmaya hiç gerek kalmazdı. Fakat *evrensel değiştirilebilirlik* ayrıcalığını açıklamak için ne nadir oluşu, ne yararı ve ne de güzelliği yeterlidir. Bu nitelikler, altının, gümüşün ve diğer madenlerin üzerinde bunların her zaman ticarete herhangi bir nesne veya hizmet karşılığında değiştirilebilir olduklarına dair evrensel ve devamlı düşünceyi yoğunlaştıran rastlantısal bir neden olmuşlardır sadece. Ve bu yoğunlaşma zamanla uzun bir parasal evrimin ardından sadece kademeli olarak gerçekleşebilmiş olduğu içindir ki değerli madenlerin bu ayrıcalığına zarar vermek çok zordur. Bir gün başka bir nesne üzerinde, örneğin belli bir şekilde basılmış bir kağıt parçası üzerinde benzer bir görüş birliğini ve benzer bir devamlı inancı toplamamız sadece zamanla olabilir, ya da az çok benzer olan safhâlardan geçmekle olabilir sadece. Eğer sınırlı alanlarda para hizmeti gören banknotlar arasında evrensel hale gelmeyi başaran biri olsaydı, Banque de France'ın veya İngiltere bankasının banknotları örneğin, ilk sınırlarının üstünde artarda gelen bir bolluk serisinden sonra olabilirdi bu sadece. Bu arada, bir altın madeninin keşfi her zaman büyük bir beklenti uyandırır, barbar bir topluluğa dışarıdan getirilmiş Hristiyanlık'taki veya daha çok Müslümanlıktaki cennet beklentisiyle karşılaştırılabilir bir şeydir bu, ve bunun sonucunda bu beklenti duyulmamış bir zenginliğin kaynağı olur, üreticinin isteği ve emeği için aşırı bir uyarılma, bir kışkırtılmalıdır bu.

II

Paranın kökeni hakkında bunları söyledikten sonra doğasını, yapısını ve rolünü açık hale getirmeye çalışalım. Doğası sadece evrensel ve devamlı olarak değiştirilebilir tek nesne olmakla sınırlı değildir, giderek gerçekten değişimi yapılabilir tek nesne olmak gibi bir yapısı da vardır. Para doğarken, bütün diğer malları dışında bıraktığı değiştirilebilirliği adeta gasp edip kendi tekeli haline getirir yavaş yavaş. Bir malın bir diğer mal

karşılığında değiştirilmesi bu andan itibaren tamamen istisnaidir ve giderek daha fazla istisna haline gelir. Normal, alışıldık ve sürekli olan şey, paranın bir mal karşılığında veya bir malın para karşılığında değişimidir. Macleod'ya göre değiş tokuş zenginliğin temel karakteridir. Stuart Mill'in bu konuda yaptığı tanımlardan biridir bu aynı zamanda. Buna göre, yüksek seviyede uygarlaşmış bir ülkede paradan başka zenginlik olmaz (bu genel ve basit bir düşüncedir az çok), çünkü para yavaş yavaş bütün diğer mallara karşılık olarak değiş tokuş yapıma yetkisini kendine mal eder ve diğer mallar sadece *onun karşılığında* değiş tokuş yapılabilirler. Bir para çeşidinin bir başka para çeşidi karşılığında, doların frank karşılığında, liranın ruble veya banknot karşılığında, beş frankın daha küçük paralar karşılığında değişimine gelince, tamamıyla ayrı bir karaktere sahiptir bu, bir malın para karşılığında veya bir malın bir başka mal karşılığında değişimine sadece isim olarak benzeyen bir karakter. Bir paranın başka bir para karşılığında değişimi (elbette ki eşit değerde olan) aynı olandan aynı olana bir geçiştir, çünkü her iki şey de sahip oldukları temel şey açısından, değerleri açısından özdeşler. Fakat bir tablonun bir piyano karşılığında veya bir öküzün bir zırh karşılığında değişimi bir yararlılık türünün mutlak bir şekilde ve temel olarak benzemez olan bambaşka bir yararlılık türünün yerine konmasıdır. Bir paranın bir başka para karşılığında değişimi *analitik bir önerme* ile veya bir totolojiyle karşılaştırılabilir, oysa ki bir paranın bir mal karşılığında değişimi ve de malların birinin diğeri karşılığında değişimi *sentetik, bireşimsel bir önerme* ile karşılaştırılabilir, Kant'ın terminolojisini kullanmaya devam etmek için böyle diyelim¹.

Paranın doğasını daha da açık hale getirelim. Para ekonomik

¹ Mali tahviller başka mali tahviller karşılığında değiştirildiklerinde, parasal göstergelerin birbirleriyle değişimi sadece borsada gerçekten önemli olan bir anlam kazanır. Burada bir değişimciye olduğu gibi sadece belli bir parayı, bir zenginlik *güvencesini* başka bir parayla, başka bir zenginlik güvencesiyle değiştirmek değil de özellikle belli bir kazanç veya kayıp olasılığını çoğunlukla çok farklı bir derecede olan bir başka olasılıkla değiş tokuş etmek söz konusu olduğu içindir bu.

hareket dünyasında matematik düşünce dünyasında ne ise o değil midir? Temelde tamamen benzer olan gereksinimlere cevap vermek için değil midir ki bütün bilgilerimizi, bütün gözlemlerimizi ve bütün deneyimlerimizi nitel çeşitliliklerine rağmen miktara ve ölçüye, matematiğe tabi kılıyoruz ve bütün sevinçlerimize, bütün üzüntülerimize, bütün isteklerimize ve bunların bütün tatmin araçlarına bu şeylerin belirgin heterojenliğine rağmen para olarak değer biçiyoruz?

Evrensel nitelikleri nicelikler halinde, tam olarak bilimsel olan sayısal formüller halinde ifade ediyoruz, düşüncelerimizi ve algılarımızı kendi aralarında karşılaştırılabilir ve değiş tokuş yapılabilir, insandan insana tanımlanabilir ve iletilebilir ve de sosyalleştirilebilir hale getirmek için; ve bizler her türden mülke ne kadar heterojen olurlarsa olsunlar para olarak değer biçiyoruz, insandan insana olan değişimlerine ve iletimlerine ve de sosyalleştirilmelerine olanak vermek için.

Bir araştırma konusu daha matematiksel yasalardan çıktığı ölçüde gerçek bir bilim tarafından kabul edilmeye yakın olur. *Nitel* yasalar formüle etmekle başlarız hep, –sonra *yarı-nitel* yasalar, örneğin arz ve talep yasası gibi: “Arz *arttığı*nda değer *azalır*”, birinin düşüşünün diğerinin yükselişine eşit olduğunu iddia etmeksizin, ki bu formülü çok muğlak ve yanlış hale getirir, formülü açıklasak bile.– Ve nihayet, *denklem* yasaları.

Aynı şekilde, bir pazar genişledikçe, büyüdükçe, daha gerçek bir anlamda sosyal ve uygar hale gelir, metaların ve hizmetlerin değişimi artık değiş tokuşla olmaz, ilkin değişken, kararsız, kaprisli ve kurlsız, sonra yavaş yavaş düzenli olan değiş tokuşla, -daha sonra çok değişken olan fiyatlara alış ve satışla gerçekleşir, ki sürekli pazarlıkların konusudur bu, ve tamamen bireysel olan fiyatlara alış ve satışlarla gerçekleşir sonra, - ve sonunda bütün bir bölgede sabit ve tek biçimli olan fiyatlara alış ve satışla.

Matematikleşerek, ilerleme halindeki bir bilimin yasaları daha açık, daha kullanışlı hale gelirler, çok daha fazla sayıda soruna uygulanmaya ve çok daha fazla sayıda zihinde yayılmaya özgü hale gelirler. Zira *bilim* her şeyden önce *sosyalleşmiş olan* ve

alabildiğine sosyalleşebilir olan bilgidir; bilimin temel tanımı olmalıydı bu. Ve *para haline gelerek*, değişim yapılabilir olan şeyler daha kolaylıkla, daha hızlı bir şekilde ve çok daha uzak mesafelerde değiş tokuş edilirler. Değiş tokuşun paralaştırılması *ticaretin sine qua non* olmazsa olmaz şartıdır. Ticaret giderek sosyalleşmiş olan ekonomik harekettir, bilim giderek daha fazla sosyalleşmiş olan düşünce olduğu gibi. (*Gelişme ve olgunlaşma yolundaki bilim* endüstriye cevap verir; *gelişmiş ve olgunlaşmış bilim* ise sonuç olarak vülgerleşerek, halk diline inerek *ticarete* cevap verir.)

Şüphesiz, ıssız bir adada doğan ve orada entelektüel olarak tek başına kendisini geliştiren dahi bir Robinson, bu orijinal otodikt¹, olguların benzerliklerini ve tekrarlanmalarını, *fazlalık* veya *azlık* ve hatta *eşitlik* ilişkilerini fark edebilirdi, fakat şeylerin bu *sayısal yönü* onun dikkatini sadece zayıf bir şekilde çekebilirdi, dalgalı ve değişik yönlerine ve devamlı varyasyonlarına göre çok daha az bir şekilde çekebilirdi onun dikkatini. Eğer entelektüel gelişimin içgüdüğü beklenmedik bir biçimde ona zorluk çıkarıp acı verseydi, duyumlarını ve algılarını giderek farklılaştırmaya, öz değişiklikleriyle onları kendi içinde biriktirmeye verirdi kendisini, onları genel düşüncelere indirgeyerek tekbiçimli hale getirmeye değil.

Eğer insan zihni araştırma ihtiyacını genelleştirmeler, benzerlikler ve, işaretler ve kelimeler halinde ifade edilmiş olgusal tekrarlamalar yönüne döndürdüyse, benzerleriyle iletişime geçmek için buna zorlandığı içindir bu. Fakat *kendisini giderek daha iyi anlamak için* dile ihtiyacı olmazdı asla. Entelektüel gelişimi sadece bireysel olarak kalmış olsa da, gerektiğinde daha ileri gidebilirdi, fakat her şeyden önce olguların varyasyonlarına ve nitel değişikliklerine, *şeylerin şiiirsel yönüne* kendini vermek şartıyla.

Kendi başına bırakıldığında, çevresindeki toplumun uyarma ve teşvikleri olmadan, bireyin beyni poetik olarak gelişebilir; fakat

¹ Özöğrenimli, kendi kendisini yetiştirmiş olan kişi. (Çev.)

bilimsel olarak asla. Üstün nitelikli, deha sahibi kimi hayvanlarda gizli şairlerin olması muhtemeldir. Fakat bilgin yoktur kesinlikle.

Tek başına kaldığında birey paraya benzer bir şey de keşfedemeyecektir asla. Bu çok açık. Fakat farklı isteklerini – ki sadece bu isteklerin değişikliği onun dikkatini çekmiştir – bunların reel karşılaştırılabilirliklerini, *fazlalık* veya *azlık* derecelerini tanımak ve incelemek için birbirleriyle karşılaştırma düşüncesine bile sahip olmayacaktır belki de. *Değer* düşüncesinin salt bireysel olan bir anlamı olduğu için değildir bu. Ancak bu anlam sadece *sosyal değer*in anlamı, tam tabiriyle değer in anlamı anlaşıldıktan sonra ortaya çıkar.

Matematiğin etkisi düşünce dünyasında durmaksızın daha uzaklara yayılıyor, paranın etkisi çalışma dünyasında yayıldığı gibi. Bütün astronomiyi, bütün fiziği, bütün kimyayı zaptettikten sonra *matematiksel bakış açısı* ölçü araçlarının sürekli artan bir rol oynadıkları biyolojiyi ele geçirir, psikolojiyi fethetmeye çalışır ve nüfus istatistikleriyle, ticari ve adli istatistiklerle vs. sosyolojiyi kendisine katmaya başlar.

Parasal bakış açısı, bütün endüstriyel etkinliği yönettikten sonra, paranın savaşın sinir gücü olduğu, en zengin ulusun en çok saygı gördüğü dış politikada benimsetir kendisini, ve iç politikada da basının bozulmasıyla ve partilerin pazarlıklarıyla egemen hale gelir. Her türden *mülkler* ve hatta estetik ve de dini varlık açısından, alınmayan ve satılmayan hemen hemen hiçbir şey yoktur: ayinler, günahlardan kurtulmalar, oruçtan bağışık tutulmalar, sanatçıların dersleri, ve hatta yetenekler.

Matematiksel evrim aritmetikten cebire, sayı teorisinden fonksiyon teorisine geçer. Parasal evrim madeni paradan kağıt paraya (paranın bir tür *cebirsel* belirtisi) ve meta ticaretinden (bir miktar paranın bir mal veya hizmet karşılığında değiştirildiği ticaretten) borsa değerlerinin ticaretine geçer (mali tahvillerin birbirleriyle değiş tokuş edildiği borsa). Borsada belli bir miktarda para ile bir mal arasındaki ilişkiler olan *değerler* de birbirlerine göre *değerlendirilir*, *değer biçilirler*. İkinci derecede bir ilişkidir bu.

Fiyat listeleriyle bu değerler, birbirlerinin belli yasalara göre birlikte yükselen veya azalan fonksiyonları olarak gösterirler kendilerini.

Her şeyin parasal olmadığı ve, *temelde aynı nedenle*, her şeyin ölçülebilir veya sayılabilir olmadığı doğrudur. Kendi içinde tek olan, temel olarak karşılaştırılamaz olan şeyler vardır; ve tamamıyla kişisel olan, başkasına devredilemeyen ve çok değerli olan mülkler vardır.

İster otoriter bir telkinle olsun, ister tanıtlamayla olsun düşüncelerimizi başkasına (ki bu mülk *bağışının* eşdeğeridir, ve mülk bağışı da mülk *değişiminin* tek yanlı başlangıcıdır) sadece bunları ölçülebilir ve nitel olan yönleriyle sunmak koşuluyla iletebiliriz. Eğer kendi yargımızı zorla, tanıtlamayla başkasının kafasına koymak söz konusu ise, az çok açık olan bir tasım gerekir, yani çeşitten türe veya türden çeşide olan, iki düşünce arasında kurulmuş bir ilişki gerekir, ki bu birinin diğerinin içerisine *konduğu* ve diğerinin yani *genel* önermenin kapsadığı ve içerdiği *benzer* olan ve benzer olarak görülen şeyler *oranında* (belirli veya belirsiz ama reel) olduğu anlamına gelir.

- Otoriter telkinle bile olsa, düşüncelerimizi başkasının beynine sadece bu düşünce bu yabancı beyinde kapsanan düşünce unsurlarına benzer unsurlarla oluşturulduğu ölçüde aktarabiliriz, ve bu benzerlik *genel düşüncelerin*, benzer ve sayılabilir yönleriyle görülmüş olan şeylerin bir bileşimi olan *dille* ortaya çıkabilir sadece. İletilebilir olmak için, bir düşünce tanıtlanabilir olmasa bile en azından açıklanabilir olmalıdır; her iki durumda, karşılaştırılabilir ve sayılabilir unsurlardan oluşmuş olmalıdır. Para, yani heterojen mülklerin ortak ölçüsü, bu mülklerin uygun ve kolay değişiminin veya bağış olarak verilmelerinin ya da çalmalarının zorunlu koşulu haline gelmiştir aynı şekilde. Ayrıca istemeyerek ve karşı konulmaz bir şekilde, verili nesnelere bunları aldığımızda bir değer biçeriz, ve de çaldığımız veya bizden çalınan nesnelere.

III

Para, yarar-değerlerin ortak ölçüsü olduğundan, istekleri olduğu gibi inançları ölçmeye de yarar, çünkü yararlılık isteğin ve inancın bir nesnede somutlaşmış olan bileşimidir. Şimdi soralım kendimize, tam tabiriyle değerler için ve yarar-değerler için olduğu gibi gerçeklik-değerler için neden değişim aracı görevi göremiyor bu? Sorun ortaya koymaya değer. Öncelikle, *gerçekliğin* isteğin ve inancın bir bileşimi olmadığına dikkat edelim, gerçeklik bir düşüncenin inandırıcılığından başka bir şey değildir. Gerçekten de bilgiye bilme isteğinin tatmini olarak bakılabilse de, ve bu açıdan kendisi de bir yarar olsa da, ve hatta çok daha güçlü bir merakı tatmin edecek kadar yüksek bir yarar olsa da, bilginin kendisini, cevap verdiği meraktan bağımsız olarak, başka bir görünüm altında ve sadece *uyandırdığı zihinsel onama gücüne ve kendilerinde bu gücü uyandırdığı bireylerin sayısına* göre gösterdiği de aynı derecede doğrudur. İsteğin bilgiler için mümkün olan bu soyutlaması mallar veya hizmetler için geçerli değildir. Bu son nesnelere gelince, özel değişim ve edinim gerektiren yıkıcı tüketimleri karşılık düştükleri isteklerin tatmininin de koşuludur. Fakat bilgilerin bilme isteğini tatmin etmek için birinin özel mülkiyeti olmalarına ihtiyaç yoktur. O halde, karşılıklı olarak iletilmek için bir değişim nesnesi olmak bilgiler için temel değildir, bu bilgiler, istisna eseri olarak, kıskançlıkla gizlediğimiz ve sadece başka sırların iletimi karşılığında ilettiğimiz sırlar durumunda böyle olabilseler bile. Farklı bilgiler söz konusu olduğunda, kendi aralarında çelişkili veya uyumlu olan ve aynı bir sosyal çevrede birlikte yayılma yolunda olan farklı bilgiler söz konusu olduğunda, bu bilgilerin özünde bulunan inançların çatışmasının veya ittifakının sonucunu bu inançların tatmin ettiği bilme isteklerinin çatışmasını veya ittifakını aynı anda göz önünde bulundurmaksızın değerlendirebiliriz o halde. Asla bir bilme isteği bir başka bilme isteğine feda edilmez, belli

durumlarda sadece bir inanç kendisiyle çelişki içeren bir başka inanca feda edilebilir. Fakat, halk içinde yayılma yolunda olan farklı mallar söz konusu olduğunda, durum aynı değildir. Kimi malların başarısı kendileri tarafından tatmin edilen isteğin, başka malların tatmin ettiği feda edilen ve harcanan isteğe karşı başarı kazanmasını gerektirir, birincilerin iyi kalitesine ve üstünlüğüne olan güven ikincilerin üstünlüğüne olan güvene karşı üstü örtülü bir yalanlama olduğunda.

Her türlü bilginin esas olarak bil tılsıma, bu bilgiyi içeren gizemli bir kitaba sahip olmaya bağlı olduğu bir toplum farz edelim, öyle ki bu bilgiye sadece bu kitabı edinmekle sahip olabiliriz ve bu kitabı başkasına ileterek ona bu bilgiyi de iletiriz, ki bu bilgiyi aynı anda elimizden çıkarmış, bundan vazgeçmiş oluruz. Bu hipotezde, yeni bir bilgiyi sadece eski bir bilgiyi feda ederek elde edebiliriz, bunların ikisinde çelişkili hiçbir şey olmasa bile. O halde bilgiler ticaret konusu olurlardı, kimi besin maddeleri olduğu gibi. Farklı bilgilerin para olarak ifade edilebilir parasal bir değeri olurdu, bir gerçeklik-değerler borsası olurdu.

Bu hipotez neden gerçekleşebilir bir hipotez değildir, en azından gerektiğinde? Temelde, zihnimizin temel bir fonksiyonunun var-olmayışını içerdiği içindir bu, yani hafıza. Her düşünce, her bilgi yeniden anımsanan duyumlara dayanır bir duyum bir klişeden başka bir şey olmadığı için, entelektüel hayatın devamlı bir baskısı olduğu bir klişe. Duyumlarımızın ve algılarımızın kendilerini göstermek için bir maddenin veya bir dış gücün yavaş veya hızlı bir edinimini ve yıkımını gerektirmesi anlaşılır bir şeydir, çünkü bu duyumlar ve algılar bizim zihnimizin dışarıdaki gerçekliklerle olan bir ilişkisidirler. Fakat düşüncelerimiz, eski duyumlarımızın çok sayıda iç örneğinin beyinsel kullanımı olan düşüncelerimiz, benzer veya aynı derecede dar bir bağımlılık altında olamazlardı. Doğulu bir hükümdar büyük bir bayram gününde etrafındakilere sadaka dağıttığında elbise, yiyecek ve gümüş paralara boğar çevresini, ne kadar zengin olursa olsun bir şeylerden vazgeçmeden, varlığından bir şeyleri elden çıkarmadan hiçbir şey veremez. Fakat bir Claude Bernard veya bir

Pasteur, keşfettiği veya kendisinin de üstatlarından öğrendiği doğruları dinleyicileri arasında yaydığında bunlardan vazgeçmiş olmaz, entelektüel bağışları onu hiçbir şekilde yoksullaştırmaz. Bunun başka şekilde olması için, düşüncelerini bunları açıkladığı ölçüde unutmaları gerekirdi. Peki ne oldu? Doğruları onun için ortaya çıktığında meydana gelen şeyin sonucu oldu. Nasıl ki doğruları anıların, imgelerin ve kendisinde milyonlarca defa yeniden ortaya çıkan duyumların karşılaşmalarından doğuyorsa, benzer şekilde sözleri sayesinde bu doğrular dışarıda öğrencilerinin beyinlerinde çok sayıda örnek halinde tekrarlanırlar, bu dış tekrar bundan önce gelen iç üretimlerin, iç taklitlerin sosyal devamlılığı olarak değerlendirilebilir. Taklit yani sosyal hafıza, böylelikle, iç taklit olan hafızanın dış devamlılığı olur hep.

Belli bir ölçüde, değişken bir ölçüde –ve bunun varyasyonları incelemeye değerdirler– az önceki hipotezin koşulları gerçekleşiyor gibi görünüyor. Öncelikle, bilgiler duyumların ve algıların birleşmiş tekrarlamalarından başka bir şey olmadıklarından, her şeyden önce ilksel, basit duyumları, bu duyumların tekrarlamalarından ve iç bileşimlerinden doğan bilgilerin mümkün olabilmesi için duyumsamış olmak gerekiyor, bu kesindir. Direkt gözlemler, laboratuvar deneyleri veya diğer deneyler, ki bunlar bilimin temelidirler, satın alınırlar, duyguların endüstri tarafından sağlanmış tatminleri gibi. Bunlar madde veya güç tüketimlerini ve yok edimlerini gerektirirler, makin veya araç gereç alımları ve yolculuklar gerektirirler. İkinci olarak, bu ilksel duyumların anımsanırlarının bileşimi, kaşifin zihninde bir kere yer aldıktan sonra, bir kitap halinde veya bir konferans halinde somutlaşır yayılmak için, ve sadece bu kitabı satın alabilenler veya konferansa katılabilenler bu yeni doğruları elde edebilirler. Konferansçı bu doğruları dinleyicilerine vermekle bir şey yitirmese de, dinleyicileri, konferansı dinleme hakkının karşılığını ödediklerinde, bu hoş durumu elde etmek için başka hoş durumlardan yoksun bırakırlar kendilerini.

Her bilgi, özellikle de geçmişte, az çok kapalıdır, *ezoteriktir*

başlangıçta, ve bu ne denli böyle ise, yukarıdaki hipotezin koşullarına o denli yaklaşıyoruz. Ortaçağın mistik yüzyıllarında, bilim bir elyazmasına sahip olmaya bağlı gibi görünürdü. Hukuk çalışmaları, ilahiyat çalışmaları gibi, gizemli ve anlaşılmaz bir şeydi, küçük bir seçilmişler grubuyla sınırlı, temasla gerçekleşen bir mıknaflanmaydı. *Bilgilerin* kişiden kişiye iletimi ile *zenginliklerin* kişiden kişiye intikali arasında ortaçağda şimdi olduğundan çok daha az fark vardı, ve Yunanistan'ın ilkel dönemlerinde Xenophon'un yüzyılına göre daha azdı¹. Sosyal evrim bu farkın her an daha belirgin olan bir vurgusu yönünde ilerlemiş gibi görünüyor.

Doğrusunu söylemek gerekirse, düşüncelerin iletimi zenginliklerin intikalinden her zaman farklıdır bununla beraber. Bir yabancı bir zehir ile veya askeri bir alet ile ilgili gizli sırrını başka bir yabancıla sadece bu yabancıların başka bir sırrı açıklaması karşılığında açıkladığında bile, bu değiş tokuş silahlarıyla veya aletleriyle yaptıkları değiş tokuşa hiçbir şekilde benzemez. Çünkü her biri, bir başkası karşılığında değiş tokuş yaptığında silahını veya aletini yitirir, oysa ki başkasının sırrını öğrenmekle kendi sırrını unutmaz.

Sonuç olarak bu demektir ki *duyumların/duyguların* sosyal iletiminin koşulları *düşüncelerin* sosyal iletiminin koşullarıyla aynı değildirler. Bir meyve yerken veya bir kürk giyerken duyduğumuz şeker tadı veya yumuşaklık duygusunu başkasında sözle veya örneklemeye uyandıramayız hipnozla telkin durumu hariç. Benzerlerimizden birine bu tadı vermek için ona biraz yediğimiz şekerden vermeliyiz veya giydığımız elbiseye benzer bir elbise vermeliyiz. Fakat sade bir söz ile onda tamamıyla sahip olduğumuz düşüncelere benzer olan düşünceler uyandırabiliriz. O halde eğer bu düşünceler onda çok canlı bir meraka, ilkel insanın doymazlığı veya nefsine düşkünlüğü kadar canlı bir meraka cevap veriyorlarsa, sade bir söz ona en pahalı maddi zevkler kadar uygun karşılıksız zevkler ve tatlar sunar.

¹ Pitagor'un düşünceleriyle yetişmiş insanlar, Eleusis'in gizemleriyle ve sırlarıyla yetişmiş insanlar kadar kapalı bir grup oluşturuyorlardı.

Bunun sonucunda tinsel istekler insan etkinliğinin gelecekteki büyük ve sınırsız pazarı olarak sunarlar kendilerini bizlere ve ilerleme bunların gelişimlerinin fiziksel isteklerin gelişimi üzerindeki büyüyen üstünlüğüne yönelir. Tatmin yöntemlerinin yayılması ve genelleşmesi bu isteklerin kendileri kadar kolay olan istekler bulmaya çalışalım. Bilme ve tanıma isteğinden başka bir şey bulamayız. Sıklıkla fark ederiz ki, bilgileri öğren-ciler veya yetişkinler arasında yaymak bunların arasında bu bil-gilere sahip olma zevkini yaratmak kadar kolaydır, hatta daha kolaydır. Buna karşılık, şu veya bu mesleği icra etme isteği *baş-kasının* örneğiyle kolaylıkla yayılır, fakat bu türden bir çalışmayı bunu isteyen herkese sağlamak o kadar kolay değildir. Tüketim isteği üretim isteğine göre çok daha kolay bir şekilde yayılır, fakat zor olan, tüketim araçlarını böylesine hızlı bir şekilde çoğaltmaktır. Hemen hemen bütün isteklerin yayılma hızıyla bu isteklere karşılık düşen nesnelerin yayılma hızı arasındaki bu eşitsizlik sıkıntı verici ve görünüşte çözülmez olan sorunlar yaratır. Neyse ki, ekonomik mücadele içerisinde kendi aralarında savaşılan isteklerin ve arzuların çatışmasından, kendi tatminle-riyle durmaksızın uyarılmış bir şekilde, bütün isteklerde –te-melde bütünü yeni deneyimlere, doğrulamalara, güvenliğe, ke-sinliğe duyulan susamışlığa indirgenebilir olan en maddi istek-lerde bile– gizlenmiş olan derin istek çıkıyor yavaş yavaş, uz-laştırarak özetlediği bütün diğerlerinin buluşma noktası ve uz-laşması olan en son tutku, merak. Kurtuluştur bu, öncesiz olma-yan fakat gelecekte yaşanacak olan, bütün ekonomik çatışkıların sanatın, düşüncenin ve aşkın sonsuz oldukları kadar karşılıksız ve bütünlüklü olan mutluluklarının sonsuz bir şekilde genişlemiş olan alanında çözümlenebildikleri oranda çözümlenecekleri öteki dünyadır, gerçekten imkansız olan kaba kolektifizmden ayrı olacak olan ideal kolektifizm. Ekonomik etkinliğin sadece teorik çözümü verme değil ortaya koyduğu ciddi sorunları pratik olarak çözümüleme yeteneğine de sahip tek şey olan entelektüel etkinliğe olan bağımlılığını iyi bir şekilde göstermek için bu değerlendirmeyi burada yapmak iyi olur gibi geldi bana.

IV

Paraya geri dönelim. Yukarıda bunu tanımlamaya çalışırken ekonomi politiği de tanımladık. Para eşsiz bir ekonomik kavramdır. Ekonomist her şeyden önce bir maliyecidir. Maliyenin alanı, alımın ve satımın alanı nereye kadar uzanıyorsa ekonomi bilimi de oraya kadar uzanır, ama ötesine değil. Entelektüel dünyanın eşiğinde durur ekonomi bilimi. Birbiri ardına bütün zenginlikler, hatta görünüşte kendi aralarında en karşılaştırılmaz olanlar bile, para olarak, en heterojen şeylerin ortak ölçüsü olan para olarak değer biçilebilir hale gelirler giderek; fakat bilgiler ve doğrular bu değerlendirme türüne giderek daha az uygun olurlar. İlk toplumların ailelerinde ve kapalı kabilelerinde gerçekleşen *olduğu yerde* üretim ve tüketimle ilgili olan her şey ekonomistin gözünden kaçır; aileler ve kabileler arasında paranın ortaya çıktığı değişim ilişkileri ekonomiste bakar. Uygarlık, eskiden bir fiyatı olmayan bir yığın şeyi ve de hakları ve yetkileri art arda ticarete yani ekonomistin alanına sokma gibi bir etkiye sahiptir; bu yüzden zenginlikler teorisi haklar teorisi ve yetkiler teorisi alanına, hukuk ve politika alanına girmiştir devamlı olarak. Fakat bunun tersine, özgürce yayılmış olan bilgilerin sürekli artan karşılıksızlığıyla, zenginlikler teorisi ile aydınlıklar teorisi diyebileceğimiz şey arasında bir sınır oluşmaya başlıyor.

Gerçekliklerin (reel veya hayali) keşfinin ve halka yayılması-
nın, dillerin, dinlerin ve bilimlerin oluşumunun ve dönüşümünün
ve sınıftan sınıfa, halktan halka yayılmalarının yasalarını, bunla-
rın savaşımalarının ve uzlaşımalarının yasalarını aşağı yukarı eko-
nomi politik zenginliklerin yaratılmasının ve halka yayılmasının,
rekabetlerinin ve karşılıklı desteklerinin yasalarını araştırdığı
gibi formüle etmeye dayanacak olan ve henüz ismi konmamış
olan bir bilimdir bu. *Sosyal mantık* diyelim bu aydınlıklar teori-
sine, bunun çok net bir şekilde, ekonomi politiğin şimdiye
kadarki en yaygın ve en yetkin ifadesi olduğu *sosyal erekbilime*
karşı olduğunu göreceğiz.

Bu bilim, bu görelî yetkinliği kendisine eşsiz bir kesinlik damgası vuran özel bir niceliğe, paraya sahip olmaya borçludur kesinlikle. Fakat görülüyor ki, bu biçim avantajını sadece içeriğinin düşüklüğüne, aşağı oluşuna borçludur. Zenginlikler bilgilerin seçkin ayrıcalığını, hiçbir fedakarlığa girmeden edinebilmek ayrıcalığını paylaşmadıkları içindir ki para diye bir şey vardır; ve bilgiler bu ayrıcalığa sahip oldukları içindir ki özgür yayımları eşdeğer hiçbir şeye yer vermiyor. Bütün bilgilerin ne kadar benzeşmez olurlarsa olsunlar bütün zenginlikler gibi belli bir ilişki altında karşılaştırılabilir oldukları da kesindir; yani kendilerine bağlanan inanç derecesiyle. Ve eğer, aynı anda hem bu inancın ortalama yoğunluğunu hem de bunu paylaşan bireylerin sayısını hesaba katarak, halkın içinde yayılmış her bir düşünceye özgü olan *gerçeklik miktarını* bu iki verinin *ürünüyle* ölçseydik, bir milletin zenginliklerinin envanteri gibi –ki bunu yapmak daha zordur– *aydınlıklarının envanterini* de verebilirdik. Düşüncelerin *sosyal gerçekliğini* ölçmenin bu çok basit yöntemiyle, farklı bilgilerin gerçekliğinin tarihsel varyasyonlarını da izleyebilir ve bu varyasyonların genel yönünü araştırabilirdik. Yalnız, bu değer-gerçekliğin nesnel bir ölçüsü olmadığından, bu şekilde elde edilmiş olan kavramlar büyük önemlerine rağmen zihin için çarpıcı hiçbir şeye sahip olmazlardı.

Para değerlerin nesnel ölçüm aracıdır, fakat görünüşte gerçekte olduğundan daha nesneldir. Eğer buna yakından bakarsak, hiç zorlanmadan görürüz ki, değerli madenlerin bütün *parasal özü*, diyelim, objektiftir, nesneldir, ve bu her şeyden önce genel bir inanca, bu maddelere olan evrensel inanç eylemine dayanır ve klasik para-meta teorisi yanlıştır. Eğer doğru olsaydı, altın ve gümüş bir ülkede gereğinden fazla olmaya başladıkları anda parasal değerlerini kaybetmek durumunda kalırlardı, ve değerlerinin düşüşünün sonucunda, her şeyin fiyatı miktarlarının artışı oranında artmaya başlardı zorunlu olarak. Örneğin, para dolaşımının olduğu her ülkede, başka yerlerde değerden düşen paranın her taraftan bolca aktığı her ülkede, bütün fiyatlar çok hızlı bir şekilde yükselmek durumunda kalırlardı günümüzde. Fakat gerçekte buna benzer herhangi bir şey yok henüz. “Aydınlık

kendini gösterdi, gelişti, olgunlaştı, diyor sayın Mongin¹, araştırmalar, soruştırmalar çoğaldı, konsolosluk görevlileri bilgilerini, haberlerini aldılar, ve bütün kanıtlar şu noktada mutabık kalıyor ki fiyatların bütünü durağan olarak kalmaktadır. Uzak Doğuda yaşayan biri, günlük çalışması için, porselenleri için, kakma süslemeleri ve tarımsal ürünleri için aynı miktarda para almaya devam ediyor.” Çok daha öğretici olan bir diğerk gözlem de şudur. Çeyrek yüzyıldan beridir, imal edilen çok sayıda mal fiyat olarak düştü derece derece, ve “fiyatların bu düşüşü, olağanüstü güçteki değerli madenlerin üretimiyle, işletim masraflarının kayda değer bir tasarrufuyla, kredi araçlarının daha geniş kullanımıyla, madeni parayı değerden en çok düşüren unsurlarla örtüşmüştür. Bütün parasal koşullar fiyatların genel yükselişini sürüklemek için bir araya gelmiş gibi görünüyorlar ve bunu bastıran ise düşüştür!” Çok zekice olan bir başka açıklama daha: Klasik teoride söz konusu olan “para miktarlarıyla malların miktarları arasındaki bir ilişkidir. Peki nedir bu para miktarları? Bütün dünyada varolanlar veya tek olarak değerlendirilen bir ulusta varolanlar? Seçmek gerekirdi, bununla beraber, akıl yürütmeler, oluşturmak istediğimiz özel tezin ihtiyaçlarına göre, birinden diğerkine gidip geliyorlar.”²

Bütün bunlardan, adı geçen yazar, klasik teoriyi geleneğk bas-kın çıkacak olan ve, yazara göre, hesap birliğinin sabitliğinin elde etmek için ve bunun sonucunda paranın değerlerin bu genel ölçüsünün somutlaştığk – en azından değerli madenlerin bolluğk veya azalması bu kurguyu daha fazla sürdürmenin ve desteklemenin imkansız olduğk bir noktaya erişti anda - nominal değerini korumak için harcanan bir tür evrensel çaba ile açıklanacak olan bir rol vererek düzeltmenin yerinde olacağk sonucunu çıkarıyor. Mongin’in açıklaması doğrk gibi geliyor bana, ama yetersizdir. Burada gelenekten başka bir şey vardır. Eğer parasal stokun değiklikleri, hatta önemli olan ve herkes tarafından bilinen değiklikleri fiyatlar üzerinde –en azından bir

¹ *Ekonomi Politik Dergisi*, şubat 1897.

² Devamına bakınız. Sayfa 150.

süreliğine– etkili olmuyorsa, herkes bir miktar para almakla bu miktarı değer düşüşünün hissedilir derecede artmış olması için, alım gücünün hissedilir derecede azalmış olması için cebinde yeterince uzun süre tutamayacağını bildiği içindir bu, bu parayı yeniden dolaşıma sokacağı ana kadar. Paranın her bir tüketicinin cebine geçişindeki aralıklardaki bu alım gücü düşüşü hiç kimse- nin hesaba katmadığı ve sonuç olarak *entegre olmayı* asla başaramayan sonsuz-küçük bir miktardır; paranın nominal değeriyle reel değeri arasında oransızlığın aniden ortaya çıktığı ve bir ifla- sın meydana geldiği ana kadar.

Gerçekte, belli bir dönemin sonunda altının veya gümüşün aşırı üretimi yükselttiği fiyatlar üzerinde kendisini hissettirir, fakat fiyatları altının veya gümüşün miktarının arttığından daha az yükseltir. 1492’den 1600’a, 108 yılda, Amerika’nın keşfinden sonra, Avrupa anakarasında dolaşımda olan altın ve gümüş miktarı en ciddi tahminlere göre *on kat artmıştır*. Oysa ki, fi- yatlar tam olarak *beş kat* bile artmamışlardır (sadece % 470 ora- nında artmışlardır), ki bunun sonucunda ortaya çıkan sosyal bunalımlar açısından, kimilerinin yıkımı ve kimilerinin de zen- ginleşmesi olan sosyal bunalımlar açısından çoktur bu, fakat arz ve talep yasasının uygulanışının gerektireceğinden çok aşağı olan bir şeydir. Bir diğer örnek. 1851’den 1870’e, Avrupa paza- rında çok büyük bir değerli maden bolluğu olmuştur, daha ön- ceden varolan altın ve gümüş miktarı iki katına çıkmıştır. Bu olağanüstü artışın fiyatlar üzerindeki etkisi ne olmuştu? Çok tartışılan bir sorundur bu. Paul Leroy-Beaulieu, bu sorunu uzun süre tartıştıktan sonra, bu zaman aralığında yarı yarıya artmış olsa bile, dolaşım halindeki altın ve gümüşün toplamının sadece % 15 ila 20 oranında değer yitirdiği sonucunu çıkarmaya itil- miştir¹.

Bütün bu olaylar, paranın doğasında salt subjektif ve psikolojik olan şeyi göz önünde bulundurmazsak açıklanamazlar. Bu nedenle, bir altın veya gümüş madeninin keşfinin direkt etkisi, ki bu göz önünde bulundurulması en önemli olan etkidir, paranın

¹ *Ekonomi Politik Üzerine Çalışma*. Cilt III. S. 208.

takip eden değer düşüşü ve de sonuç olarak fiyatların yükselmesi değildir hiç de, fakat, beklentilerin aşırı uyarılması nedeniyle çalışmanın aşırı uyarımı, aşırı teşvikidir bu; örneklerin yayılımının yasasına uygun olarak ilkin nüfusun en yoğun olan, işin en çok olduğu ve en çok bilgi sahibi olan kesimlerinde ve kentsel çevrelerde ortaya çıkan ve buradan yavaş yavaş köylere kadar yayılan bir olgudur bu. Tarihçiler Atina'nın büyüklüğünün nedenleri arasında klasik dönemde olağanüstü bir zenginlikte olan Laurium gümüş madenlerinin işletilmesini saymakta hiç tereddüt etmezler. Kimi abartılarla da olsa şöyle denilebilmiştir: "Laurium olmasa Atinalıların denizciliği olmazdı; Atinalıların denizciliği olmasa, Salamine savaşı diye bir şey olmazdı; Salamine savaşı olmasa Pericles yüzyılı olmazdı." (Theodore Reinach). Eğer bu böyleyse, işte bütün eski ve modern tarihi hâla devam etmekte olduğu yola *yönlendirmiş* olan bir keşif, belki de rastlantısal olan bir keşif, söz konusu madenin keşfi.

V

Paranın ayırt edici niteliklerini ve gelişiyile gerçekleşen ekonomik dönüşümleri incelemek için duralım biraz. Para ile, ekonomi politik ilk sosyologları nedensiz olmaksızın adeta baştan çıkaran ve yanıltan bir *sosyal görünüm* şekli almıştır. Para, fizikînin temel kavramı olan *güç* ile birlikte bir olasılık olma, sonsuz bir potansiyalite olma niteliğine sahiptir. Güç, sınırsız sayıda yönlerdeki belli bir sayıda hareketin olasılığıdır; para, sınırsız sayıda alımla elde edinilmiş belli bir miktarda değer olasılığıdır. Ekonomik evrimin kaçınılmaz bir şekilde mal olarak değiş tokuştan alım ve satıma, somut mülklerden parasal değerlere, yani arı ve basit gerçekliklerden gerçekleştirilir potansiyalitelere, mevcut haldeki enerjiden potansiyel enerjiye götürmesi dikkate değerdir¹.

¹ Birazcık metafizik hayal gücüyle, bu konuyla ilgili olarak, bu evrimsel zorunluluğun bir gün yaratılışa fiziksel *güç* verip vermeyeceğini kendimize sorma hakkına sahip olmaz mıyız? Bildiğimiz üzere *para-öncesi* bir ekonomik

Paranın ortaya koyduğu kimi temel sorunlarla mekaniğin ortaya koyduğu aynı derecede temel olan sorunlar arasında kimi benzerlikler vardır. Örneğin, her fiyat yükselişi, ister fiyatı para olarak en yüksek şekilde değerlendirilen şeylerin değerinin yükselişiyle olsun, ister paranın değerinin düşüşüyle olsun açıklanabilir. Aynı seçenek, bir cismin görünür hareketine göre mekanikte vardır: bu cisim, kendisini çevreleyen cisimler hareketsiz olduğunda kendi reel hareketiyle veya bu cisimlerin ters yöndeki hareketiyle açıklanabilir. Benzer bir soru biyolojide ve sosyolojide sorulamazdı başka açılardan: bir bireyin yaşlanmasının komşu bireylerin gençleşmesine bağlı olup olmadığını veya bir sanatın, bir bilimin, bir kurumun gelişiminin diğer sanatların, diğer bilimlerin ve diğer kurumların zayıflamasına, körelmesine bağlı olup olmadığını sormayız. Bu *değişimler* ve daha birçokları dolayısıyla, mekanik *hareketlerin* ve de değerlerin varyasyonlarının içerdiği ikilemi kendimize soramamamız, bu değişimlerin bu hareketlere ve bu varyasyonlara göre daha kesin fakat şüphesiz daha az sübjektif bir gerçekliğe sahip olduklarını göstermeye yeter.

Fizikçilere göre, fiziksel olgular potansiyel enerjinin mevcut enerji yönünde devamlı bir değişimdirler ve bu karşılıklıdır. Benzer şekilde, ekonomik hayat paranın somut zenginlik karşılığında ve somut zenginliğin para karşılığında devamlı bir değişimdir. Para, herhangi bir çalışma olmaksızın herhangi bir parasal realite türü için değiş tokuş yaptığımız bir potansiyalite olma özelliğine sahiptir. Bu özelliğin potansiyalitesini arttırmak, mutlak miktarını ve orantısal miktarını arttırmak zenginleşen bir toplumun belirtisidir. Üç büyük potansiyalite kategorisi vardır,

bir evre olduğu gibi, fizikçi için çok uzak olan bir geçmişte, büyük doğal etkenlerin henüz güçler veya bin farklı biçimde gerçekleşebilir potansiyalite değil de sadece çarpmalar, şoklar ve itkiler, tepkiler, alınmış veya iletilmiş olan hareketler olduğu *dinamik-öncesi* bir fiziksel evre olmamış mıdır? Para zenginliğin belirtisi ve yoğunlaşması olduğu gibi potansiyel enerjinin kinetik enerjiyi biriktirdiğini ve gösterdiğini kabul etmezsek eğer, eğer bunu farz etmezsek, potansiyel enerjiyle ilgili olarak az çok açık hiçbir düşünceye sahip olamayız gerçekten de.

bunlar en üstün seviyede sosyal güçlerdirler ve eşzamanlı artışları sosyal ilerleme için ölçü görevi görür: Yetki, Hak ve Para. İnsanlar üzerinde etkinin üç temel aracıdır bunlar. Hak ve yetki başkası üzerinde zorlamayla etki yaparlar, çünkü bunların hizmetinde ordu ve polis halinde somutlaşmış olan maddi güç vardır ve bu gücün sadece tehdidi veya belli belirsiz ortaya çıkmış olan düşüncesi başkasının itaat etmesini ve saygı duymasını sağlamaya yeterlidir; zenginlik *beklentiyle*, umutla etkili olur, istekle ve esinlediği inançla etkili olur. Fakat bu, mal olarak zenginlik için, bizim sahip olduğumuz şeyleri açıkça arzulayan belirli bireylerin çok küçük bir sayısı açısından doğrudur sadece. Sadece para herkes üzerinde etki sağlar, ve hak ve yetkiye göre çok daha geniş bir ölçüde. Hak ve yetki bucak, eyalet ve ulus gibi az çok dar olan bir bölgenin sınırlarıyla sınırlandırılmış bir etkiye sahiptirler. Para bir devletin sınırlarının çok ötesine, bütün uygar dünyaya yayar etki alanını. Parasal zenginlik üzerine kurulu olan toplumların bu uluslararası karakteri buradan çıkar.

Bir taraftan para ve diğer taraftan hak veya yetki arasındaki bir diğer fark ilk bakışta birincinin çok daha az lehinedir. Parasal veya başka bir zenginliğimizi kullanarak harcarız; oysa ki yetkimizi veya hakkımızı kullanmakla ne birini ne de diğerini tüketmeyiz. Ve hatta, bu bazen yetki için hak için olduğundan daha az doğru ise de, politikacı bir insanın gücünün ve yetkisinin kullanmakla azaldığını görsek de, buna karşılık, bu yetkinin icrasıyla güçlendiği ve arttığı da sık sık görülür, bir hak sadece süresiyle yerleşip kökleştiği gibi. Fakat bu fark paranın önemsiz küçük kullanımlarıyla, alışverişlerle ilgilidir sadece; bu fark, parasal zenginliğin ödünç alımlarla ve kredilerle daha büyük olan ve her zaman daha çok olan yatırımlarına uygulanamaz. Kredi parasal zenginliğe sadece harcanmaksızın kullanılma değil, yaptığımız kullanımlarla para kârı sayesinde alabildiğine artma olanağı da vermiştir. Para kârından daha ileride yeniden bahsedeceğiz.

VI

İlkel toplumlarda para çok az yer alır. Para olmadığına, hizmetleri mal olarak ödemek zorundayızdır, kendimizi vermek istediklerimize sunulmuş kısa süreli ve geçici bir tatmindir bu; bunlara *topraklar* verdiğimiz zaman hariç. Topraklar da potansiyalitelerdir, gizilgüçlerdirler, fakat para olmadığına sadece benzer başka potansiyalitelere karşılık olarak değiştirilebilen ve sadece çalışma aracılığıyla sınırlı sayıda belirli realitelere çevrilebilen potansiyalitelerdirler. Yani ürün toplamalar, hasatlar. Toprak, paranın tersine, çalışma olmadan asla güncelleşmeyen, gerçekleşmeyen, her yerde değil de sadece belli bir yerde güncellenen ve gerçekleşen, ve çok kesin gerçekleştirmelerin çok dar bir çerçevesinde kapalı olan bir yararlanım ve kullanım olasılığıdır. Bu farklılıklardan, büyük hizmetlerin karşılığının sadece toprak olarak verilebildiği dönemlere kendisini kabul ettiren kimi kurumlar doğar¹.

Öncelikle karşılık ödenmesi, yani ücret, kendisine toprak bağışlanan kişinin bu toprakları işletme araçları olmasaydı, eğer bunları kendisi işlemek durumunda kalsaydı aldatıcı, yanıltıcı bir şey olabilirdi sadece. O halde bu ödeme türü kölelik veya hizmetçilik kurumunu içerir. Dahası, ihtiyaçların ve zevklerin çok sade olmasını ve yerleşik bir hayatı sevmeyi gerektirir. Nihayetinde, barbar bir kralın, askerlerine ve subaylarına ücretlerini ödemek için fethedilmiş topraklardan başka savaş hazinesi olmadığına, mali diyebileceğimiz başka kaynakları olmadığına, bu hazine çabuk tükenir. Bunu ara sıra yenilemek için

¹ Heeren, *Haçlı seferlerinin etkisi üzerine denemesinde*, 1808'de, *feodal sistemin* kökenini bu şekilde açıklıyor. "Bu sistem temelde, bütün ağırlığıyla ve gerektiği gibi ele alındığında, salt askeri bir sistemdir. Savaşçı olan ve askerilerine ödeme yapacak parası olmayan halklar arasında benzer bir şey yerleşecektir her zaman. Ücret yerine, toprak verilir bu askerlere: ve bu askerler, karşılıklı olarak, bu topraklara sahip olma karşılığında kendilerini askeri hizmete verirler." Ve şuna işaret ediyor: "Mısır'ın Memlükler egemenliği altındaki yapılanışı bugün aşağı yukarı böyledir hâla."

yeni savaşlara girişmek gerekir, dönemin insanların hakkı yenilenlerin bir tür kamulaştırılmasını kabul ettiği için ve bunu kabul etmemezlik edemediği için. Bunları kamulaştırmak, şu anda, onlardan para olarak tazminat istemek gibidir. Ve barış döneminde bile farklı usullerle kraliyet hazinesinin, yani kraliyet emlağının kesikli gelirlerle büyümesi uygun olur: ve buradan, manastır topraklarının *sektrleştirilmesi*, veya mahkumlara ve onların ailelerine ait olan toprakların *müsaderesi*, zorla alınması çıkar. Bu kötü cezalandırma yöntemi bu şekilde açıklanıyor, hoş görülmese bile. Bunu ortadan kaldırmakla çok fazlavnmeyelim, zira bunu yerleştiren zorunluluk zaten artık yok. Barbarlık dönemlerinde belli bir şekilde haklı sayılabilecek olan toplu bir kamulaştırma, artık boş toprak olmadığında hizmetlerin karşılığını vermek için bitmez tükenmez kaynaklara sahip olan gümüşe ve madeni veya kağıt paraya sahip olunduğundan artık boş topraklara da ihtiyaç duyulmayan bizim dönemimizde canavarca bir şey olurdu.

Toprağın parayla karşılaştırılması ekonomik rolleri açısından dikkate değerdir. Daha ileride göreceğiz ki, hazır kazanç her şeydennce çiftlik kirası veya hayvan kiralanmasıyla açıklanmaktadır. Her yeni buluşun başına gelen şey paranın başına da gelmiştir; ilk bronz baltalar çakmaktaşından baltalara benzerler; ilk taş evler yerini alıkları ağaç evlerin biçimini almışlardır. Aynı şekilde, yavaş yavaş insanların isteklerinde ve tutkularında toprağın yerini alan para, kendisini buna uyarlamıştır ve bunun gibi olmak istemiştir. Fakat gerçek şu ki, para topraktan çok farklıdır ve toprağın hakim olduğu dönemin yerini alarak paranın ortaya çıktığı dönem bunu sessiz sedasız bir şekilde ve sonsuza dek mezara göndermiştir.

Bu farklılıklarnemlidirler, ister yeni toprakların veya yeni altın veya gümüş ya da kağıt para miktarlarınınnceden varolan miktarlara katılma biçimi açısından olsun, ister bu toprakların veya bu paraların verili bir topluluğunyeleri arasında dağıtılma biçimi açısından olsunnemlidirler.

İlk olarak, bir halkın toprakları, kıta toprakları veya koloni top-

rakları bâkir bir toprağın işgal edilmesiyle nadiren büyür, çoğunlukla önceden işgal edilmiş bir toprağın zorlu bir fethiyle büyür. Hatta bu büyümelerden birinin kaynağında bir keşif olduğunda bile, bir adanın veya bir kıtanın keşfi olduğunda bile keşfetmek hemen hemen hiç yeterli olmamıştır, fethetmek de gerekmiştir. Fakat, karşılıklı ticaret ilişkileri halinde insanlar arasında dağıtılan altın veya gümüş miktarı gerçekten arttığında, bir keşfin, bir altın veya gümüş madeninin keşfinin sonucunda olur bu her zaman. Bu türden keşifler ayrıca bütün diğer keşifler arasında kendilerini gösterirler ve ekonomistin dikkatini çekmeye değerdirler. Öncelikle, salt rastlantısaldırlar bu tür keşifler; coğrafik keşifler bile aynı seviyede olmaktan çok uzaktırlar, çünkü hesabın ve uslamamaların burada büyük payı vardır. Fakat, dikkate değer bir biçimde rastlantısal olan karakterlerine rağmen, değerli madenlerin keşifleri (eski gizli hazinelerinkiler de dahil) derin ve uzun süreli etkilere sahiptirler, Atina madenleriyle ilgili olarak gördüğümüz gibi. Arıkil madenleri veya çimento taşı ocakları ya da demir madenleri keşfettiğimizde, bu ham maddeler kullanımımızla hızlı diyebileceğimiz bir şekilde tükenmeye mahkumdurlar. Porselenler kırılır, çimento veya kireç iki kez kullanılmaz, demir paslanır, bir defa kullanıldığında başka kullanımlara sadece belli bir madde kaybı karşılığında yarar. Bunun tersine, keşfedilen altın veya gümüş kendilerini hemen hemen bozulmaz bir şekilde muhafaza ederler, aşınmayla biraz ağırlıkları azalır sadece. Paradan başka bütün zenginlikler sadece ikinci derecede değiş tokuş yapılabilirler, bunlar tüketilebilirlerdir temelde. Fakat para tüketilmezdir temelde, ve temel olarak değiş tokuşu yapılabilir. Asla tüketilmeksizin hep değiş tokuşu yapılan bir zenginlikle ilgili olarak, bu zenginliğin bir diğeri gibi bir mal olduğunu nasıl söyleyebiliriz? Değerli madenlerin takı için kullanılan kısımları kayba uğramaksızın yeniden eritilip işlenebilirler ve istediğimizde paraya çevrilebilirler. Sonuç olarak, değerli madenler, bir kere keşfedildikten sonra doğru olmaktan asla çıkmayan matematik teoremleri gibi sürekli olarak birikebilme ayrıcalığına sahiptirler ve bu ayrıcalık tam bir ayrıcalıktır ve hemen hemen tektir. Ve

ben, matematik teoremlerinin daimi gerçeklikleriyle değerli madenlerin ebedi diyebileceğimiz yararlılıklarını karşılaştırdım eğer altının ve gümüşün değeri diğer ürünlerin değerleriyle karşılaştırıldığında çok yavaş bir şekilde de olsa zamanla değişmeseydi.

Fakat, değerli madenlerin keşifleri hemen hemen ölümsüz olan şeylere dayanıyorlarsa da çabuk tükenirler, ve etkileri giderek azalır. Maksimum etkileri, halkın önünde gösterildikleri ana karşılık düşer; oysa ki lokomotifin veya elektrikli telgrafın keşfinin her zaman büyüyen sonuçları olmuştur. Bir altın madeninin keşfi bu açıdan yeni bir adanın keşfiyle hiçbir şekilde karşılaştırılmaz. Eğer Amerika'nın keşfi sadece orada altın veya gümüş madenleri keşfetmeye dayanmasaydı ve bu yeni kıtada ne bir bitki ne de bir hayvan yaşamamış olsaydı, Colomb'un olağanüstü yolculuğunun sonuçları çoktan silinip giderlerdi: fiyatların dikkate değer bir artışı geriye kalırdı sadece, ve bir veya iki nesil sonra daha az önem arz eder bu. Ayrıca, altın madeni keşifçileri için veya bu çalışmadan yararlanan bir hükümdar için, ve yahut da bu madeni işleten şirketin hissedarları için bu keşif yeni bir adanın keşfine benzetilebilir, ve hatta daha da avantajlıdır. Sanki kimsenin olmadığı ve cenneti andıran bir Eldorado'ya sahip olmuşlar gibidirler ki ne fethetmeye ne de doğal meyvelerinden yararlanmak için toprağı işlemeye ihtiyaç duymazlar. Fakat, insanlığın geri kalanı için, kendilerine gökten inen bu iyilik bir üretim teşvikine, bir umut ve çalışma dürtüsüne indirgeniyor; oysa ki keşiflere açık olan yeni bir toprak insan nüfusunu artırır, hayvan ve bitki topluluğunu zenginleştirir, imgeleme yeni doğal manzaralar sunar, onu farklılaştırarak gençleştiren ve kalbin lirine yeni teller, büyümüş bir uygarlığın büyük konserinde çınlamak üzere yeni vatansever sesler katan yeni doğal manzaralar sunar.

Kağıt paraya gelince, keşiflerle değil idari ve mali girişimlerle, havalelerin piyasaya çıkarılmasıyla veya banka senetleriyle artar miktarı.

İkinci olarak, yeni keşfedilmiş bir toprak ve yeni çıkarılmış bir

miktar altın bir ulusun bireyleri arasında aynı şekilde dağılmaz. Askeri veya siyasi hizmetlerin karşılığını vermek içindir ki, her ülkede fethedilen topraklar başlangıçta fetihçi kişiye bağlı görevliler arasında, devletin ilk imtiyaz sahipleri arasında, eğer söz konusu olan modern bir yönetim ise, büyük araziler halinde dağıtılmışlardır. Bu ilk *latifundialar*¹, ki bunların büyük bir bölümü Roma Galya'sındadır, isimlerinin² mirasçısı olan şimdiki kentlerimizin büyüklüğüne sahip olmuşlardı, her toprak sahibi tarafından kendisine bağımlı kişiler arasında, serfleri arasında, kendi çiftlik sahipleri ve çiftlik kiracıları arasında veya –eğer örneğin endüstriyel şehirlerde para kaynakları zaten ortaya çıkmışsa– kendi mülkünden kalanların parsellerini kiraya vermiş veya satmış olan alıcılar arasında bölünmüşlerdir. Azar azar, toprağın küçük, orta veya büyük mülk sahipleri arasındaki mevcut dağılımına varırız. Kuşkusuz, fethedilmiş ulusal (veya koloniyal) toprakların bu şekilde gerçekleştirilen bölüşümünün verimin *maksimumu* ve *optimumu* açısından hayal edilebilecek en iyi bölüşüm olduğunu söyleyemez hiç kimse. Fakat, yer altından çıkarılan altının veya gümüşün bölüşümünün eşitlik, hak bilirlilik veya genel yarar açısından anlaşılabilir en iyisi olduğunu düşünmenin de pek bir nedeni yoktur. Burada, gerçekte keyfi veya zorla kabul ettirilen herhangi bir dağıtım göremiyoruz. Değerli madenlerin ilk kaşifleri veya ilk vurguncuları bunları kendi hemşehrileri arasında özgürce kabul edilmiş bir değiş tokuşla bölüştürmüşlerdir. Yine de, şiddet içeren soygun şekilleri ve imtiyazın görünen biçimleri en korkunçları değildirler; altına sahip olmanın verdiği güç, toprağa sahip olmaya göre daha az belirgin ve daha az arzulanmış olsa da, çok daha ince ve etkili bir yapıya sahiptir, çok daha uzağa daha hızlı bir şekilde ulaşır ve görünmeden hareket eder. Altına sahip olma tekeli bunu ellerinde bulunduran ilk kişilerde bu yetkinin ne kadar suiistimaline yol açmıştır, cezasız kalan ve doğrusu cezalandırı-

¹ Çok geniş özel topraklar. (Çev.)

² Tunus'ta Fransa devleti tarafından bahşedilen büyük araziler bu antik kentlerle büyümüş olarak karşılaştırmayı destekleyebilirler.

lamaz olan ne kadar haraç ve vurguna neden olmuştur! Kilisenin ve evrensel bilincin bozulmuşluğu kötülerleri nedensiz değildir.

Toprağın bölüşümü altının bölüşümüne bağlıdır üstelik, ve altının gücü arttığı andan itibaren, birincisi ikincinin bir bağlantısı haline gelir. Menkul sermayenin tarihsel olarak ortaya çıktığı andan başlayarak, toprak mülklerinin alımı ve satımı toprakların bölüşümünün olağan biçimleri haline gelirler ve toprak para nereye giderse oraya gider.

O halde soralım kendimize: Toprağın şimdiki bölüşümünün sakıncaları nelerdir, ve bunun çözüm yolları nelerdir? Öncelikle şunu sormalıyız: Menkul sermayenin şimdiki dağıtılışının sakıncaları nelerdir ve bunlara ne tür çareler bulunabilir? Bu iki soru birbirine bağlıdır ve bölünemezler. Kollektifizmi daha sonra ele almayı uygun gördüğümüzden, bunları şimdiden incelemek durumunda değiliz. Bunların ekonomi biliminden çok politikayı ve ahlakı ilgilendirdiklerini ve gördüğümüz ilk ve en korkunç adaletsizliğin, toprağın veya altının bölüşümü konusunda, neredeyse çaresiz gibi görünen bir yapıya sahip olduğunu söyleyelim sadece. Toprakların veya paraların bölüşümündeki eşitsizlik bireyler arasında büyüktür gerçekten de; fakat devletler arasında çok daha büyük ve daha korkunç boyutlardadır. Falan bir halk verimli, yarı yarıya işlenmiş olan ve yetersiz olan nüfusunun alabildiğine arttığı geniş bir toprağı işgal eder; bir başkası, dar sınırlarda, kızgın bir göğün altında ve verimsiz bir toprakta boğulmaktadır. Falan bir halkta bol sermaye vardır; bir başkası bundan tamamen yoksundur. Ve bu büyük ve temel haksızlığa, bu büyük uluslararası haksızlığa bir çare bulmak daha zor görünüyor hâla, toprak ve iklim açısından. Zira cesur fakat topraklar açısından kısmetsiz olan bir millet, komşu ve daha ayrıcalıklı kimi milletleri savaşla kısmen kendisine katarak adaleti kendi yararına bir şekilde yeniden yerleştirebilir. Fakat yoksul milletin sermaye açısından zengin olan komşusunu soyup yağma etmesi boşuna olurdu, altın çıktığı borsalara yeniden dönmek için binlerce gizli yol bulacaktır. Öyle görünüyor ki, milletler arasında

zenginliklerin bu haksız ve alabildiğine eşitsiz olan dağılımını engellemek imkansızdır. Hiçbir şekilde haklı çıkarılamayacak bir eşitsizlik değil midir bu? Bir milletin bireyleri arasında ortadan kaldırıldığı ileri sürülen bütün eşitsizliklere göre çok daha fazla böyledir bu kuşkusuz.

VII

Fakat bu sorunu burada bırakalım ve paranın ekonomik ve sosyal sonuçlarıyla ilgili olarak olduğu gibi psikolojik etkileriyle ilgili de birkaç şey söyleyelim. Psikolojik etkilerinden bahsedelim öncelikle. Paranın gelişi insan yüreğini yeni duygularla ve de yeni kusurlarla ve kötülüklerle zenginleştirir. Ona mali gururu ve kibri borçluyuz, bir komutanın gururu ordusu üzerine kurulu olduğu gibi milyarderin kendi cüzdanına dayanan özel mutluluğunu borçluyuz ona. Bir Yunan yazıtında bir savaşçı mızrağına ve kalkanına şunu der: “Sizin sayenizde özgürüm, çok rahatım, köleler bana hizmet ediyor”, modern bir zengin kendi para kasasına söyleyebilir aynı şeyi. Altına tapma, objesinin görmesini sağladığı mutluluk perspektiflerinin engin ve muğlak, değişken ve sınırsız karakteriyle dini bir şeylere sahip olan bu tutku insan ruhunun önemli bir parçasıdır. Para biriktirme ve para kazanma arzusu, belli bir mülk sahibi olmanın, bir mücevhere, bir mobilyaya veya bir kitaba sahip olmanın sade avantajıyla ortak hiçbir şeye sahip olmayan çok özel bir sarhoşluktur. Güzel bir meyve yeme isteği başka şeydir, sağlığının giderek daha iyi hale geldiğini hissetmenin içten ve derin tatmini başka şeydir. Birinden diğerine mevcut olandan potansiyel olana şeklinde bir fark vardır, *sonlu* olandan *sonsuz olana* diyecektim. Aynı şekilde, bankacınızın iflas ettiğini, noterinizin biriktirdiklerinizi alarak kaçtığını duyma üzüntüsü –birkaç yıl önce önemli sayıda Fransız köylüsünün hissettiği bir üzüntüdür bu– insanların büyük acıları arasında tamamen apayrı bir şeydir ve hiçbir şeyle karşılaştırılmaz. Zenginleşme yolunda olan bir cimrinin kalbini dolduran gizli ve sürekli sevincinde, analiz, umudunun

ve beklentisinin büyüdüğünü hisseden bir aşğın sevincinden, iktidara doğru yükselen ihtiraslı birinin sevincinden, cennete gideceğine emin olan bir inananın sevincinden alınmış unsurların benzersiz bir bileşimini keşfederdi herhalde.

Eskilerin ilk mevduat bankaları olan hazinelerini tapınaklara emanet etmeleri nedensiz değildir. Altın ebedi olan bir dindir maalesef.

Saint François d'Assise'in ruhunu yücelten yoksulluğa olan o mistik sevgiden dolayı da paraya borçluyuz dolayısıyla. Bu paradoksal aşk, yoksulluğa olan ve özel ve de maalesef fazlasıyla yaygın bir başka duygu olan genel küçümsemeye karşı bu meydan okuma, paradan doğmuştur –sadece kapitalist bir toplumda doğabilmiştir, Ortaçağın İtalyan kentlerindeki toplum gibi.– Altına tapmaya karşı tepki daha yakın zamanlarda ve daha bulaşıcı bir şekilde ortaya çıkmaktadır: Kapitalistten nefret, Karl Marx'ın ve ekolünün bu şiddetli telkini, şu anda dünyayı kıpırdatan ve yerinden oynatan bu hırs ve kızgınlık.

Peki insan ruhunun değerli madenlerle ne derece işlendiğini göstermek için ısrar etmeye gerek var mıdır? Bu konuyu bitirecek olan şey ne dramdır ne de komedidir. Paranın sosyal sonuçlarından bahsedelim daha çok. Gücün elektrikle iletimi, değerlerin ilkin madeni parayla daha sonra kağıt parayla iletiminin insana sunduğu ve hâla da sunmaya yönelik olduğu hizmetlere kıyasla hiçbir şeydir. Para temelde geçici olan değerleri korunabilir, sürdürülebilir hale getirmiştir sürekli olarak; giderek daha büyük mesafelere ve artan bir kolaylıkla, belli bir ana kadar yerleşik olan değerleri taşınır hale getirmiştir; artarda gelen ve dağınık olan yararlılıkları birikim ve sonsuz yoğunlaşmalar için elverişli hale getirmiştir bu durumda. Her şeyden önce, heterojen şeyleri karşılaştırılabilir hale getirmiştir, ortak başka hiçbir ölçüsü olmayan şeyleri hesaplanabilir ve sayıya vurulabilir hale getirmiştir. Bu karşılaştırılabilirlikle, giderek genelleşen ve evrenselleşen bu ölçülebilirlikle, kendisinden önce “zevk meselesi” olan şeyi hesaba ve usavurmaya bağlı kılmaktadır, kimi mülklerin başka kimi mülklere feda edildiği istemli kararlara görünüşte

rasyonel olan bir temel sağlamaktadır, ve hesapçı aklın gele- nekçi ve muhafazakar isteklerin alanına artarda girmelerini bu şekilde haklı çıkarıyor gibi görünmektedir.

Sadece para hiçbir tehlike, hiçbir koruma olmaksızın kolaylıkla yolculuk etmeye olanak vermiştir. Paradan önce, yolcu dendi mi gezgin, hacı veya sürgün biri gelirdi akla, ve hac yolculuğu bir tür ceza olarak bilinirdi, sürgün cezasına haklı olarak cezaların en korkuncu olarak bakıldığı gibi. Yolculukların verdiği her zihin gevşeyişini, her imgelem ve ruh açıklığını paraya borçlu- yuz. Hatta paranın büyük bir özgürleştirme etkeni olduğunu da söyleyebiliriz. Serfin bağımsızlığa doğru olan her adımı, sabit tutardaki vergilerinin değişmesiyle, yarıcılığın çiftlik kiracılığı- nın gelişimi önünde geri çekilmesiyle belirlenmiştir. Farklı ver- gilerin ve ödentilerin para olarak hesaplanması bunların arala- rında daha önce görünmeyen eşitsizliklerin ve haksızlıkların fark edilmesini sağlar. Bu vergileri, ne kadar heterojen olurlarsa ol- sunlar, büyük bir bölgede, söz konusu paranın geçerli olduğu bütün bir bölgede kendi aralarında karşılaştırılabilir hale getirir, ve, bunun sonucunda, bu gelirlerin vereceklerini kendi arala- rında dayanışık ve artık hissedilebilen bir bağla sıkı sıkıya bir- leşmiş hale getirir. Senyörle toprakları işletenler arasında, ki bunlardan biri alacaklı ve diğeri verecekli hale gelir sadece, bu tür bir hesaplama bu vergilerle kurulmuş olan ilişkinin yapısını da değiştirir, böyle bir görünüme sahip olmaksızın. Mal olarak ödeme, para olarak ödemeden, mal olarak hediye para olarak hediyeden farklı olduğu kadar farklıdır. Mal olarak ödeme adamdan adama kişisel bir bağdır; bağlılığı ve saygıyı sembolize eder ve tamamlar; mal olarak hediye sevgi dolu bir sungu, içten bir vergi, bir bedel olduğu gibi. Fakat para olarak ödeme, nesnel, kuru ve soğuk bir şeydir.

Para olarak ödemelerin mal olarak ödemelerin yerine geçişinin örneklerin gerileyişinin genel yasalarına uygun olarak yavaş yavaş, ve *yukarıdan aşağıya*, derece derece gerçekleştiğini de belirtelim geçerken. Ashley'e göre bu İngiltere'de kraliyet emlaklarında ortaya çıkmıştır, senyörlere ait emlaklara ve ar-

dından bütün krallığa yayılmadan çok uzun zaman önce. XII. Yüzyıldan itibaren, kral, kendi emlağında vergilerin çoğunu para olarak alıyordu, mal olarak vergileri kendisine kadar arabayla taşımanın zorluğundan dolayı ve de kendi askeri birliklerine bakmak ve maaşlarını vermek için. İngiliz senyörlerin kendi topraklarını kiraya verdiklerini sadece XV. Yüzyılda görürüz. Sadece lüks zevki, yani yerli değil de yabancı ürün zevki kraliyet sarayları örneğinde olduğu gibi centilmenlerde kendisini gösterdiğindedir ki para olarak ödenme ihtiyacı onların arasında kendisini canlı bir şekilde hissettirmiştir. Bu nedenle, tüccarlar sınıfı sadece öncelikle yüksek sınıfların yararlanması için ve lüks fantezilerinin tatmini için oluşmaya başlayabilmiştir¹.

Mal olarak ödemelerden para olarak ödemelere olan bu geçiş geridöndürülemez bir geçiştir, çünkü sosyal dünyanın temel yasası olan örneklerin yayılımının doğal bir sonucudur bu. İnsanlar birbirlerini taklit ettikçe ve birbirlerine benzemeye çalıştıkça, insana özgü şeyler birbirleriyle karşılaştırıldıkça ve birbirleriyle değerlendirildikçe kaçınılmazdır bu. Paranın farklı biçimlerinin ekonomik evrimi genel bir yönde aynı derecede yönlendirilmiştir. Mal olarak paradan –yani fildişinden veya tütünden yada değişim aracı olarak seçilmiş bütün diğer mallardan– madeni paraya geçeriz, sonra bonoya ya da ada yazılı senede geçeriz, daha sonra hamiline senede – başka bir deyişle banknota, serbest rayiçli veya cebri rayiçli banknota – geçeriz, psikolojik evrimi duyumdan imgeye, imgeden düşünceye ve giderek daha soyut ve genel olan, yoğunlaşmış ve yararlanılabilir olan düşünceye geçmeye zorlayan aynı mantıksal nedenden dolayı. Ancak bu demek değildir ki bu evrelerin serisi tek seridir ve tek yönlüdür. Birçok değişkeler vardır elbette ve bunlar önemlidirler. Her durumda çok sayıda çıkış noktası vardır. Klasik dünyada, para temelini *hayvanlardan* almıştır (pecus,

¹ “Eski bir İngilizce diyalogda, bir tüccarın, kendi özel tasvirine göre, beraberinde götürdüğü malların hepsi lüks malmış gibi görünüyorlar, ki bunlara olan ihtiyaç kendisini sadece üst sınıflarda hissettirmektedir... kırmızı renkli kumaşlar, değerli taşlar... vs. (Ashley.)

pecunia). Uzak Doğuda, İrlanda'da da, kaynağı silahlardır, bıçaklar veya palalardır. Örneğin sapek¹, iplik geçirmek için halka takılmış olan bıçak biçiminde bir bronz para olarak ortaya çıkmıştır. Halka yavaş yavaş sıklaşmış ve ince tabaka kaybolmuştur. Bu para-bıçaklar başlangıçta oldukça gerçek bıçaklar ve hançerlerdiler kuşkusuz. İlk Pers paraları pala biçimindeydiler. Afrika'da ve başka yerlerde silahların değişim aracı olarak bu kullanımı yayılmıştır. Para olarak sürekli ve evrensel bir isteğin objesi olan bir şeye sahip olma zorunluluğuyla ilgili olarak daha yukarıda söylediklerimize uygun olarak anlıyoruz bunu. Bu koşul mücevherlerle olsun, silahlarla olsun veya hayvanlarla olsun dönemlere ve bölgelere göre gerçekleşmiştir².

Değiş tokuşun bu ekonomik evriminin sınırları zorlandığında bizi aynı anda bu şekilde hem alfası hem megası olan ilkel mal değişimine geri götürdüğü iddia ediliyordu. Bu yanlış görüşe neden olan şey, *Takas Odaları*dır (Clearing-House), ki bunlar sayesinde çok büyük sayıda mali işlemler, ticari kağıt yığınlarının basit değiş tokuşuyla minimum bir para aktarımıyla gerçekleştirilirler. Alışıldığı üzere çok zeki birisi olan sayın Gide'in burada sosyologların fazlasıyla kötüye kullandıkları yanıltıcı *sarmal* metaforunu benimsediğini görmek bana üzüntü veriyor.

¹ Eski bir Çin parası. (Çev.)

² Mücevherlerin bilindiği gibi çok gururlu ve kurumlu olan yabancı insanlarda ilk para olabildiklerini daha yukarıda söylemiştim. Ve bu varsayım, bizim değerli madenlerimizin endüstriyel kullanımıyla doğrulanmış gibi görünmektedir, bu kullanım mücevheratçıların yararlanması için temel olarak ve hemen hemen sadece dekoratif olduğu için. Fakat bunun tersine ve ek olarak, altının ve gümüşün dekoratif rolünün kendilerine kimyasal niteliklerinden ve parıltılarından ve de görkemlerinden, kendilerine parasal rol ile verilen çekicilik ve saygınlıktan olduğundan daha az geldiğini söyleyemez miyiz? Eğer demir hâla para olsaydı, Homere döneminde olduğu gibi, demir süslemeler ve işlemler yine aranan bir süsleme biçimi olurlardı. Bir bina dekorasyonunda demir görmek zenginlik düşüncesini uyandırır. Nikel eşyalar lüks eşyası değildirler, bu maden gümüş kadar parlak olsa bile. Gümüş güçlü olmaktan çıktığında, ki bu hiç de gecikmeyecektir, kendisinde dekorasyon aracı olarak da kabul ettiğimiz bütün büyüünden yitirecektir azar azar.

Gerçekte kağıt değerlerin başka kağıt değerler karşılığındaki bu değiş tokuşu, yani belirsiz zenginlik olasılıklarının başka belirsiz zenginlik olasılıkları karşılığında olan bu değiş tokuşu ilkel değiş tokuştan, bir av hayvanının bir meyve karşılığında veya sağlam bir vazanın bir esir karşılığında değiş tokuşundan, bir metafizikçinin sözlü önermeleri bir hayvan ve hatta bir ağacı ya da bir kayayı algılayabilen bir insan tarafından içgüdüsel olarak ortaya konmuş olan yer belirleme kararlarından farklı olduğu kadar farklıdır. Ticaretin ilerlemesinin bizleri sınırsız büyüklükte miktarları birkaç parça altının yerini değiştirerek yerinden oynatmaya götürmesi pek önemli değildir gerçekte: birbirlerine karşılık olarak değiş tokuş yapılan bu çeklerde ve bu senetlerde para her zaman aynı derecede söz konusudur; ve bu çeklerle ve senetlerle, para finaldeki başarısını, hem devasa hem korkunç olan, hem harika hem felaketi andıran ve her şeyi parasal hale getirmek için her şeyi hesaplanabilir hale getirmeye, her şeyi kendi boyunduruğunun altına almak için her şeyi kendi kuralıyla eşitlemeye dayanan eserini tüketir.

VIII

İyiliklerinden bahsettim paranın; kötülüklerinden neden bahsedemeyecekmişim? Topraktan daimi ordular çıkarmıştır para, yeni zamanların despotizmini yaratmıştır, idari ve merkezîyetçi, istilacı ve aldatici. Ondan önce, saltanatından, egemenliğinden önce, dünya benim *dünyalı* diyeceğim ilk Roma gibi demokrasiler gördü. Paradan beri demokrasiler neredeyse kaçınılmaz olarak varsıl erkleri haline gelmişlerdir.

Kurtarıcı olduğunu söylüyordum. Evet, kimi açılardan; fakat özgürlük düşüncesinin eski, derin ve oldukça insancıl olan anlamının yerine tamamen yeni, belki daha yüzeysel ve daha yapay, sonuç olarak daha kolaylıkla genelleşebilen bir anlam koyduğunu söylemek daha doğrudur. Gerçek özgürlük, kelimenin ilk anlamında, her türlü isteğin ortadan kaldırılması üzerine ol-

masa da, ki bu imkansız bir şeydir, stoacılığın hayranlık verici saçmalığıdır, en azından isteğin sadece bir toprak parçasına sahip olmanın tatmin ettiği ama bütünüyle tatmin ettiği dar bir sade ve güçlü ihtiyaçlar demetine indirgenmesi üzerine kurulu olan bağımsızlıktır. Toprakten gelen özgürlüktür bu, *dünyalı özgürlüğüdür*, eski ihtiyarların Amerika'nın ilk sömürgelilerinden beri yeniden üretilen örneğini verdiği *dünyalı özgürlüğü*. Köye ve kasabaya yayıldığında, bu örnek, Fransız malikanelelerinde, eski İngiliz konaklarında gerçek haline gelmiştir, ki bunların özgün karakteri kendi kendisine yetmeye ve ne dışarıdan alacak ne de dışarıya satacak hiçbir şeye sahip olmamaya dayanıyordu.

Para isteğin bütün bu duvarlarını yıktı, iddialarının yalanlanması ve tutkularındaki tehlike olan, ve modern çağın tam ortalarına kadar bir *Rousseau*'nun veya bir *Tolstoy*'un ruhunda kendisini durmaksızın yeniden biçimlendirmeye çalışan bu kaba ve stoacı diyebileceğimiz yabanıl bağımsızlığın son kalıntılarını arıyor her yerde. Kim yenilecek bu kavgada? Bilmiyorum. Şimdilik, modern toplumlara özgü olan –bu noktada sosyalist ekoller dahil bütün ekollerden ekonomistler hemfikirdirler - ekonomik özgürleşme idealinin stoacı idealin tamamen tersi olduğu açıktır. Zenon gibi arzunun yok edilmesiyle özgürleşmeyi hedeflemek yerine, bugünün uygarları isteklerin sınırsız bir komplikasyonuyla ve artık birbirlerinden vazgeçemeyen veya daha çok bazıları, para zengini olanları başkalarını kendilerine hizmet ettiren –dünyanın sınırlarına kadar uzamış, giderek büyüyen bir yayılım alanında– bireylerin giderek daha içten olan dayanışmasıyla özgürleşmeye yöneldiklerine inanıyorlar. İnsanlar dünya özgürlüğü düşüncesinden koptuklarında, kendilerine bunun tam tersine *parasal özgürlük* düşüncesine, vagon-yataklarla taşınan ve sırasıyla bütün büyük otellerde ve bütün dünyadaki kiralık güzel villalarda konaklayan kozmopolit maliyecinin özgürlüğü olan parasal özgürlük düşüncesine koşmaktan başka bir şey kalmaz. Ve bu parlak göçebelerin örneğiyle büyülediklerinde, bütün halk sınıfları, imkanları ölçüsünde kendilerini bunlara uyarlayarak bir biri ardına eski mutluluk zincirini, do-

ğulan topraklardaki yerleşik sadelik zincirini, sıra kendilerine geldiğinde bu yolculuk tutkusunun, hayali bir limana doğru olan bu gezintinin yoluna girmek için koparırlar.

Bu ateş yükselecek midir hep? İyi niyetle ilerlemenin en iyi belirtisi olarak bu istikrarsızlığın, hastalık haline gelen bu tedirginliğin aynı derecesini mi alacağız hep? Umarım böyle olmaz. Peki ama geleceği öne almak, şimdiden geleceğe el uzatmak neye yarar? Altının gelişinin sadece özgürlük kavramını değil hak kavramını da maruz bıraktığı yavaş ve derin dönüşümü ortaya koymaya çalışalım daha çok. *Temel düşüncelerin zincirleşmesi üzerine çalışması*nda Cournot hak kavramının hukukçunun ağzından ve özellikle de eski hukukçunun ağzından ekonomistin ağzına geçtiği andaki metamorfozunu, ya da daha iyisini söylemek gerekirse, metampsikozunu¹ çok iyi göstermiştir. Tam tabiriyle ekonomik çağ, hak duygusu bir aile babasının veya bir feodalin ruhunda yer aldığı şekliyle kaynağında söndüğünde ve insan yüreği üzerinde çok daha az etkiye sahip olan tamamen rasyonel bir kavramla değiştirilmeye yöneldiğinde açılır toplumlar için. Oysa ki, hukukçunun anladığı şekliyle hakkı en net şekliyle karakterize eden şey, her şeyden önce bir toprak hakkı, *dünyalı hakkı* olmasıdır: Ve ben sadece mülklerin hukuksal yönetiminden bahsetmek istemiyorum, fakat kişilerin yönetim biçiminden ve ceza hukukundan da bahsetmek istiyorum. Eski hak anlayışının bütün bu bölümlerine rengini veren şey, insandan toprağa olan, kendisine ait olan bir toprağa, bireysel olarak kendisine, veya kendisine ve de kolektif olarak yakınlarına ait olan bir toprağa, kendisi için her şeyin üstünde değerli olan ve bütün anılarının, bütün umutlarının ve beklentilerinin filizlendiği ve büyüyüp geliştiği bir toprağa olan ilişkidir. Bütün eski hukuklar birçok neslin aynı bir toprağa olan bir tür kalıtımsal bağlılığını gerektiren bir geleneğe dayanırlar. Bütün eski hukuklar, aynı bir ırktan insanların aynı bir toprak için çekişmesiyle veya bu toprağın çalıştırılmasıyla ya da bu toprağın mirasıyla, bu toprağın işletilmesinin veya korunmasının gerekti-

¹ Göç, ruh göçü. (Çev.)

riyor gibi görüldüğü kişilerin hiyerarşisiyle ve yahut da hırsızlık ve kutsal şeylere hakaret adam öldürmeden daha büyük suçlar olarak görüldüklerinden bu toprağın koruyucu tanrılarına karşı veya bu toprağın meyvelerini alacak olanlara karşı işlenmiş suçların cezalandırılmasıyla ilgilidirler. Fakat, eksi hukukçu, ve hatta modern hukukçu insandan toprağa ilişkilerle ve adaptasyonlarla ne denli meşgul ise, ekonomist de bireyin parayla olan ilişkileriyle o denli meşguldür: fiyat, ücret, kar, gelir, sermaye, işte bütün spekülasyonlarının etrafında döndüğü sözcükler. Eğer eski anlayışa göre hak, hukuksal hak diyelim, topraktan gelen, *dünyalı* bir hak ise, yeni hak *parasal bir haktır*.

Bu dönüşümün büyük avantajı, sitenin ve daha sonra yurtluğun ve malikanenin eski tekerciliğini, hissedilen ödev ve zorunluluklara ve sevgi ve saygının paylaşımına ayrılmış olan dar ahlak bahçesini kentin veya kasabanın surlarıyla sınırlandıran bu katı himayeciliği şiddetle eleştirmeye katkıda bulunmuş olmaktadır. Yavaş yavaş bütün dünyayı kapsama eğiliminde olan ahlaki alanın bu kademeli büyümesi uygarlığın en açık kazancıdır, ve paranın hakimiyetinde, sürekli olarak etkili olan taklitçi yakınlığın ve sempatinin tepkisi ve itkisi altında gerçekleşmiştir bu büyük gelişme. Fakat bizim düşüncemize göre, eğer bu ilerleme, bu gelişme insanı topraktan, *kendi* toprağından tamamiyle koparma ve insanın şimdiye kadar birlikte yaşadığı kökleşmiş eski duygularını insan kalbinin derin mezarına bırakma gibi bir etkiye sahip olsaydı çok pahalıya malolurdu. Çünkü insanın toprakla birliği, erkeğin kadınla birliği gibi, ki aşka olan saygıyı eksik etmeksizin bununla karşılaştırabiliriz, bütün doğal uyumların en bütünlüklüsü ve en derinidir, ve bunu, aşkı olduğu gibi, sadece kendi içine kapalı olmakla, eksik bir sosyallik olan iki kişilik egoizmle eleştirebiliriz. Peki yine de kırmadan açamaz mıyız bunu? Ve gelecek bu sorunu çözmek için çalışmayacak mıdır? Egemen durumdaki varsıl erki, insanın en değerli isteklerinin toprağın nasyonalizasyonu veya hayali bir enternasyonalizasyonu değil de toprakların daha iyi ve daha eşitlikçi bir bölüşümüyle hoşnut kılınacağı; köylünün artık toprağı seven tek kişi olmadığı, bağlarını budamakta büro yaşantısı sürmekten

daha büyük bir çekicilik ve güzellik bulacak olan aydının, bilginin ve entelektüelin de öyle olduğu; nüfusun ateşli bir şekilde altının peşinden gitmenin neden olduğu kentsel merkezleşmesinin, çevredeki güvensizliğin insanları tarlalarını terk etmeye artık zorlayamadığı anda varlık nedenini kaybetmiş olduğu fark edileceği için büyük şehirlerin boşaldığını ve köylerin kalabalıklaştığını gördüğümüz engin bir kentsel demokrasi dönemini hazırlamaya ve yaratmaya yarayabilirdi belki de sadece. Bu mutluluk tablosunun kimi işaretlerini, sosyal barışın, eğer bozukluklarımızın ve karmaşalarımızın yakınlığı bunu sık sık bozup saptırmazsa tamamlanacağı yer olan İsviçre ve Norveç gibi küçük ülkeler vermiyor mu bize zaten? O halde parayı her zaman kullanacağız, hizmetlerini ona teslim edeceğiz, ve bunları daha da yayacağız; fakat kendine özgü sihrine, çağımızın alandığı özel yanılsamalarına kanmayacağız artık. Altın sahte bir özgürleştirici görünümüne sahiptir, çünkü toprağın yarattığı görünür ve açık köleliklerin yerine, karmaşıklıklarıyla ve sıklıkla yanıltıcı olan karşılıklık görüntüsüyle gizlenmiş olan, gözden kaçan, görünmeyen, kavranamayan ve sonsuz olan kölelikler koymuştur. Para sahte bir eşitlikçi görüntüsüne sahiptir; oysa düzeltici, düzeçleyicidir sadece, ve derinleştirdiği eşitsizlikler, ki bunlar da gözden kaçarlar çoğunlukla, doğanın göze çarpan eşitsizliklerine göre çok daha derindirler ve hiçbir şekilde haklı çıkarılamazlar.

Toprak ve altın insan isteğinin hem karşıt hem tamamlayıcı olan iki büyük yönüdürler. İnsan isteği bu ikisinin arasında gidip gelir, her ikisi tarafından kışkırtılır, tahrik edilir; ve kimi zaman üzüntü verici ve çok sert ve kanlı olan, kendisini insana empoze eden bu ikilem, şeylerin iki yönü arasında, ölçüsüz ve değer biçilmez çeşitlilikler ve özgünlükler, yerel ve ulusal renklilikler ve bir kuruma, bir halka veya bir ülkeye özgü olan deha ve çekicilik yönüyle benzerlikler ve tekbiçimlilikler yönü arasında seçim yapmaya dayanır temelde. Zorunlu çeşitlilikler vardır, bunların bağlı oldukları zorunlu özgürlükler olduğu gibi; fakat altın bunu hiç hesaba katmaz ve her para çağı bunu tanımazlıktan gelir. Altın vatan düşüncesinin gizli düşmanıdır. Uzun süre buna

yardım etmiş ve bunu kamçılarmış göründüyse de, bir imparatorluğun farklı eyaletlerine birlikte ticaret etme olanağı vererek ilk kentlerin dar yurtseverliğini büyük modern devletlerin yurtseverliğine kadar genişlettiyse de, bu duyguyu sadece onu eksiltmek ve azaltmak için yaymıştır, ve şu anda, bunu her yerde yıkma eğiliminde olduğu açık değil midir, yıkılmak üzere olan ve genel dolaşım için uygun olmayan bir kale gibi? Vatan sevgisi, kendisinden doğan her şeyle birlikte kendi büyüleyici sihri, kendi aşkın, kutsal ve paha biçilmez değeri olan vatan sevgisi, altının sonunda kendini itirafa cesaret eden üstün girişimlerinin önündeki büyük engeldir. Savaş açıldı; kozmopolitizmin babası olan altının egemenliğinin bu son zaferi kazanıp kazanmayacağını bilmektir söz konusu olan, insanları vatanlarından koparmaktır.

IX

Paranın egemenliği yurtseverliği silahsızlandırmaktan, onu daha da yaymaktan ve zayıflatmaksızın dindirmekten ve yumuşatmaktan başka bir şey yapamayacaktır umarım. Bu nedenle, paranın evriminin seyrini izlediğini gördüğüm için hiç de üzülmiyorum, ki bana bunun temel yasasını belirtmek kalıyor. Dil yasasına, din yasasına ve bütün sosyal kurumların yasasına uygun olan bu yasa, her biri dar bir dolaşım alanına sahip olan çok sayıdaki paralar döneminden daha az yoğun olan ama ayrı ayı olarak daha fazla yayılmış olan paralar alanına devamlı bir geçiştir; başka bir ifadeyle, geçerlikte olan paraların sayısının kademeli düşüşü, fakat geriye kalan paralara yani ayakta kalan paralara özgü olan alanın kademeli büyümesidir. İşte bu şekildedir ki dillerin sayısı giderek azalıyor ama diller giderek daha fazla yayılıyorlar.

Dillerin verili bir bölgedeki birleşmeleri kadar önemli olmamakla birlikte, paraların birleşmesi –ağırlık ve ölçü araçlarının birleşmesi, tekleşmesi gibi– zihinler-arası harekete yardıma kayda değer bir şekilde katkıda bulunur. Ve bu birleşme, bu tekleşme, ulusal bir yurtseverliğin oluşumuna veya yeniden do-

ğuşuna karşı olan engelleri bu şekilde ortadan kaldırmakla sınırlandırıldığında, –bu yüzyıl boyunca Almanya’da olduğu gibi– insanlar kendilerini buna kolaylıkla uyarlarlar, kolaylıkla katılırlar buna. Fakat, ulusların aşmaya çalıştığı engelleriyle karşılaştığında, kimi zaman gerçekleşebilmesi güçlü direnmeler olmadan olmaz. İnsanların, hatta en yenilikçilerinin bile eski paralarına ve eski ölçü birimlerine bağlı olmaları, bu birimler ne kadar keyfi olursa olsun, dikkate değerdir. Zira, *a fortiori* bir benzerlikle, bireylerin başka türlü değerli olan, bambaşka bir şekilde kökleşmiş alışkanlıklara olan bağlılıklarına karşı kararlı bir şekilde mücadele edildiğinde insanların aşılması gereken ne tür inatlarının ve direnişlerinin olacağını ortaya koyuyor bu bağlılık. Birleşik Devletler’de bile, –buna inanmak mümkün mü?– bir kaç yıl önce “ataların doları” sevilmiş, tutulmuş ve buna geri dönmüştü¹. İşte belki de en üçlü olan şey: ondalık sisteme olan düşkünlüğümüze rağmen, Çin-Hindi’de, bizim parasal sistemimizi orada benimsetmek için yapılan birçok başarısız girişimden sonra, kuruşlar ve sapekler basmak zorunda kalmışsınız².

¹ Para, Arnauné. (Alcan, 1898)

² Atinalıların mizaç olarak yenilikçi ve hatta devrimci olmaları boşunaydı, pek çok temel ilişki yönünden ve özellikle de tapınışla ve dinle ilgili olan her şeyde son derece muhafazakar olma gereğini hissetmişlerdir. Paraları konusunda da öyle olmuşlardır. Gece kuşu paralarda her zaman betimlendiğinden paranın tipi sadece hiç değişmemekle kalmadı, ama, sağ tarafa Minerve’in başını ekleyen Pisistrate’tan beri en azından, “aynı stil ve bu çifte tipi gösterme tarzı olduğu gibi kalmaktadır; İskender dönemine kadar, Atinalılar’ın sanatı (para sanatı) durağan olarak kalır”. Bu noktada ve daha birçok noktada Atinalıların Mısırlılar kadar gelenekçi olduklarını, donuk ama görkemli şekillere karşı böylesine saygılı olduklarını görmek çok ilginçtir. Antik bir şehir bir devrimin, bir fethin ardından kendisini paralarının tipini değiştirmeye zorlanmış olarak gördüğünde, *eski tip yeni tipte küçültülmüş bir şekilde* bir tür basit, taslak halinde bir organ olarak *varolmaya devam eder*. (Lenormant, s. 108) Bütün eski paralar, figürleri ve amblemleriyle, antik hayatın derin bir biçimde dini olan karakterinin belirtisidirler. Lenormant’ın *contorniates madalyonları* konusunda söyledikleri genelleştirilebilirdi, ki buna göre sirk arabacılarıyla ilgili olan bu paralar üzerinde Büyük İskender’in betimlenen portresine bir *uğur getirici* olarak bakılıyordu. Boş inanışları çok olan eskiler her şeye iyinin veya kötünün belirtisi olan bir anlam veriyorlardı: koruyucu tanrılarını temsil ettiklerinde paralarının da onların gözünde tılsımlı şeyler olmaları kuvvetle

Paralar hem mücevhere, hem muskalara hem de madalyonlara benzerler. Para en yararlılıkçı uğraşlarla birleşen bu estetik ihtiyacı doğrular, tanıtlar. Çin-Hindi'de olduğu gibi paraların üzerinde madenin ağırlığını belirtmekle yetinilebilirdi. Gerçek paranın buluşundan beri sadece istisnai olarak ve dolaşımın pek az etkin olduğu yerde olmuştur bu. Bir ulus zenginleştiği ve ticareti geliştiği andan itibaren, paraları sanat konuları haline gelirler. Fakat bu sanatsal nitelik sadece paralar eskidiğinde, demode olduklarında ve az bulunur hale geldiklerinde hissedilir iyi bir şekilde. Eski paralar koleksiyoncular için anlatılmaz bir büyü, bir güzelliiktirler. Bu büyü eski ve kutsal şeylere pek saygısı olmayanları bile etkiler. Paraların yeniden elden geçirilmelerinin ve birleştirilmelerinin, tekleştirilmelerinin en üzüntü verici yanı—üstelik bu kaçınılmazdır da— eski paraların kademeli olarak ortadan kalkması ve eskimişliklerine ve de karakteristik çeşitliliklerine bağlı olan çekiciliğin kaybolmasıdır. Bu kaybın para basımcılığının ilerlemeleriyle telafi edildiğini söyledim eğer para basımı maalesef daha soğuk, daha düzenli ve daha mekanik bir şekilde tekbiçimli hale gelmeseydi. Döküm çapaklarıyla beceriksizce basılmış olan eski paralar elde yapılmış eserler gibi görünürlerdi. Değişik tiplerde eski paralar biriktirme zevkinin eskinin para biriktiren kişilerinin taşkın tutkusunda bir anlığına—oldukça az korkarım ki— yer almayacağını kim bilebilirdi? Hiç şüphemiz olmasın ki Harpagon bir nümizmatçı, bunun farkında bile olmadan. Madalyonlar biriktiriyordu, ve bunu yaparken sadece yarışma kitapları veya bahis kitapları biriktirdiğini sanıyordu. Kuşkusuz günümüzde hemen hepsinde Fransa Cumhuriyetini veya III. Napoleon'u betimleyen resimler olan paraları biriktirmekten çok daha az zevk alırdı.

Fakat, ne kadar güzel ve ne kadar değerli olurlarsa olsunlar, eski paralar geri dönülmez bir şekilde, son köylü kadınların ormanların derinliklerinde, dağların kalbinde ve geri kalmış ülke-

muhtemeldir. Her para bir *madalyondu* onlar için. *madalyon* kelimesinin kadınlar ve çocuklar için olan nazarlıkların ve muskaların eş anlamlısı olan dini anlamında, ki bu eşanlamlılık boşuna değildir.

lerde konuştukları taşra ağızları gibi yok olmaya mahkumdurlar. Ulusal paralar yabancı paraların istilasına karşı hâla direniyorlarsa eğer, her zaman direnecekler midir buna? Ulusal diller çok daha dayanıklı ve direngendirler, fakat bununla birlikte yabancı bir deyimin akınına boyun eğerbazen. Ulusal bir para, ulusal bir dil gibi, bütün ekonomik değiş tokuş veya zihinsel değiş tokuş ihtiyaçlarına cevap vermek için yeterince yayılmış bir alana sahip olduğunda, yurttaşlar arasındaki ilişkileri kolaylaştırır ve bunlara yabancılarla birlikte engel olur aynı zamanda. Birincileri kolaylaştırdığı ölçüde, söylediğimiz gibi sosyal dünyaya egemen olan bu büyük artan büyüme yasasına uyar, buna tâbi olur; fakat, ikincisini engellediği ölçüde bu yasaya karşı olmaz mı, ve bu nedenle, yarın bir gün ölümcül bir sel bunu kaçınılmaz bir şekilde alıp götürmek durumunda kalmaz mı? Dilin her şeyi ifade edilebilir hale ve paranın her şeyi değiştirebilir hale getirmesi dil düşüncesi ve para düşüncesi için temel değil midir? Ve bu finalde tek olmasa da en azından evrensel olan bir para, bir dil gerektirmez mi?

Ulusların varolup olmayacağını bilme sorunu hep, çok can sıkıcı! Varolacaklardır veya olmayacaklardır, finaldeki barışın gerçekleşme şekline bağlıdır bu, zira bunun bir gün gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Eğer federatif yoldan gerçekleşirse vatanlar varolmaya devam edeceklerdir, ve enternasyonal, bütün bu ulusal şeylere, hatta paralara bile, bunlara uluslararası bir para eklemenin dışında saygı duymak koşuluyla başarıya ulaşacaktır. Eğer imparatorluk yoluyla, geçmişin yoluyla gerçekleşirse, her ulus yok olacaktır, “kendi zaferine gömülmüş olan” yenginin ulusu dahil. Ve aynı dilsel, politik, bilimsel ve parasal düzeçleyici, düzleşen, yassılaştıran dünyanın üzerinden geçecektir. Tarihin bu iki sonundan, bu iki çözülüşünden hangisinin daha çok gerçekleşme şansına sahip olduğunu öngörmeye gelince, bunu aklımdan bile geçirmeyeceğim. İnsanlığın evrimi deltası olan bir ırmak gibidir, birçok ağız olabilir.

X

Ekonomistlerin tartışıp ajite ettikleri ikincil birçok sorun, formüle ettikleri yasalar para konusuna bağlıdırlar. Bu sorunlardan birkaçını belirtelim. Gresham'ın yasasını biliyoruz, ki buna göre "kötü para iyi parayı kovar". İstisnasız değildir bu yasa, günümüzde bile; Birleşik Devletler'de gümüş para, değeri düşmüş de olsa altını hiçbir şekilde kovmamıştır, ki altının miktarı ülkedeki dolaşımda artar olmuştur. Geçmişte bu yasa hepsi benzer bir şekilde bozulmuş olan krallık paralarıyla senyörlere ait paraların rekabetleriyle ilgili olguları pek aydınlatıyor gibi görünmüyor. Kuşkusuz, krallık paraları senyörlük paralarının yerine geçmekle son buldularsa da bunun hükümdarlar büyük vasallere göre daha kalpazan oldukları için olduğunu pek sanmıyoruz.

Bu sahte hükümdar paralarından halkın asırlar boyunca memnun olduğu ve yetindiği paralar vardır, genelde halkın kendileri sayesinde yaşadığı ve saygı duyulan otoritelerce dolaşıma sokulduklarında gerçek olana karşı oyununu çok rahat oynayan bütün uzlaşımsal yalanlardan memnun olduğu gibi. Paraların bozulmasıyla ilgili olan bu bölüm yalanın dönüşümlerinin tarihine eklenmesi çok ilginç bir yaprak olurdu. Yöntemler değişiyor, temel olduğu gibi kalıyor. Artık paraların ne ağırlıklarını ne de vasıflarını değiştirmiyoruz, bozmuyoruz, fakat cebri rayiçli kağıt paralar bunların yerini avantajlı bir şekilde almıştır. "Cebri rayiçli kağıt paralar, diyor sayın Arnauné, modern hükümetlerin sahte paralarıdır."

Verili bir toplumda, verili bir anda bütün ödemeler için gerekli olan madeni paraların miktarını değiştiren nedenlerin neler olduklarını sormuşuzdur kendi kendimize. Bu sorun seçkin bir geometrici olan Joseph Bertrand tarafından dikkate değer bir açıklıkla incelenmiştir¹. Bütün ödemelerin her ayın ilk gününde yapılmasının alışkanlık haline geldiği adalı ve kapalı bir toplum varsayarak kolaylıkla gösteriyor ki, madem ki her kasa gereksi-

¹ *İki-Dünya Dergisi*, 1 Eylül 1881.

nimini uygun geldiği şekilde karşılamak durumunda, gerekli para miktarı yıllık ödemelerin toplam miktarının en azından on ikide birine eşit olacaktır. Fakat eğer bütün kasaların, ayda bir gün ödemeye devam etseler bile, farklı ödeme günleri varsa, gerekli para miktarı çok daha az olacaktır; eğer her gün ödeme yapma alışkanlığı yerleşmiş olsaydı önemli ölçüde azalmış olurdu bu miktar; başka bir deyişle, paranın hareketinin hızlanması, el değiştirmelerinin artan sayısı miktarının artışına eşdeğerdir. Her şey alışkılara bağlıdır o halde, ve bu alışkılar da taklit edilen kimi öncülere bağlıdırlar, ki bunların taklidi saygınlığa yani iş ilişkisi içerisinde olan insanların birbirlerinde sahip oldukları az çok büyük bir güvene bağlıdır.

Adı geçen bilim adamı bir başka sorunu daha incelemiştir: para miktarı bir millette aniden iki katına çıktığında sonucun bütün fiyatlarda yarı yarıya bir düşüş olduğunun doğru olup olmadığını bilme sorunu. Bertrand çok iyi gösteriyor ki bu sonuç ne kesindir ne de olasıdır, ve, gerçeğe daha yakın bir şekilde, bu parasal demleniş özellikle üretimi aşırı tahrik ederek etkili olacaktır. “Refahla artan ileri görüşlülük herkesin ihtiyatını arttıracaktır.” Birçok ekonomist aynı fikirdedir, ve daha yukarıda gördük ki, altın veya gümüş madenlerinin keşiflerinin ardından gözlemlenen ekonomik olgular kendilerine tamamıyla hak vermektedir. A priori deney ile hesap burada hemfikirdirler. Üretici etkinliğin bir altın kaynağının keşfinin basit olgusuyla olan bu aşırı uyarmı dikkate değer bir şeydir.

Eğer bir altın madeni keşfetmek yerine aynı değerde olan ve bütün toprakları gübrelemek ve de bütün rekolteleri arttırmak için yeterli olan bir guano madeni keşfetmiş olsaydık, bu hesabın sonunda milletin külçe çıkarmakla olduğundan daha zengin olacağı kesin midir?

Bu değerlendirmeye, ekonomistlerin çok tartıştıkları daha genel bir soruya üstü kapalı bir şekilde cevap veriyoruz: para, para olarak kendisi de bir zenginlik midir yoksa bu nedenle bir tür zenginlik vekilinden başka bir şey değil midir sorusuna. Para, parasal fonksiyonlarını yerine getirmekten tamamıyla başka bir

kullanım için elverişsiz olan madenlerden ibaret olduğunda bile, gerçek zenginliklerin arasında sayılmaya değerdir, yani *istekleri* tatmin etme yapısına sahip olarak *değerlendirilen* nesnelerin arasında. Basit bir realite nasıl olur da herkesin kendisinde kabul ettiği verimli rolü oynayabilirdi? Bunun kendisi de farklı isteklerin objesi değil midir, ve sınırsız sayıda başka istekleri tatmin etmedeki etkililiğine olan derin bir inanç esinlemiyor mu? Ancak madeni parayla ilgili olarak söylediğimiz şeyi aynı nedenle kağıt para için de ve hatta geçici ve sınırlı paralar olan ve elden ele belli bir süre dolaşan basit ticaret senetleri için de söylemek gerekir. “Eğer emre yazılı bir senedin ödenme anına kadar değerden yoksun olduğu doğruysa, diyor sayın Macleod, buradan şu sonuç çıkar ki, para da bir şeyler satın almaya yaradığı ana kadar değerden yoksundur ve malların değerinden farklı bir değere sahip değildir.” Bu açıklama banknotlara da uygulanabilir.

Banknotlar kelimeler gibidir. Kelimeler basit bir işaret olma görüntüsüne ve basit bir imge görünümüne, kendileri de içimizde belli belirsiz ve yanılsama olarak uyandırdıkları duyuların eşdeğerleri olarak geçen imgeler görünümüne sahip olmakla başlarlar. Fakat eğer düşüncelerin temelinde imgelerden ve imgelerin temelinde duyumlardan başka reel bir şey görmeseydik derin bir şekilde yanılacağımız da aynı derecede doğrudur, bunların zihnin attığı her adımda kendileriyle zenginleştiği farklı psikolojik unsurlar olduklarını bu şekilde bilmezlikten gelerek. Kelime, düşünce, kendisinin bileşimi olduğu imgelere karşılık olarak artık değiştirmeyi düşünmediğimiz otonom bir şey gibi görünür kısa zamanda. Banknot da madeni paraların, kendilerine karşılık olarak her an değiş tokuş edildiğini bildiğimiz ya da öyle sandığımız madeni paraların bir tür basit bir vekili olarak ortaya çıkmakla başlar; fakat banknot bu paraların değerlerinden bağımsız kendi değerinin olduğunu ortaya koymakta gecikmez, madeni paralar böylesine sık ve böylesine evrensel bir şekilde kısmen kendileri için arzulandıkları gibi.

Giderek soyutlaşan kelimenin, giderek daha genel hale gelen bir düşünceyi somutlaştıran kelimenin çıktığı entelektüel evrimi

doğuran aynı zihinsel mantık ve zihinler-arası hareket çalışması, kağıt paranın doğduğu ekonomik evrimi ortaya koymuştur.

O halde, bilimlerini tamamen objektif temeller üzerine kurmakla meşgul olan ekonomistlerin, hayallerinin daha başında gerçekleşiyor gibi görüldüğü para ve finans konularını tercih etmeleri yanlıştır. Nihayetinde, ekonomik şeylerde temel olarak sübjektif olan şeyleri ortaya çıkarmak için mali olgular gibisi yoktur gerçekten de. Örneğin eğer borsa değerlerinin değişikliklerinin nedenleri nesnel olsalardı, bütün fiyatlardaki bir felaket veya can sıkıcı herhangi bir olay tahvillerden sadece birinde, ama diğerlerine yön verenlerden birinde, özellikle de bir devlet gelirinde yaşandığında meydana gelen bu çöküntüyü ya da bu depresyonu nasıl açıklamalı? Öyle geliyor ki, düşüş kesin bir şekilde bu tahville sınırlı olurdu, ve diğerleri, bunun düşüşünü izlemek bir yana, tersine, bu tahvile kıyasla yükselmiş olurlardı. Ama böyle bir şey yok. Neden? Çünkü burada bir psikoloji olgusu, özellikle de bir zihinler-arası psikoloji olgusu söz konusudur. Mutlu bir olay başımıza geldiğinde, özel bir durumda, her şeyi toz pembe görürüz hemen, ümit etmeye, her şeyde güven bulmaya eğilimliyizdir; bambaşka bir talihsizlik bizi yakaladığında, genel bir cesaret kırıklığı, bir yılgınlık bizleri sarar, belimizi büker. Ve bu iyimser veya kötümser ruhsal durumu etrafımıza yayarız istemeden, komşularımızı, dostlarımızı, hatta rakiplerimizi etkilemek için bizlerden yayılır, ki bunlar cesaretlerinin kırılması veya güven duymak için hiçbir şekilde bizlerle aynı nedenlere sahip olmaksızın bizim ruhsal rengimizi yansıtırılar farkında olmadan. Borsa sarayları şu halde kolektif psikolojinin devamlı olarak faal olan laboratuvarlarıdır, hiç de öyle görünmeksizin.

Paranın dolaşımından ve bu *parasal çevrim* ile *ihtiyaçların* veya *çalışmaların* daha yukarıda söz konusu olan *çevrimi* arasındaki ilişkilerden bahsetmek kalıyor bana sonunda. Fakat bu sorun *sermaye* konusunda daha yararlı bir şekilde tartışılacaktır, ki sermaye konusu sıkı bir şekilde para konusuna bağlıdır, ve şimdi bu sermaye konusuyla meşgul olacağız.

BÖLÜM VII

SERMAYE

I

Başlangıçta para düşüncesinden çok ayrı olan sermaye düşüncesi –zira para olmadan önce hayvanlarla ilgili olarak yapılan sözleşmeler olmuştur– gelişerek para düşüncesiyle karışma eğilimindedir. Bu karmaşık ve bulanık kavramı inceleme zamanı gelmiştir o halde, bu kavram temel olarak ekonomik tekrar ile ilgili bir kavramdır, çünkü çok sayıdaki sermaye tanımlarında üzerinde uzlaşılan tek bir nokta vardır, üzerinde uzlaşılan bu nokta sermayenin zenginliklerin yeniden üretimine ve çoğaltılmasına yaradığıdır.

Eğer bu kelimeyi vülger anlamıyla, sermayenin hazır kazanç sayesinde gelire karşı olduğu anlamda alırsak, bana öyle geliyor ki, bunun gerçek kökenini keşfetmekte hiç zorluk çekmeyeceğiz. Taşınır mülkiyet, eğer bununla para veya alacak halindeki büyük servetlere sahip olmayı anlarsak - göçebe bir sürüden bahsetmiyorum-, sadece toprak mülkiyetinden sonra doğabilmiş ve büyüyebilmiştir. Oysa ki toprak mülkiyeti toprakla onun ürünleri arasında, toprağa sahip olmakla onun ürünlerine sahip olmak arasında derin ve evrensel bir ayrım içerir doğal olarak. O halde doğal olarak, para halindeki servetler toprak halindeki servetlerin yanında yer almaya başladıklarında, ortaya çıkan bu yeni mülkiyet bir başkası açısından tamamıyla benzer bir dualite

içermek zorundaymış gibi anlaşılmıştır. Sermayenin ve gelirin toprağın ve ürünlerin ayırımına göre yapılan ayrımı buradan doğar.

Sermayenin sözcük kökeni mi ileri sürülecek bana karşı? *Şeptelinkiyle*¹ aynı olan sözcük kökeni, ki ilk sermaye bir sürü olmak zorunda olduğundan, sermaye düşüncesinin tarımsal ve topraksal üretim evresinin gelişiminden sonra değil de önce geleceği sonucu çıkardı gibi görünüyor buradan. Ben de bu düşüncedeyim, ve daha ilerde nedenlerini söyleyeceğim; fakat sermayenin vülger ve mevcut düşüncesidir söz konusu olan, ve hiç kuşku yok ki, büyük sürülere sahip olma, eğer ekilmiş topraklara sahip olma buna eşlik etmeseydi veya bunu izlemeseydi, bu düşüncüyü uyandırmazdı hiçbir zaman, ki gelir düşüncesinin buna karşı olması kabaca temel gibi görünmektedir. Hiçbir sürü kendi yeni sürülerinden bu şekilde ayrılmamıştır, ekili toprağın ürünlerinden ayrıldığı şekilde. Hatta bütün olarak ve kendisini oluşturan başlardan ayrı bir şekilde düşünüldüğünde bile, kırsal dönemde sürüye kendi içinde ölmez ve değişmez bir şey olarak bakılamazdı: kaç tane sürü salgın bir hastalık sırasında çoğunlukla tamamen yok olmuştur!

O halde, taşınır mülkiyeti kendi suretiyle göstererek onu da meyvesi olan bir ağaç olarak düşündürten ve buradan onu kelimenin bildik anlamında sermayeye dönüştüren şey taşınmaz mülkiyettir bir kez daha! Bu anlam ekonomistleri tatmin etmemiştir, bunu anlıyorum; fakat bizleri meşgul eden düşünce için daha rasyonel bir temel aradıkları için onları kutlamak lazım. Kötü olan şu ki, bu kavramı belirgin hale getirmek ve bunu doğuran benzerliğe başvurmaktan kaçınarak –zira benzerliğin gücü ekonomik açıdan dilbilimsel açıdan olduğu kadar yaratıcıdır– bunu doğrulamak için olan bütün çabaları şimdiye kadar pek iyi ödüllendirilmemiştir. Sermaye birisi için insanların bütün araç ve gereçleridir; bir başkası için, tasarruf edilmiş olan ve daha sonraki bir üretime yönelik olan ürünlerin birikimidir; Stuart

¹ Sığırın veya davarın bakımı için biriyle yapılan sözleşme. Sığır veya davar sürüsü. (Çev.)

Mill için, işçilere ödeme yapmak için bir kenara konmuş sözde bir miktardır, “ücretlerin ünlü meblağıdır”; sayın Bohm-Bowerck için, direkt olarak üretebileceklerimizin dolaylı bir üretim aracıdır, ama çok daha uzun bir süreyle ve çok daha fazla zorlukla; özellikle de kazanılmış zamandır bu. Sabit sermayeleri ve dolaşım halindeki sermayeleri, gelir sermayelerini ve tasarruf sermayelerini ayırt ettik.

İlginç bir şey olarak Macleod’nun sermayeden çıkardığı düşünceyi aktaracağım. İlk bu kelimenin anlamını çok ileriye götürüyor. Bununla, *bir yarar veya bir gelir sağlayabilen, para kazandırabilen her şeyi* gösteriyor. Bir tüccarın malları onun için bir sermayedir; tekrar satmak niyetiyle satın aldığımız *topraklar* sermayedirler. “Ticari kredi ticari bir sermayedir.” Bu ortaya konduğunda, sermayeleri, geometriciler gibi, biri *pozitif* diğeri *negatif* iki nicelik olarak göstermek durumunda olduğuna inandığı iki büyük kategoriye bölüyor. Geçmiş kazançlara (topraklar, evler, vs.) dayanan sermayeleri *pozitif* olarak, ve gelecekteki kazançlara olan beklenti üzerine kurulu olanları (kredi gibi) *negatif* olarak değerlendiriyor.

Matematiğin ekonomi politiğe uygulanışıyla ilgili bu deneme için bir şey demezdim eğer benzer birçok girişim gibi talihsiz ve kısır olmasaydı. *Geçmiş* ile *gelecek* arasında yapay bir karşıtlık kuruyor yazar, ki bunun ara durum olan sıfır durumu *şimdiki zamandır*.

Geometricilerin sık sık bu uzlaşma başvurdıklarını iyi biliyorum, fakat bu burada keyfidir ve doğru değildir; çünkü geçmiş kazançlar veya şimdiki kazançlar hiçbir zaman geçmiş olarak değil, her zaman *mevcut* kazançlar olarak bir değere sahiptirler. Sadece alacakları vereceklerin, ödünç verilenleri ödünç alınanların, üretimleri yok edimlerin karşısına koyduğumuz durumda + ve – matematik işaretleriyle resmen ifade edebileceğimiz gerçek bir ekonomik karşıtlık vardır. Ancak Macleod’nun antitezi sağlam hiçbir şeye dayanmıyor.

Ekonomistlerin sermaye kavramıyla ilgili olan bütün farklı yönelimlerinde kendilerine çıkardıkları genel düşünce şu tanım-

lama ile özetlenebilir: sermaye eski *ürünlerin* yeni *hizmetler* için (çalışma için) ister¹ bu eski ürünlere benzeyen ister bunlardan farklı olan fakat diğer eski ürünlere her zaman benzer olan yeni ürünler yaratmaları için zorunlu veya faydalı olan kısımdır. Buradan görüyoruz ki sermayenin bayağı düşüncesinden bir şeyler en sağlam, en etkili kavramlarında saklıdır, yani şöyle ki temel olarak üreticidir, yaratıcıdır. Fakat bu tanımlamayla, bu şekilde anlaşılan sermaye düşüncesinde kararsız/değişken ve belirsiz olan şeyleri açıklayabiliriz. Çünkü bir taraftan eski ürünün –tohumun– kendisine benzeyen yeni bir ürün yaratmaya hizmet ettiği durum ortaya konmaya değerdi, - bu durum tarımsal üretim durumudur –ve yeni ürünün, endüstriyel üretimde her zaman olduğu gibi, onu üretmeye yarayan eski ürünle hiçbir benzerliğe sahip olmadığı durumla karıştırılmamalıydı. Diğer yandan, eski ürünlerin benzer veya farklı olan yeni ürünlerin yaratılması için faydalı olan kısmı nerede bitiyor? Yararlılığın bin türlü olası derecesi vardır. Sadece eski ürünlerin yeni ürünlerin üretimi için *kesinlikle zorunlu* olan kısmı açık olarak belirlenebilir, ve spesifik hale getirilmesi önem arz eden de bu kısımdır.

Eğer düşünürsek göreceğiz ki bu zorunlu kısım sadece meslek sırlarının, ekim metotlarının, ham maddelerin çıkartılması için ve yeni ürünler üretmeye yarayan alet veya makinelerin imalatı için kullanılan yöntemlerin varlığına ve bunların bilgisine dayanmaktadır. Bu yeniden üretimin mümkün olabilmesi için ham maddelerin, demir filizlerinin veya, eğer söz konusu olan tarımsal yeniden üretim ise, bitkilerin ve hayvanların da var olması gerekmektedir kuşkusuz. Zira mısır ekme metotlarını çok iyi bilmemiz boşuna olurdu eğer dünyada artık mısır olmasaydı, mısır üretmek imkansız olurdu. Fakat bir mısır hasadının daha sonra bizim tarafımızdan yapılabilmesi için bizim de mısırlara

¹ İster önceki yılın buğdayının tohumu sayesinde bir çiftçi mevcut çalışmasıyla yeni bir hasat kaldırdığında olduğu gibi benzer olsunlar; ister, planyasının, tahtalarının ve tezgahının yardımıyla bir marangoz bir konsol veya bir masa imal ettiğinde, ya da törpüyle bir çilingir bir kilit imal ettiğinde olduğu gibi farklı olsunlar.

sahip olmamız zorunlu değildir; bunu bize iletebilecek birinin elinde bir yerlerde bu mısırdan bulunması yeterlidir. Nihayetinde, yeni bir lokomotifin üretimi için her durumda gerekli olan tek şey, lokomotif parçalarının, bunları imal etmenin ve öncelikle de yapıldıkları madenleri topraktan çıkarmanın bilgisidir. Bu düşünceler demeti, her biri bilinen veya bilinmeyen bir kaşif sayesinde doğan küçük veya büyük bir buluş olan bu düşünceler demeti, bir beyinde toplanmış olan bu keşifler demeti: işte eski ürünlerin bir lokomotifin yapımı için her koşulda gerekli olan tek kısmı budur çünkü buradaki zihinsel bir üründür, okul eğitiminin bir meyvesidir. Herhangi bir malın üretimi için de aynı şeyi söyleyebiliriz.

Kuşkusuz, geçmişin bu entelektüel mirasıyla baş başa kaldığında ne tohumu, ne erzakı ne de aletleri olacak olan birey, tarımsal veya endüstriyel bir çalışma yapmak için acınacak koşullar içerisinde olurdu. Fakat biraz erken veya biraz geç de olsa üretmek imkansız olmazdı onun için, oysa ki, tasarrufla biriktirilmiş olan bol miktarda tohumlara ve madenlere ve de en yetkin aletlere sahip olduğunda eğer yönetiyor gibi görüldüğü endüstrinin sırlarını veya giriştiği ekimin metotlarını bilmiyorsa, bütün sözde sermayesine rağmen üretim güçsüzlüğüyle karşı karşıya kalacaktır. Farz edelim ki Amerikalı mühendisler bulaşıcı bir bellek yitimi olayıyla bütün teknik bilgilerle ilgili hafızalarını aniden yitirdiler, Birleşik Devletler'in dünyanın en zengin ve en çok kapitalistleşmiş ulusu olarak bilinmesi boşuna olacaktır, bütün üretim duracaktır orada. Fakat bir savaşın yıkımları, bu savaş iç savaştan on kat daha yıkıcı olsa da ve bütün araç gereçleri ve de bütün erzakları yok etmiş olsa da, Amerika'nın, eğer aydın ve bilgili olarak kalmışsa, refahına yeniden kavuşmasına engel olamayacaklardır. Stuart Mill'in ve Henry Georges'un haklı olarak belirttiği gibi birkaç yıl içerisinde, bu büyük felaketin ekonomik zararları olağanüstü bir kolaylıkla tamir edilmiş, düzeltilmiştir, ki az önce geçen açıklamaya göre buna şaşmamak lazım.

Birleşik Devletler'deki endüstrinin tarihi bu gerçeği çok iyi ay-

dınlatıyor. Sayın Wright, bu konuyla ilgili olan ilginç kitabında¹, büyük imalatın kendi ülkesinde nasıl başladığını anlatıyor bize. Başkan Jackson'un Amerikan endüstrinin babası dediği Samuel Slater tarafından 1790'da olmuştur bu. Slater bir İngiliz'di, çocukluğundan beri İngiliz makinelerini tanıyordu, ve Birleşik Devletler'in pamuk eğirme makineleri elde etmek için olan ve o ana kadar başarısız olan çabalarını bildiğinden, Amerika'ya gitti. Fakat oraya ne makine ne de makine planlarını gösteren çizimler götürdü yanında: İngiliz yasaları o dönemde, Büyük Britanya'nın tekeline sahip gibi görüldüğü sırlarla ilgili her türlü bilgi ve belgenin dışarıya taşınmasını kesin bir şekilde yasaklıyorlardı (bu onun o dönemde bırakınız yapsınlar ve *bırakınız geçsinler* politikasını anlama şekliydi). O halde, 13 Eylül 1789'da gemiye binerken beraberinde Amerika'ya getirdiği şey, diyor sayın Wright, "çok değerli bir yükten oluşuyordu, doğrudur, çok değerli bir yük, ama tamamıyla beyninin içinde olan bir yük". Bu görülmez ve tartıya gelmez *yük* büyük Amerikan endüstrisinin doğduğu bütün sermaye oldu.

II

Sermaye kavramında, benim düşünceme göre, ayırt edilmesi gereken iki şey vardır bu durumda: 1. Gerekli esas sermaye: egemen buluşların bütünüdür bu, ki bunlar mevcut bütün zenginliklerin kaynağıdır; 2. Az çok yararlı olabilecek yardımcı sermaye: bu buluşlardan doğmuş olan ürünlerin yeni hizmetler aracılığıyla başka ürünler yaratmaya hizmet eden kısmıdır bu.

Bu iki unsur, bir bitki tanesinde tohum kendisini sarmalayan ve *çenek* dediğimiz küçük besin yedekliklerinden farklı olduğu gibi farklıdır aşağı yukarı. Çenekler olmazsa olmaz şeyler değildir; bu olmaksızın çoğalan bitkiler vardır; çok faydalıdırlar yalnız. Taneyi açarken bu çenekleri görmek zor değildir, çünkü görece hacimlidirler. Çok küçük olan tohum bunların arasında

¹ *Birleşik Devletler'de Endüstrinin Evrimi*, Fransızca çev., 1901

gizlenir. Sermayeyi sadece geçmiş ürünlerin tasarrufuna ve biriktirilmesine dayandıran ekonomistler, tohuma tamamıyla çeneklerden oluşmuş olarak bakan botanikçilere benzerler.

Buna dikkat edelim. Eğer az önce söylediklerim endüstri için olduğu gibi tarım için de doğruysa, bu sadece endüstri ile ilgili olarak doğrudur, ya da başka türlü doğrudur. Meslek sırlarının bilgisi, yani *endüstriyel buluşların* bilinmesi, ki bu mühendisin tohum-sermayesidir, ekim metotlarının bilinmesine eşdeğerdir, yani bitkilerin ve hayvanların nitelikleri ile bunların çiftçinin tohum-sermayesi olan büyüme ve çoğalma biçimleriyle ilgili olan *keşiflerin* bilinmesine eşdeğerdir. Fakat, doğrusunu söylemek gerekirse, çiftçi kendi yararı için çalıştırdığı, sadece gizemli ve kalıtsal sanatını yönettiği bitki ve hayvan türlerinin hareket biçimini bilmez, oysa ki mühendis, kullandığı fiziko-kimyasal güçlerin nasıl çalıştıklarını bilir, ve bunları sadece bunu bilerek yönetebilir. O halde, tarımı ve endüstriyi birbirinden ayıran böylesine derin farklılıkları birbirine karıştırmamak yerinde olur, sadece *esas* sermaye açısından değil fakat *yardımcı* sermaye açısından da, bu, ikincisine olduğu gibi birincisine de uygulanabilir olan bir dualitedir üstelik.

Sermayenin görünür önemleriyle ters orantılı olan reel önemleri açısından çok eşitsiz olan bu iki bölümünün birbirinden çok farklı iki büyüme şekli vardır. Birincisi bir deha ve beceri harcanımıyla artar; ikincisi çalışma ve tasarrufla artar. Her ikisi de yok edilebilirler, ama aynı şekilde değil. Tohum-sermaye, böyle diyelim, sadece eski bir buluşun yerine aynı ihtiyacı tatmin etmeye özgü olarak değerlendirilen yeni bir buluşun geçişiyle veya yeni bir ihtiyacın eski bir ihtiyacın yerini almasıyla ortadan kaldırılabilir. Yok etmenin başka bir nedeni de vardır elbette, *tam bir unutmama*, fakat bundan bahsetmenin pek bir faydası olmayacaktır, çünkü az önce geçenlerin ikisinden birinin veya diğerinin bir sonucu olarak ortaya çıkabilir sadece. Örneğin tüfek av isteğine cevap vermek için okun yerine geçtiğinde ok icadı ortadan kalktı, düşünce olarak değil çünkü kendisi bu şekilde varolmuştur, fakat bu düşüncenin hakim bir isteğe olan

adaptasyonu olarak, ve temel olan da budur. Ve Roma imparatorluğunun Hristiyan hale getirilmesi sirk oyunlarına veya tapınak dışındaki pagan törenlerine olan tutkuyu bunların yerine manastır hayatının güçlü çekiciliğini veya yeni tapınağın içinde bir vaizin etrafında toplu olarak dua etme isteğini koymak üzere ortadan kaldırdığında, sirkin ve antik tapınağın örneğinin sosyal olarak artık yaşamadıklarını söyleyebiliriz. Çenek-sermayeye gelince, - yani az çok faydalı olan ama *tohum düşüncesinin* gerçekleşmesi için mutlak bir şekilde zorunlu olmayan *aletler, araç gereçler, erzaklar* - bunu yok etmek için bir ırmak veya deniz taşkını, fiziksel herhangi bir yıkım veya savaşçı bir yağma yeterlidir, bunlar tohum-sermayeye kadar varmayan yıkım nedenleridir. Buna karşılık, tohum-sermayeye dokunan, zarar veren her şey çenek-sermayeyi bozar dolaylı olarak. Roma dünyası Hristiyanlaştırıldıktan sonra, inançların değişmesinin sonucu olan yaşantı biçimlerinin değişmesi sirkin, Yunan tapınağının, ekleyelim, kaplıcaların, su kemerlerinin artık cansız olan güzel mimari buluşlarını ölümle baş başa bırakmakla kalmadı sadece, mimarların imparatorluğun topraklarını örttükleri bu tiplerin sayısız örneklerinin değerini neredeyse tamamıyla yok etme gibi bir etkisi de olmuştu, ve sanki büyük bir deprem, bu güzel yapıları yerle bir ederek geçmişin bu araçlarını yutmuş, yok etmişti.

Çenek, maddi-sermaye, tohumun, entelektüel sermayenin kaderini izler demek ki, oysa ki tohum çeneğin kaderini izlemez ve çoğunlukla çenekten sonra da yaşar. Yeni olan ve tercih edilir olarak değerlendirilen bir buluş tarafından yok edilen şey sadece eski buluş değildir, eski buluşa ve gerekli kuruluma adapte edilmiş olan araçlar da öyledirler. Eğer, bir varsayım olarak, balonların yönelteci pratik olarak keşfedilmiş olsaydı, yani bilinen diğer ulaşım araçlarına göre hem daha ekonomik hem daha elverişli olan yöntemlerle keşfedilmiş olsaydı, demiryollarındaki bütün taraçlama çalışmaları, bunların bütün malzeme ve gereçleri, garlar, lokomotifler, raylar, yararlılıklarını kaybederlerdi, ölü sermayeler olurlardı. Bunun tersine, dünyadaki bütün demiryollarını yok etmemiz boşuna olurdu, daha faydalı herhangi bir ulaşım aracı keşfedilmemiş olsa da veya yolculuk ihtiyacı.

insanın kalbinden sökülüp atılmamış olsa da, lokomotifin mühendisler tarafından detaylandırılmış bilgisi bütün sermaye değerini, bütün *üretici zenginliğini* korurdu. Bu açıklama, sermayenin iki bölümünden en önemlisinin, hem de büyük bir farkla, en küçüğü olduğunu, öznel kısım olduğunu göstermek için yeterlidir.

Bu arada buluş-sermayenin ortadan kalkmasının çok nadiren tam olduğunu ve her durumda sadece kademeli olduğunu da görelim. Kısmi yok oluşunda kademeli ve ilerleyici olan şey öncelikle dikkat etmeye değerdir. Bessemer yöntemi keşfedildiğinde eski çelikleme yöntemlerini sadece azar azar geriletmiştir, ve eğer bir taraftan yeni yöntemle üretilmiş olan çelik kilogramların düzenli gelişimini, diğer taraftan eski tarzda imal edilmiş olan çeliğin aynı şekilde düzenli azalışını gösteren istatistiksel tablolara bakarsak, üstünlüğü kendisinin ortaya çıkışından itibaren kabul edilen bir buluşun bu yavaş ve kademeli gelişimiyle şaşkına döneriz. Onca istatistiksel eğriyle ortaya konan bu artan veya azalan ilerleme devamlılığı içinde yavaş yavaş bir bulaşının etkisini ve binlercesi arasında başkasının örneğinin, bütün akıl yürütmelerden daha iyi bir şekilde karar vermemizi sağlayan *yakındakinin* örneğinin etkililiğinin kanıtını göremek çok zor gibi geliyor bana. İlgili kişiler üzerinde en çok etkili olan tanıtılma, yeni buluşu başarılı bir şekilde çoktan kabul etmiş olanları görmektir. Buharlı gemi, gemi sayısı ve tonajı olarak, çok yavaş bir şekilde gerilemiş olan yelkenli gemiye göre yüzyılın başlangıcında ortaya çıkışından itibaren sergilediği açık üstünlüklere göre önceden öngörülebileceği kadar hızlı bir şekilde gelişmiş olmaktan uzaktır.

İstisnai olarak kaçınılmaz zorunluluklar sırası geldiğinde karar vermek için yakındakinin, komşu olanın örneğini beklemeyi yasakladığında, komşularını taklit etmekten çok onlardan daha iyi keşifler yapmakta açıkça daha büyük bir yarar olduğu için, bu yavaş ilerlemeleri artık görmeyiz. Silahların daha kullanılmadan yenilendikleri, her yıl her büyük ülkede toplarda, tüfeklerde, zırhlılarda ve taktiklerde akşamdan sabaha bataryaları

yeniden elden geçirmeye, filoları yeniden inşa etmeye, seferberlik planlarını yeniden yapmaya zorlayan bir iki yeniliğin ve düzeltmenin ortaya çıktığı bu tuhaf silahlı barışta Avrupalı ülkelerin bizlere sunduğu manzaradır bu. Barışın ortasında askeri buluşların aynı bir ülkenin bağrında kendi aralarında yaptıkları ve onca sermayenin büyük meydan savaşlarında olduğu gibi yok olup gittiği bu korkunç savaşta hedeflenen amaç, ne olursa olsun taklit edilmek istenen –eğer bu en yanılmaz sırlar arasında değerlendirilirse– ama her şeyden önce yenilmez ve taklit edilemez silahların tehdidiyle korkutulmaya çalışılan yarının düşmanının, komşunun bilmediği kimi sırlara sahip olmaktır. Bu nedenle, yeni tüfek, top veya barut modeli denendiğinde ve üstün olarak değerlendirildiğinde, yavaş yavaş değil aniden uygulamaya başlarız bunu her yerde, yapılan harcamalara bakmaksızın.

Fakat askeri keşifler olayında bile, ve de endüstriyel keşifler olayında, daha yukarıda söylediğim gibi yeni gelenin eskiyi tamamıyla ortadan kaldırdığı hemen hemen hiç olmaz. Eskiye ister yavaş yavaş ve derece derece olsun, ister aniden olsun bütün alanından kovduktan sonra, yeni gelen, eskiyi kendisinin çekildiği kimi üstün siperlerden çıkarıp atmayı başaramaz. Yelkenli gemi varolmaya devam ediyor ve hep varolmaya devam edecektir belki de, fakat buharlı geminin yanında küçük bir kabotaj işine indirgenmiş bir şekilde. Kürekli gemi de kayıkçılık işinde ve nehir balıkçılığında yaşamaya devam ediyor. Tarımsal keşifler kırsal zanaatın alanını daraltmışlardır, ama tamamıyla ortadan kaldırmamışlardır. Avcılık her an yaşamaktadır, avcılık dönemi geçmiş olsa bile.

İlkin ağaçtan ve daha sonra taştan olan evlerin keşfi çadırın eski keşfinin yerini aldığında, çadır, sayıları giderek azalan göçmenlere hizmet etmeye devam etmiştir yine de. Hâla şurada burada, küçük şehirlerde, gaz lambalarının veya elektrikli lambaların hiç de söndüremediği sokak lambaları vardır. Ve hayatta kalan son yabancı insanlar, son vahşiler, tüfeğin keşfine rağmen yay ve ok kullanmaya devam ediyorlar hâla. Bir istisna olarak, çakmaktaşını parlatma ve cilalama sanatı bronzun istilası önünde

tamamıyla ortadan kalkmıştır; fakat demirin istilası, daha sonra, bronzu sadece belli bir noktaya kadar geriye atmıştır. Kimyasal kibritlerin keşfi çakmağın kullanımını sınırlandırmıştır, ama onu ortadan kaldırmamıştır. Demiryolları bütün kamu taşıtlarını ortadan kaldırmamıştır, ve bunu başarması da pek az muhtemeldir. İşgal ettikleri engin ovalardan fetihçi ırklar tarafından kovulduktan sonra kendilerini çok iyi bir şekilde korudukları dağların kalbine sığınan topluluklar benzeyen buluşlar vardır.

Bu önemli olgunun açık nedenleri vardır: varoluş koşullarının sonsuz çeşitliliği sayesinde, aynı bir genel ihtiyaca cevap veren en yetkin buluştan başka belli bir kullanım türüne daha iyi adapte edilmemiş öylesine basit ve öylesine kaba bir buluş yoktur. Ve yahut da, eğer her türlü kullanımı ortadan kaldırılmışsa, kendisine çoğunlukla yeni bir tane yaratır ve organ fonksiyonunu değiştirir. İnsan dehası, yaşamın dehası gibi, kendi düşüncelerine fazlasıyla bağlıdır ve bunları kullanabildiği kadar kullanır.

Bizim endüstrimizin, canlı dünya gibi, bizlere mümkün olduğunca kusursuz olan adaptasyon örnekleri sağladığını da belirtelim, bunlar ilerleme ve gelişme için elverişlidirler. Deniz kirliliğinin kanadı büyük hava geçişlerine olağanüstü bir şekilde adapte olduğu gibi, çatalın ve kaşığın keşfi de, ki birkaç asır boyunca ilerlememiş, gelişmemiştir, yemek yeme ihtiyacına kusursuz bir şekilde cevap verir, - ipin ve iğnenin keşfi, tarihöncesi dönemlerden beri dikiş isteğine, -kalemin keşfi yazma isteğine- belin keşfi toprağı kol gücüyle belleme isteğine cevap verir.

Şu da doğrudur ki, bu istekler halkın belli bir kesiminde yeni buluşlarla değiştirilip dönüştürüldüklerinde, buharlı sabanın beli geriye attığını, yazı makinesinin kimi kalemleri yerlerinden ettiğini, dikiş makinesinin iğnenin ve yüksüğün alanına girdiğini ve yemek borusu sondasının geçici olarak kaşığın ve çatalın yerine geçtiğini görürüz.

Fakat bu, *makinelere* tarafından bazı eski pozisyonlarından bu şekilde çıkarılan *aletlerin* gizlendikleri yerde kendilerini ele

geçmez hale getiren ayarlama ve düzeltmedeki bütün yetkinliklerini korumalarına engel olmaz.

Bu olgudan çıkan sonuçlara işaret etmek iyi olur: en dikkate değer olanı *buluşların birikimi yasasıdır*, çünkü, eğer daha sonra gelen buluş daha öncekini tamamen yok etseydi, birikim yapmaksızın bir biri ardına gelirlerdi buluşlar. Yetkinleşme yönünde ilerleme de olabilirdi burada, fakat genel zenginleşme yönünde değil. Fiyatlar teorisi açısından ilgi çekici olan bir diğer sonuç da şu ki, yeni ve daha iyi olan buluşun ardında eski buluş vardır ve yeni buluşu kullanan kişinin onun üstünlüğünü kötüye kullanma ve çok pahalıya mal etmek isteme durumunda eski alanını yenisinden ele geçirmeye hazırdır her zaman. Eğer kimyasal kibritlerin tekeline elinde bulunduran şirket bizlere kutusunu 1 franka satmaya çalışsaydı herkes çakmağın alışıldık kullanımına geri dönerdi. Sayın Paul Leroy-Beaulieu bu noktayı en değişik uygulamalara uygun olan *ornatma*¹ yasası adı altında çok iyi bir biçimde açıklığa kavuşturmuştur. Her türlü ayrıcalıklı işletmelerin kötüye kullanımlarına karşı güvenli bir fren vardır burada, her türlü tekelin iddia ve isteklerine karşı konmuş olan aşılmaz bir sınır vardır.

III

Her şeye rağmen, buluş-sermaye sıklıkla bütünsel olmasa da kısmi kayıplara maruz kalır ve bunlar avantajlı bir şekilde karşılanmaya yönelik de olsalar, anlık olarak hissedilmeye devam ederler. Bu kayıpların büyüklüğünü değerlendirmek için, buluşların yok oluşlarının veya daha çok yararlılıklarının, sosyal adaptasyonlarının iki nedenini ayırt edelim. Bildiğimiz gibi bu iki neden: 1. Halkın aynı ihtiyaçlarına, aynı zevklerine ve aynı heveslerine daha iyi adapte olmuş başka buluşların bunların yerine geçmesidir; 2. Halkın ihtiyaçlarının, zevklerinin ve heveslerinin değişimidir, dini veya politik yeni bir inancın, yeni bir estetiğin, yeni bir moda rüzgarının sonucunda. Birinci neden her

¹ Substitution: Bir şeyin başka bir şeyin yerine geçmesi. (Çev.)

zaman sonuç olarak insanlığın lehinedir –bunalımların ortaya çıkmaya başladığını gören kuşaklar için olmasa da. *Eğer sadece mevcut kuşağın mutluluğunu hedeflersek*, eğer sadece yaşayanları hesaba katarsak, Sismondi'ye hak vermek gerekir ki, sıklıkla, hatta çoğunlukla, en güzel gelecek için olan büyük endüstriyel buluşlar tiksinti vericidirler, çünkü işçilere çok büyük ve kalıcı acılar veriyorlar, işçiler ki bu buluşlarla hareketsizliğe indirgenmişlerdir ve sefaletе düşmüşlerdir; çünkü tüketicilere hafif, önemsiz tatlar ve ilk işletimcilere, ilk kullanımcılara ise büyük kârlar sağlıyorlar. Ve ben, sosyalistlerin ve hatta sıradan bireycilerin (zira sosyalistler aşırı bireycidirler ve bunun farkında değildirlər) Simondi'nin tezine bu konuda ne hakla karşı çıkacaklarını ve ne hakla gerici olmakla suçlayacaklarını bilemiyorum. Bireyci dendi mi *aktüalist* gelir akla (yaptığım bu yeni sözcüğü mazur görün); sadece bireyle meşgul olmak, sadece mevcut anla ve mevcut olarak yaşayanlarla meşgul olmaktır. Bireyciler, kimilerinin refahının ulusal amaç için, bu amaç bu fedakarlığı gerektirdiğinde kurban edilmesini haklı çıkarmayı reddetmelerindeki aynı nedenle, şimdiki kuşağın kendisini gelecek kuşaklara feda etmesini haksız ve mantıksız bulmalıdırlar.

Fakat sorun, ulusal amaç için ve gelecek kuşaklar için olan bu çifte fedakarlığın sahip olduğu en kutsal şey açısından görev ve ödevin de temeli olup olmadığını ve bu şekilde anlaşılan ödevin, kendi öz doğasıyla kendi dışına, kendisinin ötesine atılmış olan bireyin en temel arzularının ifadesi olup olmadığını bilme sorunudur. Eğer *akıl* egoizmi ve *aktüalizmi* ifade edeceği dar anlamda anlaşılıyorsa, aklın, yaşamın baş çiçeği olan aklın yaşamın olumsuzluğu ve inkarı olduğunu, canlı evrimine, birbirlerine doğru koşan kuşakların karşı konulmaz seyrine –boşu boşuna– karşı çıktığını söylemek gerekirdi.

Klasik ekonomistlerin bireyciliği optimizmleriyle çelişki halindedir. Örneğin *bırakınız-yapsınlarda* ekonomik sorunların en iyi çözümünü gördüklerinde, özgürlüğün, buluşların ve makinelerin özgür yayılımının yarattığı zararların yine aynı özgürlükle iyileştirileceğini ve işçilerin kendilerini yeni endüstriye

vermek için, doymak bilmez hale gelen bir üretim kolundan yetersiz bir gelişimi olan bir başka kola akın etmek üzere ayrılarak eski endüstriyi terk edeceklerini kanıtlamaya çalıştıkları durumda, öyle ki sonunda üretim tüketimle dengeli hale gelecek ve her şey daha iyi olacak; bu şekilde usamlama yaptıklarında, optimist olarak, kendilerini bireyci bakış açısına kesinlikle karşıt olan bir bakış açısına yerleştirirler üstü kapalı ve bilinçsiz bir şekilde. Gelecekteki *iyilerin*, başka insanlar ve çoğunlukla mevcut bireyler gibi başka bireyler tarafından saygı gören iyilerin şimdiki *kötüleri* karşılaşması gerektiğini ve şimdiki bireyin kendisini bu şekilde feda ederek fedakarlığına, kendisini şimdiki veya gelecekteki benzerlerine bağlayan dayanışma amacıyla kendini kurban edişine sevinmesi gerektiğini düşünüyorlar gerçekten de. Ekonomik bireycilik sadece çözülerek ve gevşeyerek optimist olabilir demek ki. Ekonomik optimizmin bireycilikten vazgeçilerek en önemli öğreti olan özveri ve feragat öğretilmeye başlandığı andan itibaren savunulabilir hale geldiği sonucu da çıkıyor bundan, doğal bir sonuç olarak.

Fakat eğer buluş-sermayenin kısmi olarak ortadan kaldırılışının ilk nedeni yeni ve daha iyi bir buluş her zaman sosyal bir avantaj ise finalde, ikinci neden için de, halkın ihtiyaçlarının, zevklerinin ve heveslerinin değişmesine dayanan neden için de bu böyle midir? Hayır, her zaman değil, ne de çoğunlukla. Gerçekte, kanlı kurbanları ve sirkin kutsal oyunlarını ortadan kaldıran üstün bir dinin gelişi insanların kalbine acıma ve kardeşçe merhamet duyguları ve zihne daha büyük spekülasyon konuları getirdiğinde, terkedilmiş olan ve harabeye dönmüş olan tapınaklarla ve amfiteyatrolarla teselli bulabiliriz; siyasi bir devrim, yine aynı şekilde, ki bu nadir bir şeydir, yok ettiklerinin yerini avantajlı bir şekilde doldurduğunda, parlak sarayların getirdiği bütün özel ve demode lüks endüstrilerinin ortadan kaldırılmasında üzülecek pek bir şey olmaz.

Fakat değişken moda elbiseler konusunda her yıl ve mobilya konusunda her on yılda bir halkın zevklerini boşu boşuna değiştirir ve zanaatçılar, terziler ve marangozlar tarafından geçmişteki

taleplere cevap vermek için ortaya konan olağanüstü beceri ve ustalıkları hiçe indirger. Bir iki müşteri kazandırmaya değilse başka neye yarar bu?

Çalışmanın meyvesi olan *kolay* zenginlik tüketilmek ve yok edilmek için var edilmiştir normal olarak; korunmasının varlık nedeni de tüketimi ve yok edimidir. Ama sermaye, becerikliliğin veya dehanın meyvesi olan buluş-sermaye, her zaman varolmak ve sonsuz bir şekilde çoğalmak içindir normal olarak; ve yaşayış biçimlerinin bunu – düşünce olarak değilse de en azından değer ve sosyal realite olarak - yok eden değişimleri bir istisna olmalıdırlar. Bu istisna bizim bunalımlar çağımızda kural haline gelmiş gibi görünüyorsa da, bu anormallik geçici olabilir sadece. Er ya da geç, dünya üzerinde gezip duran toplumları yerleşmeye, çadırlarını evlere çevirmeye zorlayan aynı mantıksal zorunluluk, moral açıdan göçebe olan toplumları moral olarak yerleşik olmaya, istikrarlı oluşu buluşların birikimini kolaylaştıran ve bunların ornatmalarına karşı olan dini, askeri ve istençli kesin bir ideale oturmaya zorlayacaktır. İlerleyici ve sonsuz yetkinleşmeler çağıdır bu. Esas olarak devrimci olan ve periyodik katalizmlerle/katalizörlerle bütün sosyal türlerini onların yerine her türden başka tipler yaratmak için yok edecek olan bir toplum, Cuvier'in bilimin artık razı olmadığı şu felaketi andıran korkunç dünyasına benzerdi.

IV

Eğer az önce gösterdiğimiz gibi yararlı buluşların bilgisi maddi-sermayenin tohumu ve kaynağı olan esas sermaye ise, sermaye konusunda ekonomistler arasında doğrulanmış olan kimi önermeleri değerlendirmemiz kolay olacaktır. Lassal'in düşüncesi, ki buna göre kölelik sermayenin ilk kökeni olmalıydı, açık bir şekilde reddedilmelidir. Sermaye ilk buluştan doğmuştur, ateşin bulunuşundan ilkin, belli bir sürtme yöntemi aracılığıyla olur bu, ki bu yöntemin bilgisi, bu yöntemin bilinmesi güneş ısısının sunduğu hizmetlerin istenildiği gibi *yeniden üretilmesine* olanak veriyordu: besinlerin pişirilmesi, çanak çömlek

yapma, soğuğa karşı korunma, vs. Bu bilgi ilkel insanların *sürekli olarak yeniden üretici* olan ilk zenginliği olmuştur. Bu nedenle buna övgü olması için ilahileri dillerinden eksik etmemişlerdir. Toprağın doğal meyvelerinin, tohumların ve tanelerin toplanması benzerlerine göre biraz daha basiretli olan kimi yabanılara bu meyvelerin birkaçını gelebilecek açlığa karşı saklama düşüncesi vermiştir zorunlu olarak. Daha sonra bu meyvelerin saklanması tohum yapma düşüncesini esinlemiştir, ve buradan da bunların *yeniden üretilmeleri* ve nihayetinde ekilmeleri ve ayıklanmaları çıkmıştır. Bu evrime paralel bir şekilde bir diğeri meydana gelmiştir. Bir gün çok bol olan ve başka bir gün yetersiz olan hayvan avcılığı bir avcıya veya ilkel bir balıkçıya ölü av hayvanını veya sudan çıkardığı balığı gelecekteki açlık için saklama, daha sonra da, sadece uzun süre saklanabilir olmakla kalmayan, yeniden üretilen ve çoğalabilen canlı hayvanları yakalama düşüncesi vermiştir. Özellikle yavru- ların yakalanması erzak toplama düşüncesini gerçekleştirmeyi kolay hale getiren hissedilir bir ilerleme olmuştur. İnsan-sermaye bu şekilde gelişmiştir, yani saklanmış olan tohumları verimli hale getirmeye yarayan ekim koşullarının ve canlı olarak yakalanan hayvanları evcilleştirmeye ve verimli hale getirmeye özgü olan yetiştirme koşullarının keşfedilmesini sağlayan artarda gelen denemeler sonrasında gelişmiştir¹. Buraya kadar meyvelerin ve av hayvanlarının saklanması ve korunması toplanmacılık, avcılık veya balıkçılıkla üretilmiş olan zenginliğin hızlı bir şekilde yok edilmesinin önüne geçmeye yaramıştır sadece, bu zenginliğin yeniden üretimini garantiye almaksızın. Üretimdeki bu kesinlik, bunu sadece sermaye verebilir, ve bunu veren her şey sermayedir. Tohumları ve hayvanları yemek için sakladığımızda bunlar da diğerleri gibi üründürler; bunları ekmek için veya yeniden üretmek için –ya da bunları çalıştırmak ve bu

¹ Böylelikle bir taraftan avcılık, balıkçılık ve toplanmacılık ve diğer taraftan bitkilerin ve hayvanların evcilleştirilmesi arasında ilk evreden ikinci evreye geçişi kolaylıkla açıklayan ara bir evre vardır: bitkilerin veya yakalanan hayvanların ileri görüşlü bir şekilde saklanması ve muhafaza edilmesidir bu evre.

şekilde başka *yeniden üretimlerin* hizmetine vermek için– sakladığımızda bunlar sermayedirler.

Oysa buna göre şurası kesindir ki insan köleci yönetimden çok önce birikime, sermaye oluşturmaya başlamış olmalıdır, ki bu kölelik yönetimi gelişebilmek için kırsal yönetimin oluşumunu bekler. Kölelik kuşkusuz hayvanların evcilleştirilmesi örneğiyle varolmuştur, ve bu karşılıklı değildir. Evcil hayvanların zaten olduğu, en azından evcil köpeğin olduğu Kızılderililer gibi birçok avcı toplulukta kölelik biliniyor.

Sermayelerin gelişmesi ve sürekli birikimi Marx'ın belirttiği gibi gerçekten bizim ekonomist organizasyonumuzun değişmez bir kuralı mıdır? Ve eğer gerçekten öyleyse, Marx'ın belirttiği gibi bir nedeni, yani işçinin kapitalist tarafından kısmen soyguna uğraması, işçinin çalışmasının bir kısmının, *çalışma fazlasının* kapitalist tarafından ödenmemesi gibi bir nedeni var mıdır?

Tohum-sermayeyi ve çenek sermayeyi ayırmamız bu iki soruya cevap vermektedir. Bildiğimiz gibi, tarihsel olmayan ve bizim modern toplumlarımızla sınırlı olmayan fakat mantıksal ve evrensel olan bir zorunluluk gereği gerçekten birikim yapan şey tohum-sermayedir, insan dehasının yok edilmez düşüncelerinin mirasıdır. Bu bakış açısıyla, *kapitalizm* sosyal gelişimin bir geçiş evresiymiş gibi *kapitalist rejimden* bahsetmek en uygunsuz, zihni en çok bunaltan ve şaşırtan bir ifade kullanmak olur. Zihinsel sermayeden doğan maddi-sermayeye gelince, her an kendisini yok emekte ve yeniden üretmektedir, ve Stuart Mill'in sermayenin bir savaşın veya bir yıkımın ardından yeniden oluşma hızı üzerine olan değerlendirmesi sadece buna uygulanabilir. Fakat her zaman yeniden oluşmaktan, yeniden canlanmaktan uzaktır, bir daha doğmamak üzere yok olduğu da görülmüştür; ve yoksullaşarak giden çöküş halindeki ulusların sunduğu manzara, hiçbir iç zorunluluğun madde-sermayeyi durmaksızın büyümeye zorlayamadığına inanmamız için çok iyi hazırlanmıştır. Kapitalizasyonun işçinin sömürülmesiyle açıklanması da belli bir ölçüde yine sadece buna uygulanabilir.

Esas sermayenin, tinsel sermayenin gelişen oluşumuna gelince,

bunun nedeni soygunculuk değildir, ne de egoist bir tasarruftur, fakat tersine, bağış ve “kendi”nin olağanüstü kullanımıdır. Modern bilimi ve endüstriyi kurmuş olan dahi insanların zorlu hayatında sıkıntı verici ve yorucu olan şeyleri düşünün, kabul edeceksiniz ki içimizden her biri gibi, proleterlerin en mütevazısı patronu tarafından sömürülüyorsa da, kendisi de bilmeden bu iyilikçi insanları sömürür. Yiyecek bulmasını, barınmasını, giyinmesini, karşılıksız olarak olduğu şekliyle eğitilmesini, hasta olduğunda bakılmasını, dünyanın bir ucundan diğerine böylesine hızlı ve ekonomik bir şekilde taşınmasını bu insanların *ödenmemiş çalışma fazlasına* veya daha çok, iyi telafi edilmemiş ya da gerektiği gibi ödüllendirilmemiş olan *üzüntü ve mutsuzluk fazlasına* borçludur işçi. Auguste Comte’un genel düşünceleri ve genel duyguları birbirlerine bağlı olarak böylesine yakınlaştırması nedensiz değildir, çocuksu bir kelime oyunu değildir. Kaşif olağan hayatında egoist olabilir, fakat keşfettiğinde, kendisinden önce gelenlere göre daha derinlikli bir şekilde soyutlamaya ve analize inerek doğanın insanlık için¹ yeni güçler olan sırlarına el uzattığında egoist değildir. Kişisel bir yığın hesap ve çabayla değil de çıkar gözetmeyen bir araştırmalar zinciriyle, verimli coşkularla zenginleşir insan-sermaye. Bu tutkun merakın, doğruya doğru için olan bu tutkunun kaynağı kurusun, bu özgür bilimsel çalışmanın gerekli koşulları ortadan kalsın bu sermaye büyümeye son verecektir, ve endüstriyel ilerleme ve gelişme, sonucu olduğu bilimsel ilerleme ve gelişmeyle birlikte duracak-

¹ İnsanlık için ve öncelikle de kendi vatanı için. J.-B. Say, bir İngiliz devlet adamının 1824’teki bir halk söylevinde telaffuz edilen şu sözlerini aktarıyor: “Çeyrek yüzyıl boyunca içinde olduğumuz mücadeleye şöyle bir göz attıktan sonra, bu mücadeleyi muzaffer bir şekilde bitirdiğimizde Watt’ın dehasının bizler için yarattığı yeni kaynaklar için sonuç olarak bütünüyle minnettar olduğumuzu düşünmekten, bunu ilan etmekten alamıyorum kendimi. Şunu da ekleyeceğim ki, bu ülkenin endüstrisine ve zenginliğine kademeli fakat her zaman kesin olan bir gelişme kazandıran mekanik ve bilimsel iyileştirmeler olmasaydı, zaferin bizim silahlarımızı kamçılادığı dönemden önce aşağılayıcı bir barışa imza atmak zorunda kalırdık.”

O halde, Wellington’dan çok Watt’tır Napoleon’u alt eden. Endüstriyel deha askeri dehayı yenmiştir.

tır. Nelerdi bu koşullar şimdiye kadar? Genelde, tarihöncesi dönemlerden itibaren bir iki kişinin ayrıcalığı olarak kalan belli bir derecede rahatlık ve dinlenme, bir tür mirasla geçen bir rahatlık ve dinlenme; ve ikinci olarak da, çoktan edinilmiş olan gerçekliklerin aynı derecede ayrıcalıklı olan bilgisi. Bu iki ayrıcalığın İ.Ö V. veya VI. yüzyılda Orta Asya'daki ya da Büyük-Yunan'daki ticaret kentlerinde bir araya gelmesi matematiğin ve fiziğin doğmasına yol açmıştır. Eşitlikçi bir demokrasinin Antik Yunan'da sahip olunan her şeyi eşit hale getirdiğini farz edin, Hieron'un akrabası ve geometrinin ve de mekaniğin babası olan aristokrat Arşimet doğamazdı veya sosyal bir doğuştan-ölü olurdu. Gerçeklikleri keşfetmeye çalışan herkes, yararlı şeyler keşfeden herkes antik dönemlerde özgür insanlardılar, modern dönemlerde ise "burjuvalar"¹. Bu yaratıcılığı, bu keşifçiliği sosyal konumun avantajlarına borçludurlar, ırk üstünlüğüne değil kesinlikle, buna inanıyorum. Fakat, ne kadar haksız görünürlerse görünsünler, bu avantajlar, sosyal konumun bu üstünlükleri gerekiydiler; ve bu haksızlıklar olmadığında, itiraf etmek gerekiyor ki, başka türlü bir derinliği olan bir haksızlık, yani atalarımıza olan üstünlüğümüz, her yerde yüceltilmiş ve hayran olunmuş olsa bile mümkün olmazdı. O halde, doğrusunu söylemek gerekirse, sermayeye doğma ve büyüme olanağı veren şey kölenin karşılığı ödenmeyen çalışması veya işçinin ödenmeyen çalışma fazlası değildir, eskinin özgür insanının ve modern "burjuvanın" özgür olduğu zamandır, yani boş zamandır bir kez daha, boş zaman, yani zorlu araştırmalardan sonra keşfetmekten ve icat etmekten aldıkları ve kimi zaman karşılığını aldıkları ama asla pahalıya malolmayan zevkin babası. Bu düşünce gerçekte geçmişin ve şimdinin eşitsizliklerini ve haksızlıklarını haklı çıkarabilecek tek şeydir; fakat çoğunlukla yeterlidir. Gelecekteki

¹ Eğer kaşife - işçiden, alabildiğine küçümsenen "ücretli"den farklı olarak - eskiler hayran olsalardı ve hatta bazen tanrılaştırmış olsalardı, bunun nedeni kölelerin hiçbir şey keşfetmemeleri olurdu. Eğer köleler yaratıcı ve keşifçi olsalardı, eskilerin bunların çalışmalarını kullandıkları gibi keşiflerini kullanmakla birlikte, bu keşifleri bu çalışmalar gibi küçümsüyormuş gibi görüneceklerine emin olabiliriz.

haksızlıklar için de mi aynı şey olurdu -ki bunlar daha az olmayacaklardır belki de- ? Bu mümkün, fakat kehanette bulunacak değiliz burada.

Şunu iddia edebiliriz ki, servetlerin ve varlıkların eşitlenmesi, eğer aynı zamanda ilkel eğitimin yükselmesinin pek iyi telafi edemediği yüksek öğretimin düşürülmesiyle bilgilerin eşitlenmesine neden olsaydı, endüstrinin ilerlemesi ve gelişmesi için bir felaket olurdu. Aydın sosyalistler bunu iyi bilirler ve temelde istedikleri şey eşitsizliğin ortadan kaldırılması değil, sadece bir *yarıştan* doğan eşitsizliğin kısmen kalıttan doğan eşitsizliğin yerine geçmesidir. Çözülmesi gereken sorunlar görece basit olan buluşların tükenmesiyle ne denli çetin hale gelirlerse, ortak yarar için bunların çözümlerini bulmaya çağrılan seçkin entelektüel tabakayı yetiştirmek ve geliştirmek o denli önem kazanır.

V

Özetle, esas sermayenin doğuşunun, korunmasının ve artmasının koşulları şunlardır: ilkin deha veya beceri, temel koşuldur bu; belli bir derecede sosyal istikrar ve aynı zamanda sosyal eşitsizlik; yeterli seviyede özgürlük, rahatlık ve dinlence; ve elit tabaka için yüksek olan fakat herkes için ortalama olmayan bir eğitim. Bu koşullara bir başkasını, liberal ekonomistler arasında kaçınılmaz olarak bilinen, sermayenin bireysel mülkiyeti koşulunu ekleyebilir miyiz veya sosyalist ekoller tarafından salık verilen bunun tersi bir koşulu: Sermayenin kolektif mülkiyeti koşulunu?

Buluş-sermaye ile ilgili olarak cevap kolaydır: bireyden doğan bütün buluşlar yalnız yaratıcılarının mülkiyeti olmakla başlarlar; fakat yine bütün buluşlar, belli bir dönemin sonunda, ortak alana, kolektif mal alanına girmekle son bulurlar. Ve burada hem adaleti hem bu dönüşümün yararını açıkça görüyoruz: yeni buluşun ilkin bireysel olan mülkiyeti doğuşunun bir koşulu olmuştur hiç şüphesiz, bu koşul olmadan bu buluş olamazdı. Fakat diğer taraftan, belli bir dönemin sonunda, bu buluşun kolektif

mülkiyeti korunmasının ve saklanması için hemen hemen zorunlu bir koşulu haline gelmiştir. Babadan oğla bir aile sırrı gibi geçen gelirler ortadan kalkmakta gecikmezler. Şu halde, bireysel mülkiyet buluş-sermaye için bir büyüme nedenidir ve kolektif mülkiyet bir korunma ve saklanma nedenidir. Her ikisi de aynı amaca yöneliktirler, birbirleriyle savaştan uzaktırlar; ve burada, banal hale gelmiş olan ve kolektif mülkiyetin bireysel mülkiyeti öncelemesini ve onu doğuran şey olmasını isteyen evrim formülünün tersine, bireysel mülkiyetten kolektif mülkiyete geçeriz her zaman.

Buluş-sermaye için geçerli olan şey alet/araç-sermaye için de geçerli midir? Aynı derecede değil. Devlet, birey gibi, yeni garlar ve yeni fabrikalar inşa edebilir ve madde-sermayeyi böylelikle çoğaltabilir; ve birey, devlet gibi, bunu sürdürebilir ve koruyabilir, saklayabilir. Fakat gerçekte, buluşların ilk kullanımı için kamu girişimini önceleyen şey özel girişimdir her zaman, bunları tasarlayan ve düzenleyen her zaman birey olduğu gibi; ve yavaş yavaş yayılan bu bireysel örneğin yayılımıdır ki bir buluşun kullanılması genelleşmiş ve halka inmiştir, bu buluşun bilgisi gibi. Bireysel mülkiyet tekrarlanarak ve çoğalarak genel hale gelir her yerde, ve bazen, fakat şimdiye kadar istisnai bir şekilde, kolektif olmaya, genelleştikten sonra ulusallaşmaya da yönelir. Sosyalizmin temel sorununu bir iki kelimeyle kesip attığımızı iddia edemeyiz. Önümüze koyduğumuz özel sorunla ilgili olarak belirtme ve ileri sürme hakkına sahip olduğumuz tek şey, koruma ve saklama açısından, madde-sermayenin çoğaltılması açısından olduğu gibi, bireysel mülkiyetin kendi kanıtlarını ve değerini ortaya koyduğu ve kolektif mülkiyetin henüz aynı şeyi yapamadığıdır.

İzlenmesi gereken amaç, bir taraftan teorik ve teknik bilgilerin, diğer taraftan bunları kullanmanın pratik yöntemlerinin, bunları anlamaya ve gerçekleştirmeye, yetkinleştirmeye ve geliştirmeye en çok yetenekli olan insanlara vermemezlik etmeye engel olmaktır.

Bunun için ne gereklidir peki? En yeteneksizlerin bundan ani

ve şiddetli bir şekilde yoksun bırakılması mı? Hayır, ancak bu işlemin yavaş ve kesin şekli gereklidir: Yani, teorik ve teknik öğretimin herkese açık olması ve ortaklıkla birleşmiş olan kredinin yayılması.

Entelektüel sermaye ile maddi-sermaye arasında şu fark vardır ki, birincisini halka yaymak ikincisinden daha kolaydır. Eksiksiz bir eğitim eğer devlet tarafından herkese sunulsaydı herkesi –aslında küçük bir elit tabakayı, doğru– bütün keşiflere ve bütün buluşlara, zihnin fikirleri olarak, zihinsel olarak sahip hale dahi getirirdi; fakat bu zor olanı daha da zorlaştırmaya, herkese bu bilgilerin pratik kullanımı için olanak vermenin imkansızlığını daha da arttırmaya yarardı sadece. Bununla birlikte, bir şirketi başarı şansıyla kurmak için ille de kapitalist olmak gerekmiyor bizim dönemimizde: ortaklık kurmak ve başkasının sermayelerinden borç almak yeterlidir. On tane proleter, birleşmekle, aralarından her birinin ayrı ayrı olarak karşılaşamayacağı bir krediye sahip olurlar.

Sosyal araç-gerecin ne olduğunu ve ne olması gerektiğini iyi anlamak için, psikolojik kökenine geri dönmek iyi olur. İnsanın bilgisini ve gücünü veya aynı anda her ikisini arttıran bir keşif veya bir buluş, içimizde, sinirsel veya kassal belleğimizde zihinsel bir klişe veya kazanılmış bir alışkanlık şekli altında somutlaşır hep - veya dışarıda, bir kitapta ya da bir makinede. Kitap zihnimizin bir eklentisi veya bir uzantısından başka bir şey değildir; bir makine ek bir organdan başka bir şey değildir. Bir kitabın bir dış anı olduğunu veya bir anının, bilinçaltımızda gizlenmiş olan görünmez bir tür kütüphanecinin istenildiği anda gözlerimizin önüne serdiği bir iç kitap olduğunu söyleyebiliriz, fark etmez. Aynı şekilde, makine bir dış beceridir ve beceri bir iç makinedir. Dikmek ve örmek, genç bir kız için, bir dikiş makinesinin veya bir çorap örme makinesinin yerini alabileceği iki yetenek teşkil ederler. Şarkı söylemek, şarkıcı ruhsuz ve sanatçı yoksun bir şekilde şarkı söylediğinde, bir müzik kutusunun yerini pekâla alabileceği bir yetenektir. Hatta bir gramafonun merdanesi en iyi şarkıcının gerçek ve hareketli sesi değil midir

çoğu zaman? Eski zanaatçıların çok sayıdaki değişik yetenekleri, uzun süren çıraklıkları, özel alışkanlıkları yavaş bir şekilde biriktirip zihne yerleştirmeleri durmadan çoğalan makinelerin imalatıyla büyük ölçüde bu şekilde yararsız hale getirilmişlerdir. Bu makineler, bu yeteneklerin ve de bu yetenekleri icra eden organların dış yansımasından ve çoğunlukla olağanüstü bir gelişiminden başka bir şey değildirler; ve diyebiliriz ki, eğer bu makineler ortadan kalkması bu yetenekleri yeniden doğmaya zorlasaydı, eğer örneğin matbaaların ortadan kaldırılması hattatları ve tezhipçileri veya iplik fabrikalarının ortadan kaldırılması eski iplikçileri yeniden gün ışığına çıkarsaydı, bu şekilde yeniden doğan yetenekler yok edilen makinelerin basitleştirilmiş ve küçültülmüş şekli olurlardı¹.

Bu benzerlik, işçilerin çalıştırdıkları fakat ne icat ettikleri ne de kendilerinin imal ettikleri makinelerin çalışmasıyla birleşmiş olan çalışmalarının bütün ürününü kendi aralarında paylaşma hakkına sahip oldukları doktrinin ne dereceye kadar temellendirildiğini bilme sorununu aydınlatmak için çok elverişlidir. Mantık bu açıdan, analizimizin sonucuna göre, farklı işçilerin çalışmasının karşılığının çalışmanın sadece süresi veya sadece yoğunluğu oranında, eşit olmayan ve birbirlerine benzemeyen yetenekleri hiçbir şekilde göz önünde bulundurulmaksızın kendilerine ödenmesi gerektiğini söylemeye kadar vardırmamızı gerektiriyor. Ve gerçekte, Karl Marx, kitabının ilk cildinde, daha sonra çizip attığı değer teorisini (çok yalın ve çalışma saati üzerine kurulu) formüle ederken bu türden kaçınılmaz bir

¹ İşçilerin yerini, diyor Gide, *makineler* alabilir, *patronlar* değil. – Peki bu doğru mu? Lokomotifin keşfi bütün nakliye şirketlerini bunların posta arabacılarını, makinistlerini ve ahır işçilerini ortadan kaldırdığı gibi ortadan kaldırmadı mı? Dikiş makinesi küçük birçok dikiş atölyesini hem patronlarını hem de iki veya üç işçisini işsiz bırakma ortadan kaldırmamış mıdır? Buharlı dokuma makineleri dokuma ustalarını işçiler gibi işsizliğe mahkum etmemiş miydi? Gerçekte, yetkin makineler tarafından mekanik olarak meydana getirilen şey *çalışmanın* kendisi gibi çalışmanın *yönetimidir*. *Belli bir ölçüde*, buharla çalışan baskı makineleri işçilerin çalışmasını düzenler, bunu onlara bölüştürür.

mantıksal zorunluluğa boyun eğmiş gibi görünüyor. Gerçekte, çıraklıkla bir yetenek kazanan bir işçi, bildiğimiz gibi, bir iç makineyi harekete geçirir ve belli belirsiz bir şekilde *çalışması* dediğimiz bu kompleks eylemde, kas gücü harcaması ve bu iç makineyi harekete geçirmek için gerekli olan dikkat harcaması ile bu makinenin bir kaşif tarafından tasarlanmış olan ve her bir işçide işçinin çıraklığını yaptığı patronlar tarafından, örneklerine göre kendisini uyarladığı iş arkadaşları tarafından gerçekleştirilen bir çark sistemine uygun bir biçimde işleyişini ayırt etmek gerekmektedir. İşçi bu iç makineye sahiptir, bir girişimci satın aldığı veya imal ettiği dış makinelere sahip olduğu gibi; ve eğer bu sonuncusu dış makinenin işleyişinden yararlanma hakkına hiçbir şekilde sahip değilse, neden sadece işçinin kendi içinde gerçek bir sosyal bağış gereğince, çıraklık ve örnekleme gereğince varolan kendi iç makinenin işleyişinden faydalana-
cağını anlayamıyoruz. Bu iç makinenin çalışmasını karşılıksız hale getirmek, aynı hizmeti verecek olan bir dış makinenin çalışmasını karşılıksız hale getirmek kadar mantıklıdır aslında. Ve tam tersine, bu dış makinenin çalışmasının karşılığını onu imal eden veya satın alan kişiye ödetmek, bir yeteneğin icrasının karşılığının bunu kazanma zahmetine katlanan kişiye verilmesi kadar mantıklıdır.

Buradan, her şeye rağmen mantıklı olmayan bir karşılaştırmamızın sınırlarını zorlayarak, makinelere, fabrikalara, çiftliklere, şantiyelere sahip olmamanın yeteneklere sahip olmamayı da içereceği ve bu sonuncusunun imkansızlığının birincisini güçsüzlüğe mahkum ettiği sonucunu çıkarabilir miyiz? Hayır, birincisi, yani makinelere, fabrikalara, vs. sahip olmama belli bir ölçüde mümkündür ve pratik açıdan gözlerimizin önünde gerçekleşir. Uzun zaman önce sayın Fouillée kolektif mülkiyetin büyüklüğünü ve artan yayılışını bizlere göstermişti zaten. Fakat evrensel mülksüzleştirmeden daha iyisi, bireysel mülkiyetlerin toplumsallaştırılmasıdır bir başka deyişle, bu mülkiyetlerin çoğaltılması ve hizmete sunulmasıdır, ve değiştirilebilir ve de kullanılabilir olan, istenildiği gibi çoğaltılabilen dış makinelerin iç ve bireysel makinelerin yerine geçmesiyle kesin ve güvenilir

olan da özellikle bu yararlılıktır. Büyük fakat sonuç olarak makineye sahip olma ile makineyi çalıştırmak için gerekli olan çalışma gücüne sahip olma arasında kaçınılmaz bir ayrım yaratan bir gelişmedir bu. Ve kapitalistlerle işçiler arasındaki bütün çatışmalar buradan çıkar. Sorun, bunları yatıştırmak için en iyi yöntemin gelecekteki işçileri geçmişteki işçiler kendi araç gereçlerinin bireysel sahibi oldukları gibi makinelerin kolektif sahipleri haline getirerek bu ayrıma son koyma olup olmadığını bilme sorunudur. Tanıtlanmaktan uzaktır bu. Makinelerin herkes tarafından sahipliğinin sadece bunların herkese adaptasyonu ölçüsünde önem arz ettiğini de göz ardı etmeyelim. Kolektif mülkiyet değil de kolektif yarardır finaldeki amaç.

Çözülmesi gereken tek pratik sorun, makinenin sahibinin, işçinin ve tüketicinin, makinenin çalışmasının topluma getirdiği avantajları hangi oranlarda paylaştıklarını bilmektir. Oysa ki, yeni bir buluş ortaya çıktığında, –örneğin elektrikli aydınlatmaya getirilmiş kayda değer bir yenilik, bir yetkinlik– hiç bir zaman uzun süre sır olarak kalmayan bu sırrın kademeli olarak açığa vurulmasının üç farklı etkisi/sonucu olur: 1. Buna artarda sahip olan girişimcilerin kârlarını arttırır, çalıştırdıkları işçilerin çalışmasının daha büyük veya daha iyi olan üretkenliği nedeniyle; 2. İşçinin ücretini arttırır, ki işçinin ücreti, sayın Levasseur'un çok iyi belirttiği gibi, çalışması daha üretken hale geldiğinde artma eğilimindedir her zaman; 3. Ve nihayet, tüketiciye açık bir avantaj sağlar, ister fiyatı aynı kalan ürünün (elektrikli lamba örneğin) yararının (lambanın ışığının) artmış olmasıyla, ister yararlılığı aynı kalan ürünün fiyatının düşmesiyle olsun açık bir avantaj sağlar.

Bir ülkeden bir ülkeye, bir dönemden bir döneme bu üç unsurun oranından, girişimci kapitalistin, işçinin ve kamunun paylaştığı bu üç kazanç biçiminin oranından daha eşitsiz bir şey yoktur. Bu varyasyonlar ve bu eşitsizlikler için ampirik bir yasa aramak faydasızdır, ki bunların açıklaması her durumda bunun hesabını vermeye yeterli olan ve daha ileride geliştireceğimiz genel değer teorisinde aranmalıdır. Fakat şurası şüphesizdir ki,

buluşun işletimi uzadıkça ve halka yayıldıkça, eğer yeni kimi yetkinleştirmeler yapılmamışsa, işçinin ücreti yerinde dururken veya genel olarak artarken ve tüketicinin avantajı artarken girişimcinin kazancı azalarak devam eder –ve buradan kâr oranının düşmesi çıkar sonuç olarak. Bu üç kazanç türünün bu karşılaş-tırmalı hareketinden, ki insanlığa bir buluşun getirdiği toplam yarar bunlar arasında bölüştürülür, buluşu kullanan kapitalistin buluşun kendisine sağladığı ilkin aşırı olan kazançlardan giderek yoksun kaldığı sonucu çıkmaktadır. Eğer bir varsayım olarak– ki varsayımda imkansız diye bir şey yoktur buluşların kaynağı kurusaydı, şuna emin olabiliriz ki, giderek halka yayılan eski buluşların ilerleyen kullanımı, muamelelerdeki, ücretlerdeki, maaşlardaki ve fiyatlardaki eşitsizliğin giderek azalmasına yö-nelik olan bu genel eğilimi gerçekleştirdi, ki sayın Paul Leroy-Beaulieu burada ekonomi politiğin temel yasalarından birini görmekte haksız değildi. Fakat bu, dikkat edelim buna, sadece *koşula bağlı* bir gerçeklik için geçerlidir; ve belirtilen *koşul*, büyük bir yaratıcılığın olduğu bizim dönemimizde gerçekleş-memiştir.

VI

Az önce anlattıklarımızda, ekonomik *adaptasyon* ve *karşıtlıkla* ilgili olan birçok sorunu şöyle bir inceledik başlangıç olarak. Girişimci-kapitalistin kazanımları konusunda az önce zaten de-yindiğimiz bir sorunla ilgili olarak birkaç şey söyleyerek eko-nomik *tekrar* alanına dönelim: özel gelirlerin temel kaynakların-dan biri olan sermaye gelirleri sorunudur bu ve çok önemlidir.

Sermayenin ve gelirin farkının toprağın ve meyvelerin farkını ve yahut da, özellikle hayvan sürüleri gayrimenkul olarak de-ğerlendirildiği zaman, sürünün ve onun yeni üyelerinin farkını model aldığına daha yukarıda söylemiştim. Sayın Kovalesky'nin Ossetler'in gelenekleri üzerine olan güzel çalışmasında, bu son türetimle ilgili oldukça öğretici bir tasdik, bir doğrulama görü-yorum. Hayvan sürülerinin ödünç olarak verilmeleri paranın ödünç olarak verilmesinden önce geldiğinden, bu sonuncuların birincileri model olarak aldıklarını gösteriyor. Ve arz ve talep

yasasıyla açıklanmasının çok zor olacağını düşündüğüm tarihsel bir olgu bu şekilde açıklanıyor. Paranın denildiği gibi çok nadir olduğu fakat para ihtiyacının da çok sınırlı olduğu ilkel toplumlardaki para gelirlerinin büyük oranı demek istiyorum. Sayın Kovalessky şunu gözlemlememizi sağlıyor ki, ödünç olarak bir inek verildiğinde, sene sonunda ineğin bir dana ile birlikte, yıllık yeni üyesiyle birlikte geri verilmesi koşul olarak ileri sürülürdü; ve eğer iki yılın sonunda geri verilirse, sadece bir dana değil başka bir inek daha ayrıca borç haline gelirdi. O halde bu % 50'lik bir yıllık faizdi. Oysa daha sonraları, para borç olarak verildiği zaman, insanlar benzer şekilde % 50'lik bir faiz isteme yetkisine sahip olarak görürlerdi kendilerini. Romalılarda ve ilkel Yunanlılarda da böyleydi.¹

Köleler, sürü hayvanlarından sonra veya aynı dönemde, faize yatırılan bir sermaye olmuşlardır. İmparatorluk Roma'sında da sermayenin temel şekliydi, zira bunlar bizim makinelerimizin eşdeğeriydiler. Atina'da kölelerini büyük endüstri sahiplerinden kiralayan birçok kişi vardı, temettü kazanmak için sermayelerimizi bir işe yatırdığımız gibi. Bu köle sermayesi barış zamanlarında bizim sermayelerimiz kadar kolay ve hızlı büyüyemiyordu. Savaş zamanlarındadır ki yağmalamalarla ve yenilenlerin köle haline getirilmeleriyle büyüyordu bu sermaye; oysa ki günümüzde, parasal sermayemiz özellikle sakin dönemlerde artıyor ve savaş zamanlarında yıkıma uğruyor, yok oluyor, ki bu savaşları kuşkusuz daha nadir hale getirmeye katkıda bulunan bir bakış açısıdır.

Burada söz konusu olan *çenek-sermayedir*, maddi-sermayedir elbette ki, öz, spiritüel sermaye değil. Özellikle para sayesinde ki ikincil sermaye, ki bununla beraber büyük öneme sahiptir, bizlerin şahit olduğu hızla artabilmiştir. Bu nedenle, ekonomik rolünün önemini anlamak için maddi-sermayeyi parasal formu

¹ Bu taklitçi oluşumun bir diğer örneği de şu: "Yabancıların kabul ettiği kefillik kurumu, diyor Kovalessky, ailevi kefalet örneği üzerinden oluşmuştur." Yukarıda adını verdiğimiz çalışmanın 152. sayfasında bu düşüncenin gelişimine bakınız.

altında göz önünde bulundurmak yerinde olur. Sermaye para haline gelerek ve para sermaye haline gelerek bu ittifakın veya bu verimli karışıklığın öncesinde öngörülemeyen büyük bir ufuk açmışlardır. Madeni para –ve belli bir ölçüde kağıt para¹, ki bu ölçü sürekli artmaktadır– iki karaktere sahiptir. Birincisi, dediğimiz gibi, hız olarak, kolaylık ve evrensellik olarak tüm diğerlerinden çok üstün olan bir değişim aracı olmasıdır, ve bu açıdan bütün metallerin yerini alması ve sonuçta hepsini bu nitelikten tamamen yoksun bırakmasıdır, –ki azaldığında, nadir bulunur hale geldiğinde krizler çıkar bunun sonucunda. Paranın çok daha az aydınlatılmış olan ikinci karakteri, sadece *sürekli* ve *evrensel bir kapitalizasyon* aracı, yani geçmişteki ürünlerin gelecek üretim veya tüketimler amacıyla olan sanal koruma, saklama ve depolama aracı olmasıdır– kurgusal olan ama gerçek olarak bilinen bir araç. Eğer para sermayenin (maddi sermayenin) yani biriktirilmiş ve bir kenara konmuş ürünlerin, yani alet veya makinelerin, besinlerin veya diğer erzakların bir belirtisinden başka bir şey olmasaydı, ambarlardaki buğdaylar veya mahzenlerdeki şaraplar gibi ya da mağazalardaki mallar gibi bitmek durumunda kalırdı. Eğer bu böyle olsaydı, eğer para depolanan mallara özgü olan tüketimin ortalama hızıyla tükenen bir madde olsaydı, salt zamanın etkisiyle para bu varsayımda reel olarak saklanmış ve biriktirilmiş olan somut ürünlerin basit bir temsili belirtisi olarak görülebilirdi gerçekten de; ve bu durumda, yeni sermayelerin yıllık birikiminin sermayenin piramidini hep daha büyük olan yüksekliklere erıştirdiğini hiç de görmezdik.

Bu daha mı iyi olurdu? Reel tasarruflarımız için kullandığımız bu parasal ifadede yapay, zorlama bir şeyler var kesinlikle. Gerçekte sadece temel olarak geçici olan mülkleri biriktirebilir, “bir kenara koyabiliriz”; fakat bunları servetlerimizin envanterinde ebediyen saklanan ve korunan frank, dolar veya sterlin rakamla-

¹ *Fidusiyer* para demiyorum, zira altın, gümüş veya kağıt bütün paralar her şeyden önce *fidüsiyer*dir*.

* *Fiduciaire*: Kurgusal olan, piyasaya çıkaran kişiye olan güvene dayanan değerler için kullanılır. (Çev.)

rıyla ifade etmekle, geçici, ölümlü zenginlikleri zamandan kaçırdığımızı, kurtardığımızı sanıyoruz. Parasal sermaye kavramına bağlı olan kısmi kurgu buradan geliyor, ki bu ölümsüzleşmiş, yok edilmez hale gelmiş bir zenginlik olarak anlaşıyor üstü kapalı bir şekilde. Fakat gerçekte, bu şekilde sahip olduğumuz farzedilen¹, kağıt parçaları üzerinde, banknotlar, senet veya tahviller, emre muharrer senetler, vs. üzerinde yazılı olan frank, dolar, sterlin, ruble veya taler olarak hesaba döktüğümüz büyük sermaye miktarı, mevcut değerli madenlerin çok küçük kalan miktarından ve de mal olarak tasarrufların reel olarak mevcut olan miktarından çok daha üstündür. Burada ikili bir kurgu vardır. İnsanın kaçınılmaz sonu unutmaya çalıştığı çok sayıdaki ölümsüzlük yanılsamalarından biridir bu: *debemur mortı nos nostraque*.

Belli bir ölçüde, doğrudur, az önce dile getirdiğim varsayım, somut sermayelerin tükenişlerine karşılık düşecek şekilde tükenerek gidecek olan bir para varsayımı, paraların kademeli değer düşüşleriyle gerçekleşir, ki bu paraların satın alma gücü kuşaktan kuşağa hissedilir derecede azalmaktadır. Fakat bu yavaş yıpranma ortalama olarak, biriktirilmiş ürünlerin ve aletlerin değişik tükenişlerinden, paslanmadan ve bozulmadan daha yavaştır her zaman. Her ikisi arasındaki karşıtlık varolmaya devam ediyor o halde, ve paranın, madeni veya kağıt paranın sermayenin aldatıcı bir ifadesi olduğu sonucu çıkıyor bundan.

Peki *çalışmasız gelir* hakkı, bu parasal sermayenin faiz hakkı bu aldatmaca üzerine mi kuruludur? Parasal sermayeyi, sürekli olarak yayılabilir olsa bile devamlı olarak istikrarlı ve daimi olan ve gerçekte yeni kapitalizasyonlarla, durmaksızın *keşfedilen*

¹ “Fransa’nın zenginliği (sermaye olarak) 290 milyar olarak hesaplanmaktadır ve para (madeni para) bu miktarın % 5’ine bile ulaşmıyor. Aynı şekilde, Fransızların geliri dediğimiz şey, 25 milyar frank olarak hesaplanmaktadır, ki bu üç katı ya da dört katı bir işlem tutarına yer veriyor kuşkusuz, ve madeni para Fransa’da 8 milyarın veya 8,5 milyarın üzerinde hesaplanmamıştır.” (P. Leroy-Beaulieu). Fransız sermayesi için yapılan bu 200 milyarlık hesaplamada birçok gereksiz tekrarın olup olmadığını bilmek isterdim gerçekten.

Amerikalılar ve Okyanusyalarla durmaksızın büyümüş olan bir tür toprak olarak sunmakla, onu iyi bir çiftlik gibi her yıl ekme ve faiz şekli altında hasadını yapma hakkını kendimizde görüyoruz gibi gelmiyor mu gerçekten? Bununla birlikte öncelikle görmek gerekir ki reel sermayenin parasal ifadesiyle olan bu olağanüstü şişkinliğinin faiz oranını dikkate değer oranlarda düşürme gibi büyük bir etkisi olmuştur. Kırsal-tarımsal dönemde bu oranın % 50 olduğu görülmüştür. Oysa sadece bizim dönemimizde derece derece % 3 ya da bunun altına düşmemiştir, fakat madeni paranın ve kredi araçlarının hızlı dolaşımının bir bakıma akıl almaz olan zenginlik rakamları sunduğu her dönemde faiz günümüzdeki kadar ya da hemen hemen günümüzdeki kadar düşmüştür. “Venedik’te, 1624’te, büyük bir armatör olan Jean Thierry devlet bankasına % 3 oranıyla 10 milyon yatırır. Hollanda’da XIV. Louis döneminde % 2 ile borç verilir.”¹ XVIII. Yüzyılda İspanya’da da durum aynıydı.

Sonra bu aldatmaca, bu yalan neye dayanıyor ki, eğer böyle bir aldatmaca varsa? Yanılsama neye dayanıyor? Her türlü aktivitenin kaynağı olan güveni ve inancı arttırmaya dayanan ve üstelik verimli olan bu yanılsama. Biriktirilen ve saklanan somut zenginlik –ki sermayeleştirilmiş para bunun bir ifadesidir– eğer yenilenmeksizin kendini yok etseydi çok açık bir yanlış olurdu bu, fakat zenginlik, alışıldığı üzere her yenilenişte artarak yenilenir bu sermayeleştirme sayesinde; tarımsal birikim ve ikmaller söz konusu olduğunda en azından yılda bir kez kendini yeniler; endüstriyel ikmaller söz konusu olduğunda yılda birçok kez yenilenir; öyle ki, aylık veya üç aylık bir borç para faizi endüstriyel açıdan çok iyi anlaşılmaktadır, ve sadece tarımsal alışkanlıkların baskınlığı ya da bunlardan arta kalanlar ticaretteki ve sanayideki yıllık faizin yıllık kullanımını baskın hale getirebilmiş ve devam ettirebilmiştir. Fransa’nın veya başka bir milletin yılda bir milyar frank biriktirdiği, sermayeleştirdiği söylendiğinde, bu olağanüstü rakamla sunulan ambarlardaki buğday

¹ Paul Bureau’nun Mart 1893’te *Sosyal Bilim*’de yayınlanan makalesi.

yığınlarının, mahzenlerdeki şarap yığınlarının, mağazalardaki elbise veya ayakkabı yığınlarının ve imal edilmiş makinelerin bir sonraki sene benzer yeni bir stok bunlara eklenene kadar bu şekilde sonsuza dek kullanılmamış olarak kaldıklarına inanır mısınız? Bunun ne anlama geldiğini iyi bilirsiniz; Fransız tüketiciler kişisel tüketimleri için bütün gelirlerini harcamak yerine bunların bir kısmını Fransız veya yabancı üreticilere ödünç vermişler demektir bu, ki bu sonuncular bu ödünç miktarları işçiler tarafından tüketilmesi için kullanmışlardır, bunların değerini ve bunun ötesinde biriktirilen buğdayı veya şarabı, depolanan elbise veya ayakkabıları çoğaltmak için - makine bozukluklarının onarımını saymaksızın. Biriktirilmiş şeylerin ya da onların parasal eşdeğerlerinin bu ödünç verilmeleri sayesinde olmuştur bu üretici ve çoğaltıcı çevrim, hemen hemen buna eklenen zenginlik fazlalığı gibi. Ödünç veren ile ödünç alan arasında, ki bunların her ikisi de bu sonuç için işbirliği yapmıştır, kârın önceden sağlanan uzlaşmalara göre paylaştırılması doğaldır bu durumda.

Parasal sermaye sahte bir devamlı olan ya da devamlı olarak büyümekte olan şey görünümüne sahiptir, kimi zaman taşan ve kaynağına asla geri dönmeyen bir ırmak gibi. Fakat bu yanılsamalı devamlılık görüntüsü altında, ki yanılsamasının da kendi değeri vardır, gerçek devamsızlıklar, kopukluklar gizlidir; ardı arkası kesilmeyen akıntının altında olduğu yerde duran pek çok dönüşüm ve çevrinmeler vardır.

Bu sermaye, belirli fakat eşit olmayan, alabildiğine değişik dönemlerde bitkisel ve hayvansal çalışmalar ve insan çalışmalarının çevrimleriyle zenginliklerin periyodik olarak yeniden üretilmelerine ve çoğaltılmalarına verilmiş açık ve kesin bir itki ve hız olan çok sayıdaki ödünç vermeler ve farklı yatırımlara dayanır her zaman.

VII

Parasal sermayeleştirme ile gösterilen reel ve somut birikimler bu sermayeleştirme sayesinde durmaksızın yenilenirken paranın

kendisi yenilenmez, yalnız varolmaya devam eder; fakat zaman zaman *dolaşır*, sirkülasyonu olur, yeniden/üretici her çevrimde, reel sermayelerin her artan ve büyüyen yenilenişinde ilk olarak çıktığı ellere geri döner; ve biz bu şekilde yaptığı dolaşımsal yolculuğa parasal dönüşüm adını verebiliriz.

Şimdi bu çevrimle ve onun çalışmaların ve ihtiyaçların daha yukarıda söz konusu olan çevrimiyle olan ilişkileriyle ilgilenelim.

Parasal dolaşımın iki çevrime ayrıldığını söyleyebilir miyiz: *Üretici çevrim* (paranın imalatçının elinden çıkışından itibaren onun ürünlerin satışıyla geri dönüşüne kadar gerçekleşen çevrim) ve tüketici çevrim diye (paranın herhangi bir tüketicinin elinden çıkışından onun yeni gelirlerle geri dönüşüne kadar gerçekleşen çevrim)? Bu ayrımın, göz önüne alınan iki çevrim arasında salt görünür olan bir karşıtlık ya da bir enversiyon, bir zıtlık yaratma gibi bir sakıncası olurdu. Tüketici çoğunlukla aynı zamanda üreticidir ve üretimi nedeniyle ki boşalttıktan sonra kasasını yeniden doldurur.

Üretici olmasa bile, açıkça konuşmak gerekirse, sosyal bir işlevi yerine getirir tüketici, ödünç para veren gelir sahibi kişinin işlevini en azından, ki bu işlev hizmet verdiği sürece, o kişiye yeni harcamalar yaptıktan sonra yeni gelirler toplama hakkı verir.

Sonuç olarak, imalatçı, üretici veya gelir sahibi, rantiyeci her insan için aynı bir parasal çevrim vardır, bu çevrim harcamalarından gelirlerine, gelirlerinden harcamalarına, yani ihtiyaçlarının tatmininden çalışmalarının icrasına veya görevlerinin yerine getirilmesine, ve görevlerinin yerine getirilmesinden ihtiyaçlarının tatminine olan alması, artarda dönüp gelen ve devamlı olan bir geçişe dayanır.

Görüyoruz ki parasal dönüşüm aynı anda hem ihtiyaçların dönüşümünde hem çalışmaların dönüşümünde yer almaktadır ve bu ikisinden oldukça farklıdır.

Endüstri insanların kendileri için çalıştığı ilkel aile yapısı içe-

risinde kapalı kaldığında *ihtiyaçların* ve *çalışmaların* para tarafından ilişkiye sokulmalarına ihtiyaç yoktur. Fakat insanlar ailenin ve yaşanılan kentin ihtiyaçlarından başka ihtiyaçlar için çalışmaya koyulduklarında, sadece *para* çalışmaları ihtiyaçlara karşılık hale getirmeye olanak verir, yani şöyle ki, çalışanlar sadece para sayesinde ihtiyaç duydukları şeyleri sağlama olanağı bulabilir ve uzak ve tanımadık müşterilerinin de ihtiyaç duydukları şeyleri üretebilirler.

İşçinin kendi üretim araçlarından ayrı kaldığı dönemde *kapitalist dönem* başlıyor Karl Marx'a göre: O halde, üretimin zorunlu ve birbirinden ayrılmış olan bu iki unsurunu, çalışmayı ve üretim araçlarını (araç-gereçler ve ham madde) bir araya getirmek parasal sermayenin yegane sahibine bağlıdır. Oysa bu ayrılma meydana gelmeden önce, yani ilkel ailede, kimi zaman dış bir pazar için çalışmaya zaten başlamış durumdadır insanlar; ve üretilen, ailenin içinde tüketilmeyen meta satışla para haline dönüşmek durumundadır. Ürünün bu parasal dönüşümü çalışmanın ve üretim araçlarının ayrılmasının, yani ürünlerin imalatını başarmak için parayı üretim araçları ve benzer şekilde satın alınmış işçi hizmetleri haline dönüştürme zorunluluğunun bir başlangıcından başka bir şey değildir. Birinci dönüşümün ikinci dönüşümü yavaş yavaş zorunlu hale getirdiğini söylüyorum, bu demektir ki, sadece dış bir pazar için giderek daha fazla çalışma olayı işçiyi elinin altında bulunan, kendisi için gerekli olan bütün üretim araçlarına artık sahip olmamaya, daha sonra da bunların hiçbirine ya da hemen hemen hiçbirine, makinelerin yerini aldıkları aletlerine bile sahip olmamaya, bunlardan yoksun kalmaya götürür. Bu, *çalışmanın ortaklığının* (iş bölümü) sonucunda *toplam üretim çevriminin komplikasyonunun* sonucu olarak ortaya çıkar, ki çalışmaların bu ortaklığı işçilerin iki şey arasında seçim yapmalarından başka bir şeyi kalmadığını gösteriyor: bu üretim araçlarının kolektif mülkiyeti (zorlu bir deneyim) ya da bunların girişimci, patron ya da kapitalist adını alan bir tek kişi yararına olan özel mülkiyeti. Orta yol yoktur gerçekten de: işçilerin her birinin, ne kadar küçük ve önemsiz de

olsa bir atölye içinde paylaşılmaz olan bu üretim araçlarının bireysel kısmına sahip olması mümkündür sadece.

O halde, bu andan başlayarak, sadece para (parasal sermaye) çalışmaların ihtiyaçlara cevap vermelerine olanak verir. Ve bu kaçınılmaz fonksiyonu elden ele geçerek yerine getirir, ta ki çıktığı ellere geri dönene kadar (*aynı* para değildir fakat eşit değerde bir başka paradır ve önemli olan da budur sadece). İşte çalışmaların çevrimi dönüşümünü gerçekleştirirken gerçekleşen parasal çevrim.

Para, bizim ekonomik tekrar dediğimiz, zembereklerini sökülüp çıkarmaya ve psikolojik devindiricilerini, motorlarını göstermeye çalıştığımız bir tür duvar saati olan bu çok komplike mekanizmanın ana çarkı haline gelmiştir. En hızlı dönen çark da budur. Sabit sermayenin rotasyonu, diyor Karl Marx haklı olarak, dolaşım halindeki sermayenin birçok rotasyonunu kendi içinde toplar, kapsar; sabit sermaye bir dönüşüm yaparken (yani tamamıyla tükenirken ve imalatçıyı onu yeniden yapmaya zorlarken), dolaşım halindeki sermaye birçok tur atar.”

Ekonomik ilerlemenin dikkat edilmesi gereken iki eğilimi var burada: biri parasal rotasyon periyodunun yavaşlatılmasına, diğeri hızlandırılmasına yöneliktir, ve söz konusu olan, bu ikisinden hangisinin finalde avantajlı olduğunu bilmektir. Bir taraftan, önceden gözlemlediğimiz gibi, talep üzerine üretilen şeylerin oranı durmaksızın azalarak gider ve hazır olarak (konfeksiyon) üretilen şeylerin oranı artarak devam eder. Uzun süre boyunca sadece belirli kişiler için üretildikten sonra kamu için üretilen şeyler sadece elbiseler, ayakkabılar, şapkalar ya da mobilyalar değildir; evler de öyledirler. Zira artık sadece köylerde ya da küçük şehirlerde talep üzerine, istek üzerine bina yapılıyor; büyük şehirlerde isteyene satmak üzere giderek spekülasyonlarla yapı inşa ediliyor, bir tür hazır eşya şeklinde. Oysa bu değişimin, girişimci için, kaynaklarını sanayide kullanan kapitalist için, hazır üretilen malların satışıyla masraflarının ödeneceği ve kâra geçeceği dönemi geciktirme gibi bir etkisi vardır. Eğer

kapitalist üretim çevrimi için çıkış noktası ve varış noktası olarak sermaye harcamalarını ve bunların belli bir kazançla artmış olan geri ödemelerini alırsak, buradan bu çevrimin hem büyüyecek hem yavaşlayarak devam ettiği sonucu çıkar; büyüyerek devam eder, zira girilen çalışmanın toplamını oluşturan şey örneğin *bir* ev değildir artık, fakat bir evler *grubudur*; yavaşlayarak devam eder, çünkü sermaye girişi o denli farklılaşmıştır.

Fakat diğer taraftan, Karl Marx'ın bir açıklamasına göre, "iş gününü daha üretken hale getiren işbirliği, iş bölümü ve makine kullanımı gibi koşullar çalışma periyodunu kısaltır. Örneğin makineler evlerin inşa süresini kısaltırlar. Çoğu zaman, çalışma periyodunu ve sonuç olarak dolaşımdaki sermayenin kullanımda kaldığı süreyi kısaltan bu iyileştirmeler daha büyük bir sabit sermaye harcanımını gerektirirler¹..." Kredi sayesinde endüstri üretmeye yeniden başlamak için ürünlerini satmayı beklemeyebilir artık. O halde kredi endüstrinin parasal çevriminin hızlanışını kolaylaştırıyor. Bunun ötesinde, taşımacılık endüstrisi trenlerin veya gemilerin çoğalmasıyla, çıkış ve varış saatlerinin artan düzenliliği ve kesinliğiyle ne denli gelişir ve ilerlerse, büyük ham madde ikmalleri gereği o denli azalır, ki sermayeleri diğer bütün endüstri kollarında hareketsiz hale getirir, dondurur bunlar. Pek az sayıdaki yedekliklerle yetinilebilir, imalat ihtiyaçları ölçüsünde bunları yenileyebilme konusunda daha eminizdir. Ve bu şekilde hareketsiz bırakılmış, dondurulmuş sermaye ne denli az ise, dolaşım halindeki sermaye o denli çoktur. Her buluş, trenlerin veya buharlı gemilerin hızını arttıran her yenilik ticari çalışmanın rotasyonunu olduğu gibi endüstriyel çalışmanın rotasyon süresini kısaltır o halde.

Aynı şekilde, makine işini el işinin yerine geçiren ya da maki-

¹ Burada yapılması gereken pek çok ayırım var ayrıca. Sabit sermayenin çeşitli bölümlerinin çöküşü ve yapısının bozulması oldukça eşitsizdir. "Bir demiryolunda raylar, bilyalar, dolma toprak bölümler, köprüler, tüneller, lokomotifler ve vagonlar dönüşümün süresi açısından farklılaşırlar (yani yenilenme açısından). Rayların ve hareket halindeki materyalin rotasyonu en hızlı rotasyondur: bir lokomotif her on ya da on iki yılda bir yenilenmelidir." (Karl Marx.)

neleri yetkinleştiren her buluş endüstriyel üretim süresini kısaltma eğilimindedir genelde. Yapay ısıtma yöntemleriyle çamaşırları daha hızlı kuruttuğumuzda, temizleyici endüstrisinin rotasyonu son derece kısalır. Bir diğer örnek (yine Marx'tan alıyorum): Bessemer yöntemi çeliğin üretim süresini "büyük ölçüde kısaltmıştır."

Şunu da ekleyelim ki, verili bir çalışmayı yerine getirmek için aynı anda hem daha büyük sayıda işçi hem daha güçlü makineler çalıştırma olanağı veren parasal sermayelerden ne denli kullanılırsa, bu işi yerine getirmek için o denli az zaman gerekir. O halde, girişimcinin hizmetine sunulmuş olan para miktarıyla onun üretici çevriminin süresi arasında ters orantı vardır. Oysa, sermayelerin artan bolluğu ve kredinin genel artışının sonucu olarak, girişimciler, ellerinin altında kendilerine giderek daha hızlı çalışma yöntemleri ve araçları sunan daima daha büyük sermayelere sahip olurlar. Karl Marx tüm bunları çok iyi görmüştür.

Bir araya gelen tüm nedenlerden dolayı, yeniden üretici çevrimin ve de sonuç olarak parasal çevrimin büyüyerek hızlandıkları konusunda şüphe yoktur. Ve biz, iki Saray dahil, son Uluslararası Fuarın ortaya çıkışının inanılmaz hızıyla bunun açık kanıtına da sahibiz. Eğer ihtiyaçların hayatın ve mevsimlerin yasalarıyla doğal sınırlar içinde kalmış olan rotasyonu çalışmaların rotasyonu için fren görevi görmeseydi, çalışmaların çevrimi akıl almaz bir hızla çabuklaşarak devam ederdi. Burada özellikle, hemen hemen sadece endüstriyel üretimin çevrimi söz konusudur. Tarımsal üretimin çevrimi, organik ihtiyaçların çevrimi gibi, hiçbir şekilde kısaltmaya elverişli değildir: yetiştiricilerin ve bahçıvanların seçiminin, yetiştirmesi ve olgunlaşması daha hızlı olan değişik bitki ve hayvanlar elde etmek için yapabileceği şeyler pek de önemli değildir. Ve Karl Marx, tarım ile endüstri arasındaki karşıtlığa bu açıdan çiftçilerin geçici ve bağımlı durumunu açıklamaya özgü bir karşıtlık olarak işaret etmekte hiç de haksız değildir. "Çiftçiler, diyor Hodgskin (onun bir alıntısı), mallarını pazara sadece bir yılın sonunda götürebilirler. Bütün bu zaman boyunca kunduracıdan, terziden, demirciden, arabacı-

dan ve birkaç gün ya da birkaç haftada üretilip tamamlanan ürünlerini kullandıkları tüm diğer üreticilerden borç almak durumundadırlar.

VIII

Madem ki Karl Marx'tan söz edildi az önce, "ekonomik dönüşüm"ü anlama biçimi hakkında bir kaç şey söylemek durumundayım. Kendi düşüncemi daha iyi açıklamada bana yardımcı olacaktır bunun. Üç farklı isim altında aslında tek ve aynı çevrimi inceliyor Marx. Kapitalist üretimle meşgul oluyor ve sermaye onun gözünde, bu durmaksızın tamamlanan ve yeniden başlayan üretim boyunca paradan meta haline ve metadan para haline dönüşen kararsız bir şeydir. Bu üretim beş cebirsel terimden oluşuyor: A, kapitalistin kesesinden çıkan para (*argent. Çev.*); M, bu parayla satın alınmış mallar (*marchandise. Çev.*), yani üretim araçları ve işçilerin iş gücü; P, üretimin kendisi (*production. Çev.*), üretici çalışmalar serisi; M', yeni mal, varsayım olarak M'den daha değerli olan imal edilen ürün; ve nihayetinde A', bu ürünün satış fiyatı, harcamalardan daha yüksek olan bir fiyat. Beş terimden oluşan bu seriye *para-sermayenin çevrimi* diyor Marx. Daha sonra, çıkış noktası olarak bu kez A yerine M terimini koyarak ve ardından gelen serinin üstüne bindirerek yeni bir M'ye ulaşıyor, yani yeni üretim aracı ve iş gücü alımlarına ulaşıyor ve buna *meta-sermayenin çevrimi* adını veriyor. Sonunda, P ile başladığından ve yeni bir P ile sona erdiğinden bu son seriye *üretim-sermayenin çevrimi* adını veriyor.

Bunlar tek bir tane yaptıklarından bir tekinde toplanan üç çevrimdirler ve sonuç olarak bunların yakınlaşmalarından önemli bir şey beklemek yerinde olmaz. Karl Marx'ın büyük ve sağlam bütün ustalığı, bu üç dolaşım serisinin ilişkilerine teorik bir verimlilik görüntüsü verecek kadar bir ustalık değildir. Açıktır ki, cebirsel diyebileceğimiz bu denklemlerini ortaya koymadaki tek kaygısı, işçiye ödenmeyen *çalışma-fazlası* ile ilgili düşüncesini doğrulamaktır, bu, ürünün üretim araçlarının fiyatına ve çalışma ücretine göre olan, M'nin M'ye göre olan *artı-değerinin* tek kaynağı olacak ve kapitalistin haksız kazancını oluşturacak olan

bir çalışma-fazlasıdır. Bu konuyla ilgili tüm bu uslamlamalar ayrıca kusursuz bir mantığa sahiptirler, eğer değer kavramını kabul edersek, ki buna göre her ürünün değeri o ürünü üretmek için harcanan insan çalışmasının miktarıyla orantılıdır. Ne yazık ki bu ilke daha sonra yazarın kendisi tarafından yanlış olarak kabul edilmiştir, ve öyledir gerçekten de. Bunca zihin gücünün ve böylesine derinlikli bir aklın, böylesine bir analiz gücünün hatalı bir bakış açısı için kullanılmış olmasına üzülmek yerinde olur.

Karl Marx, kapitalistin parasının dönüşümlerinde, transformasyonlarında gerçekten *çevrimsel* olan şeyi çok iyi bir şekilde göstermiştir. Bu para, bir işlemler serisinin sonuç olarak çıktığı ürünler ve hizmetler satın almak için harcandıktan sonra, artış ile birlikte, bu şekilde gerçekleştirilmiş hizmetlerin veya ürünlerin satışıyla eski durumuna gelir yeniden. İlk evre bir satın alımdır, sonuncusu ise satışır: gidiş ve dönüş. Fakat Karl Marx, bu noktada, kapitalistin durumunun benzersiz bir özgünlük olduğuna, parasal çevrimin sadece onun için söz konusu olduğuna ve her durumda paranın sadece onun için dönerek artma eğiliminde olduğuna inanıyor gibi görünüyor. Bununla birlikte işçinin kendisi için de parasal bir çevrim vardır. Nasıl ki kapitalist zaten kazanmış olduğu ve harcadığı parayla ham madde, makine ve hizmetler satın alıyor ve sonunda bir daha harcamak için bu para ona geri ödeniyorsa, benzer şekilde işçi de, ücretini aldıktan sonra onu harcar ve yeniden harcadığı maaşını yeniden alır. Herkes için böyledir bu, çünkü zengin veya fakir her birimiz, hastalanıp hastaneye kaldırılmadığımız sürece - kendisinin de dönüşümlü gelir ve giderleri olan bir kurumun masraflarıyla - periyodik olarak yenilenen bir gelirler ve giderler çemberi içinde dönüp dururuz.

Ve eğer kapitalistin parasal çevrimi her tur atışta artma eğiliminde ise -iflasların sayısının gösterdiği gibi her zaman gerçekleşmekten uzak olan bir eğilimdir bu ayrıca- el emeğiyle çalışan işçilerin gelirleri dahil gelirlerin bütünüyle ilgili olarak da, bunların ortalama olarak ilerleyerek devam ettiklerini söyleyebiliriz, özellikle dolaylı vergilerin genel ve değişmez ilerleyi-

şiiyle bunun kanıtını gördüğümüz gibi; bu ilerleyişin kural ve normal durum olduğunu ve durduğunda ya da gerilediğinde herkesin bu anormallikten, çare bulunmaz ve ölümcül bir çöküşün belirtisi olmadığı sürece her zaman geçici olan bu sapaklıktan fazlasıyla şikayet ettiğini söyleyebiliriz.

- Karşılaştırdığım üç çevrim, ihtiyaçların çevrimi, çalışmaların (bireysel veya kolektif) çevrimi ve parasal çevrim birbirine karışmaz. Hiçbir senkronizm olmaksızın tamamıyla farklıdırlar, soyut antiteler değil elle tutulur gerçeklerdir bunlar. Yeterli para olmadığı için parasal çevrim zorunlu olarak yavaşladığı zaman bunu çok iyi görürüz; ihtiyaçların çevrimi gibi çalışmaların çevrimi de yavaşlamak durumundadır, sertlikle hissedilen acı ve sıkıntılarla. Ekonomik krizlerin temel nedenlerinden biridir bu; buna geri döneceğiz. Bir altın veya gümüş madeninin keşfi ya da başarılı, şanslı bir uluslararası ticaret dönemi sonucunda tam tersine bir ülkenin pazarında aşırı bir para bolluğu olduğu zaman, çalışmaların dönüşümü canlanır, ve dolayısıyla ihtiyaçların dönüşümü: elbiselerimizi ve mobilyalarımızı nadiren temizleriz, fakat onları daha sık yenileriz, lüks yiyecekleri ya da içecekleri daha sık tüketiriz. Tehlikeli olan şu ki, çalışmaların çarkı öyle hızlı dönmeye başlar ki ihtiyaçların çarkı onu izleyemez: buradan başka türden krizler çıkar. Fakat bazen, tam tersine, üretimi canlandıran ve yeni sermayeler yaratan ya da tıkanmış durumdaki paraya dolaşım olanağı veren şey tüketicinin kendiliğinden olan hızlanmasıdır. - Bu nadir bir durumdur; gerçekte, söylediğim gibi, sonsuz sayıda gizil ve uykuya dalmış istek şimdiki isteklerimizden önce de içimizde yaşıyordur; bu anlamda, ihtiyaçlar kendilerini tatmin eden çalışmalardan önce gelirler. Fakat ekonomik açıdan, bir ihtiyaç, sadece *uyandığı* andan başlayarak belli bir sıraya girer; ve biliyoruz ki uyanışı çoğunlukla kendisini tatmin etmeye özgü olan malların fiyatının düşüşünden kaynaklanır, bu düşüşe yeni buluşlar veya eski buluşların yeni ve daha yaygın uygulanışı neden olmuştur. Bu anlamda, bu fiyat düşüşünün sonucunda, tüketim çevriminin büyümesine neden olan şey üretimin çevriminin büyümesidir.

-İhtiyaçların ve çalışmaların sınırsız yayılışından, bireyden bi-

reye bir taklitler serisi aracılığıyla –hiçbir şekilde çevrimsel olmayan bir seridir bu– ihtiyaçların ve çalışmaların dönüşümünü alışkanlık etkisiyle, kendi'nin bu taklidiyle ayırdım. Bu ayırım paraya uygulanabilir mi? İşte Karl Marx'ın ilk bakışta bu soruna verilmiş kapalı ama olumlu bir cevapmış gibi görünen bir pasajı: “Paranın çevrimi, diyor (s. 379), yani çıkış noktasına olan geri dönüşü, sermayenin dönüşümünün bir anı olarak düşünüldüğünde, paranın dolaşımından *tamamıyla farklı* ve hatta tersi(?) olan, paranın çıkış noktasından *uzaklaşmasını* ve bir eller serisiyle geçişini ifade eden bir olgudur.” Geçerken şunu da not edelim ki, *dolaşım* terimi burada çevirmen tarafından, kesinlikle dolaşım ile dönüşümle ilgili olmayan, hiç de yerinde olmayan bir olguyu göstermek için kullanılmıştır; fakat bu pek önemli değildir. Temel olarak görülmesi gereken şey, Marx'ın burada *farz ediyor görüldüğü* gibi (düşüncesinin oldukça anlaşılabilir olan temeli ile ilgili olarak yanılıyor da olabilirim) *dönen* para ile *kaçan* paranın (böyle diyelim) toplam iki yaptığını kabul etseydik büyük bir yanılgıya düşerdik. İster döndüğü ölçüde ister çemberi giderek genişlediği ölçüde göz önüne alınsın, aynı paradır bu.

Öncelikle, tek tek olarak değerlendirilen paraların veya banknotların burada söz konusu olamayacağına dikkat edelim. Eğer bir eküyü ya da bir luyi (eski Fransız paraları Çev.) dünya üzerindeki dolaşımlarında tek tek olarak ele alırsak, aynı ellere geri döndüklerini görmek çok nadir bir şey olur zorunlu olarak; dolaşımlarının sınırlarının belirlendiği ve hiçbir şekilde dışına çıkamadıkları ülkedeki dolaşımlarının zikzaklarından daha düzensiz bir şey olamaz.

Fakat bu güzergahlar tuhaf oldukları kadar anlamsızdırlar; zira paranın bireyselliği yoktur doğrusunu söylemek gerekirse. Bütün temeli, belli bir değer oranına kadar olan değiş tokuş olasılığından ibarettir, ve diğer türden olan eşdeğerde bütün paralar ona *parasal olarak* benzerler. Parasal dönüşümü anlamak için buradan çıkmak gerekiyor.

Bu benimsendiğinde, şurası kesindir ki, her insan ya da her aile için, her toplum için, her birlik için, her devlet için, belli bir

miktardaki paranın az çok periyodik olan bir gidiş ve dönüşü vardır ve bu gelir olarak içeri girer (kâr, maaş, rant, ücret, gelirler) ve harcama olarak dışarı çıkar. Ve paranın esas ve yegane hareketidir bu, zorunlu ve temel parasal çevrimdir bu ve bu çevrimde bir taraftan bu çevrimin dönüşümünü ve diğer taraftan, daha ileride göreceğimiz gibi, ihtiyaçların ve çalışmaların taklitçi yayılımına denk düşen kademeli genişleyişini ayırt etmek gerekir. Gerçekte, bir tüccarın kazandıklarının bir önceki yılın kazançlarına göre arttığı her seferinde, bu ya imalatın daha ucuza geldiği ya ürünün daha pahalıya satıldığı ya da, üretim masrafları veya satış fiyatları değişmemişse de, müşteri topluluğunun yayıldığı anlamına gelir. Ve elbette ki bu üç durumda, sadece üçüncüsünde değil, kazancın artışı –ki üretimi büyütmek için yeni bir sermayeyi kullanılabilir hale getirir bu– ürün tarafından tatmin edilen ihtiyacın yayıldığı ya da yayılacağı anlamına gelir.

Üçüncü durumda bu açıktır. İkinci durumda aynı derecede kesindir bu, zira eğer ürünün cevap verdiği istek ve ürüne yönelik olan elverişli yargı yayıldığı için değilse ürünün fiyatı neden yükselsin ki (üretim masrafları bir varsayım olarak aynı kaldıklarında)? Ve birinci durumda, üretim masraflarının düşüşü finalde ürünün fiyatını düşürerek pazarını büyütmeye ve mevcut talebini *uyandırma* etkisine sahip olmaz mı¹?

İşte tüccarlar için olan bu. Herhangi bir kimse için de aynıdır bu, işçi, gelir sahibi, rantçı, mülk sahibi ve hatta hizmetçi. Bunlardan her birinin geliri arttığında, bu genelde, her türden yeni istekler yaratan veya bunların uykularından bilinçsiz istekleri çekip çıkaran dışarıdaki bulaşıcı örneklerin sonucunda kimi yeni ihtiyaçlarla artmış olan ihtiyaçlarının etkisiyle olur. Benzer şekilde, bir devletin gelirleri arttığında, vergilerin vurduğu her türden tüketimler durmadan çoğalan taklitçi yayılımlarını kesiştirerek orada geliştikleri ve yayıldıkları içindir bu, ve bu şekil-

¹ Tüccarın gelirlerinin artışının alışıldığı üzere aynı zamanda kişisel harcamalarının artışıyla, kişisel ihtiyaçlarının artışıyla birlikte gittiğini hesaba katmaksızın

dedir ki, gerekli olan her türden üretimler tüketicilerin artan taleplerini karşılamak için artmışlardır.

Sonuç olarak, eğer paranın biri giderek daha uzağa yayılma yolunda olan, diğeri gidiş ve sürekli dönüş yolunda olan iki farklı miktarının olduğu doğru değilse, parasal dönüşümden, bu dönüşümün ihtiyaçların veya zorlu çalışmaların yayılışının neden olduğu genişlemesini de ayırdetmek gerekir. Ve bu genişleme, çıkış noktasına geri dönmeden önce giderek daha uzağa giden paranın yayılışını içerir. Tükettiğimiz şeyler, tüketimimiz çeşitlendikçe ve karmaşıklaştıkça giderek daha uzak olan üreticilerden gelmezler mi bizlere, ve buna karşılık, gelirlerimiz arttıkça giderek daha uzak olan ellerden, bütün dünyaya dağılmış olan anonim ya da diğer topluluklar tarafından ödenen temettü ya da kupon şekli altında geri dönmezler mi bize? Aynı bir pazarın kullanımında olan paranın bütününün yayıldığı coğrafik alan bu pazarın kendisi gibi büyür bu şekilde, diğer taraftan bu paranın sayısız bölümleri eşitsiz, ortalama olarak giderek daha geniş olan çevrimler halinde dönerler, bireysel ve rastlantısal daralma ve sıkışmalara rağmen.

Bütün bunlardan, bütün mali olguların, paranın bütün hareketlerinin ve fonksiyonlarının, ister sermaye olarak, üretim aracı olarak, ister tüketim ve değişim aracı olarak, genelde bütün sosyal olgular gibi, zihinler arası hareketten ileri geldiği sonucu çıkmaktadır bu durumda, ki bu hareket sayesinde örnekler önce yayılırlar ve daha sonra alışkanlıklar ve gelenekler halinde kökleşirler.

IX

Burada durabilirdim; fakat, sermaye konusunda (tohum-sermaye değil de *çenek-sermaye* konusunda, her zamanki ifademizi kullanmak için böyle diyelim), gerçek kaynağının, ekonomik evrimin en eski başlangıçlarından itibaren bir inanç ve güven eylemi olduğuna dikkat çekmek durumundayım yine de, bu, kredinin uygarlaşmış toplumların üretken hayatının açıkça ruhu olan ilk embriyosudur. Değiş tokuş sözleşmelerinde ilk ve temel

ekonomik olgu görüldüğünde, gerçeğin sadece yarısı dile getirilmiştir. Değiş tokuş, doğrusunu söylemek gerekirse, direkt olarak sadece tüketimi kolaylaştırır ve geliştirir. Üretimdeki direkt para bir diğer sözleşmedir, aynı şekilde başlangıçsal olma özelliğine sahiptir, aynı derecede temeldir, borç sözleşmesidir. Değiş tokuşla birbirimize hizmet veririz, fakat birbirimize güvenmeyiz: her şey karşılıklı; ödünç verme ile, yani ikraz ile, birbirimize güveniriz.

Alet, erzak veya herhangi bir nesnenin borç verilmesi, çocuklar arasında olduğu gibi, geri kalmış bütün köylerde halen devam etmektedir. İlkel insanlar arasında değiş tokuş yapmaktan çok borç verilir. Bir köylü aile grubunda görelî olarak iyi donatılmış bir ev ve onu çevreleyen on veya on beş ev vardır. İstisnai kimi işler için olmazsa olmaz olan tarımsal veya ailevi araç gereçlerden yoksun olan bu evlerin üyeleri bu çalışmalarını icra etmek istediklerinde, zengin komşularından bu aletleri borç almak zorunda kalırlar. Bu komşu onlar açısından sermaye ödünç veren alacaklı rolü oynar. Görünüşte karşılıksız olan fakat gerçekte sık sık verilen küçük hediyelerle tanınan, kabul edilen ve karşılığı verilen, ödüllendirilen bir borç verme. Gerçekte sadece alışıldığı üzere karşılıklı olduğu zaman karşılıksızdır bu borç; fakat, olağan durumları açıklayan hipotezimize göre, borç verdiği kimse-ler kendisine ödünç verecek hiçbir şeye sahip olmaksızın eşyalarını ve araç gereçlerini ödünç veren kişi hep aynı kişi olduğunda, gelenek, ödünç verdiği bu kişilerin belli düzenli dönemlerde ona meyve bahçelerinin ilk yemişlerini, kümeslerinin yumurtalarını, vs. getirmelerini gerektirir. Sermayelerin faizinin ilk taslağıdır bu. Bu mal olarak ödünç vermeler olmadan üretici çalışmanın iyi bir kısmı uygarlaşmamış topluluklarda yer almazdı. O halde, bu topluluklarda üretimi aktif hale getirmeye yarayan şey değiş tokuştan çok ödünç vermedir. Gerçekten nasıl oluyor da yaşayış tarzları eşit ve benzer şekilde köysel ve ilkel olan, aynı ihtiyaçlara ve aynı uğraşlara sahip olan bu iki komşu arasında, biri diğerinin çalışması için gerekli olan aletlere tam tamına sahip olarak görünüyor ve bu *vice versa* karşılıklı oluyor, öyle ki bunları değiş tokuş etmek kendileri için avantajlı oluyor? Gereksiz

aletlere sahip olmak şöyle dursun, çoğunlukla bunlardan hiçbirini kendisi için gerekli olan her şeye sahip değildir. Bir telki, en zengini bunlara sahiptir, ve o bunun olmazsa olmaz bir kısmını ne fazla ne daha az gerekli olan bir diğerine karşılık olarak bırakmaktan uzak duracaktır. Böyle bir durumda değiş tokuş neye hizmet eder? Karşılıklı borçlanmayı, er ya da geç acil hale gelecek olan dönüşümlü borcu ertelemeye, sonraya bırakmaya yarar.

Ödünç alınıp verilenler artık sadece araç ve gereçler değil de hayvanlar olduğu zaman yeni bir döneme ulaşılır. İneğin, koyunun borç verilmesi, Ossetler'in geleneklerine göre bildiğimiz gibi yeni sürünün bir kısmı için hak yaratan önemli bir güven olayıdır. Nihayetinde, hayvan yerine borç verilen şey bir miktar para olduğunda, "kapitalist döneme" doğru kesin adım atılmıştır. Takip eden her şey bundan çıkar. Eğer ödünç alan birine üretim araçları satın alsın ve üretsın diye ödünç para vermek yerine kendi paramızla makineleri ve işçilerin çalışmalarını kendimiz satın alırsak ve borç alan kişinin üreteceklerini kendimiz üretirsek, burada aynı zamanda bir güven eylemi, bir güven göstergesi, gönüllü olarak alınan bir risk, bir beklenti ve hatta bir ödünç verme yok mudur? Bu şekilde bir teşebbüse yatırdığımız parayı, o paranın kendilerine verdiğimiz kişiler tarafından olmasa bile (makine satıcıları, işçiler) en azından üretilen malın gelecekteki alıcıları tarafından geri verileceği ümidiyle bir şekilde borç vermiş olmuyor muyuz? Her alış veriş ve her kredi gibi her endüstri işi de bir ödünç verme olayıdır ya da hemen hemen öyle bir şeydir; ve buradaki, değiş tokuştan daha ileri bir şekilde, iki insan arasındaki tam bir ekonomik ilişkidir. Şunu da ekleyelim ki *geri verme ödünç almanın* tam tersi ve tamamlayıcısıdır, bunlar ödünç vermenin zıt iki şeklidirler ve geri vermenin takip ettiği bir ödünç verme tam olarak üzerinde uzun süre durduğumuz parasal çevrimi oluşturur.

Gerçeğe çok yakın bir şekilde, para kurumunun başlangıçta oluşmadan önce, parasal sermayeli veya parasal sermayesiz her türlü üretimin temelinde az önce gördüklerimize benzer önemli bir güven gösterimi gerektirmiş olduğunu ileri süremez ya da tahmin edemez miyiz? İlk çok dar olan bir bölgede, bir ya da

iki kabilenin çevresinde, kimi kabuklu hayvanlar ya da fildişi gibi bir mal para rolü oynamaya başladığında, bunu kabul etmekle, kolaylıkla bunu elden çıkarma olanağı bulma konusunda pek emin değilizdir. O halde bir barbar, ihtiyaçlarından birini karşılamaya özgü olan başka bir malı değil de şu embriyo halindeki parayı almak için reel bir malı, bir çuval buğdayı ya da bir kumaş parçasını elinden çıkaran yabanıl biri, bir sonraki ihtiyaç tatmininin başlangıçta oldukça zayıf olan *olasılığına* karşı hızlı, dolaysız bir tatmin *kesinliği* sağlamış olur. Bu ilk paraları benimsemek için şüphesiz öylesine bir inanç ve güven gerekmiştir ki, bir bankacı için, parasını verdiği bir tüccarın ödeme gücü kesin olmayan senedini kabul etmesi için aynı şey gerekmektedir bugün.¹ İstenildiği anda parayı bilinen ihtiyaçların herhangi bir tatminine karşılık olarak değiştirebilme olasılığı hiç kuşku yok ki azar azar, oldukça yavaş bir şekilde derece olarak yükseldi ve kesinlik haline geldi; bu, ilkel satış sözleşmesine, hatta peşin satış sözleşmesine bağlı olan kredi niteliğini tamamıyla ortadan kaldıran tek dönüşümdür, tek transformasyondur. Fakat, yeni ve daha cesur bir biçimde, bu andan başlayarak, kredi bildiğimiz şekliye yeniden doğmaya yönelir. Modern insanlar olarak, ne bizler ne de bizden önce gelen uygar insanlar krediyi keşfetmekle övünmesin. En ilkel, en kaba insanlığın en eski dönemlerinin, ekonominin başlangıcının çağdaşdır kredi. Değiş tokuşun kendisi de, doğrusu, kabilelerin ya da barbar toplulukların ilişkilerinde onu gözlemlemek kimi zaman yolculara nasip olduğu üzere, bir tür kredi içerir. Tüccarlar mallarını (Fenikelilerin Akdeniz'in kıyıları üzerinde yaptıkları gibi) tarafsız bir alana yatırır, daha sonra geri çekilirler. Alıcılar eğer mal hoşlarına giderse yaklaşıp, getirdiklerini yerine bırakarak alıp giderler. Karşılıklı güven gösterimi yok mudur burada? Peşin satış bizim küçük şehirlerimizde ve kasabalarımızda henüz

¹ Başlangıçta satıcının parasını ödeme olarak vermekle kişisel olarak bu paranın gelecekteki değiştirilebilirliğinin kefilisi ve güvencesi olarak kalıp kalmadığını bilmek kalıyor geriye. En geri kalmış toplulukların geleneklerinde bundan geriye bir şey kalmamış mıdır?

son derece nadir bir şeydir; uygarlaşan her ülkede kredili satışların zararına bir şekilde geliyor küçük perakende satışlar nedeniyle. Şu halde, her endüstrinin ruhu, her dinin, her yetki ve her hakkın ruhu gibi, her sanatın ruhu gibi, inançtır, güvendir. Tutkuları ve ihtiyaçları, bunların onu uyardığından, teşvik ettiğinden belki de daha çok uyandırır bu.

Ödünç verme konusunda az önce söylenen her şey unutmayalım ki sadece *çenek-sermayeyi* ilgilendirir. Keşiflerin ve buluşların bilgisine dayanan *tohum-sermayeye* gelince, ne olursa olsun, ne ödünç verilebilir ne de değiş tokuş yapılabilir, çünkü ona sahip olan kişi onu başkasına iletmekle, aktarmakla ondan vazgeçmiş olmaz. Burada yayılma, ortaya çıkma vardır, geçme ya da devretme değil. Aynı nedenden dolayı ne çalınabilir ne de başkasına verilebilir. Bununla birlikte özel mülkiyet çoğunlukla çok büyük bir öneme sahip olan bir tür maldır, ve bölünmez hale gelmiş bu mülkiyetin başkasıyla paylaşılmasıyla, karşılıklı ya da karşılıksız bir iletimle bu tekelin kaybedilmesi bir bağışa, bir ödünç vermeye ya da bir satışa eşdeğerdir. Gerçekten de, ilkel ailelerde tüm bu tohum-sermaye, yani imalat, ilaç ve zehir yapma sırları, vs., kıskanç bir şekilde korunup muhafaza edilir, kalıtımsal olarak aktarılır, ve bu, büyük önemi için sahip olunan derin duyguyu göstermektedir. Ve *çenek-sermayeyi*, aletleri ve ev eşyalarını kibarca, hoşlukla birbirimize verirken, her ailede, ailenin kendisine özgü olan ve orada tekrar edip giden asırlık buluşlardan hiçbir şeyin ailenin dışına çıkmasına izin verilmez, bundan kaçınılır. Bununla birlikte, bütün bunlar komşu evlere yayılarak bittiklerinde, bu ne satışla olur ne de değiş tokuşla, bir Dalila tarafından yola getirilmiş olan bir Samson'un ağzından kaçmış olan boşboğazlıklar yoluyla, severek yapılmış bir sır açma yoluyla olur bu, ya da şiddetle, gizli hazinelerin sırları gibi bu sırları koparan işkenceyle olur.

Henüz 1902 yılında yayımlanan
"Ekonomik Psikoloji" dönemin
Avrupa ufkunda - kolayca
unutulduğuna göre - gerçek bir yer
alamamıştı. Oysa, son yüzyıl
boyunca gerek Marksizm içinde,
gerekse dışında ekonomi - politığe
yöneltiren elıştirileri sezgisel bir
nüve halinde de olsa
barındırıyordu: Öncelikle
ekonomik çözümlemenin çıkış
noktasını ve yönünü tersine
çevirerek - bu çıkış noktası artık
"kullanım değeri" üretimi
olmayacaktı; yani Aydınlanmanın
önlü "Ansiklopedi"sinden Adam
Smith'e varıncaya dek pek çok
yerde rastlanabilecek ideal "iğne
fabrikası" (maddî üretim) modelinin
yerine Tarde "bir kitap nasıl
üretiliyor?" sorusunu soruyordu.
Bu dolaysızca "bilgi nasıl
üretiliyor?" sorusudur ve ekonomi
- politığın tartışma alanına
Tarde'dan yüz yıl sonra girmeye
başlamıştır: "Bir kitap nasıl imal
edilir? Bu bir iğnenin ya da
düğmenin nasıl imal edildiğinden
daha az ilginç değil."

ISBN 975-584-193-8

9 789755 841939